

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

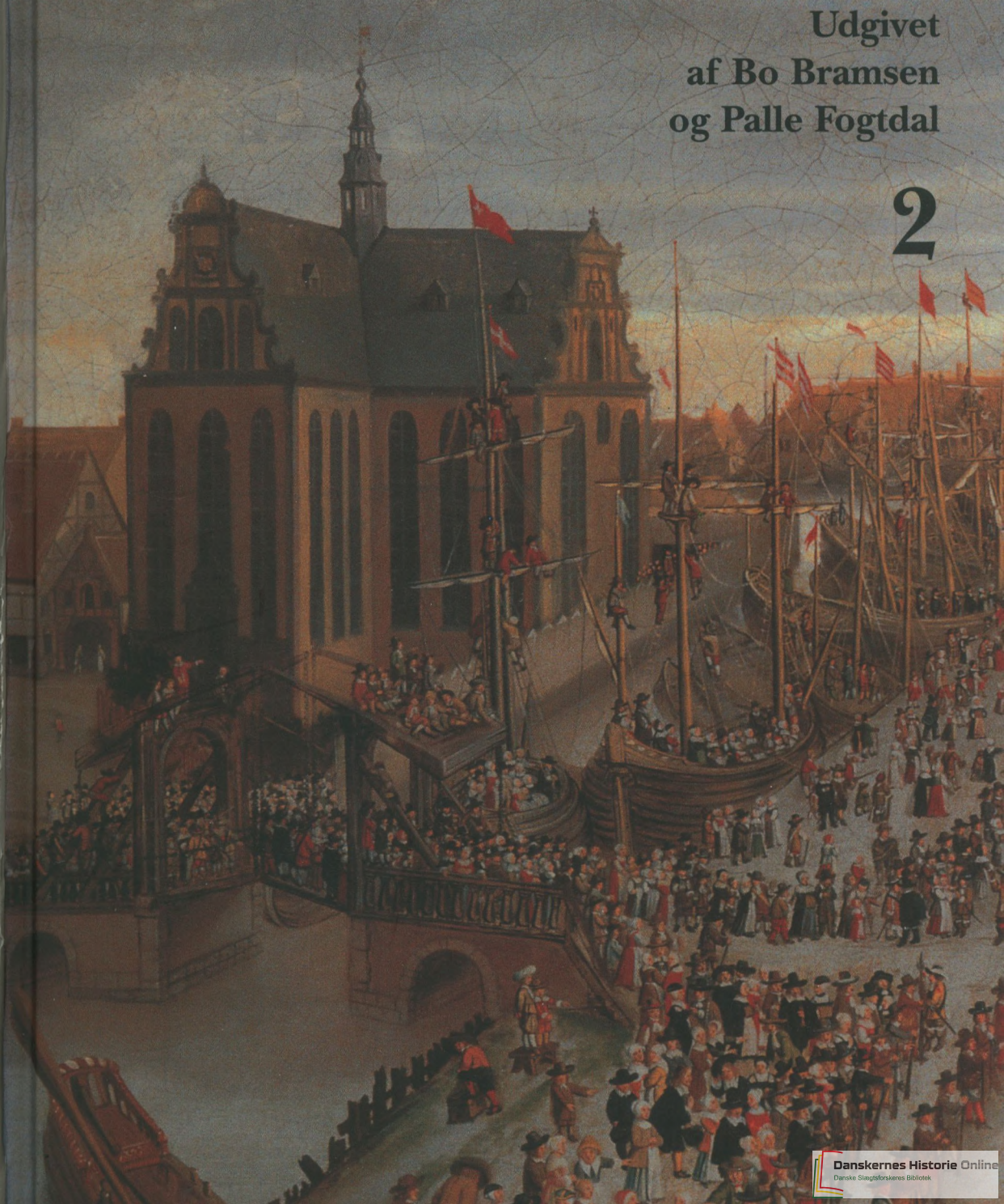
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVN

før og nu - og aldrig

Udgivet
af Bo Bramsen
og Palle Fogtdal

2

Oversigt over de enkelte binds indhold i sammendrag, svarende til kortet.

1 Københavns Slot – Første, andet og tredje Christiansborg – Thorvaldsens Museum – Det kgl. Bibliotek – Slotholmsgade – Børsen – Christians Brygge.

2 Holmens Kirke – Gammelholm – Langs Nyhavn – Charlottenborg – Det kgl. Teater – Gammelholms bebyggelse – **2a** Frederiksholm opstår – Prinsens Palæ – Langs Frederiksholm Kanal – Vestervoldgade.

3 Østergade – Bremerholmkvarteret – Nikolajkvarteret – Ved Stranden – Holmens Kanal.

4 Højbro – Amagertorv – Vimmelskaftet – Nygade – Gammel Strand – Frederiksberggade – Vartov.

5 Ny Østergade – Kristen Bernikowgade – Christian IX's gade – Gammel Mønt – Pilestræde – Vognmagergade – Landemærket – Åbenrå – Købmagergade.

6 Rundetårn – Kultorvet – Hauser Plads – Gråbrødre Torv – Vor Frue Plads – Nørregade – Latinerkvarteret.

7 Kongens Nytorv – Gothersgade – Ny-København anlægges – Rosenborg Slot og Have – Kronprinsessegade – Sølvgade.

8 Borgergadekvarteret – Dronningens Tværgade – Nyboder – Store Kongensgade – Grønningen.

9 Nyhavns nordside – Strandstræderne – Bredgade – Marmorkirken – Frederikstadens forhistorie.

10 Sankt. Annæ Plads – Amaliegade – Amalienborg – Toldbodgade – Esplanaden – Den ny havnefront.

11 Christianshavns tilblivelse – Knippelsbro – Torvegade – Christianshavns Torv – Strandgade.

12 Kanalgaderne – Dronningensgade – Vor Frelser's Kirke – Prinsessegade – Christiania – Langebro – Christianshavns volde.

13 Flådens Leje – Nyholm – Arsenaløen og Christiansholm – Krudthuse og befæstninger – Dokøen – Holmens modernisering – Udflytningstanker.

14 Vestervold – Vesterport falder – Vesterbros Passage – Volden sløjfes – Rådhuspladsen.

15 Tivoli – Hovedbanegården – Gyldenløvesgade – H. C. Andersens Boulevard – Banegårdsterrænets bebyggelse – Rysensteenskvarteret opstår.

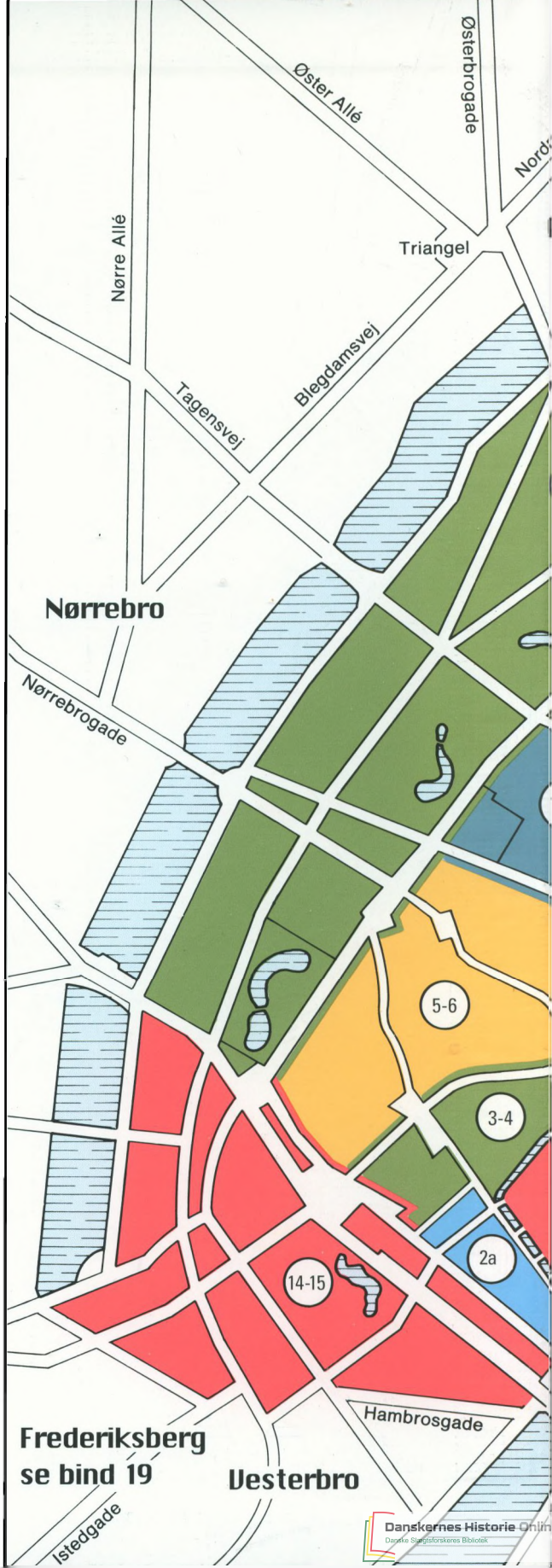
16 Nørreport – Nørrevoldområdet – Ørstedsparken – Gothersgade – Østerport – Østervoldområdet – Botanisk Have – Kartoffelrækkerne.

17 Stockholmsgade – Østre Anlæg – Øster Søgade – Østbanegade – Kastellet – Langelinie.

18 Østerbro – Navneregister – Stednavneregister.

19 Frederiksberg – Navneregister – Stednavneregister.

20 Københavnske bykort og prospekter – Københavns historie – Litteraturhenvisninger – Arkitek- person- og kunstnerregister – Topografisk register til bind 1-17.

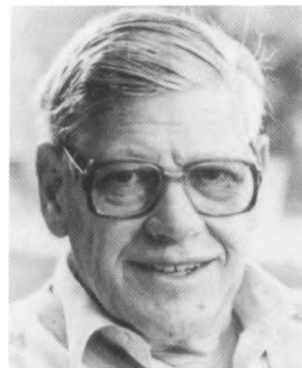

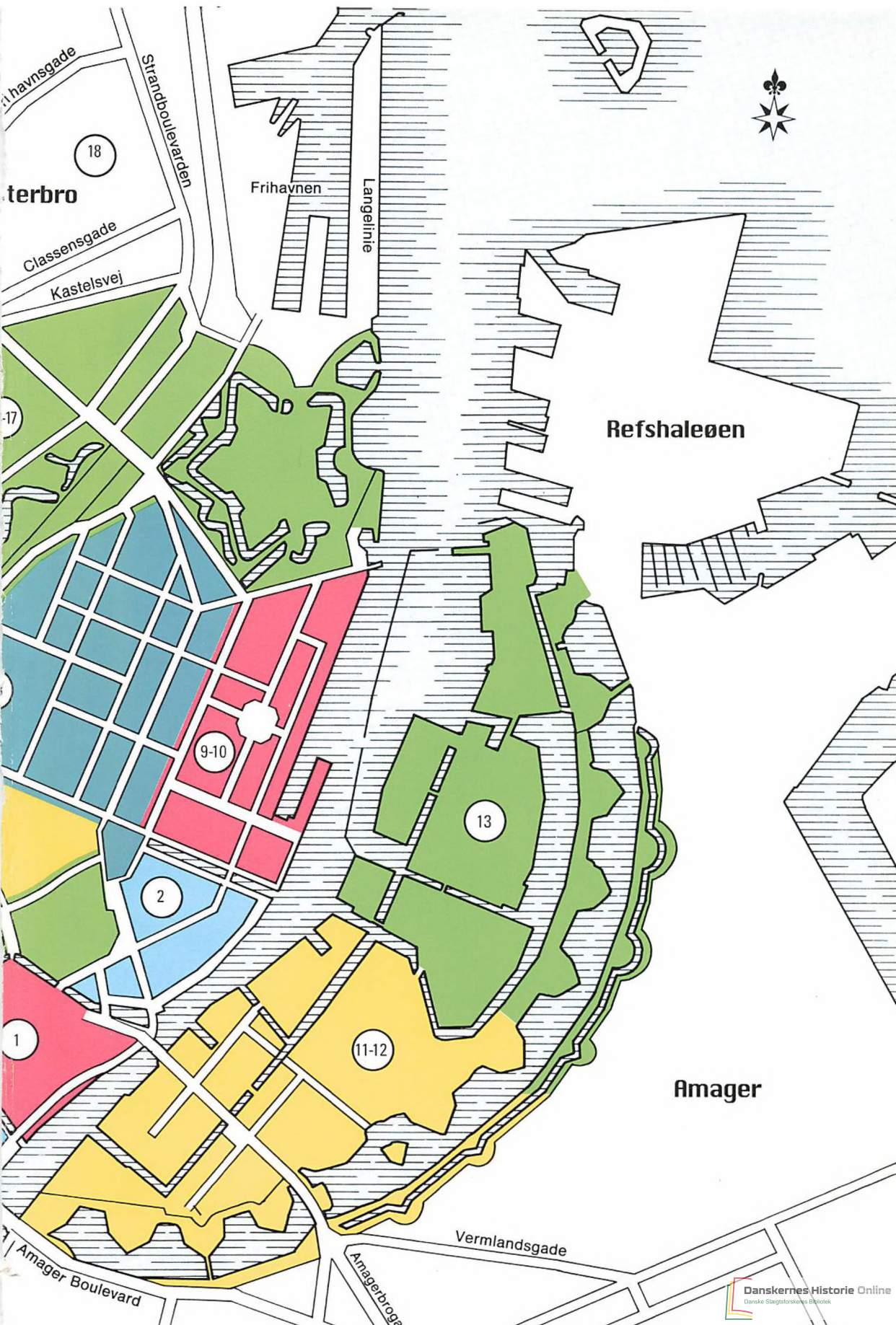
Frederiksberg
se bind 19

Vesterbro

Teksten til dette bind er skrevet af:

Steffen Linvald (1914-1991). Museumschef, kunsthistoriker. Leder af Københavns Bymuseum 1952-79, Konsulent for Øregaard Museum 1956-78 og for Carlsberg Museum 1965-81, for Brøstes Samling 1979 og for museet i Brønshøj Rytterskole fra 1986- 91. I bestyrelsen for flere historiske foreninger og fra 1967-91 formand for Historisk-topografisk Selskab og Selskabet for Bygningsbevaring i Gentofte Kommune. Forfatter til en lang række topografiske bøger om København og byens forstæder. Har desuden skrevet om malerne *H.G.F. Holm* (1960) og om *Poul Fischer* (1984).

terbro

18

17

Frihavnen

Langelinie

Refshaleøen

9-10

13

2

1

11-12

Amager

Amager Boulevard

Amagerbro

Vermlandsgade

KØBENHAVN
før og nu – og aldrig

KØBENHAVN før og nu – og aldrig

*En billedkavalkade
om København inden for voldene og søerne
samt Østerbro og Frederiksberg*

Redaktion og billedtekster

BO BRAMSEN

BIND 2

Gammelholm og Frederiksholm

Af STEFFEN LINVALD

FOGTDAL

Den store forandring omkring 1870: Marinens skibsværft flytter til Holmen og Gammelholm bebygges. Nu ligger Nationalbanken her. Fot. 1960. – Bymuseet.

Indholdsfortegnelse

GAMMELHOLM

Holmens Kirke	6	Meldahls ni gader	167
Bremerholm-Gammelholm:		Det romerske Bad	172
Da Gammelholm kaldtes		Den nye Nationalbank	183
Bremerholm	25	Kort:	
Størrestræde	29	Gammelholm 1795	27
Værftet	38	Det kgl. Teater 1749	107
Langs Nyhavn:		Det kgl. Teater 1874	130
Nyhavns Hoved	48	Gammelholms bebyggelse ..	152
Den kgl. Mønt	54	Biografier:	
Den »pænc side« af Nyhavn .	56	Ludvig Fenger	25
Botanisk Have	64	Kong Hans	26
Charlottenborg	72	Johan Wiedewelt	37
Udstillingsbygningen	88	Chr. Gedde	54
Langs Kongens Nytorv:		Jens Christian Kofoed	59
Harsdorffs Palæ	94	Ulrik F. Gyldenløve	74
Det gamle Kgl. Teater	101	Caspar Fr. Harsdorff	94
Det nye Kgl. Teater	117	Aug. Bournonville	111
Dobbeltscenen	136	Vilhelm Dahlerup	117
Stærekassen	141	Holger Jacobsen	138
Gammelholms bebyggelse:	148	Knud Holscher	145
Langs Holmens Kanal	153	Ferdinand Meldahl	153
Studenterforeningen	154	Ulrik Plesner	158
Hafnias hovedsæde	158	H. N. Andersen	161
Østasiatisk Kompagni	161	Theodor Sørensen	163
Hotel Kongen af Danmark ..	163	J. D. Herholdt	163
Herholdts gamle bank	164	Christian Hansen	172
		Arne Jacobsen	186

FREDERIKSHOLM

Frederiksholm:

Frederiksholm opstår	194
Frederiksholm bebygges	201
Prinsens Palæ	206

Langs Frederiksholms Kanal:

Hestgardekaseren	234
Civiletatens Materialgård	237
Fæstningens Materialgård	243
Kongens Bryghus	247
»Blåtårn«	252

Vester Voldgade	260
---------------------------	-----

Gaderne på Frederiksholm:

Løngangstræde	272
Vandkunsten	275
Stormgade	286
Holsteins Palæ	289
Stormgades forsvundne side	292
De sanitære forhold	294
Nationalmuseet	305
Ny Vestergade	323
Ny Kongensgade	331

Gamle Kongens Bryghus

Arkitektkonkurrencerne:

1941	340
1967	348

Brygger J. C. Jacobsens Park	352
--	-----

Kort:

Frederiksholm i 1658	196
Frederiksholm i 1670	197
Rüses plan 1667	199
Resens kort	200
Geddes kort	200
Vore dages Frederiksholm	201

Biografier:

Frederik 3.	194
Henrik Rüse	198
Peter den Store	206
Axel Preisler	221
Jacob Fortling	241
G. D. Anthon	247
Francisco de Miranda	255
Vilh. Friederichsen	258
Støvlet-Cathrine	281
J. L. Holstein-Ledreborg	289
Frederik Raben	294
H. B. Storck	305
Mogens Clemmensen	309
Louise Danner	323
Georg Hilker	324
Julius Wedell	331
Peter Bredsdorff	340
Ole & Edith Nørgaard	352

Man prøver at rydde op i gården efter Kongens Bryghus-branden på Frederiksholm i 1960, men er faktisk aldrig kommet til ende. I baggrunden Vester Voldgade. Fot. 1961. – Bymuseet.

Bo Bramsen:

KØBENHAVN før og nu – og aldrig

Bogklubudgave

Steffen Linvald: Gammelholm og Frederiksholm

© Forlaget Palle Fogtdal A/S København, 1987, 1996

sat med Baskerville og trykt på Luxo satin mat

Reproduktion: Bernh. Middelboe, København

Trykt hos Rosendahl · Eshjerg

Indbinding: Chr. Hendriksen & Søn · Skive

ISBN 87-7807-722-2

Udgivet med støtte af Konsul Georg Jorcks Fond,

Overretssagfører L. Zeuthens mindelegat,

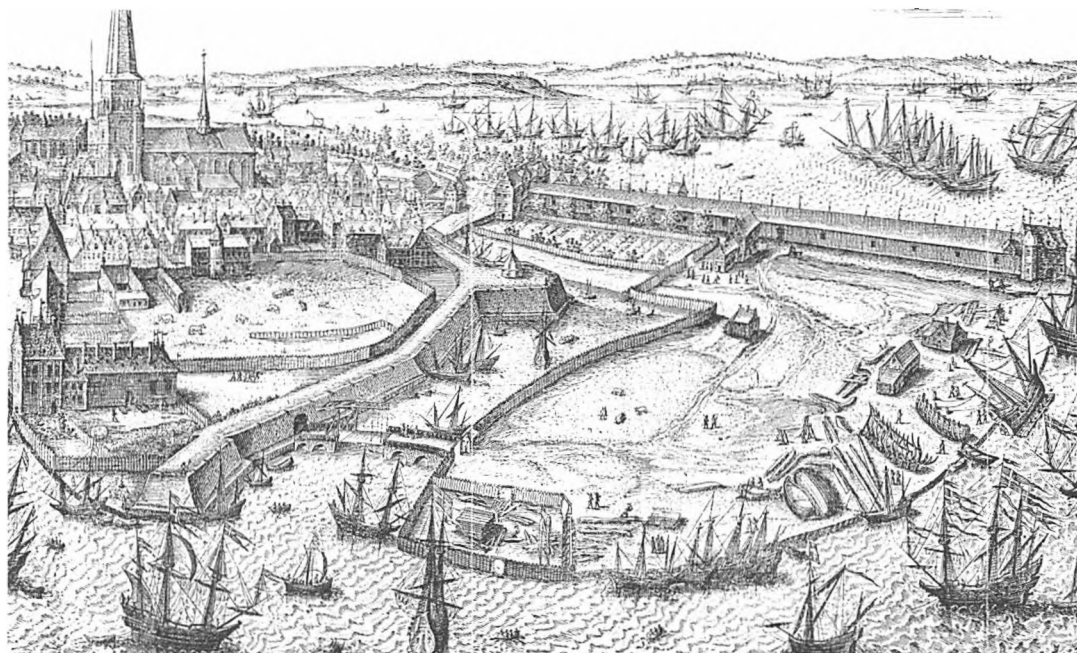
Brandt Brandtved Fonden,

Forsidens illustration:

Holmens Kirke. Udsnit af Wolfgang Heimbachs store maleri
fra 1660 af Arvehyldningen på Slotspladsen. – Rosenborg.

1. DEL

Gammelholm

Begyndelsen til Holmens Kirke ses på dette udsnit af Wijcks panorama af København 1611.

Den uanselige, tårnprydede våbensmedje, opført 1562 af Frederik 2., ligger helt til venstre med den langt aneligere Nikolaj Kirke bagved. Smedjen er skilt fra Bremerholm ved en vold og en kanal. Volden sløjfedes i 1646, men kanalen, »Holmens Kanal«, tilkastedes først i 1864. Af Frederik 2.s smedje opstod i 1619 den nuværende Holmens Kirke, som ombyggedes til korskirke 1641, med en fløj på midten af hver side, således at tårnet blev vestfløj, smedjen blev østfløj og de to nye fløje i korskirken henholdsvis nord- og sydfløj. Billedet er tillige den tidligste gengivelse af skibsværftet »Bremerholm«. Til højre kølhalede skibe og i baggrunden den lange reberbane. – Det kgl. Bibliotek.

Holmens Kirke

I årene efter 1606 moderniseredes befæstningen omkring København. Middelalderens hidtidige mure og tårne havde ligesom 1500-tallets porte med de halvrunde udenværker mistet deres betydning for byens forsvar. De var nu erstattet af de langt mere tidssvarende bastioner. Fra *Østerport*, der dengang førte ud til Kongens Nytorv for enden af Østergade, førtes de nye volde nu videre »udtil stranden ved Kongelig Majestæts store smedie på Bremerholm«, dvs. bag om den nuværende Holmens Kirke. Ved den nuværende Niels Juels Plads, hvor volden havde et knæk, anlagdes en bastion, som gadesføringen endnu bærer præg af, og som tydeligt ses på stikket fra 1611 øverst på siden. Stikket viser tillige Holmens Kirke i dens ældste skikkelse som smedje og dens beliggenhed umiddelbart syd for *Holmens Bro* uden for det egentlige værftsområde *Bremerholm* – nutidens *Gammelholm*. Indgangen til værftet lå til højre for smedjen, og vejen førte gennem en muret hvælving i volden, som stod i forbindelse med en bro over den grav, som senere fik navnet *Holmens Kanal*.

Byens udvidelse mod nordøst og indlemmelsen af *Ny-København* med *Rosenborg* og *Nyboder* i 1630'erne bevirkede imidlertid, at volden langs Holmens Kanal kom til at ligge midt i byen og derfor blev overflødig. I 1646-47 blev den af samme grund sløjfet, men Holmens Kanal adskil-

te dog fortsat by og værft, indtil den – i forbindelse med Gammelholms bebyggelse – omsider tilkastedes i 1864. Lige til 1858 var hovedindgangen til værftet da også fremdeles gennem den såkaldte »Holmens Låge«, der lå øst for kirken og den tilhørende kirkegård, som oprindeligt blot var indhegnet af et simpelt plankeværk.

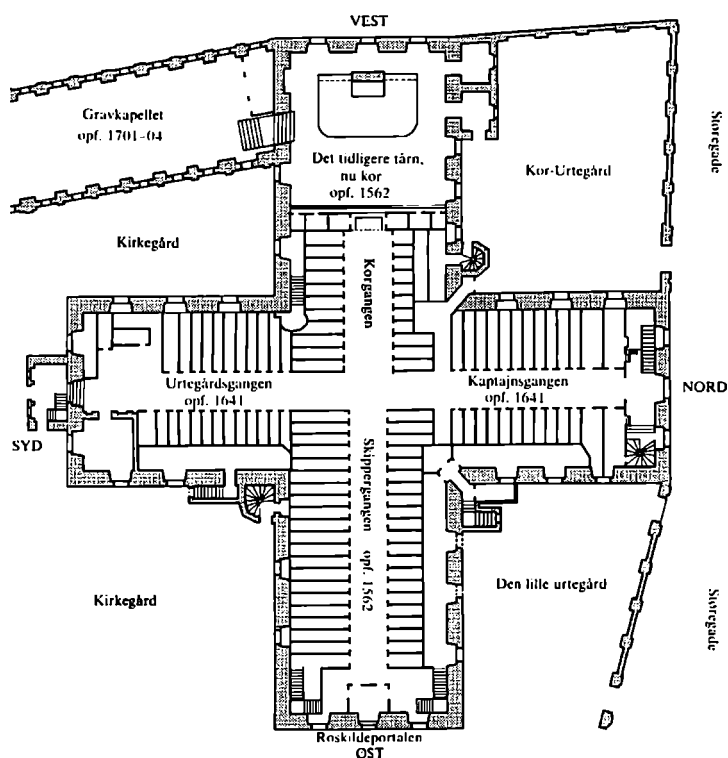
Kirken, der som nævnt oprindeligt var smedje, blev opført 1562-63 af *Frederik 2.* og bestod da af en ret lav enetages bygning, hvortil en tårnagtig tilbygning sluttede sig. Den var to stokværk høj over kælderen, og den bevarede vestgavl over for Børsen – inspireret af italiensk renaissancearkitektur – er det tidligste eksempel på denne stilart i København.

Smedjens tårn benyttedes i starten dels som Kgl. Mønt, dels – indtil 1617 – som bolig for Holmens mestersvend. I nævnte år blev en ny og større smedje opført. Derefter blev de øvre stokværk indrettet til navigationsskole, mens kælderen blev toldbod. For de sejlede var der indgang til toldboden i vestgavlen, hvor der endnu er spor af det, midt i granitfundamentet. Med biskop *Hans Resens* indvielse den 5. september 1619 blev smedjen til kirke, og nu indledtes et helt nyt kapitel i bygningshistorie, som dog foreløbig ikke berørte »tårnet«.

Den nye kirkes menighed omfattede først og fremmest søens folk – kaptajner, styrmænd og bådsmand – som beboede de skipperboder, *Christian 4.* i 1617 havde ladet bygge ved kanalen, syd for søfolkenes gamle kirke, *Skt.*

Omtrent således må Holmens smedje have taget sig ud set fra syd i 1620'erne, efter at den i 1619 var indviet som kirke, dog endnu med tårnet til verdsligt brug. Kirkeskibet har smukke renaissancekviste. Tårngavlen er vore dages gavl mod Børsen, og broen er forløberen til vore dages Holmens Bro. Bag ved kirken ligger Nikolaj Kirke. I midten Helligåndskirken og til venstre Frue Kirke og Skt. Petri Kirke. Tegning af R. Mejborg fra 1879 efter Allards prospekt fra 1620'erne. – Bymuseet.

Kort over Holmens Kirke i sin firarmede udformning 1641, og med anførelse af de gamle navne på de fire fløje og betegnelserne på områderne mellem korsarmene. Når man murede vestfløjens tre store vinduer til i 1872, var det for at skaffe en værdig plads til det store alter og et fornemt modstykke til den nye port i østfløjen i den anden ende af kirken. – Tegning af Arne Gaarn Bak 1985.

Næste side:

På dette udsnit af Heimbachs store arvehyldningsbillede fra 1660 kan man se, hvordan Holmens Kirke var kommet til at se ud som korskirke i Leonhard Blasius' udformning 1641. Det er den nye nordfløj, der vender mod tilskueren, mens den ældste vestfløj – ganske som i dag – vender ud mod Slotsholmskanalen og Børsen. Holmens Bro er nu blevet vippebro, der fører over til Størrestræde. Bag husene i midten skjuler Holmens Kanal sig. Forgrunden udgøres af Børsgade. Læseren må forestille sig Børsen på den modsatte side. Udsnit af samme maler er anvendt på dette binds smudsomslag. – Rosenborg.

Nikolaj. Men i øvrigt var det meningen, at Holmens Kirke skulle betjene alle med tilknytning til orlogsflåden, uanset hvor de boede. Dertil kom så alle dem, der var beskæftiget i *Proviantgården*, på *Tøjhuset*, i *Bryghuset*, i *De kgl. Stalde* og siden også af beboerne i *Nyboder*. Senere udvidedes menigheden tillige med samtlige borgere fra *Slotsholmen*, hvor der allerede fandtes et stort beboelseskvarter mellem *Højbroen* og den i 1670 anlagte *Stormbro*, og ligeledes *Christianshavns* første indbyggere, indtil de fik deres egen, interimistiske kirke. Kirkens sognepræst fik allerede i 1639 titel af *Holmens Provst*.

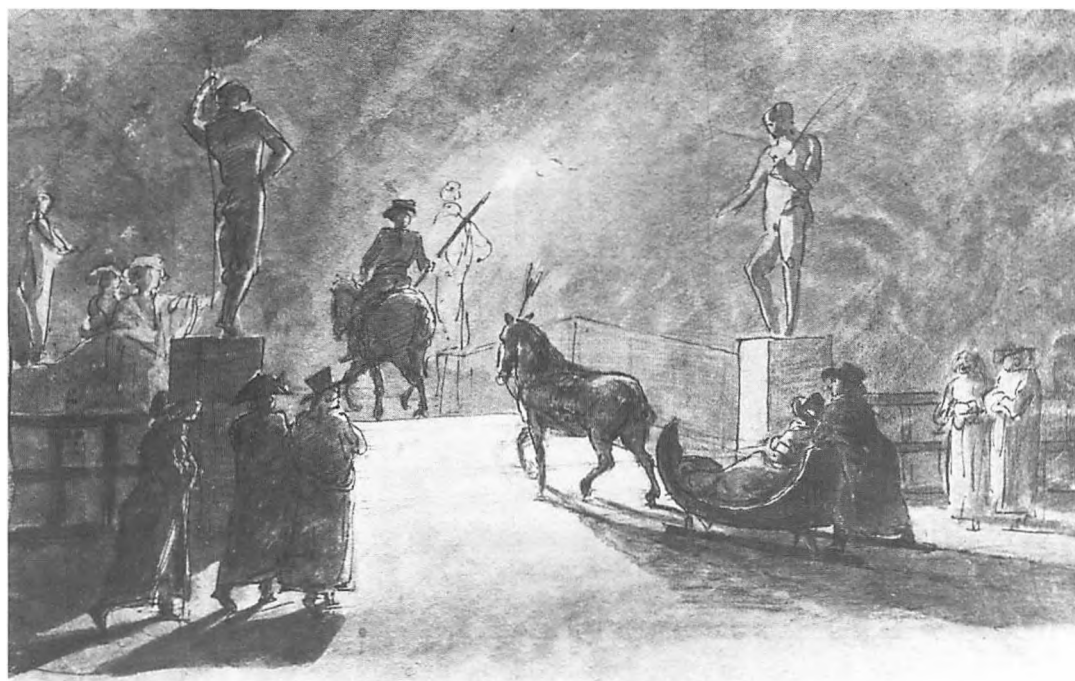
Kirken synes dog ikke at have været særlig populær blandt Holmens folk, for i løbet af 1600-tallet måtte de til stadighed påmindes om at benytte den som deres sognekirke.

Smedjens forvandling til kirke gik naturligvis ikke sporløst hen over selve bygningens indretning. Den fik bl.a. nye døre og vinduer, som det kan ses på tegningen efter Allards prospekt af byen fra 1620'erne (side 7), hvor den på sydsiden – og sikkert også på nordsiden – er blevet prydet med to kviste med svungne renæssancegavle. Længe varede det dog ikke, før den blev for lille til sin –

Her har de to malere Rach & Eegberg i 1748 stået i Størrestræde ved siden af Holmens – med vildmænd prydede – Bro. Til venstre Generalkommissariatet, der brændte 1795. Bemærk de to porte i muren, der er omtalt i teksten. Til højre skimtes Børsen. – Nationalmuseet.

Endnu sent i 1700-tallet var Holmens Bro udstyret med dekorative figurer på begge sider, sådan som Rach & Eegberg viser ovenfor. Her har Jens Juel tegnet en kanefært i 1780erne på vej over broen, ledet af en fakkelbærer. – Kobberstiksamlingen.

trods utilfredsheden – stadig voksende menighed, og i 1641 oplyses det i et brev fra Christian 4., at kirken skal udvides med to korsfløje – mod *nord* med den nuværende »Kaptajns gang« og mod *syd* med den såkaldte »Urtegårdsgang« – og de to nye fløje skulle ligesom den eksisterende *østfløj*, kaldet »Skippergangen«, have samme højde som »tårnet«, der samtidig blev inddraget som kor i kirken, og som nu fik høje vinduer og et hvælvet loft.

Ombygningen og udvidelsen skyldes bygmester *Leonhard Blasius*. Men murene var af forskellig alder; de ældre var opført af munkesten og de yngre fortrinsvis af små, gule sten. Derfor blev de – for at give dem et ensartet udseende – kalket og vandret afstribet, skiftevis med gule og røde bånd, inddelt med hvide fuger for at illudere som mursten, således som det kan anes på *Rach & Eegbergs* prospekt af kirken fra 1748 (se side 10). Som årene gik, indvirkede vejr og vind på de bemalede facader; i 1763 gav man dem og det nye, lange kapel langs *Slotsholms Kanal*, en lysegrå »*sten-couleur*«.

Hovedindgangen til kirken var gennem nordfløjens portal ud mod *Størrestræde* for enden af *Kaptajns gangen*, en noget mindre portal på østsiden førte ind til *Skippergangen* og en tredje fra syd ind til *Urtegårdsgangen*. Nordportalen eller »den store kirkedør« med *Christian 4.s* monogram foroven var da også den mest monumentale. Dens sandstensindfatning i renæssancestil er fra 1619, mens det øverste felt med *Jahves* hebraiske navnetræk er karakteristisk for brusbarokken og derfor sikkert udført samtidig med de to nye korsfløjes opførelse 1641. Derimod synes hverken den østlige eller sydlige portal at have udmærket sig særligt. Østfløjens nuværende, prægtige renæssanceport fra 1635 (se side 20) er nemlig ikke den oprindelige, idet den indtil kirkens restaurering 1871-73 prydede *Kongeporten* mellem de to tårne på *Roskilde Domkirke*.

Indvendig udstyredes den nye kirke efterhånden med et fornemt og rigt inventar. Både altertavlen, (der »neppe har sin lige i Danmark«, som *Nicolai Jonge* udtaler i slutningen af 1780'erne) og prædikestolen er fremragende arbejder af billedsnideren *Abel Schrøder* fra *Næstved* og udført 1661-62.

Kirken havde oprindelig pulpitter i tre etager og desuden var murene som endnu i vore dage prydet af talrige epitafier, der med deres portrætmalerier indrammet af prægtigt udskårne rammer endnu er bevaret.

Allerede i 1646 fik kirken et mindre orgel, som blev opstillet ved *Skippergangens* østvæg på samme sted som

Holmens Kirkes historie i årstal

1562: Frederik 2. opfører den ankersmedje på *Bremerholm*, der senere bliver til *Holmens Kirke*. Tårnet anvendes som *Kgl. Mønt*, senere også som *Toldbod*.

1614: Det senere *Mayonnaisekvarter* omkring smedjen anlægges (*Størrestræde*, *Hummergade*, *Laksegade* m.v.) med opførte boder.

1619: *Christian 4.* lader den gamle smedje indvie som kirke for personalet på *Bremerholm*, *Nyboder*, *Proviantgården* m.v.

1641: Kirken ombygges til korskirke.

1646: Kirken får sit første orgel.

1660: Der opføres en mur med jernport, ud mod *Størrestræde*.

1701: Det gamle skifertag udskiftes med kobbertag og *Kronometertrappen* opføres.

1706: Kirken får *Generalkommissariatets* nye bygning som nabo. (Brændt 1795).

1709: Det lange, lave gravkapel mod *Børsen* færdiggøres.

1795: Kirken spares for den store brand, der opstår på nabogrunden, *Bremerholm*.

1822: Kirken får det grimme *Søkortarkiv* som nabo i stedet for det nedbrændte *Generalkommissariat*. (Nedbrives 1875).

1834: Kobbertaget udskiftes med nuværende tegtag.

1872: *Ludvig Fengers* gennemgribende restaurering af kirken, efter at den nu ligger isoleret mellem *Havnegade*, den opfyldte *Holmens Kanal* og *Slotsholmskanalen*. Ny hovedportal fra *Roskilde Domkirke* i *østfløjen*. De store runder bag alteret tilmures mod

Børsen i vestfløjen. Murværk med de ældre jernporte fra Størrestræde opføres omkring de gamle urtegårde i korsvinklerne. Et nyt mødehus med forbindelse til kirken opføres ved hjørnet af Holmens Kanal. Tordenskjolds statue opstilles i gården.

Johan Conrad Ernst (1666-1750). Frederik 4.s alsidige arkitekt og generalbygmester 1716-35. Hans forudsætninger som arkitekt var studierejser i Europa og et ophold i Stockholm 1696-97 hos Nicodemus Tessin d. Y. En stor del af Ernsts mange byggearbejder er for længst nedrevne eller brændte, således *ombygningen af Københavns Slot* 1724-27 – udført i samarbejde med Krieger. Slottet blev nedrevet få år senere for at give plads til det første Christiansborg 1735-12. På slotspladsen lå også Ernsts *Boldhus*, og *De kgl. Stalde* fra 1714-16. *Københavns fjerde Rådhus* mellem Gammeltorv og Nytorv opført 1731-33 brændte i 1795 (bind 4). Ernsts og Kriegers *Operahus* i Fredericiagade opført 1701-02 blev 1717 indrettet til Landkadetakademi, og senere igen ændret af Harsdorff. Nye ændringer fortoges internt i 1884, da huset skulle anvendes til Rigsdagsbygning, og i 1916 blev bygningen sæde for Østre Landsret (bind 9). De betydeligste blandt bevarede arbejder fra Ernsts hånd er *Den røde Bygning* (Kancelliet) fra 1716-21. *Ehlers Kollegium* i Store Kannikestræde 11 opførtes 1702-05 (bind 6), og *det lange smalle gravkapel* ved Holmens Kirke langs kanalen, som stammer fra 1704-09. Desuden fik Ernst indflydelse på udformningen af *Frederiksberg Slot* 1701-03 og 1709-10 (bind 19).

det nuværende, der 1738 erstattede det. Selve værket er fornyet et par gange, sidst i 1956, men dets rigt udskårne indramning med *Christian 6.s* og dronning *Sophie Magdalenes* kronede og forgyldte spejlmonogrammer omgivet af akantusløv, som sandsynligvis skyldes den kendte billedskærer *Fr. Ehbisch*, er derimod bevaret.

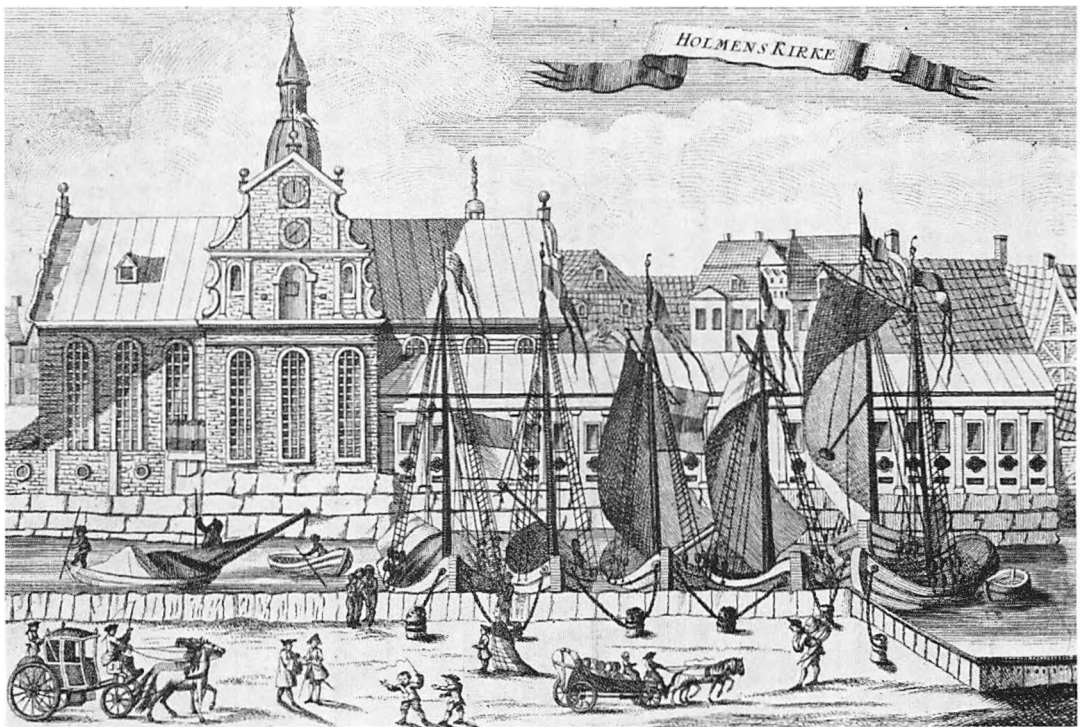
Et indtryk af kirken efter korsfløjenes opførelse 1641 og dens omgivelser ved Holmens Bro giver *Wolfgang Heimbachs* maleri 1666. Netop Holmens Kirke er vist som udsnit af det store maleri på side 9. Situationen er beskrevet af Vartovpræsten *Anders Matthiesen Hjørring*, der berettede, at der var »sådan en mængde folk som spectatores, at alle huse, døre, vinduer og lofter op og neder vare ovnfulde, ja end op i masterne og mersene på skibe og skuder, som lå udi stranden dér, lige for palladsen . . .«.

Foruden den tidligere nævnte kirkegård mellem nordre korsarm og broen til værftet – den såkaldte »Store kirkegård« – og den del, der lå mellem nordre og østre korsarm, som fra 1704 benævntes »Lille urtegård«, omfattede kirkegården også »Korsurtegården« mellem nordre og vestre korsarm ud til det daværende Størrestræde (Holmens Kanal), der blev indhegnet 1660 med en mur, som ombyggedes både i 1704 og i 1872. Den egentlige kirkegård var på to sider omgivet af vand: mod vest af Slotsholmskanalen og mod syd af den tidligere voldgrav, Holmens Kanal, mens det tidligere omtalte plankeværk langs Størrestræde 1701 erstattedes af en mur med indgangsport for gående nærmest kirken og lidt længere henne en port for kørende med en trekantsgavl ovenover. Da muren som følge af en udvidelse af kirkegården i forbindelse med opførelsen af Generalkommissariatets fornemme bygning 1706 (se side 30) erstattedes af en ny i 1714, genanvendtes bl.a. de to porte. Den store blev i 1872 indgangsport i korets urtegårdsmur og den mindre anbragt på søndre korsarm.

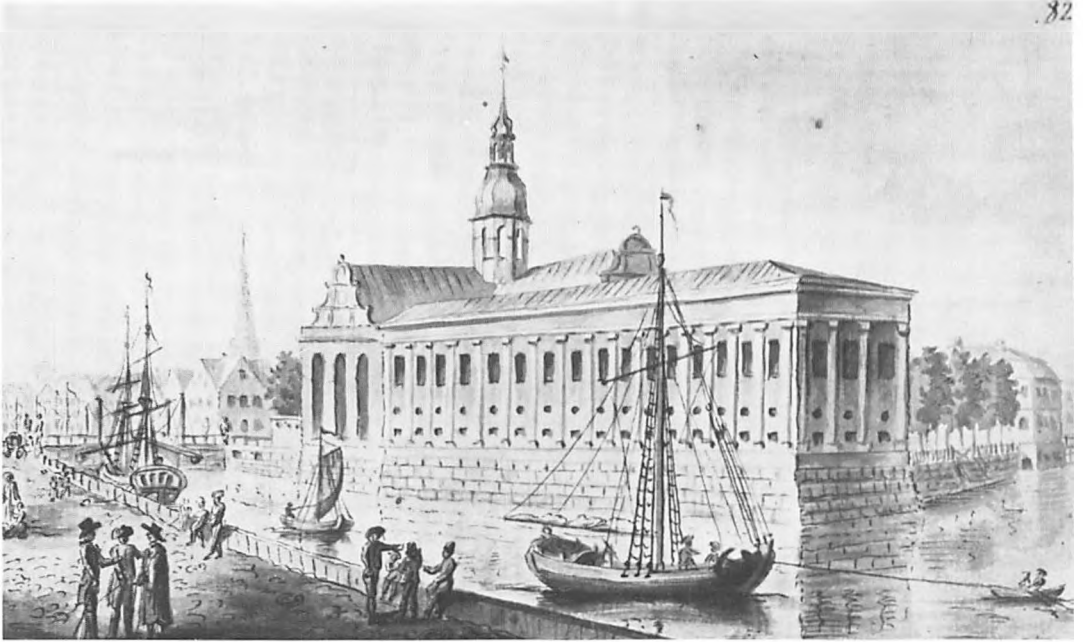
Midt i 1600-tallet havde kirken fire mindre kapeller; et dobbeltkapel i Korsurtegården, der var sammenbygget med korets nordlige mur, og to murede gravkapeller under gulvet i en tilbygning ud for Urtegårdsgangens søndre gavl. Foruden disse kapeller, som alle fjernedes i forrige århundrede, blev der i 1697 i vinklen mellem Urtegårdsgangen og Korgangen opført et mindre gravkapel, hvor søhelten *Niels Juels* gravmæle var opstillet, til det 1709 flyttedes til sin nuværende plads i kapellet for enden af det store gravkapel ud mod kanalen, som opførtes 1704-09 efter tegning af arkitekten *J. C. Ernst*. Under

I dag er Børsen den ældste nabo til Holmens Kirke. Kirken skabtes af Frederik 2.s smedje 1619, og Børsen opførtes umiddelbart efter. Her er et anonymt kobberstik fra 1750, der også viser kirkens senere naboer; »Den røde Bygning« opført 1715-20 og det første Christiansborg fra 1740'erne. – Det kgl. Bibliotek.

Stik fra 1760 af Holmens Kirke set fra Børsen mod den gamle vestfløj og med J. C. Ernsts fornemme, lave gravkapel bag skibene. Bemærk, at der endnu er store vinduer i vestfløjen; de blev først tilmuret i 1871 for at skabe en rolig baggrund for koret med altertavlen. – Nationalmuseet.

Pennetegning af Holmens Kirke set fra Børsen ca. 1780. Billedet domineres af det tilbyggede gravkapel fra 1705-09, som dog er overdimensioneret på tegningen (sammenlign overfor). Frederik 4. havde netop ønsket en lav bygning for ikke at ødelægge udsigten fra slottet til værftet på Gammelholm. J. Bundsen 1788. – Det kgl. Bibliotek.

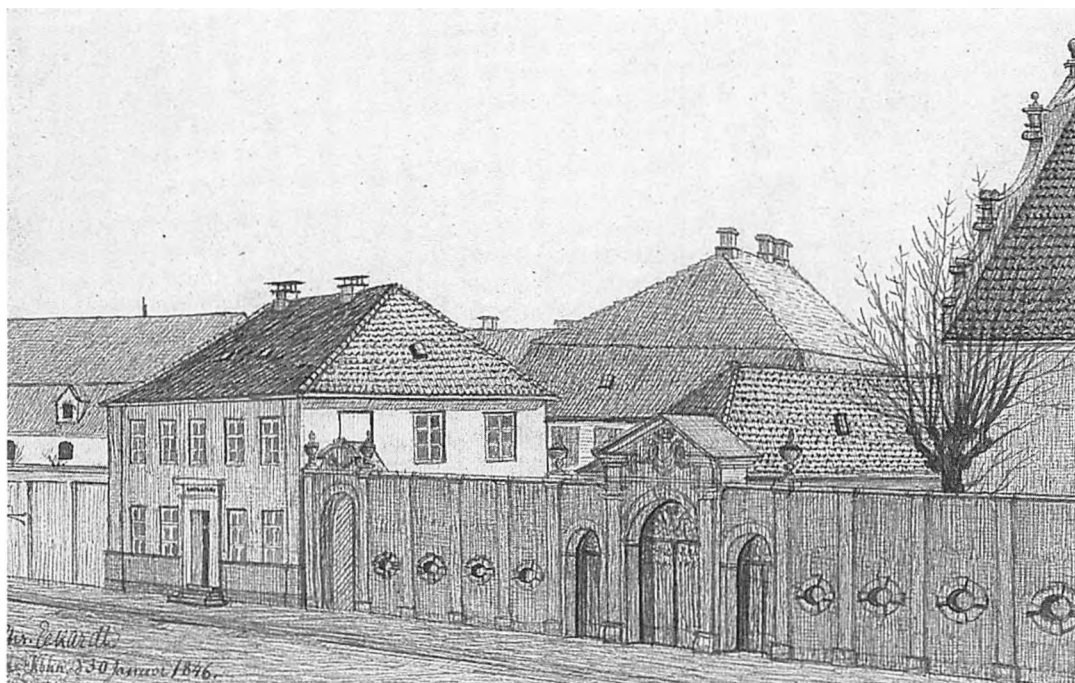
Her er et udsøgt samspil mellem to af Københavns ældste og fornemste bygninger. Holmens Kirkes vestfløj med de endnu ikke tilmurede vinduer, set fra Børsrampen med Mercurs statue i forgrunden. Akvarel af C.V. Nielsen ca. 1900. – Det kgl. Bibliotek.

Holmens Kirke i 1870'erne med Størrestræde omformet til den brede passage fra Holmens Kanal op til Kongens Nytorv. Holmens Bro er også blevet gjort bredere. Midt i baggrunden Studenterforeningens gamle bygning. – Ill. Tidende 1873/74.

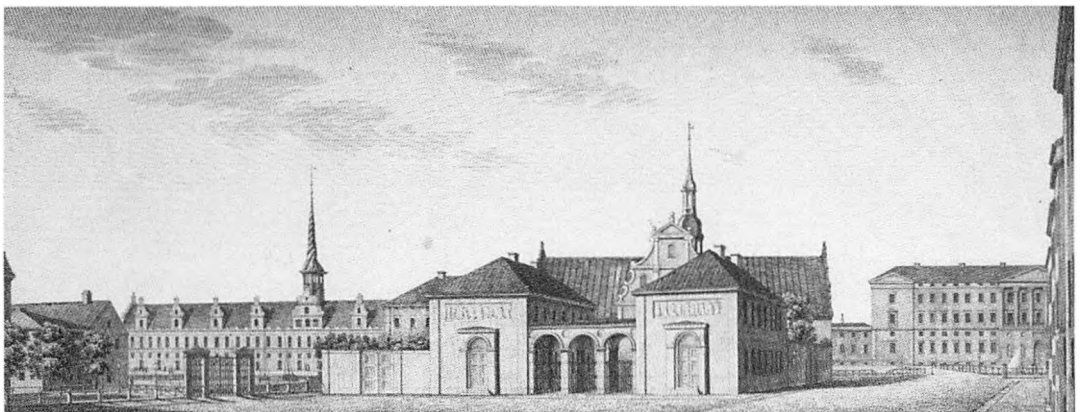
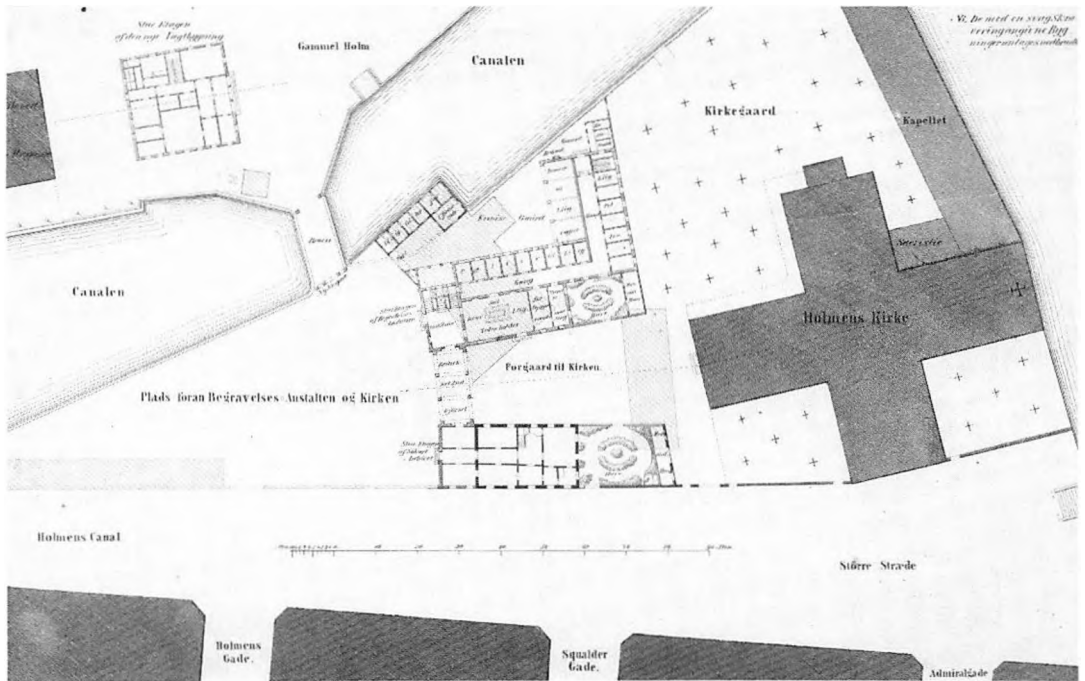
Luftfoto af Holmens Kirke, da den efter opførelse i 1880 af Børsbroen og den nye Havnegade i 1870'erne omsider helt havde fået sin selvstændige beliggenhed med hovedindgangen i østfløjen, skjult af træerne i den gamle »Urtehave«. Foto fra 1948. – Bymuseet.

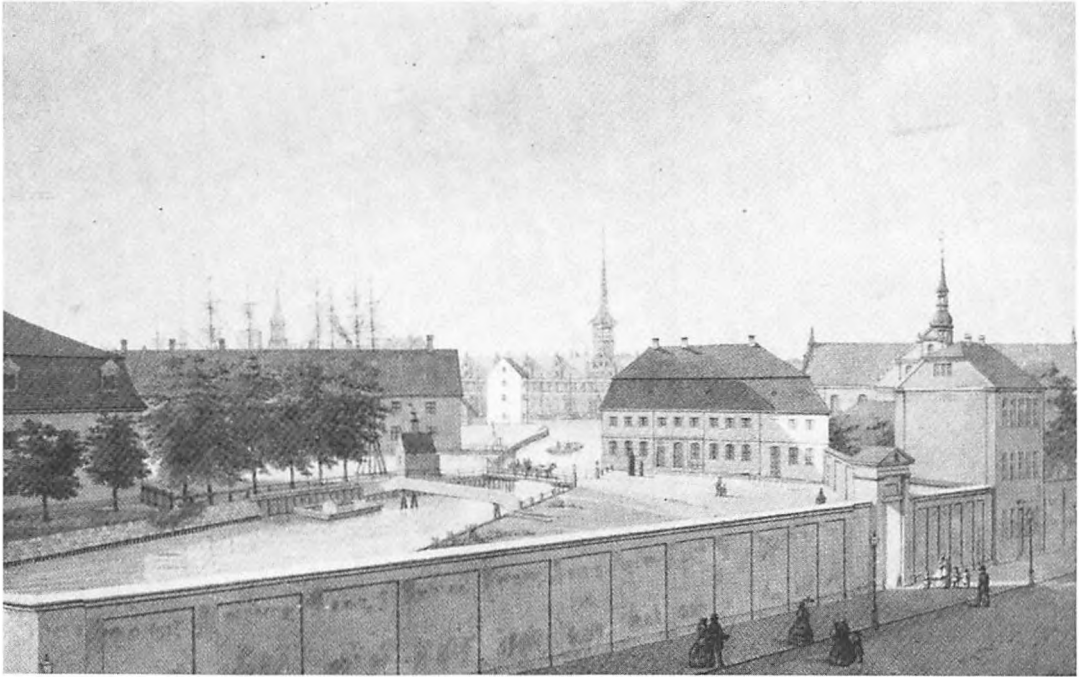
Trekanten bag Holmens Kirke langs Størrestræde fik først sin nuværende udformning. Efter Generalkommissariatets brand 1795, havde man i 1822 i stedet opført et stærkt tiltrængt Søkortarkiv, hvis lille bygning ses her. Det lå foran indgangen til værftet på Gammelholm og en mur i Holmens Kirke-stil afskærmede værftets administrationshus med det høje tag. Det er kirkens østfløj til højre, altså vore dages indgang til Holmens Kirke, efter alle de viste bygninger var forsvundne og Havnegade anlagt i 1860'erne. Tegning af Chr. Eckardt 1846. – Bymuseet.

dets gulv indrettedes 34 gravkrypter i to rækker med sytten i hver. I modsætning til selve kirken kom facaderne til at stå med blank mur, hvorimod pilastrene mellem vinduerne blev pudsede og malede. Senere blev murene som nævnt dog gråmalede ligesom kirken. Mellem vinduerne i den store kapelsal og kryptens glugger er der udvendig en ovalniche i murstensramme, der med maling er maskeret som et vindue med jerngitter. Ud til kirkegården er kapellets store vinduer derimod blændede for at give væglads i kapelsalen til anbringelse af epitafier. Ved sydvæggen fik som omtalt Niels Juel og hans slægt et særligt kapel, og i den modsatte ende mod nord opstilledes 1710 gravmindet over generalprokurør *Niels Benzon*, der består af et epitafium og to sarkofager, mens »den i hele Norden såvelsom i heele Europa af navn og rygte udødelig søhelt, Viceadmiral Peder Tordenskjold«s sarkofag er anbragt i rækken af sarkofager ved den lange østvæg. Monumentet består af et fundament af lyst broget marmor med portrætmedaljon og foran denne en sarkofag af sort marmor (se side 22).

Kirken krævede dog ustandselig reparationer og mellem 1688 og 1701 blev dens oprindelige skifertag erstattet af et kobbertag og spirets forgyldte fløj prydet med Frederik 4.s monogram. I forbindelse med en hovedreparation af kirken 1834-36 udskiftede stadsbygmester *Peder Malling* imidlertid kobbertaget med dets nuværende

Aldrig: I 1844 udarbejdede den allestedsnærværende professor G. F. Hetsch en særlig plan for en ny bygning bag kirkens østfløj, for her at skabe en »førgård« til kirken, hvis hovedindgang han ønskede i østfløjens »ret for alteret for enden af vestfløjens«. Man havde ulykkeligvis fået bygget det grimme lille Søkartarkiv, som i 1822 var opført, hvor det i 1795 nedbrændte Generalkommissariat havde ligget. Som en pendant til det – og med en åben plads foran – ville Hetsch opføre et lighus med ligvognsremise, kontor for bedemænd og foranstaltninger mod skindød i forbindelse med henstilling af kister m.v. og endelig en sal, hvor begravelseshøjtidelighed og jordpåkastelse kunne finde sted for at undgå, at gravfølget skulle den lange vej til de efterhånden fjerntliggende kirkegårde. Forslaget vakte offentlig interesse i 1847, da det fremkom på Kunstudstillingen, men sagen døde hurtigt hen, som det så ofte skete med Hetschs mange ideer. Her har han tegnet både en grundplan og en perspektivtegning af sit projekt. Bemærk, at Holmens Kanal først tilkastedes i 1864, og at broen til Gammelholm eksisterede lige så længe. Se også side 43, hvor planen indgår i en større sammenhæng. – Særtryk på Bymuseet.

Her ser man faktisk bedre de lidt rodede forhold bag Holmens Kirke endnu midt i forrige århundrede. Til venstre bag muren til Størrestræde Søkortarkivets gavl, efter at bygningen var øget med én etage. I midten Gammelholms administrationsbygning og broen over Holmens Kanal. I baggrunden Børsens spir. Tegning af Fattig-Holm ca. 1845. – Bymuseet.

Her er den triste Søkortarkivbygning, ødelagt ved en etageforhøjelse i 1850. Sådan lå huset, indtil det blev nedrevet 1875, da Søkortarkivet flyttede til Esplanaden, og først da fik Holmens Kirke sin fornemme indgang fra østfløjen. Foto 1872. – Kunstakademiets Bibliotek.

tag af sortglaserede vinge-tegl. Fra denne tid stammer også den såkaldte *Kronometertrappe* ned til vandet mellem kirken og Holmens Bro.

Som ved et mirakel undgik Holmens Kirke at blive luerens bytte under byens anden store brand den 5.-7. juni 1795, og det til trods for, at ilden opstod på Gammelholm.

I 1844 udgav arkitekten, professor *G.F. Hetsch* med henblik på overflytningen af flådens etableringer til Nyholm en lille pjece, der under titlen »Plan til Gammelholms Anvendelse« (se side 17) gav udtryk for nogle af de tanker, man gjorde sig om dette terræns fremtid. Blandt andet foreslog han at nedrive muren med indgangen til Gammelholm, så kirken kom til at ligge mere frit end tidligere, og flytte hovedindgangen fra nordfløjen til østfløjen »lige for alteret igiennem en med træer beplantet forgård«. Nord for denne lå ud til Størrestræde *Søkortarkivet*, (se billedet side 18), som efter 1795 var blevet opført på det nedbrændte Admiralitets grund. Som pendant til dette tænkte han sig på forgårdens sydside en bygning, der skulle kunne benyttes til lighus og remise for ligvogne etc. Planen er nærmere omtalt i billedteksterne side 17.

I forbindelse med Gammelholms bebyggelse efter 1858 underkastedes Holmens Kirke under arkitekten,

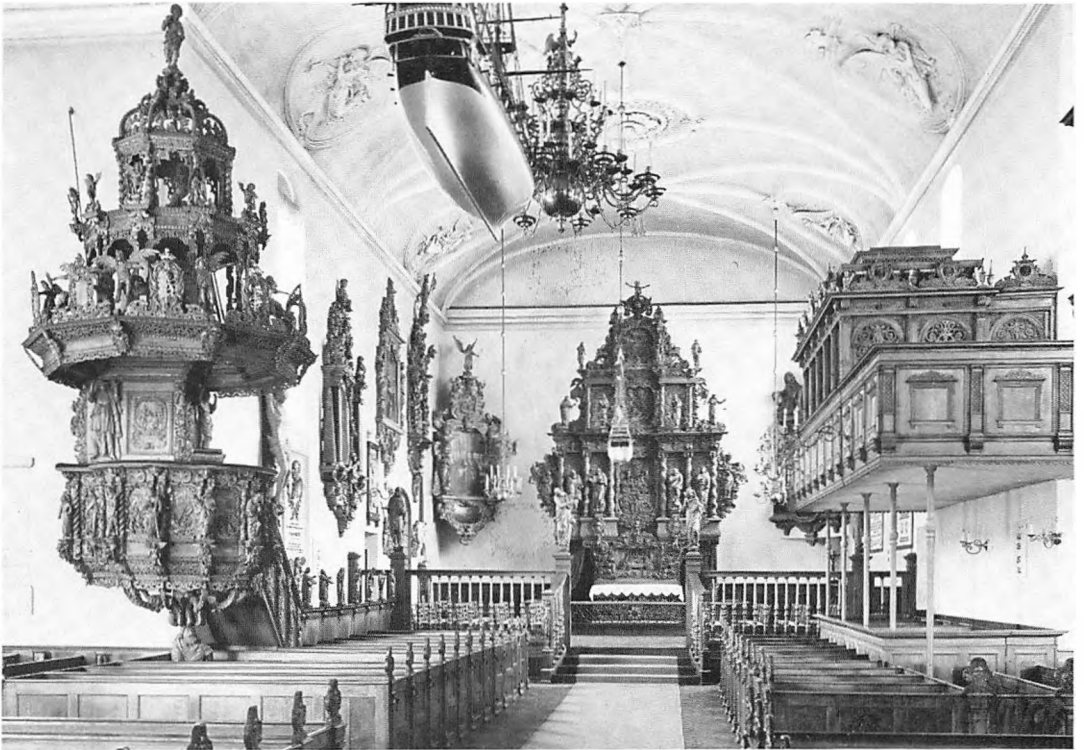
Holmens Kirke set fra nuværende Holmens Kanal – tidligere kaldet Størrestræde – efter Ludvig Fengers store og vellykkede restaurering og fornyelse i 1871-72. Man vil genkende porten fra side 20, men ny er også skriftemålbygningen på hjørnet, forbundet med kirkens kor og opført med sans for samspil med gravkapellet i den modsatte side. Foto fra ca. 1960. – Bymuseet.

Ved arkitekt Ludvig Fengers gennemgribende restaurering af kirken i 1871-72 genopstilledes denne gamle portrække fra Størrestræde foran urtegården langs den nyanlagte Holmens Kanal, og i 1876 opstilledes H. V. Bissens statue af Tordenskjold i gården. – Foto fra Det kgl. Bibliotek.

Ludvig Fenger foretog det djærve skridt at gøre østfløjen til kirken fremtidig hovedindgang, sådan som Hetsch havde foreslået 25 år før. Fra Roskilde Domkirke havde han nemlig sikret sig den vestlige – overflødiggjorte – hovedport, kaldet »Kongeporten«, som var omtrent af samme alder som Holmens Kirke. Her ses Roskildeporten dateret 1635. Den passer så smukt, at ingen tænker på, at portalen er flyttegods. Fot. ca. 1920. – Nationalmuseet.

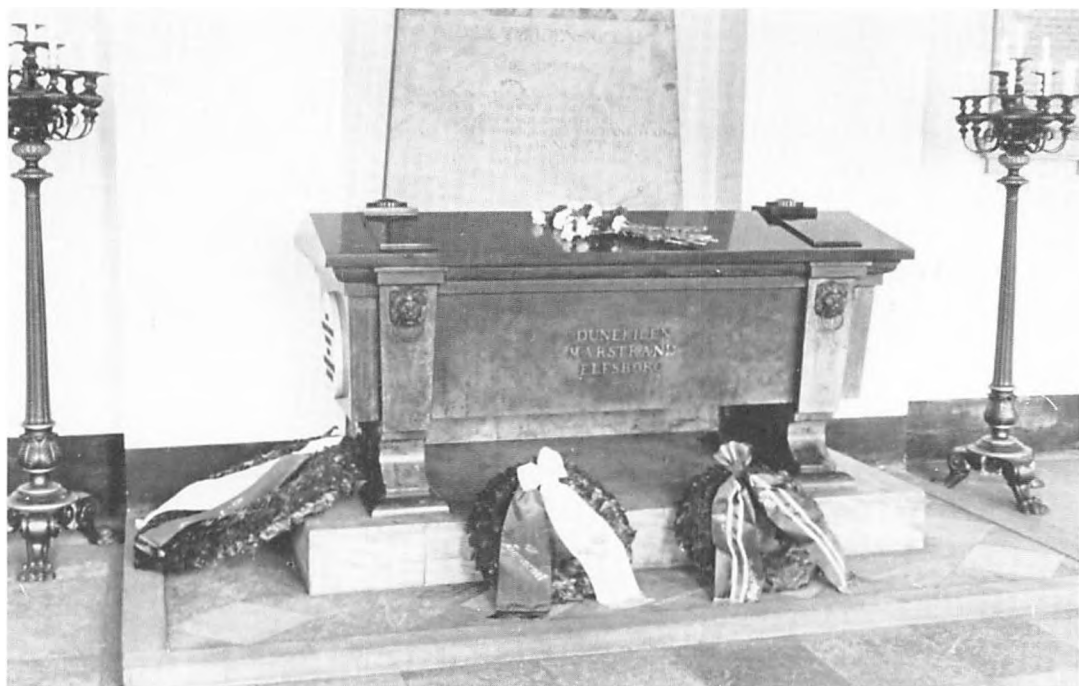
professor *Ludvig Fenger*, både udvendig og indvendig i 1871-72 en gennemgribende istandsættelse. De ældre hegsmure blev nedrevet og i Korsurtegården opførtes langs kanalen en ny »Skriftemålsbygning«, (se billedet side 19), som kunne rumme 70-80 personer, og mellem denne og kirkens kor en gang med præsteværelser etc. Udvendig sluttede den nye bygning sig stilistisk til det lange gravkapel syd for koret, mens Korsurtegården ud til Størrestræde afspærredes med en ny mur med anvendelse af den tidligere omtalte port. I gården opstilledes 1876 *H. V. Bissens* statue af Tordenskjold.

Samtidig med Korsurtegården restaureredes kirken og kapellet. 1760ernes grå oliemaling fjernedes ligesom resterne af kirkens rødgyldne kalkfarve fra 1600-årene nedeunder. Kappellet kom som tidligere til at stå med rød, blank mur og gråpudsede pilastre, hvorimod kirkens uregelmæssige mure blev dækket af et lag rødt cementpuds med imiterede fuger. Desuden blev hovedindgangen, som tidligere omtalt, henlagt til kirkens østgavl, hvortil den store Kongeportaal fra 1635 på Roskilde Domkirke blev flyttet. Endelig blev de tre høje vinduer på korvæggen mod vest ud mod Slotsholmskanalen bag alteret tilmuret, men bevaret som blændinger ud til ka-

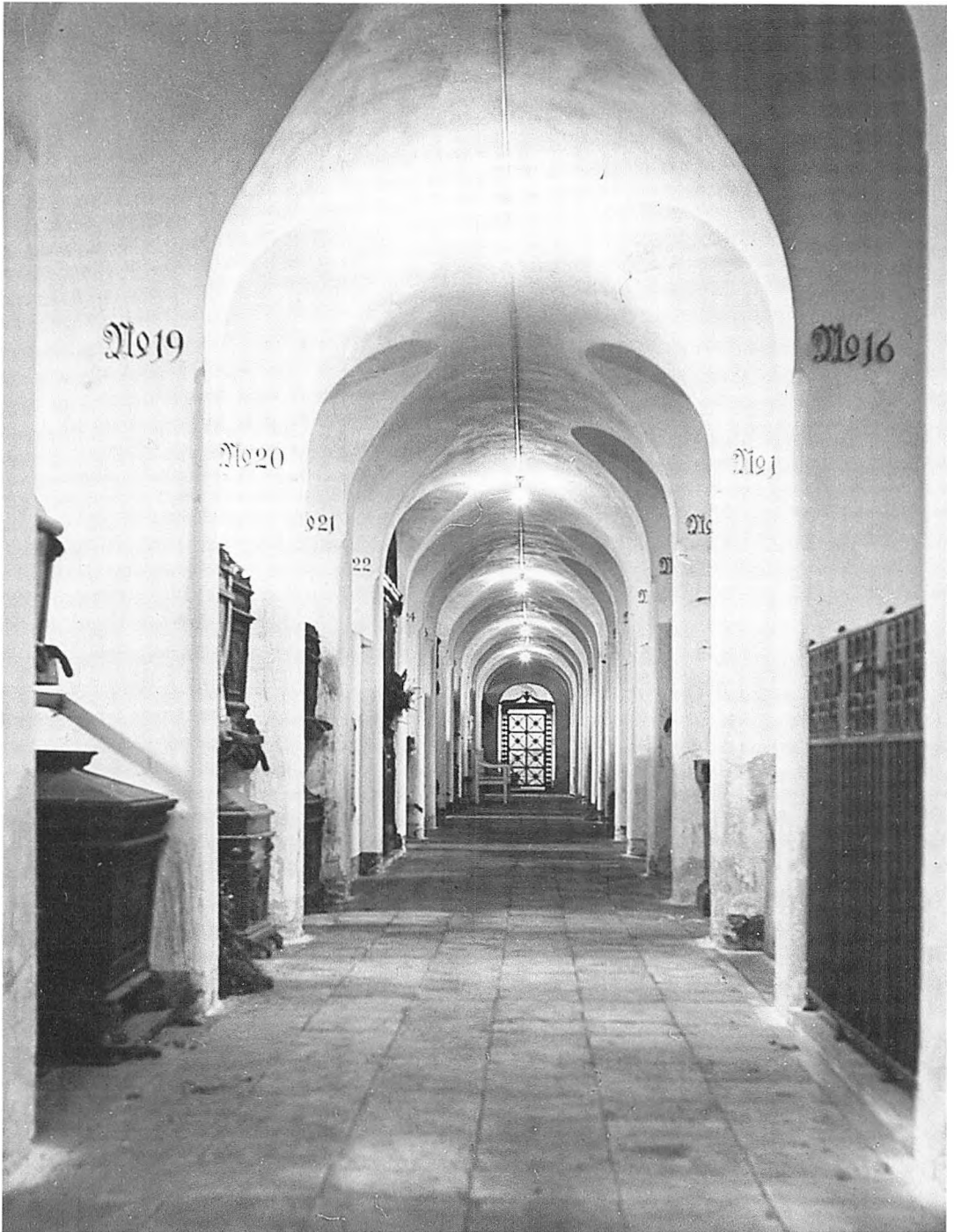
Moderne fotografi af koret i Holmens Kirke set fra kirkens midte op mod den ældste del af kirken med de tre blændede vinduer ud mod Slotsholmskanalen. Prædikestolen er anbragt i korsskæringens sydvestlige sydvendte hjørne. Den bæres af en Mosesfigur og over den selve stolen med 11 apostelskikkelser. Lydhimmelen er i to etager, kronet af en Kristusfigur. Både denne og den mageløse altertavle er udskåret af Abel Schrøder fra Næstved og har stået i kirken, siden den blev korsformet i 1641. Fot. 1980. – Det kgl. Bibliotek.

Der hersker en fornem og ophøjet ro i det lange, smalle og lave gravkapel langs Slotsholmskanalen over for Børsen. Her ligger kun meget udsøgte 1700-tals borgere bisat. Niels Juel har sit eget kapel for enden. Nicheerne mod kirkens urtegård er blændede for at give plads til epitafier. Fot. 1980. – Det kgl. Bibliotek.

Den berømteste kiste i kapellet er Peder Tordenskjolds, som ses her. Det er den, som Norge tidligere insisterede stærkt på at få flyttet til Trondhjem, hvor søhelten var født. Men den står altså fortsat i Holmens Kapel, hvor den dog først blev opstillet i 1817. – Det kgl. Bibliotek.

Under gravkapellet i kirkens lange sidesøj mod kanalen er der et nedre kapel under de høje hvælvinger. Her er ca. 60 bisættelsespladser for fremtrædende borgere i 1700-tallet. Der er kun små vinduer, og kapellets gulv ligger under kanalens vandhøjde. – Fot. Inga Aistrup 1970.

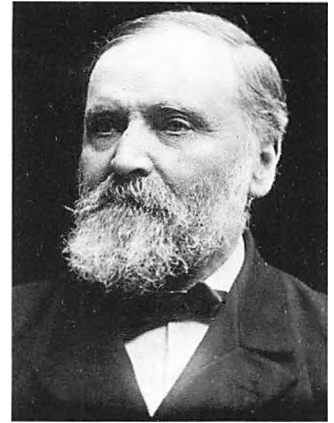
Holmens Kanal blev opfyldt i 1864 i forbindelse med Gammelholms bebyggelse, der startede samtidig. Her ses den yderste ende af kanalen langs Holmens Kirke, fotograferet omkring 1860. – Bymuseet.

Sådan tog samme parti sig ud ca. 80 år senere. Dette sidste stykke af den nye gade blev en del af den nyanlagte Havnegade med Børsbro-forbindelsen til Knippelsbro. Det er Martin Borchs tilbygning til Nationalbanken, restaureret 1913-17, som ses til venstre. Fot. 1948. – Hassing.

nalen. Desuden skal nævnes, at i Korsurtegården indrettedes et trappetårn i renæssancestil efter Fengers tegning på Korgangens nordside. Derved skabtes der særlig adgang til Kongestolen. Også pulpiturene fornyedes, og væggene blev mønstermalet. Væggenes flader blev dog senere erstattet af en ensfarvet grå oliemaling ved kirkens 300 års jubilæum 1919, hvor også alt stenhuggerarbejde blev udbedret. Sidst i vinteren 1984-85 er vestgavlen ud mod Slotsholmskanalen, som vejr og vind har faret hårdt frem imod, blevet istandsat og opmalet.

Tilbage står blot at fortælle, at på korets nordvæg er ophængt to mindetavler for de søfolk, som er omkommet under de to verdenskrige, og at der i 1950 i Urtegårdsgangen efter arkitekt *Arne Nystrøms* tegning er indrettet et mindekapel over frivillige, faldet i allieret krigstjeneste 1940-45. I det store kapel er endelig opsat en mindetavle over kontreadmiral *Carl Hammerich*, der blev dræbt under bombardementet på Shell-huset 21. marts 1945, hvor han sad arresteret. Endelig er der en smuk mindetavle over flådens faldne under 2. verdenskrig.

Ludvig Fenger (1833-1905). Københavns indflydelsesrige stadsarkitekt mellem 1886 og 1904. Inden da havde han forestået restaureringer og ombygninger af bl.a. *Holmens Kirke* 1871-73. Hans restaurering af *Børsen* 1878-83 blev hårdt kritiseret (bind 1). Selv opførte han det tidligere *Dronning Louises Børnehospital* i Øster Farimagsgade 1877-79 og *Teknisk Selskabs Skole* i Ahlefeldtsgade 1880-81 (bind 16). Sammen med *Ferdinand Meldahl* bygges 1873 *Den kgl. Mønt* i Holbergsgade, der senere blev posthus (bind 2). 1881 opførtes *Holmens Sakristi* i hjørnet ved Holmens Bro. Hovedvagtsgade 6 opførtes 1872-76 (bind 5). Til C.F. Hansens *Arresthus* føjede Fenger i 1880 den *krumme tilbygning* mod Nytorv (bind 4). Blandt Fengers mange skoler blev *skolen i Ole Suhrs Gade 10* opført 1882-83: Her har Københavns Kommunale Ungdomsskoler nu sit sæde (bind 16). Som stadsarkitekt arbejdede Fenger i den historicistiske stilperiode i nært samarbejde med sin afdelingschef *Ludvig Clausen* om *Hovebrandstationen* 1889-92 (bind 14). *Gothersgades Elektricitetsværk* opførtes 1890-92 (bind 7), og *Elektricitetsværket i Tietgensgade* i 1896-98 (bind 15).

Da Gammelholm kaldtes Bremerholm

I *Origines Hafnienses* oplyser *Erik Pontoppidan* 1760, at »det navn Bremer-Holm, nu Gammel-Holm, hvor orlogs-flådens fabrique-væsen siden blev henlagt, give erindring om de bremiske kiøbmænd, som fordem der have haft tilhold og pak-huuse tillige med dem fra Embden...«. Og som bevis på rigtigheden af sin påstand meddeler han, at »en troeværdig mand« har forsikret ham om, at der »for faae aar siden« på Bremerholm blev nedbrudt en gammel bygning, på hvis mur der var anbragt en sten med Bremens våben »3 tønder og 2 nøgler over kors«.

Imidlertid er det højst tvivlsomt, om det har været købmænd fra *Bremen*, der har givet stødet til dets navn, selv om der om efteråret, når sildefiskeriet i sundet gik ind, blandt de udenlandske købmænd sikkert har været adskillige fra Bremen. I sit store trebinds værk om »København i Middelalderen« hævder general *H.U. Ramsing*

Hans. Konge af Danmark (1455-1513). Anden konge i den oldenborgske fyrsteslægt efter sin far, Christian 1. Konge fra 1481 til sin død. Kong Hans repræsenterer hovedstadens overgang fra middelalder til nyere tid, og selv om han ikke hører til de mere markante oldenborgere, betød han meget for sin lille hovedstads udvikling. Når han fremhæves netop i dette kapitel, er det således, fordi han omkring 1510 indkaldte skibsbyggere til sit nye skibsværft, *Bremerholm*, som efterhånden antog den form og udstrækning, som ses på kortet på næste side. Fra 1510 til 1860 – i 350 år – opretholdt den danske flåde dette værft, som dog i sine sidste 50 år havde mistet sin betydning, efter at *Nyholm* var blevet anlagt nord for Christianshavn (se bind 13). Kong Hans blev efterfulgt af sin søn Christian 2. (1513-23). Efter Christians død blev Frederik 1., som var bror til Kong Hans udråbt til konge. (1523-33).

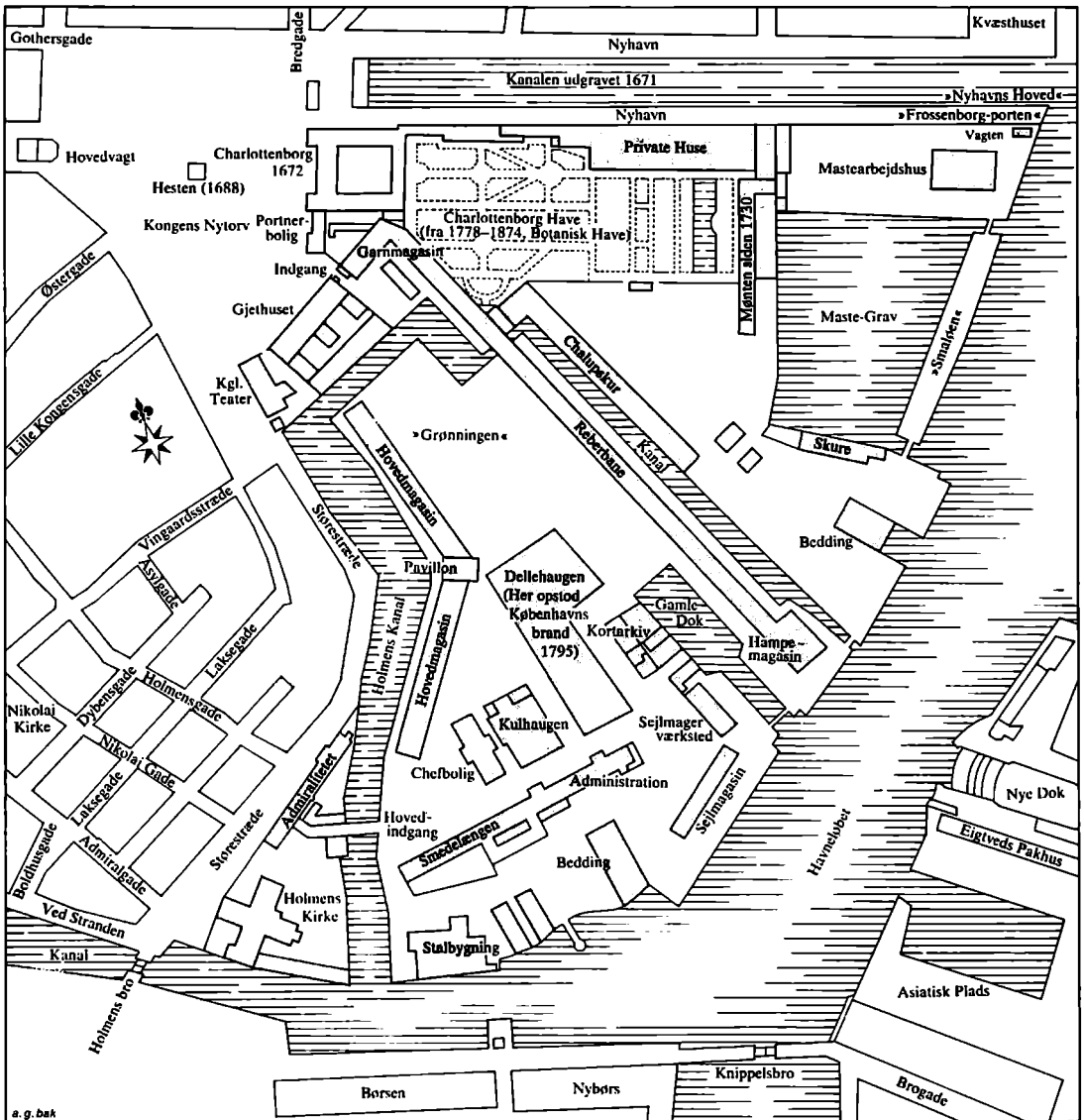
dog, at det lige så godt kan skyldes de skibsbyggere fra Bremen, som kong *Hans* omkring 1510 indkaldte til sit nyanlagte værft på Bremerholm. Med årene fik dette navn en ilde klang, for – som arkitekten Laurids de Thurah oplyser i »*Hafnia Hodierna*« 1748 – »de fleste misdædere, som for deres misgjerninger ey just havde fortient døden eller også havde fortient den, men med livet bleve benådede, bleve dømte og satte til at arbejde i jern på Bremer-Holm, enten deres livs tid, eller kortere, efter deres misgjerningers større eller mindre mål«. Da et nyt værft anlagdes på *Nyholm*, ændredes stedets navn derfor med tiden til *Gammelholm*.

Ligesom Slotsholmen, hvor Absalon i 1167 opførte sin stærkt befæstede borg, som Saxo beretter »blev landet til stort værn, thi sørøverne holdt ikke mere af at ligge der i nabolaget, og landets børn kunne fra nu af trygt færdes i farvandene«, var Bremerholm fra første færd blot en af de mange små holme, der i middelalderen lå ud for kysten. Fra selve staden var den adskilt ved »Dybet«, som havnen syd for vore dages Fortunstræde, Nikolaj Plads og Vingårdstræde kaldtes. Under Københavns belejring 1535 blev den opfyldt af *Christian 3.*, men da den flere steder ikke var mere end omkring 1 m dyb, har det kun været småbåde og fladbundede pramme, der har kunnet lægge til ved de to anløbsbroer, som lå ved stranden ud for Vingårdstræde. Ved Højbro stod »Dybet« i forbindelse med byens egentlige havn, »*Gammelbodehavn*« mellem Slotsholmen og Gammel Strand.

Når kong Hans indrettede et skibsværft på Bremerholm og gjorde det til leje for flådens større skibe, skyldtes det uden tvivl frygt for hanseatiske angreb, som også havde været en af årsagerne til, at byens befæstning allerede omkring 1500 var blevet forstærket med mure og tårne og uddybede grave.

Under krigen med Lübeck bevilgede borgmester og råd desuden 1510 »for den frygt og fare, som nu er på færde mellem vor kæreste, nådige herre og de lybske« midler til opførelse af en skanse på Bremerholm. Af denne er ethvert spor forsvundet, men sandsynligvis har den ligget på samme sted som Holmens Kirke, da man herfra har kunnet bevogte indsejlingen til havnen.

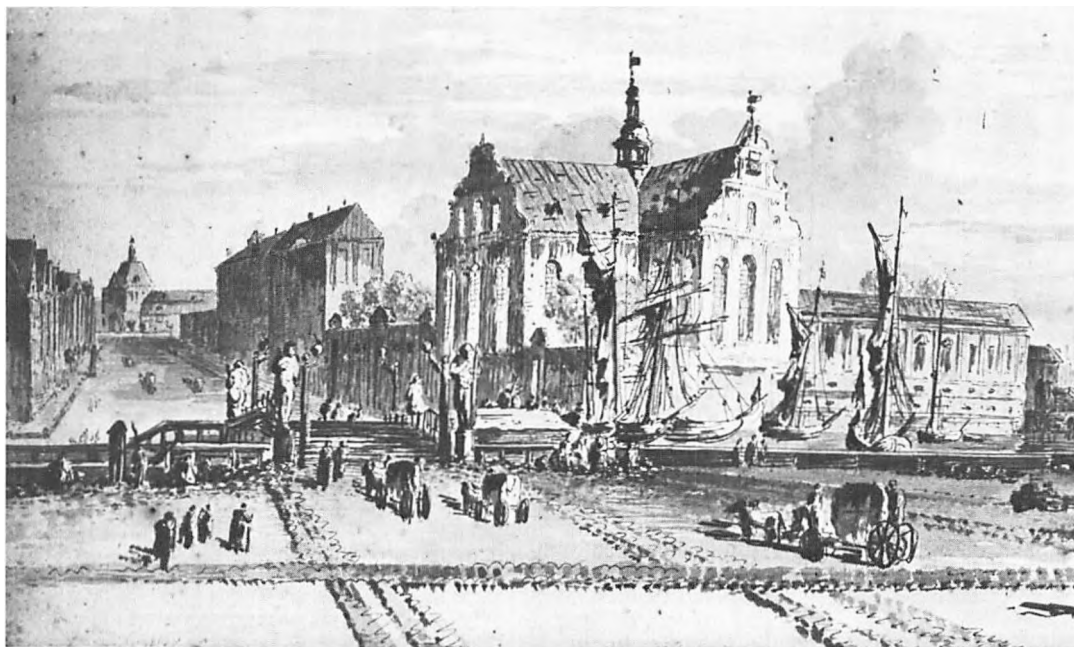
Mens kong Hans' værft sikkert har ligget mellem nuværende Boldhusgade og Holmens Kirke, udviklede det egentlige værft på Bremerholm sig syd for Holmens Kanal. Dets trivsel lå kongerne stærkt på sinde, og allerede under *Christian 3.* opførtes 1555 mod øst en 65 m lang, grundmuret bygning til flådens reberbane, der i 1579 af

Frederik 2. udvidedes med en to stokværk høj bygning mod nord; oprindeligt indrettet med kornlofter, men senere omdannet til sejlmagasin. Dette og en rest af reberbanen eksisterer endnu og benyttes i tilknytning til Kunstakademiet på Charlottenborg som billedhuggeratelier.

Med årene tillagdes Bremerholm en stadig større betydning, som det bl.a. fremgår af en instruks til Københavns statholder *Christoffer Valkendorf* i 1584, hvori det indskræpes ham at føre tilsyn med de udlændinge, der

Således så Gammelholms skibsværft ud 50 år før byens brand i 1795. Først i løbet af 1700-tallet havde betegnelsen Gammelholm vundet fodfæste på bestoning af Bremerholm, fordi man havde anlagt nyt værft og ny orlogshavn på Nyholm, nord for Christianshavn. I 1932 genopstod Bremerholm som gade-
navn (se bind 3). – Kort af Arne Gaarn Bak 1986.

Størrestræde med den gamle, kerubsmykkede Holmens Bro i forgrunden. Bag Holmens Kirke, langs højre side ses Admiralitetsbygningen og boligen for Holmens chef. Disse bygninger gik op i luer i 1795, men kirken skånedes. I baggrundens midte ses den lange magasinbygning, hvis midtpavillon blev ombygget til Studenterforening i 1861-63 af arkitekt J.D. Herholdt (se side 155). Anonym tegning fra 1770'erne. – Det kgl. Bibliotek.

ankommer til København og navnlig ikke tilstede dem adgang til Bremerholm eller give dem tilladelse til at bese orlogsskibene. Til værftet skulle der kun være adgang for folk, man kendte, eller som havde deres arbejde der. Dog var Bremerholm endnu på Christian 4.s tid temmelig ubebygget. Ud til havnen – hegnet af et plankværk – lå marinens lager af tømmer – den såkaldte *Dellehave*. En vindebro førte over graven til en port i volden øst for Holmens Kirke og formidlede adgangen til byen. I øvrigt var graven så bred, at skibe kunne ligge til ankers i den, og da dette ofte blev misbrugt, henstilledes det 1635 til borgmester og råd at sørge for, at de skibs- og skudeejere, som i den kommende vinter ville oplægge deres skibe her, »at de lægge sig de steder, de skal og ikke ved Bremerholm og flåden«. Det gjaldt også de skibe, der ikke var hjemmehørende i København, men ønskede at overvintre her.

For værftets ansatte nærrede Christian 4. stor interesse; bl.a. lod han 1634 af hensyn til dem, der boede i det nylig færdigopførte Nyboder, anlægge en vej og port ved sejlhuset, så de fik kortere afstand til deres arbejde og »desbedre til rette tid kan komme på Holmen«.

For de børn, hvis fædre var ansat her, oprettede han en skole, »Holmens Korscole«, der oprindeligt var indrettet i et tidligere sygehus ved »Bremerholms Låge« øst for Holmens Kirke, men 1663 flyttedes til et hus på hjørnet

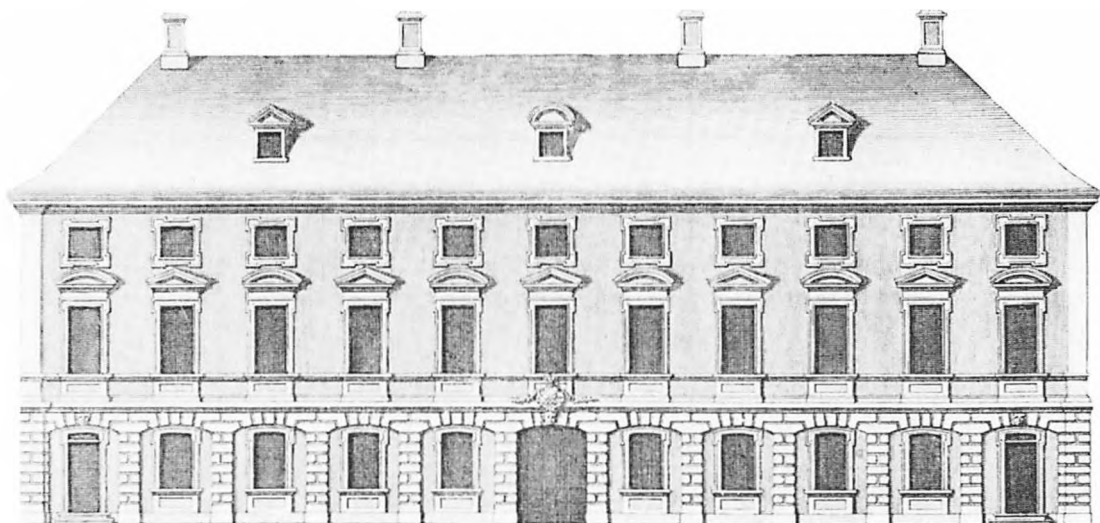
af Størrestræde og Ulkegade dvs. Holmens Kanal og Holmensgade, nu vore dages Bremerholm, hvor den endnu 100 år senere lå over for Admiralitetet.

En væsentlig andel i Bremerholms udvikling de følgende årtier fik *Johan Conrad Ernst*, der 1693 udnævntes til Holmens bygmester, og som sådan fik opsynet med de bygninger og reparationer, »som ved vores (dvs. kongens) sætetat og hvad deraf dependerer vorder foretagen, at sligt efter de ordre, som hannem derom fra vores deputerede tilstilles og vel forrettet vorder«.

I sin *Københavns Beskrivelse* fra slutningen af 1780erne udtaler præsten *Nicolai Jonge*, at skønt Gammelholm under en række tidligere konger havde været »sætetatens arsenal, hvorfra den kongelige orlogs-flådes udrustning med fornøden takkelage altid er forsynet«, så er det først under Christian 4., at dets bebyggelse virkelig tog form. Enkelte større bygninger stammede dog fra Frederik 4.s tid. Det gjaldt bl.a. *Generalkommissariatet*, der var bygget 1706 i Størrestræde, som indtil 1877 var navnet på Holmens Kanal fra Niels Juels statue til Ved Stranden. Kommissariatet lå uden for Bremerholms egentlige område, omtrent på samme sted som Nationalbanken for enden af den hegnsmur, der, som tidligere nævnt, siden 1704 havde afgrænset kirkegården ved Holmens Kirke. Gennem dets port, der erstattede den tidligere omtalte »Bremerholms Låge«, var der adgang til selve værftet.

Størrestræde – i vore dage nedre ende af Holmens Kanal – omkring 1750. Her ses atter Admiralitetet og i baggrunden Gammelholms hovedmagasin. Bygningen på den modsatte side af gaderne lå ved den stadig eksisterende Admiralgade, der førte fra Nikolaj Plads til Admiralitetet. Tegning efter maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

Generalkommissariatets imponante bygning i Størrestræde rummede den fælles ledelse af både Land- og Søetaten. Den var opført i 1706, altså samtidig med Holmens Kirkes kapel, og arkitekten var formentlig den samme for begge bygningsværker, nemlig marinens bygmester J. C. Ernst, som havde valgt den hollandske barokstil. Bygningen lå omtrent, hvor den nu nedrevne Nationalbank fra 1870 var placeret. – Kobberstik i Thurahs Vitruvius, 1746.

Tegningen til denne bygning skyldtes utvivlsomt Ernst, om end generalbygmesteren *Wilh. Fr. von Platen* havde den øverste ledelse af byggeriet.

Ved siden af Generalkommissariatets bygning opførtes i Størrestræde i »høysalig kong Christian 6.s tid«, iflg. *Hafnia Hodierna*, en anelig bygning, »som først var bestemt, og som en tid lang blev beboet af Holmens chef, men på nærværende tid (dvs. 1748) er til beboelse overdraget til ober-secretairen ved søe-etatens krigs-cantzelle Hans Excellence Herr Geheimeconferentzraad *Carl von Holstein*, som tillige er den første i det combinerede admiralitets- og generalkommissariats-collegio«. I modsætning til Generalkommissariatets bygning vides det ikke, hvem der har været arkitekt for chefboligen, men uvilkårligt leder den med sine to etager høje, pilasterinddelte facade, der på midten foroven krones af en trefags gavlkvist, tanken hen på arkitekten *Johan Cornelius Kriegers* såkaldte ildebrandshuse, der typologisk har megen lighed med denne, som blev opført 1732-34.

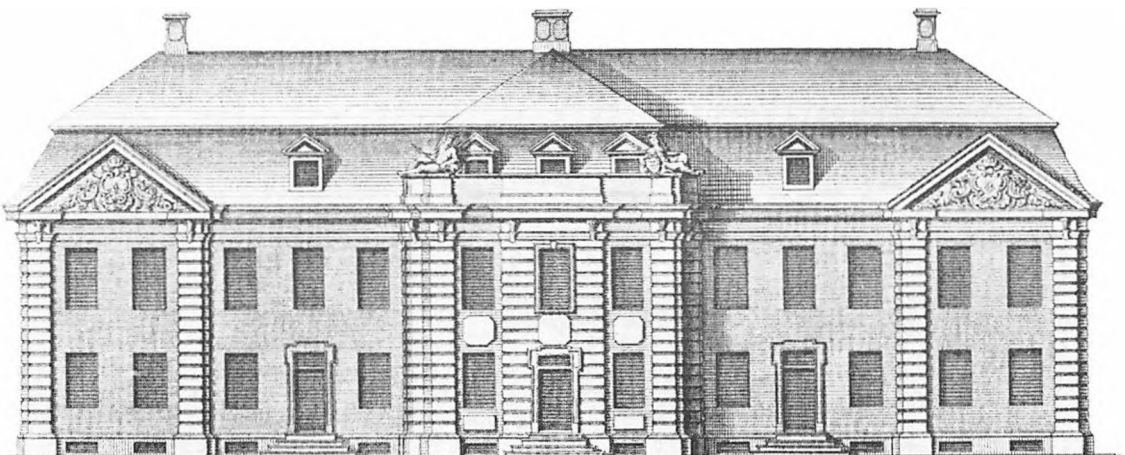
Straks inden for porten lå til højre ved Holmens Kirkegård *Gammelholms Hovedvagt*. Herfra førte en bro over Holmens Kanal, hvor den bygning opførtes, der senere rummede *Admiralitetet*, men som oprindeligt skulle have været Søkadetakademi. Den var bygget som et led i Holmens reorganisation efter forslag fra 1740 af søetatens chef, overkrigssekretær greve *Frederik Danneskiold-Samsøe* og godkendt af Holmens chef, den senere admiral *Ulrich Frederik von Suhm*. Bygningen, der skyldtes arkitekten *Philip de Lange*, mindede med sine to stokværk, sit mansardtag, sine to siderisaliter, sin fremspringende midtrisalit

og sin skulpturelle udsmykning mere om et palæ end om en militærskole eller en administrationsbygning. Som type faldt den derfor ligesom Generalkommissariatet uden for værftsarkitekturens rammer, hævder *Chr. Elling* i sin disputats fra 1932 om »Holmens Bygningshistorie 1680-1770«. »En deel af værelserne i dette huus – oplyser Thurah – tjener den ældste eqvipagemester på Gammel-Holm til bolig; men af de øvrige bruges endeel til constructions-commissionens holdelse, andre til skibs-bygger-academiet, til collegium mathematicum, mechanicum og andre videnskaber, som sammesteds holdes«. Desuden indeholdt det udover en stor sal tillige adskillige kontorer.

Syd for denne bygning lå tværs over nutidens Niels Juels Gade en lang bygning, der rummede Holmens forskellige smedjer, og her indrettedes omkring 1750 en bolig til Holmens chef.

Til venstre for Admiralitetet, fortæller Thurah, bliver man langs kanalen »det så kaldede store magazin vaer, der bestaaer af tvende fløye, som ved en i midten opreist pavillon sammensføyes«. På grund af sin beliggenhed havde det den fordel, at varerne, der skulle opbevares i det, kunne blive sejlet direkte hertil. Som dets arkitekt nævnes Philip de Lange, og mens pavillonen og den nordre fløj påbegyndtes allerede 1738, tog man først 1753 fat på den søndre. De to fløje var kun én etage høje med mansardtag og benyttedes som magasin for »alle slags toug-blokke og jernverk, som til flaadens og ellers Holmens vedligeholdelse og aarlige completering haves i forraad...«. Midtpavillonen var derimod tre etager høj og fem fag bred med en midtrisalit, som foroven afsluttedes

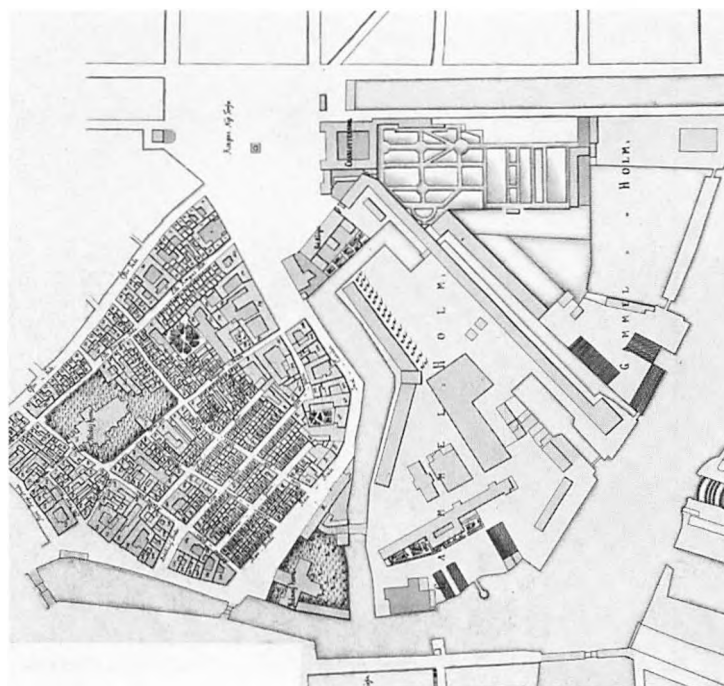
Ved siden af Generalkommissariatets store hus i Størrestræde opførtes 1732-34 – formentlig af J. C. Krieger – embedsboligen for Holmens chef, der i ældre tid kaldtes ekvipagemester. Den smukke, palæagtige bygning, der også gik til grunde ved den store bybrand 1795, tjente dog også andre formål i sine sidste år. – Kobberstik i Thurahs *Vitruvius*, 1746.

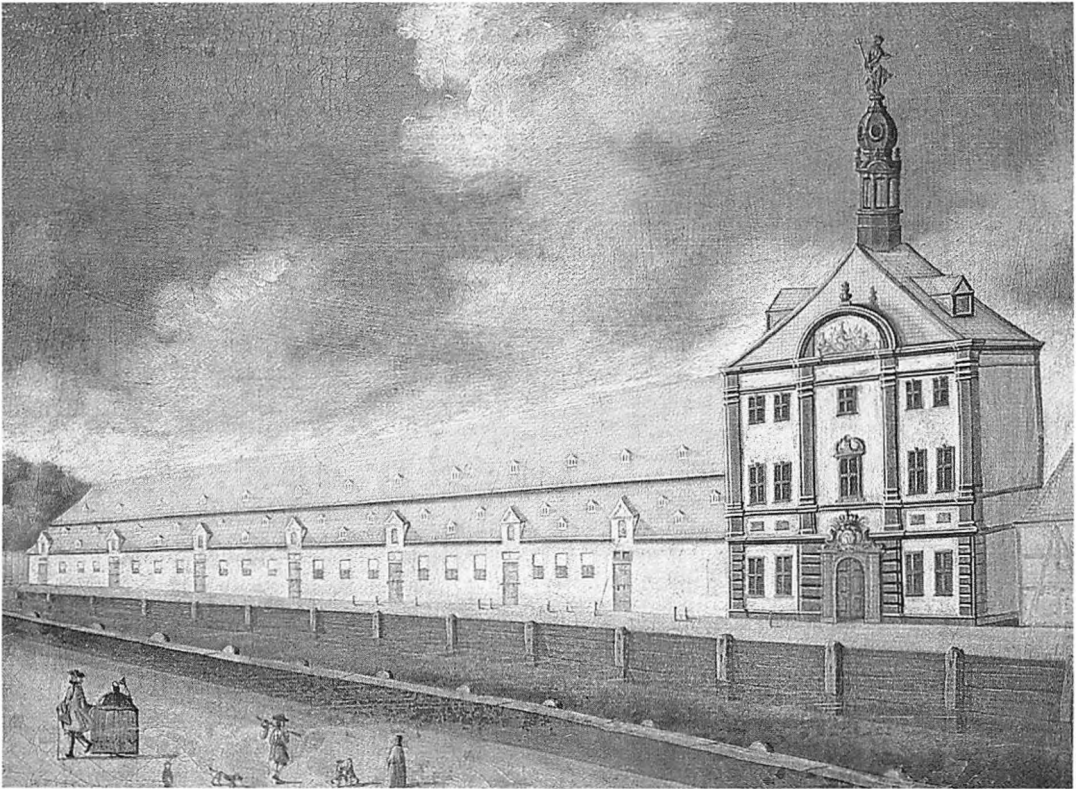
med en reliefprydet gavl, mens taget kronedes af et spir med en Neptunfigur, der ligesom relieffet skyldtes billedhuggeren *J. C. Petzold*. Den hvælvede stueetage rummede Søetatens arkiv, på første sal fandtes en instrument-samling, mens øverste etage indeholdt »allehaande kostbare og mærkværdige modeller af skibe, af kraner, af møller og andre curieuse ting, som enten henhøre til skibsbyggeriet selv, eller til andre ved Holmen værende mekaniske indretninger«.

Bebyggelsen på den modsatte side Størrestræde havde en anden karakter. Over for marinens chefbolig og Generalkommissariatet lå på hjørnet af Ulkegade den tidligere nævnte *Holmens Korskole*. I 1714 havde den kun 15 elever, der udover de almindelige skolefag, dansk, regning og religion også undervistes i sang. Skolen gav dem 24 skilling om ugen for som kordrenge at medvirke i en række kirkelige handlinger; derudover fik de en sort dragt, der ved begravelser suppleredes med sorte kapper og sørgeslor på hattene. Skolen nedbrændte under byens brand 1795 og forenedes derefter med Holmens Kirkeskole.

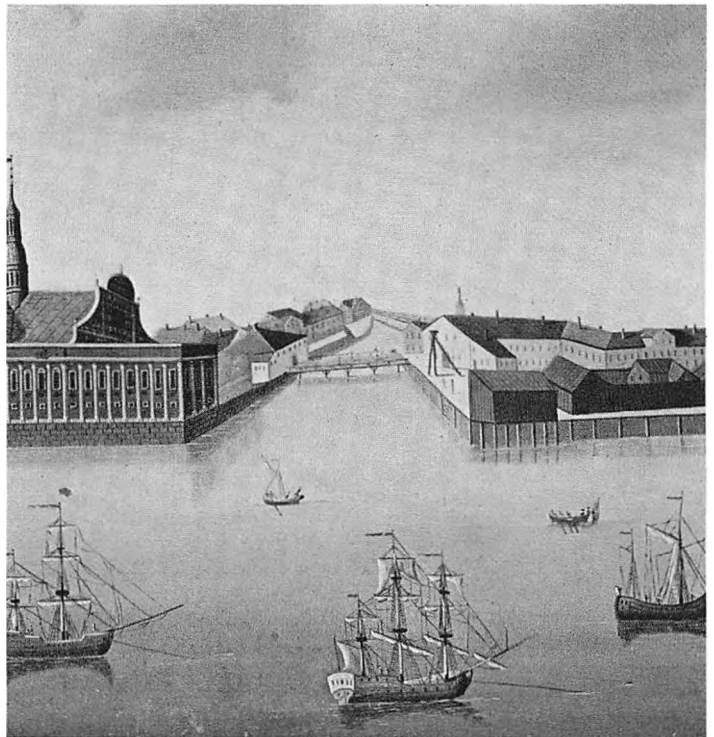
I huset på det modsatte hjørne af Ulkegade boede Holmens Kirkes kapellan. Rach & Eegbergs billede giver et lille indtryk af husenes karakter på denne side Størrestræde, hvorimod bygningerne på billedet af festdekorationen i Størrestræde ved Frederik 5.s bryllup

Overkonduktør Chr. Geddes kvarterkort over København 1757. Det er østre kvarter, der viser forbindelsen fra Størrestræde ved siden af Holmens Kirke, over en lille bro til det ellers helt aflukkede område, Gammelholms Værft. Langs Nyhavn lå efter 1770 Universitetets Botaniske Have, der var indrettet i Charlottenborgs tidligere slotshave. – Det kgl. Bibliotek.

Langs Holmens Kanal på Gammelholm-siden lå de to store magasinbygninger på hver sin side af den spirprydede pavillon i midten. Det var denne pavillon, der blev reddet under branden og senere blev til Studenterforeningen (se side 155). Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

Her er et kig op ad Holmens Kanal med Holmens Kirke og gravkapellet til venstre og Gammelholm på den modsatte side. Hovedforbindelsen til Holmen gik over den lille bro i midten. Udsnit af maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

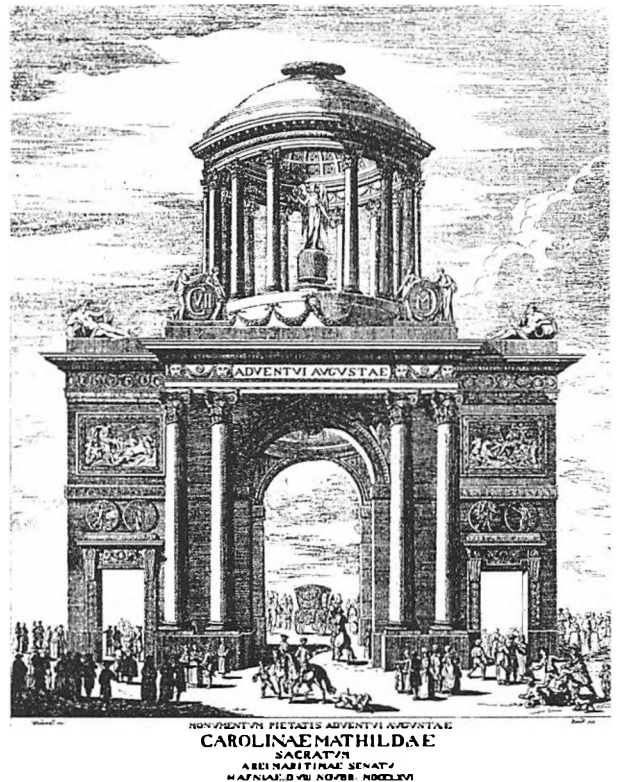

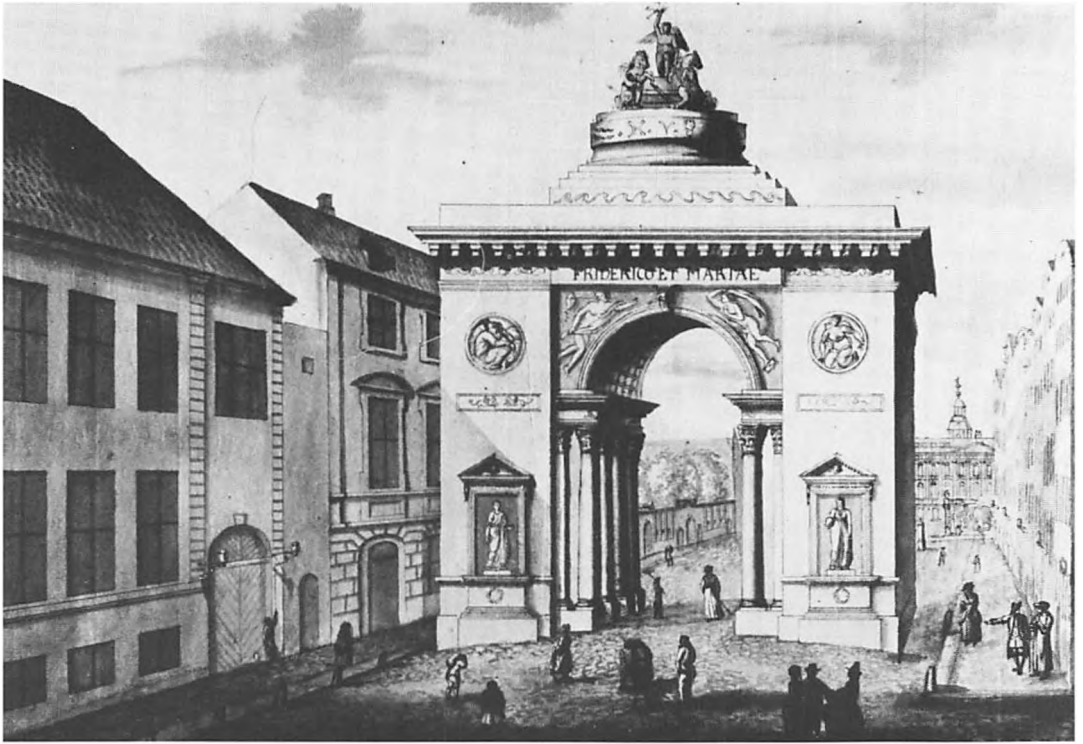
Aldrig. Dette storslåede interimistiske 20 m høje ærestempel tegnede J.C. Holtzbecker til enevældens 100 års jubilæum i 1760. Det skulle have stået i Størrestræde ved siden af Holmens Kirke. Bemærk blæserne på øverste balustrade. I baggrunden ses skibe i Holmens Kanal. Kobberstik af C.V.A. Müller. – Det kgl. Bibliotek.

Størrestræde den 13. december 1743 med Generalkommissariatet og marinechefens embedsbolig til højre. Husene til venstre er fri fantasi. I midten hovedmagasinets pavillon. De to søjler var opstillet af Admiralitetet som »illumination« i anledning af kronprins Frederik (5.)s bryllup med den engelske prinsesse Louise. På parrets køretur gennem byen – to dage efter brylluppet – skulle de passere Størrestræde på vej til slotet. Søjlerne var inspireret af romerske sejrssøjler – columnæ rostratæ – og tegnet af Marcus Tuscher. De blev senere anbragt på Holmen foran broen til Arsenaløen (bind 13). Kobberstik af J.N. Schröder. – Kobberstiksamlingen.

Også ved dronning Caroline Mathildes indtog i 1766 rejstes der en prægtig æresport uden for Admiralitetet i Størrestræde; også den var tegnet af Johs. Wiedewelt. Kobberstik af J.G. Bradt. – Det kgl. Bibliotek.

Æresport i Størrestræde rejst i 1790 i anledning af kronprins Frederik (6.)s og prinsesse Marie Frederikke af Hessens indtog i København efter deres bryllup på Gottorp. Gaden er set ned mod det første Christiansborg. Holmens Kirke skimtes gennem porten. Det blev den sidste æresport på stedet. 5 år efter var både gaden og slottet nedbrændt. Samtidig tegning. – Det kgl. Bibliotek.

1743 nok er temmelig fri fantasi, men udtryk for datidens forestilling om en ideel stad. Størrestræde og dens fortsættelse langs kanalen fra Kongens Nytorv dannede en bred og pompøs gade hen til Christiansborg, velegnet til opstilling af æresporte og lignende ved festlige lejligheder i kongehuset, således som det også fremgår af billederne. Æresporten, der blev rejst i anledning af kronprins Frederik (6.)s og kronprinsesse Marie Sophie Frederikke af Hessen-Kassels bryllupsindtog den 14. september 1790 er ligeledes gengivet. Selv om brylluppet havde fundet sted på Gottorp Slot i Slesvig, blev indtoget ikke af den grund mindre festligt. Fra Blågård på Nørrebro, hvorfra optoget udgik, drog det under kanonsalut ind gennem Nørreport og modtoges her af Vajsenhusdrenge med sang og blomster. På Skidentorvet eller Nørretorv dvs. på den lille plads mellem Nørregade og Fiolstræde ved Nørrevold havde Bryggerlauget rejst en æresport, og i Nørregade var der et tempel. På Nytorv var Rådhusets facade udsmykket, og på Kongens Nytorv havde den jødiske menighed bygget en æresport, mens der foran Comediehuset var indrettet et Apollo Tempel, »hvor theatrets sangere og sangerinder lod sig høre«. Derefter fortsatte optoget gennem den omtalte æresport i Størrestræde, som Admiralitetet havde rejst, til slottet.

Bag den lange magasinbygning ud til kanalen, som optoget passerede forbi, lå værftets mange forskellige bygninger. Nogle er allerede omtalt som den lange reberbanebygning bag Charlottenborg, der ud til havnen var sammenbygget med det dobbelt så brede hampemagasin, hvis to karakteristiske gavle ses på billedet øverst side 38, som også giver et indtryk af broen, der langs kajen førte over den såkaldte Chalupgrav.

Ud mod havnen på den anden side »Gamle Doks Grav« lå Værksted- og Bradbænkmagasinets lange, to stokværk høje bygning mellem nuværende Tordenskjoldsgade og Niels Juels Gade, som Philip de Lange havde bygget 1740. På Thurahs tid benyttedes den bl.a. til opbevaring af tovværk, brandslukningsredskaber og andre ting, »som ved skibskiølhaling og andet forefaldende arbejde daglig bruges og behøves«. Fem år senere havde Philip de Lange opført *Bødkerværkstedets* to stokværk høje smukke palæliggende bygning, hvis risalitinddelte facade øverst på midten kronedes af en reliefspydet trekantsgavl. Det er denne bygning, der på side 39 ses umiddelbart bag Hampemagasinets dobbeltgavle.

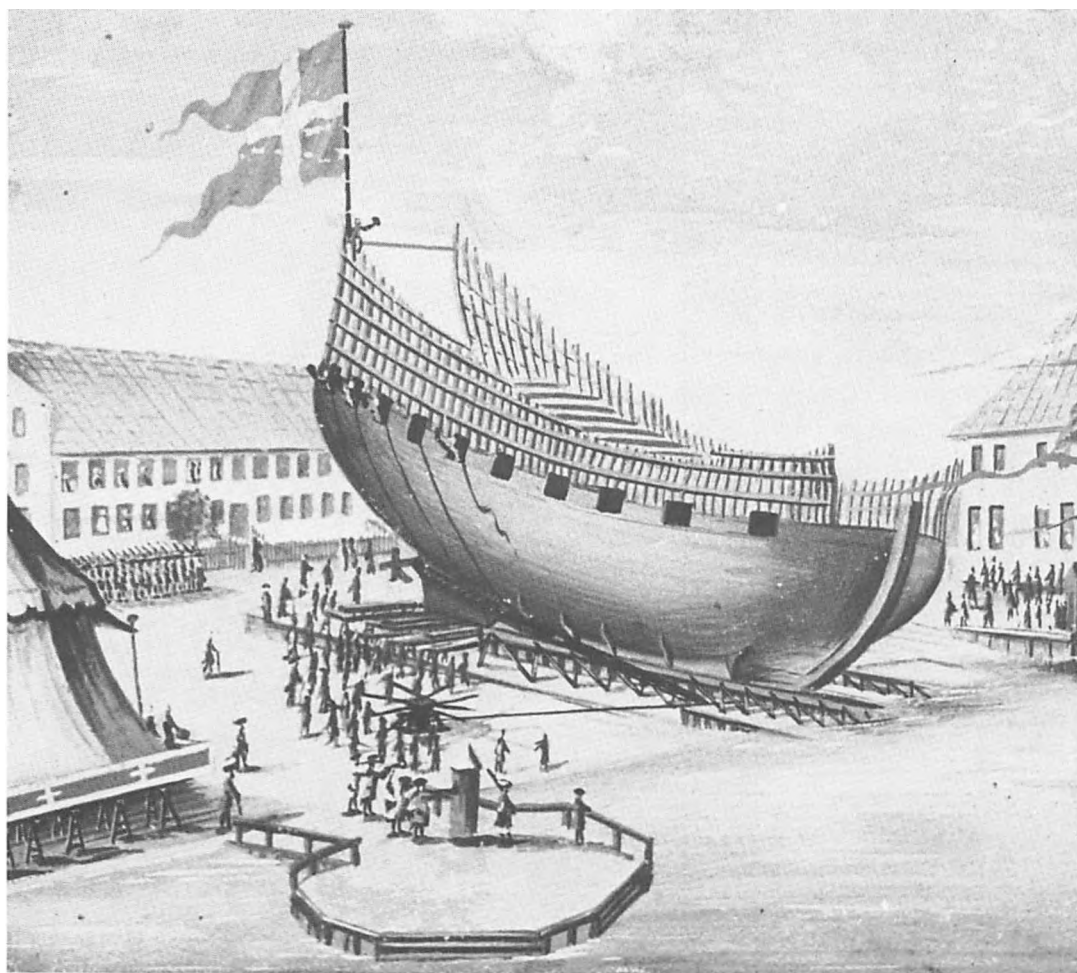
Billedet nederst på samme side giver et indtryk af udsigten fra broen mod Nyhavn over *Bådebyggerpladsen*, *Mastegraven* og *Mastemagerpladsen* bag Charlottenborgs have. På *Bådebyggerpladsen*, fortæller Thurah, »hvor coffardie-skibe, pramme, baade og andre smaa fartøyer blive byggede«, fandtes der også en stor kran »til at indsette, og at udtage master af skibene« foruden to såkaldte chalupskure, af hvilke det ene lå øst for Chalupgraven, det andet vest for Mastegraven. Som det fremgår af billedet, havde de buede åbninger. Det ene benyttedes til bygning af chalupper, det andet til at opbevare dem i.

I Mastegraven, der optog godt og vel den nuværende karré mellem Herluf Trolles Gade og Cort Adelers Gade, Havnegade og Holbergsgade, henlagdes de rå master, indtil de skulle bruges. Fra Mastemagerpladsen var der ved det såkaldte *Frostenborg Vagthus* adgang til Nyhavn. Mastegraven grænsede desuden op til Charlottenborgs staldbygninger, der i 1750, som senere omtalt, indrettedes til *Den kgl. Mønt*, og til den store have bag palæet, hvor »Det kgl. Akademi for de skønne Kunster« ved sin stiftelse 1754 fik til huse. Ud til Nyhavn var haven i slutningen af 1700-tallet afgrænset dels med nogle småbygninger, dels med en række større beboelsejendomme, som vi også senere skal vende tilbage til.

Som allerede Thurah har anført, er Gammelholm »overalt dels med muure, dels med canaler, fra staden

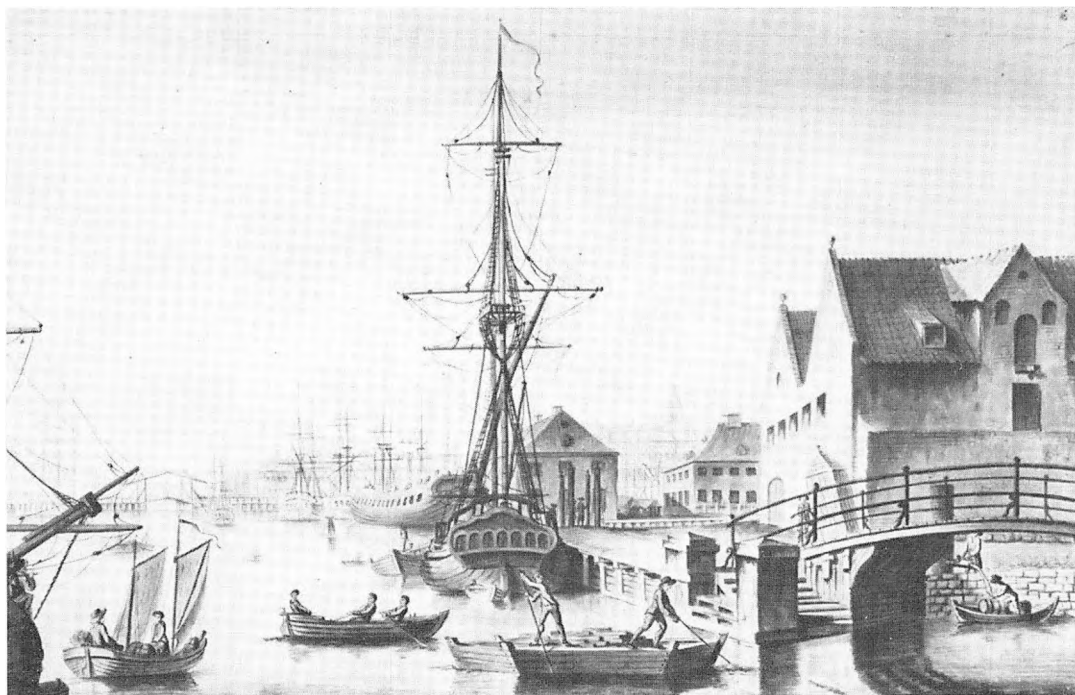
Johannes Wiedewelt (1731-1802). Fremstående billedhugger i den nyklassicistiske tid sidst i 1700-tallet. Han udførte udsmykningsarbejder til *Det første Christiansborg* 1765-66 (bind 1). Frontrelieffet i trekanten over *Harsdorffs Hus* på Kongens Nytorv 3-5 opsattes 1782 (se side 95). Wiedewelt var desuden aktiv ved fremstilling af særlige *fest- eller sørgedekorationer* i byens gader. Frederik 5.s ligtog hilstes med dekorationer foran Rådhuset på Nytorv, foran Børsen og foran Thotts Palæ på Kongens Nytorv. Ved Caroline Mathildes indtog i byen 1766 rejstes dekorationer foran samme rådhus, – samt foran Admiralitetet i Holmens Kanal (se side 35). Også Arveprinsessens indtog hilstes af en særlig festdekoration i 1774 på Asiatisk Kompagnis Plads. Wiedewelts interimistiske dekorationer er bevaret i kobberstik. Til Frihedsstøtten udførte han 1797 »Troskaben« som en af de fire figurer (bind 15).

Denne tegning er formentlig den eneste, der kan vise skibsbyggeri på Holmen i ældre tid, dvs. før den store brand i 1795. Her ser man et nybygget orlogsskib løbe af stabelen ca. 1750. Beddingen vendte ud imod vore dages Havnegade, og det var svært at søsætte store skibe i dette snævre farvand ved Knippelsbro. – Tegning på Orlogsmuseet.

afsondret; saa at man baade fra magasinerne og fra verkstederne overalt kand føre, hvad man vil, til vands, hvilket er særdeles baade nyttigt og mageligt«. I øvrigt kunne efter hans mening »en fornuftig og kunst-erfaren Kiender« få lejlighed til på Bremerholm »i mange dage at forlyste sig, og fuldkommen at fornøye sin begierlighed«.

I sidste halvdel af 1700-tallet havde Bremerholm således fået den skikkelse, den bevarede til branden 1795. »Man ser her inde paa Holmen – skriver præsten Nicolai Jonge i sin allerede nævnte bog fra 1780erne – dagligdags med den allerstørste fornøvelse baade den store orden, som hærsker overalt, saa at alle ting dirigeres uden mindste forvirring. Man ser her ogsaa dagen igiennem i de fastsatte arbejds-timer alle pladser vrimle af lutter arbeidsomme mennesker, som med fyrighed og lyst forrette deres foresatte arbejde, hvortil de ere commanderte«.

Der findes formentlig kun dette og det næste billede af værftet på Gammelholm fra tiden før branden 1795. Man ser fronten mod havnen med broen, der førte over Chalupgraven. Det er med andre ord vore dages Havnegade. – Tegning af Jes Bundsen, Kunsthalle, Hamburg.

Her ses broen over Chalupgraven på Gammelholm på ny, denne gang fra den modsatte side med Nyhavn i baggrunden. – Tegning af Jes Bundsen, Kunsthalle, Hamburg.

Den 5. juni 1795 starter Københavns brand på Gammelholm. Her ser man den oplussende brand i tømmerstablerne i »Dellehaugen«. Branden bekæmpedes forgæves af Holmens faste arbejdere. Til venstre Søkadetakademiet og i midten Nikolaj Kirke og magasinpavillonen, som få timer senere blev ildens mål. Kobberstik fra 1795 efter C. F. Stanley. – Kobberstiksamlingen.

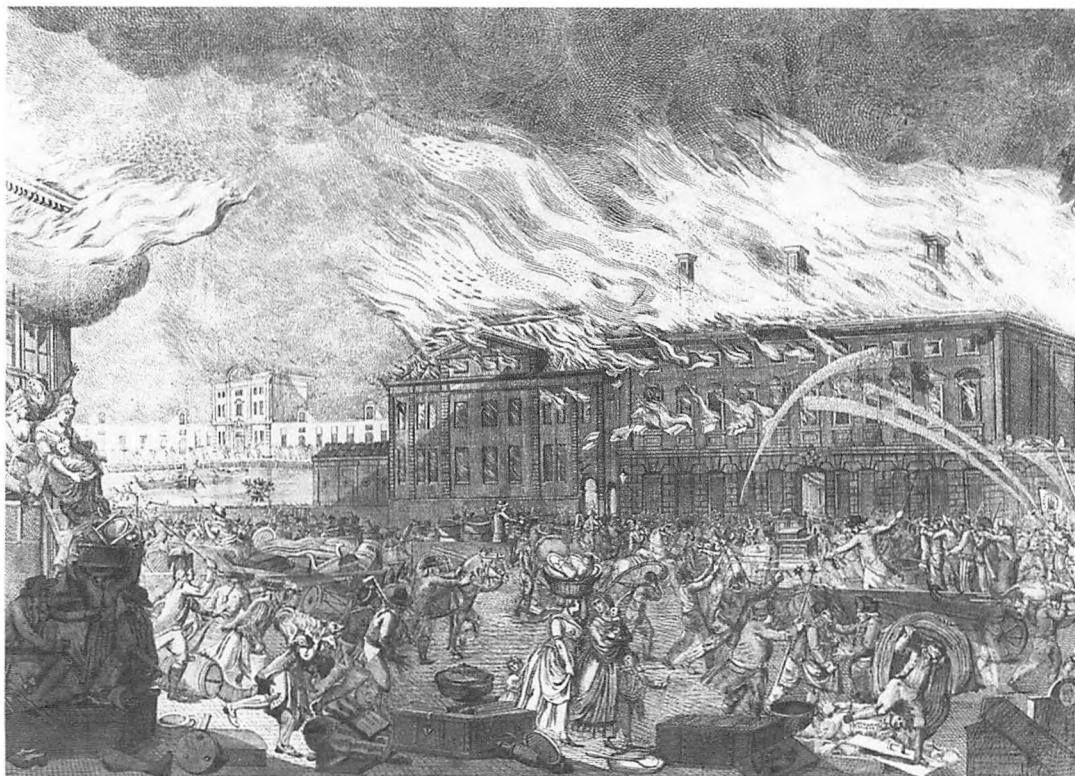
Mellem Admiralitetet eller Søkadetakademiet og »Gamle Doks Grav« dvs. omkring Niels Juels Gade fandtes den såkaldte Dellehaugen, »hvor alle slags fyrre-materialier af bielker, bredder og deslige ting forvares«. Det var her – af en aldrig opklaret årsag – byens anden store brand i dagene 5.-7. juni 1795 opstod.

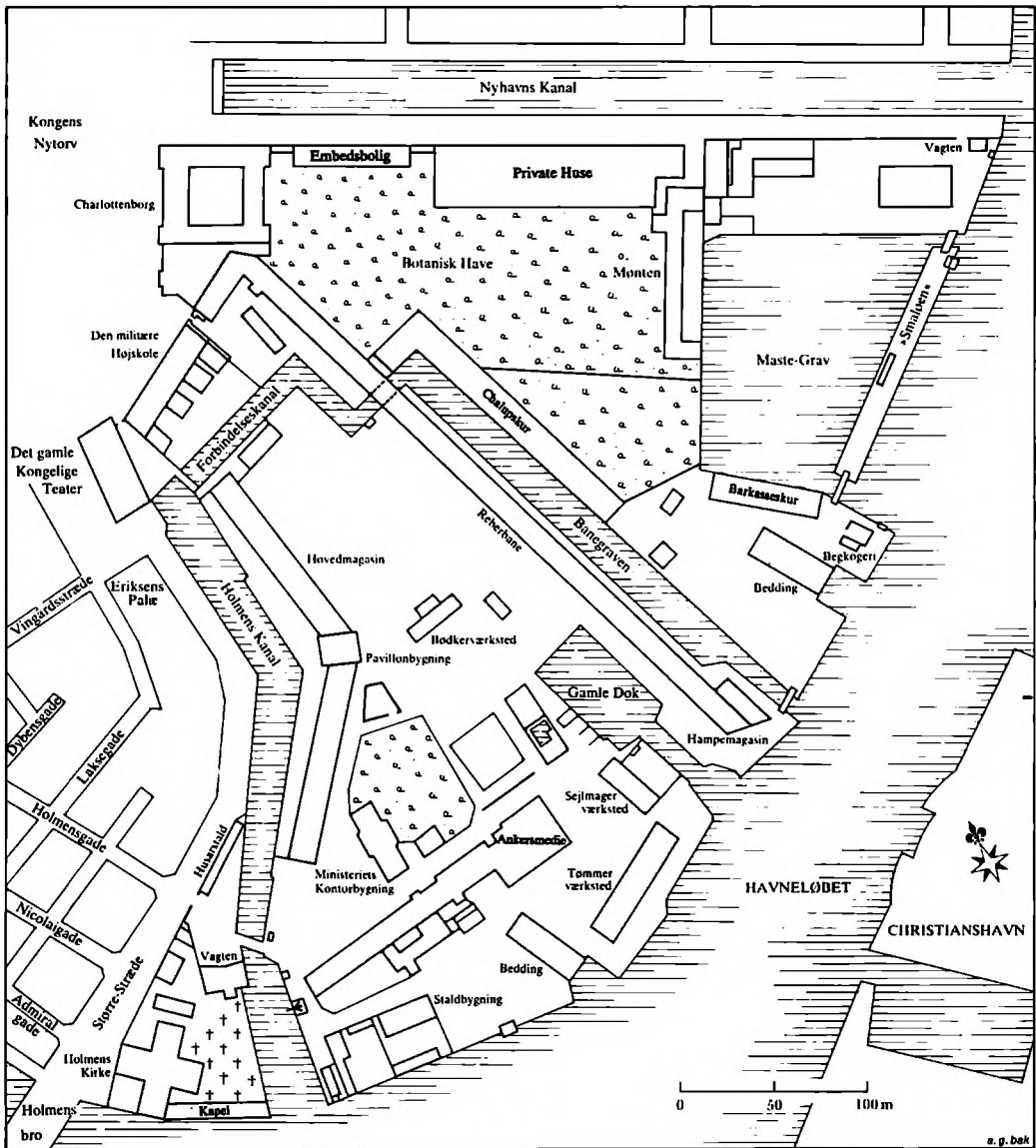
Til brandvæsenets effektivitet nærmedes ved denne lejlighed ubegrænset tillid, for efter Christiansborgs brand året før var der blevet truffet kraftige foranstaltninger af brand- og vandkommissionen med hensyn til »sprøjte- og vandvæsens anstalter, med politiadministrationens driftige inkvisition over brændbare varers tilbørlige opsig, item vægtervæsenets beopagtning og den omstændighed, at fast alle bygninger ere grundmurede – saa tør man haabe tillidsfuldt, at ingen extraordinair farlig og langvarig ildsvaade skal kunde indtræde«.

Det gik imidlertid helt anderledes, end man kunne have forventet, og dertil bidrog også, at vejret i nogle uger havde været varmt og tørt, så at træværket var »letfængeligt som ssvolstikker«. Hvad der fik stor betydning for ildens udbredelse var dels en række indbyrdes kompetancestridigheder, dels mangel på mandskab. Holmens arbejdere og håndværkere var gået hjem, og der måtte derfor først sendes bud til Nyboder efter hjælp.

Byens brandchef *Boye Junge*, der lå på landet på Gammel Kongevej, kom ganske vist hurtigt til stede og befalede, at Dellehaugen skulle ryddes for alle brændbare materialer enten ved at fjerne de 1.100 favne brænde, der lå opstabet, eller kaste dem i »Gamle Doks Grav«, men dette arbejde var der ingen, der ville udføre, og da man desuden ikke kunne komme til at benytte sprøjterne, fordi nogle unge søofficerer havde givet ordre til at fælde en række træer mellem Dellehaugen og Hovedmagasinet uden at tænke på, at de derved ville spærre vejen for sprøjterne, og da de synes at have fundet »større behag i at slæbe omkring med disse træer end at redde det nødvendige«, blev situationen hurtig håbløs, især da der også opstod mangel på vand. Desuden hævmedes slukningsarbejdet af de mange nysgerrige, der strømmede til, for hverken disse eller de soldater, matroser og arbejdere, der efterhånden var kommet til stede, synes at have været til megen hjælp, og fra den store brændestabel i Dellehaugen førte vinden snart en regn af gnister ind over byen i retning af Nikolaj Kirke, der antændtes ligesom Hovedmagasinet langs Holmens Kanal. Da jerndørene i dets brandmure, der skilte de forskellige afdelinger fra hinanden, ikke var lukkede, havde flammerne frit

Fra en meget lokal, lille brand i en tømmerstabel på Gammelholm bredte flammerne sig hastigt til magasinbygningernes pavillionspir, og herfra fløj gnister over den smalle Holmens Kanal og antændte Admiralitetet, som sammen med ekvipagemesterens bolig gik op i luer. I baggrunden det brændende pavillionspir på den anden side af kanalen. Til venstre brændende huse ved Ulkegade. Tegning af C. F. Stanley. – Frederiksborgmuseet.

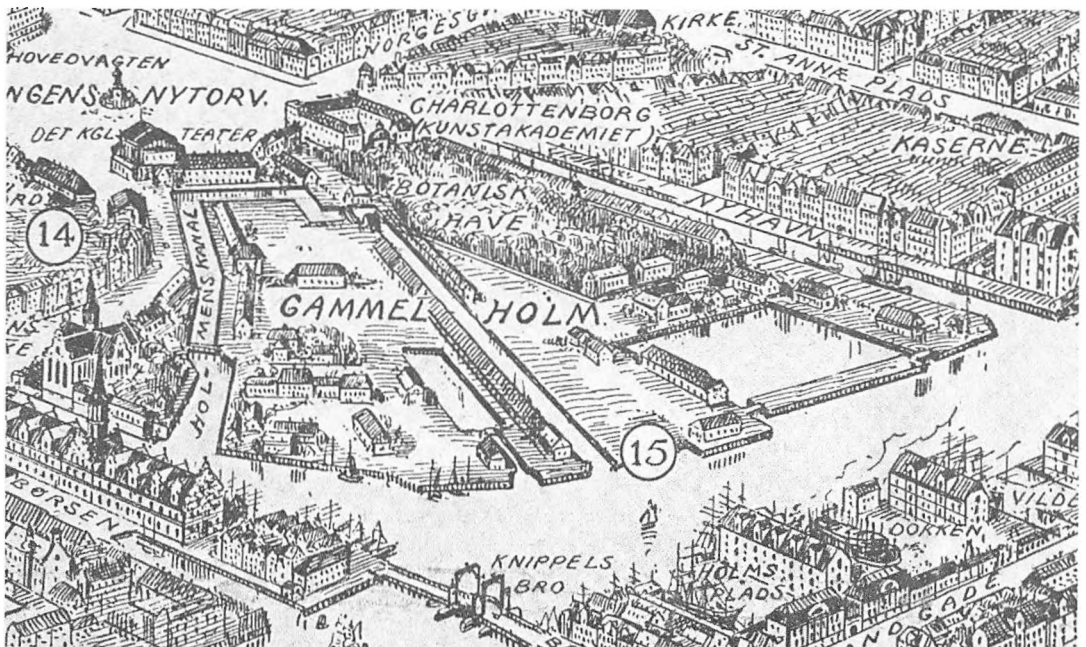
Kort over Bremerholm efter branden omkring 1800. Forandringer er ikke iøjnefaldende. Magasinbygningerne blev reddet, og den lange reberbane stod fremdeles som værftets ældste bygning. Kanalen havde stadig både sit ind- og udløb. Botanisk Have var udvidet og havde fået embedsbolig. Gamle Dok eksisterede endnu. – Kort af Arne Gaarn Bak 1985.

spil, og da loftsrummet desuden var fyldt med røg og damp, så ingen kunne færdes deroppe, var det en stor indsats, som slukningsmandskabet præsterede ved at redde den del af magasinet, der lå nærmest Det kgl. Teater. Men – hedder det – »man kunde have frelst mere og var i god gang dermed, man havde slanger deroppe og alt gik fortræffeligt, da der pludselig ikke kom mere vand. Da man så nærmere til, havde sprøjterne, der holdt mellem magasinet og kanalen, skruet slangerne fra, og vare uden videre kiørt deres vej«. Foruden magasinet brændte Generalkommissariatet og den oprindelig til Holmens chef opførte bolig i Størrestræde.

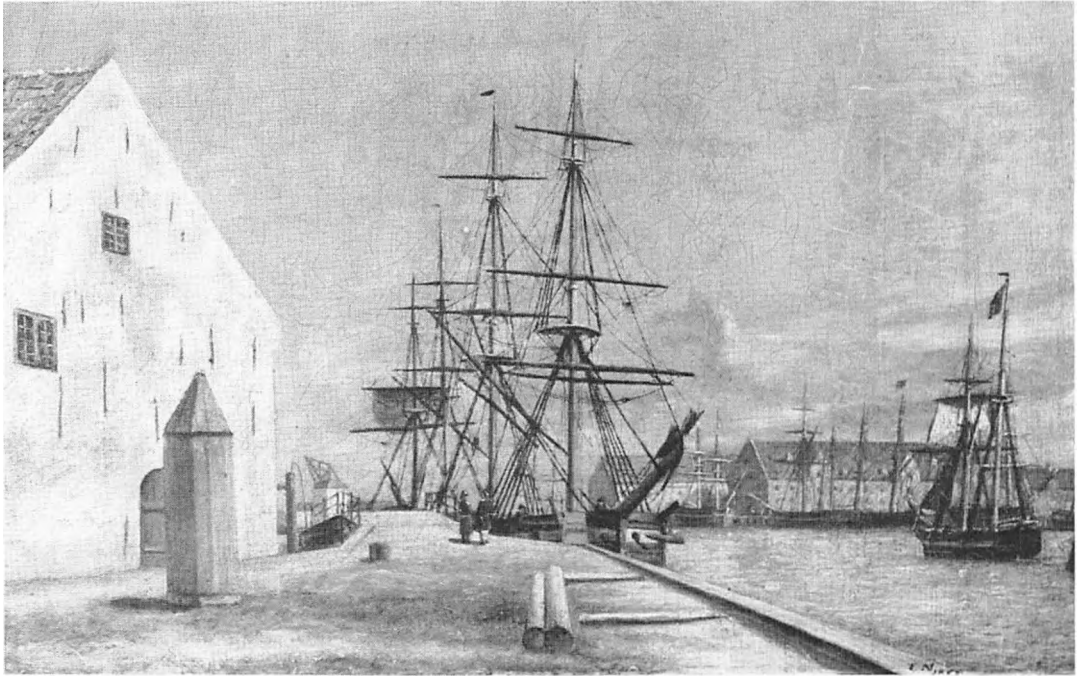
I over to døgn raserede ilden den gamle by, for først søndag den 7. juni kl. 18 lykkedes det Boye Junge ved en kraftanstrengelse at få samlet alle disponible sprøjter i kvarteret omkring Teglgårdstræde og ved uden persons anseelse at få langet vand i spande fra voldgraven at få ilden bekæmpet. Da var også efter stadsbygmester *Peter Meyns* udsagn 941 huse og gårde fordelt på 55 gader blevet luernes bytte og 5.770 personer blevet husvilde. Havde vinden vendt, ville også værftet på Bremerholm med dets administrationsbygninger, værksteder, oplagsrum, beddinger, skure etc. være gået op i luer. Nu var det kun dele af magasinet, og de to monumentale bygninger i Størrestræde, der gik tabt. Af disse genopførtes kun den lange magasinbygning, mens et nyt *Søkortarkiv* i 1827 erstattede Generalkommissariatets bygning. 1851-52 forhøjedes dette med et tredje stokværk og var i brug indtil 1874, da det flyttedes ud til Langelinie – i samme bygning som Meteorologisk Institut.

1700-tallets sidste halvdel havde været Bremerholms glansperiode, hvorimod 1800-tallet prægedes af en utryk fremtid. Dertil bidrog også udfaldet af slaget på Rheden 2. april 1801, og flådens udlevering efter byens bombardement 1807, da i alt 70 krigsfartøjer, deriblandt 17 linieskibe, blev englændernes krigsbytte. Alligevel fortsatte værftet sit daglige arbejde, og ingen har vel givet et bedre

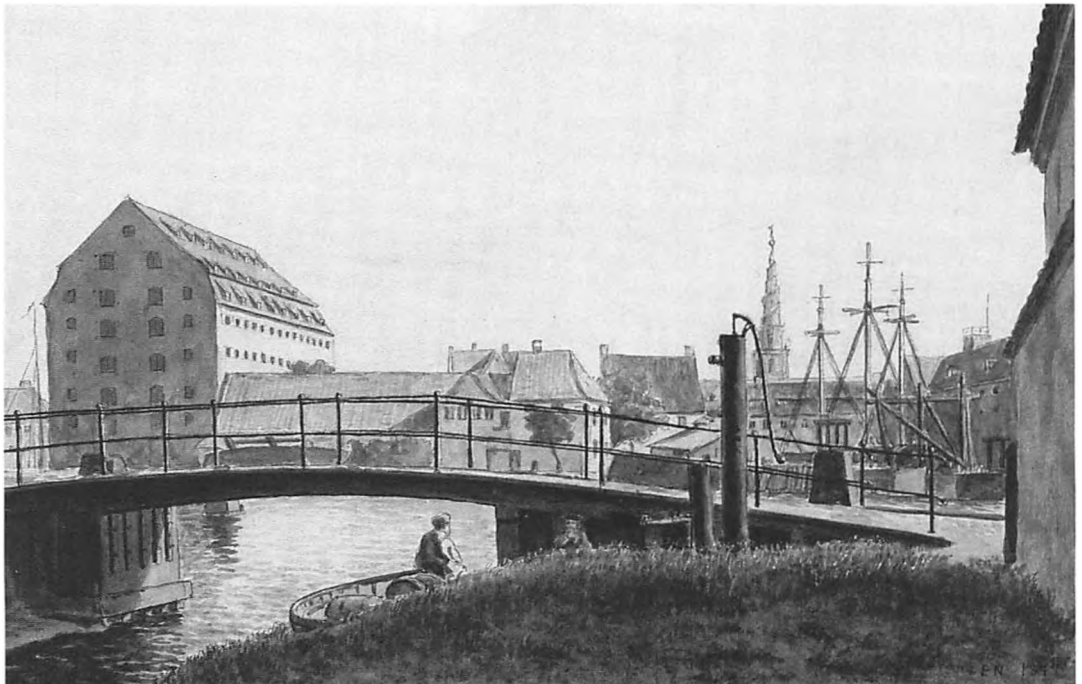
Denne tegning, der viser Gammelholm omkring 1840, dækker faktisk nogenlunde samme område, som kortet på forrige side, men er lidt mere anskueligt. Her kan man i hvert fald tydeligt se den sorgløse ødslen med plads i byens midte, opretholdt af et værft, hvis rolle var udspillet, efter at Nyholm var anlagt nord for Christianshavn. Nu snakkede man derfor ikke længere om Bremerholm, men om Gammelholm og Nyholm. I 1858 faldt hammeren. København var overbefolket. Gammelholm måtte sløjfes. Flåden skulle ud, og det store værft-areal bebygges. – Franz Sedivy i Familie-Journalen 1940.

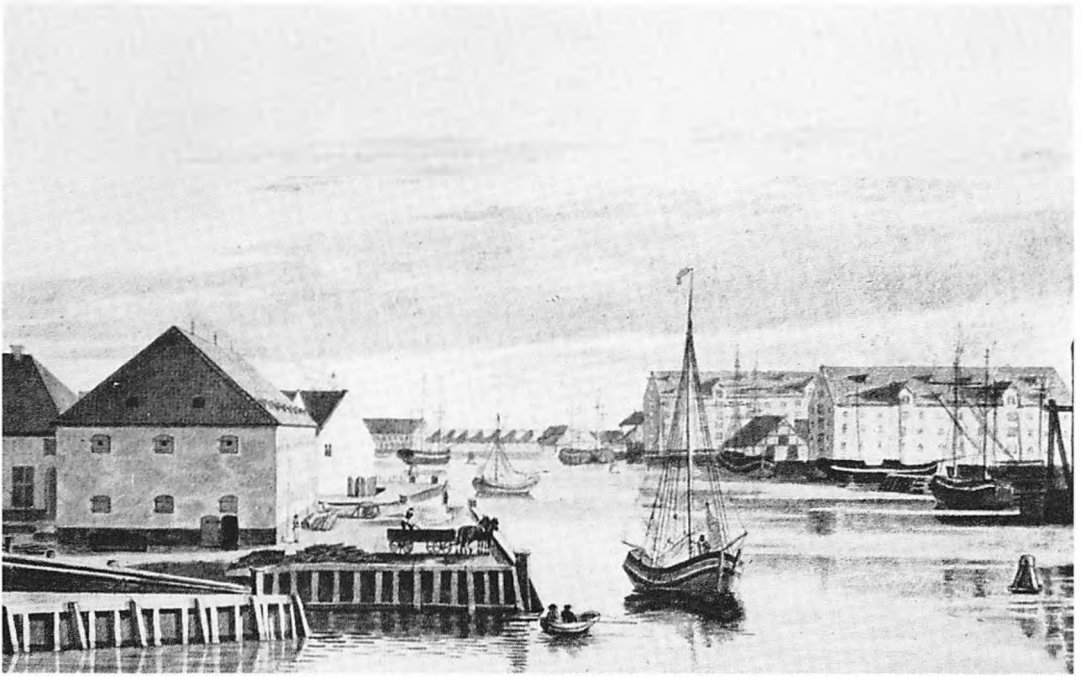
GAMMELHOLM

Havnefronten på Gammelholm set mod nord ved broen over Chalupgraven. Gammelholm var stedse under militær bevogtning, derfor skilderhuset. Til højre pakhuse på Christianshavn. Maleri af Carl Neumann 1853. – Bymuseet.

Udsigt mod broen over Chalupgraven på Gammelholm, med havneløbet og Christianshavn i baggrunden. Gamle Dok lå omtrent, hvor Peder Skrams Gade løber i dag. Tegning af Emil Normann 1847. – Bymuseet.

Havnefronten på Gammelholm set mod nord med de store christianshavnske pakhuse på modsatte side. Tegning af A. Tidemann 1838. – Bymuseet.

Her har Fattig-Holm 1840 tegnet samme område på Gammelholm. Man får et stærkt indtryk af det påfaldende sløseri med plads, som Gammelholm repræsenterede i 1800-tallets første halvdel i den overbefolkede by. – Bymuseet.

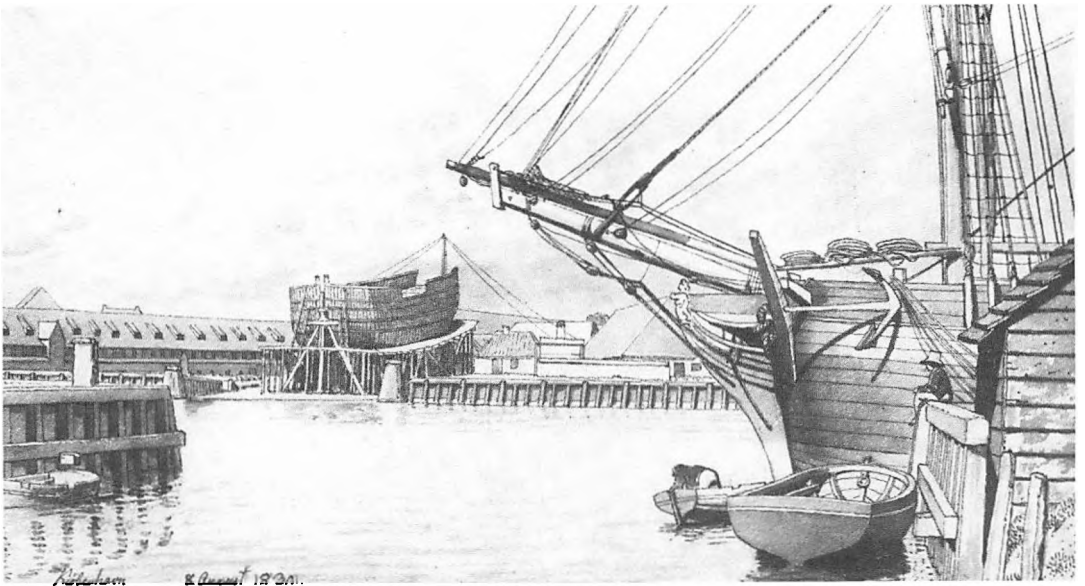
Skibsbygning på Bremerholm

Værftet på Bremerholm fuldførtes af Christian 3. ca. 1550, og det vides, at et skib stod på stabel i 1555. Siden da og indtil 1840 er der her bygget mange skibe til flåden. Byggeaktiviteten var størst i årene før 1695, hvorefter Nyholm tog føringen. Blandt kendte orlogsskibe, som indtil da blev søsat på Bremerholm, kan nævnes: *Patentia* (1616), *Tre Løver* (1656), *Churprinsen* (1664), *Norske Løve* (1666) og *Christianus Quartus* (1673). Derefter byggedes fortrinsvis mindre skibe på Bremerholm (Gammelholm), men periodevis dog også større enheder, når forholdene gjorde det nødvendigt, f.eks. orlogsskibene *Prindsesse Lovisa* (1731), *Prindsesse Sophia Hedvig* (1731), *Markgrevinde Sophia Christine* (1732), *Ditmarsken* (1732), *Slesvig* (1733) og *Delmenhorst* (1735) samt *Fyen* (1746) og fregatten *Bornholm* (1748). Senere blev der kun tale om fregatter og mindre skibstyper, bl.a. *Iris* (1795), *Najaden* (1796), *Pærlen* (1804), *Venus* (1805), *Nymphen* (1807), *Venus* (1812), *Fylla* (1816), *Sct. Jan* (1821), *Flora* (1826), *Sct. Thomas* (1827), *Galathea* (1831), *Allart* (1832) og sluttelig barken *Gammelholm* (1840).

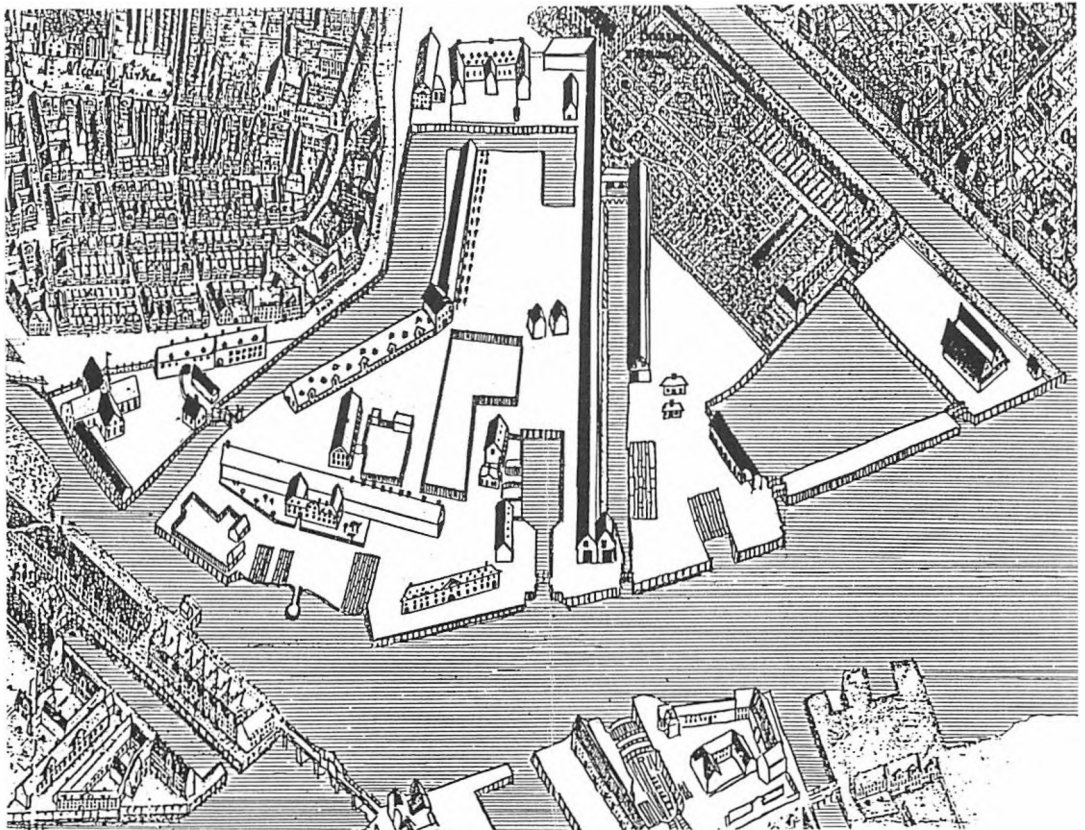
indtryk af det end den forlængst afdøde rådstuearkivar *Villads Christensen* i sin omtale af det i sin bog om »København 1840-1857«, der udkom 1912: »Holmens Kanal – skriver han – svarede dengang til sit navn. Den skar sig ind bag Holmens Kirke og fulgte den nuværende gade op mod Kongens Nytorv, hvor den bag det gamle kongelige teater og den militære højskole (dvs. Gjethuset) drejede mod øst, omtrent hvor nu teaterporten (nedrevet) og Heibergsgade går for derpå langs den nuværende Peder Skrams Gade at gaa ned til havnen. Denne kanal dannede dog kun på et kortere stykke Holmens grænse ... Langs Størrestræde ... var Gammelholm indhegnet af en mur, og gennem en port på denne mur, lige ud for Holmensgade (dvs. den nuværende gade Bremerholm) var indgangen til Holmens værfter. Hvor muren slap, dannede kanalen skel op mod Kongens Nytorv, og over det tjærede plankeværk, der indhegnede kanalen, så man ovre på den anden side den 763 fod lange magasinbygning, der, følgende kanalens bøjning, strakte sig op mod teatret ...«. Ved ombygningen af Det kgl. Teater 1985 aftegnede magasinbygningens profil med dens høje mandsardtag sig tydeligt på gavlen af det endnu eksisterende »Grøns Pakhus«, Holmens Kanal 7, som arkitekten *J.D. Herholdt* opførte 1862-63.

Muren i Størrestræde og det lange magasin spærrede således nu som før for udsigten ind over Gammelholms forjættede land, og vagten ved Holmens Port lod ingen uvedkommende få adgang.

Lige inden for denne port lå »de store smedier, i hvilke den første dampmaskine i Danmark i 1790 var opstillet og taget i brug. Her var embedsboliger for værftschefen og ekvipagemesteren, kontorer og materialhuse og den såkaldte 'Gamle Dok', der var påbegyndt i 1680, men aldrig var kommet til at svare til sit navn og sin bestemmelse. Dæmninger og sluseporte kunne nemlig ikke holde vandet ude; den blev derfor kun et havnebassin for småfartøjer...«. »Den mægtige reberbane, der havde en længde af 1.146 fod, strakte sig fra Kongens Nytorv til bolværket ved havnen, midt mellem nuværende Tordenskjoldsgade og Peder Skrams Gade. Nærmere Nyhavn lå marinens Mastegrav, et stort bassin med to indløbskanaler fra havnen, og allerlængst borte var Masteværftet, der kun ved en mur var adskilt fra gaden langs Nyhavns kanal ... Foruden alle disse anlæg og bygninger fandtes der lysthaver og køkkenhaver derinde. I værftschefens have stod 'Danmarks ældste morbærtræ', en gammel kæmpe, hvis grene måtte understøttes af pæle, men som

Her ses et af de meget få billeder af et skib på beddingen i dokken på Gammelholm. Tegning fra 1830 af C.W. Eckersberg. – Bymuseet.

Nostalgisk rekonstruktion fra vore dage af det gamle Bremerholm værft, som det tog sig ud i begyndelsen af 1800-tallet. Nytegning efter Geddes eleverede kort. – Orlogsmuseet.

Christian Gedde (1729-98). Ingeniørkaptajn og overkonduktør ved fortifikationsstaten. Gedde var født i Rendsborg og havde fra sin tidligste ungdom været tilknyttet fortifikationsstaten, dvs. ingeniørkorpset. Fra 1766 til sin afsked i 1774 virkede han ved ingeniørkorpset i Norge.

Det er yderst sparsomt, hvad der findes af oplysninger om Gedde ud over de nøgne data i forbindelse med hans militære løbebane. Hans navn er til gengæld sikret en varig plads i Københavns historie gennem de store kortarbejder, han udførte: Kvarterkortene fra 1757-58 og det eleverede generalkort fra 1760-61.

I forbindelse med genopbygningen efter branden i 1728 var der behov for en ny opmåling af byens grunde til afløsning for ældre, utidssvarende opmålinger. Ved kongelig resolution besluttedes det i 1742 at udfærdige et kort over hvert af byens tolv kvarterer og et generalkort over hele staden – samt at alle udgifter i forbindelse hermed skulle dækkes af magistraten! Opmålingerne foretoges af fem konduktører, som udpegedes af chefen for Danmarks fortifikation, oberstløjtnant S. C. Gedde. Der opstod mange forskellige problemer ved udførelsen af det påbudte kortlægningsarbejde, hvis gennemførelse trak ud i årevis. Efter en ny kongelig resolution blev færdigbearbejdningen af det store opmålings- og kortmateriale overdraget S. C. Geddens søn, overkonduktør Chr. Gedde.

Kvarterkortene, der almindeligvis kaldes »Geddens kort 1757«, består af et kort over hvert af de tolv kvarterer, byen inden for fæstningen er opdelt i, forsynet med de respektive kvarterfaner samt lister over kvarterernes grundejere. Hver grund er angivet med matrikelnummer og bebyggelse år 1757. Kvarterkortene (fortsættes side 54)

dog hvert år bar modne bær. Og det blev almindelig troet, at der endnu var så megen ubenyttet plads derinde, at ekvipagemesteren dér kunne holde køer på græs; det indskrænkede sig dog måske til en enkelt ko eller til en ged, der græssede på skråningen langs kanalen«.

Denne skildring giver i virkeligheden et udmærket billede af Gammelholm som en landlig idyl midt i hovedstaden, og det eneste, Villads Christensen mærkeligt nok ikke omtaler, er de populære svømmeflåder, der lå ud for Mastegraven, hvor skoledrenge og soldater om sommeren fik svømmeundervisning. Til disse var der direkte adgang fra Nyhavn ved Frostenburg Vagt.

Nyhavns Hoved

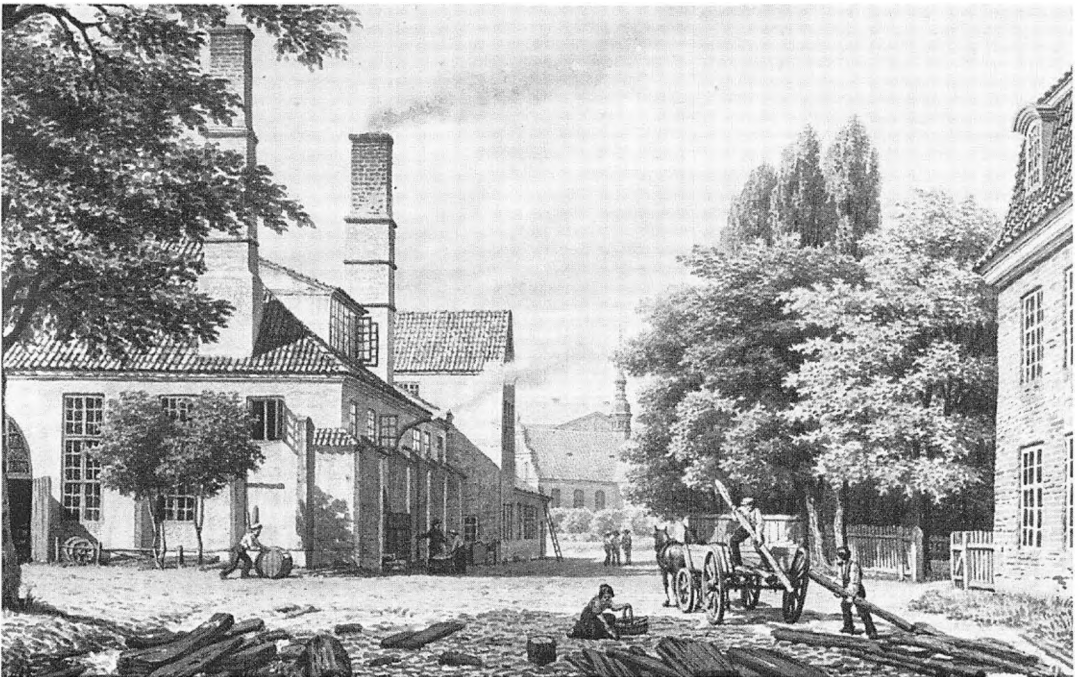
Værftet på Gammelholm var ligesom haven ved Charlottenborg hegnet af en mur ud til Nyhavn. Som militært område var indgangen herfra ved det tidligere omtalte Frostenburg Vagthus. Dette var opført 1737 af Philip de Lange og godt bevogtet.

Umiddelbart syd for Møntgade lå et lille toldkontor, som var bygget 1828 af arkitekten Christian Hornbech. Netop fordi værftet var så godt bevogtet og utilnærmeligt for almindelig dødelige, var det omgivet af en romantisk nimbus, der var i stand til at sætte borgerskabets fantasi i sving. Men uden Holmens Kanal, der adskilte det fra den øvrige by, havde det dog næppe øvet den samme tiltrækning. Derfor var det heller ikke alle, der var lige begejstrede, da den tilkastedes 1864, og Meldahl fortæller, at der endog var nogle bolværksejere, som »skønt de indtil da kun havde haft udgifter af deres bolværk, som de måtte vedligeholde, nu gjorde fordring på erstatning, fordi de skulde afstå dem«.

Endnu større veneration nærrede københavnerne og vel især beboerne i husene omkring Nyhavns Kanal for denne, men den frembød unægtelig også et helt andet livligt skue som det stærkt benyttede havnebassin, den var. Ligesom Holmens Kanal var den kunstigt anlagt, idet den blev udgravet 1671, året efter at Kongens Nytorv var blevet anlagt. Byplanmæssigt er det imidlertid ganske interessant, at på et vist tidspunkt havde det været tanken at videreføre kanalen forbi Charlottenborg og Gjethuset og sætte den i forbindelse med Holmens Kanal, men skønt Christian 5. billigede denne plan, blev den dog aldrig bragt til udførelse.

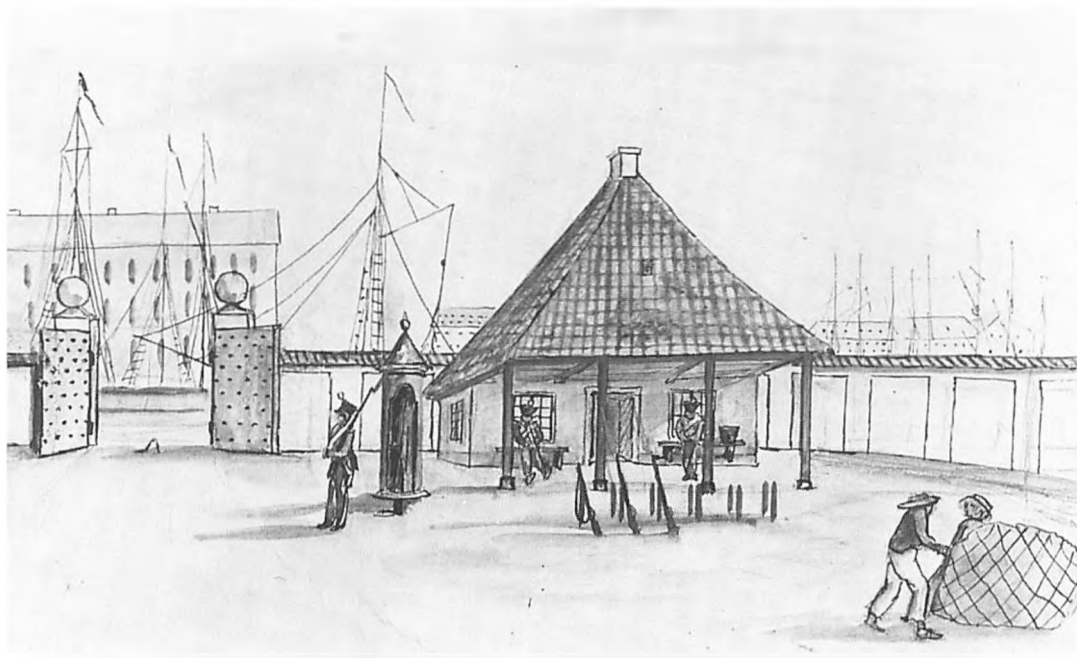
Indgangen til Gammelholm fra Holmens Kanal. Til højre Gammelholms Hovedvagt. Midt i billedet broen over Holmens Kanal og i baggrunden Børsen. Tegning fra 1861 af Heinrich Hansen. Det varede 7 år, før hele området ryddedes til privat bebyggelse. – Kunstakademiets Bibliotek.

Gammelholms »hovedgaden« i 1861, få år før området raseredes. Billedet er set fra Gamle Dok. Den store værkstedsbygning til venstre var værftets hovedsæde, ankersmedjen med damp-smedjen i forgrunden. Til højre ses det ældste Søkartarkiv og bag plankeværket ekvipagemesterens have. Tegning af Heinrich Hansen. – Kunstakademiets Bibliotek.

Nyhavn set fra havnen mod solside. I forgrunden "Frostenborg Vagt". Maleri af ukendt da. 1840. – Bymuseet.

Indgangen til værftet, set fra gårdsiden med et militærvagthus – kaldet »Frostenborg Vagt«. Man ønskede ikke, at uvedkommende fik adgang til værftet. Her ligger i vore dage den store karré, som ses på side 179. Tegning af L. Both efter ældre forlæg. – Bymuseet.

Samtidig med Nyhavns udgravning havde kongen udtrykt ønske om, at det blev overvejet, hvorledes den nye kanal på begge sider og ved torvet, dvs. Kongens Nytorv, kunne indhegnes og befæstes, samt gaderne brolægges og vedligeholdes, og om det skulle være byen eller grundejerne, der skulle bekoste arbejdet. Efter datidens opfattelse var dette nemlig hverken en statslig eller kommunal opgave, men en privat, der påhvilede dem, som ville få størst glæde af det nye anlæg. Derfor befalede Christian 5. i 1671 »alle og enhver, som har grunde langs kanalen, at de inden seks uger skal lade dem indpæle ud for deres ejendom«. Et var imidlertid at udstede en ordre, noget ganske andet at få den adlydt, og da indpælingen gik for langsomt, mistede kongen tålmodigheden og gav i juni 1773 befaling til »straks og uden længere ophold enhver for sin plads pæl og forværk at skaffe«. Heller ikke dette påbud synes at have haft tilstrækkelig virkning, for tre måneder senere gav kongen grundejerne besked om, at han ville lade byens kæmnere skaffe det nødvendige antal tømrere, som skulle aflønnes af de enkelte grundejere – og denne trussel har jo nok bevirket, at indpælingen er kommet i gang. Men der er sikkert blevet sjusket med arbejdet, for allerede 1675 kostede en reparation af denne Ulrik Frederik Gyldenløve 2.000 rdl., men da de allerede igen 1679 var forfaldne, nedsattes en kommission til at undersøge bolværkernes tilstand, og

Nyhavns Hoved set fra Havnegade mod Nyhavn i vore dage. I baggrunden midt for Ny Toldbodgade. Fotografen har stået ved siden af den store Gammelholm karré, der er vist på side 179. – Fot. 1986. Hans Jørgen Ørslev.

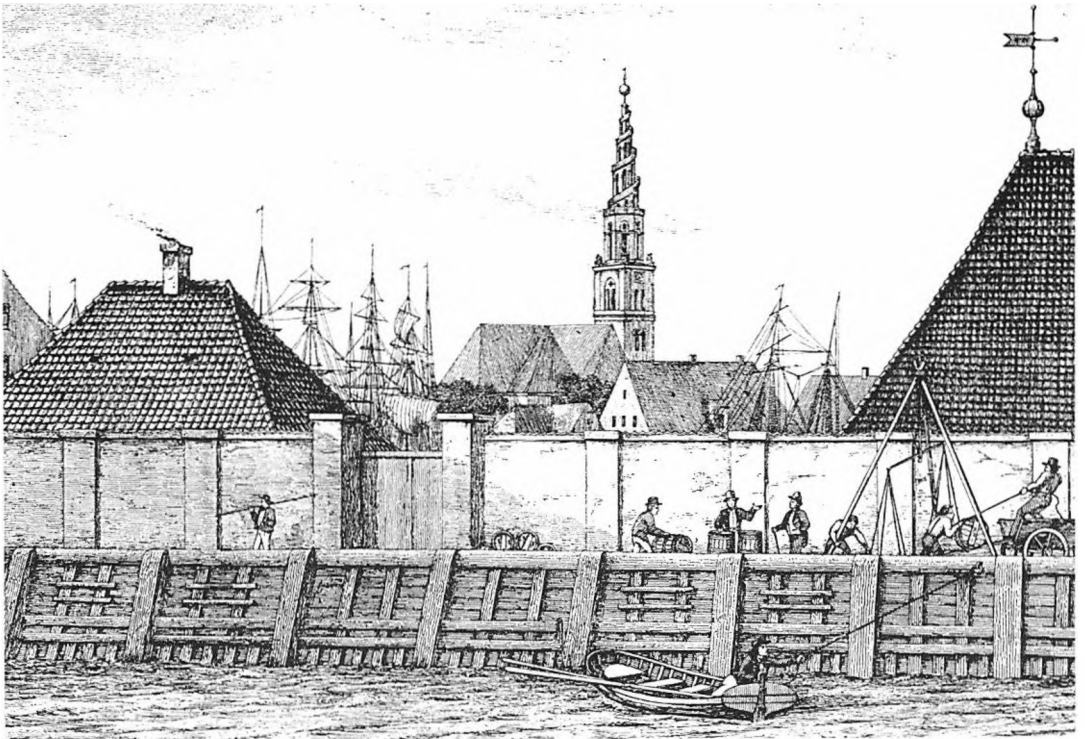
Yderste bebyggede hjørne af Gammelholms værft bag den lange mur langs Nyhavn. I baggrunden til venstre Christianshavn med Christianskirken og Knippelsbro samt et pakhuis. Til højre værksteder på Gammelholm. Maleri af Vilh. Kyhn. – Bymuseet.

resultatet blev, at ejerne mod fortabelse af deres grunde fik ordre til omgående at bringe deres del af dem i orden. Endnu vanskeligere var det at få dem til stadig at vedligeholde dem, for undlod de dette, truedes de ganske vist ikke med at miste deres grunde, men de ville blive istandsat på deres bekostning.

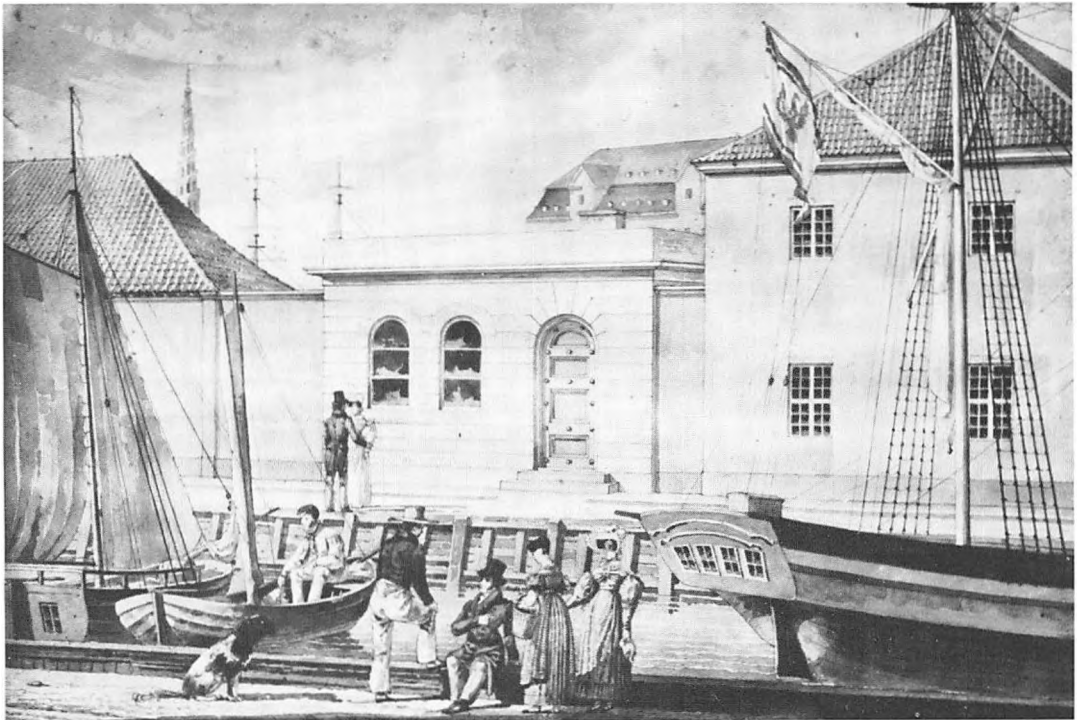
Kanalens anlæg må sikkert ses som udtryk for den unge enevældes ønske om at op hjælpe handelen ved at skaffe gode havnemuligheder, og utvivlsomt har det også været hensigten, at beboerne langs den nye kanal fortrinsvis skulle være handelsmænd eller folk med tilknytning til søen. Købmændene ville kunne få deres varer sejlet direkte til døren, og søfolkene ville til stadighed have deres skibe for øje, når de gjorde landgang, mens den friske saltvandsduft ville kunne minde dem om den nys overståede rejse. Det gik dog ikke helt som forventet. Bortset fra Charlottenborgs højadelige beboere og enkelte storkøbmænd tilhørte det klientel, der bosatte sig i Nyhavn, fortrinsvis det mere jævne borgerskab – og sådan vedblev det praktisk talt at være lige til vore dage, da Nyhavn er blevet »in«.

Næste side nederst:

Helt oppe ved »Nyhavns Hoved« lå endnu i 1850erne et af havnens mange små toldkontorer. Den lille bygning blev i 1860erne rømmet og anvendt som tegnestue for professor Ferdinand Meldahl, da Gammelholm blev udstykket til privat bebyggelse. Tegning af Fattig-Holm ca. 1835. – Bymuseet.

Selv om hovedindgangen til værftet på Gammelholm var i Størrestræde ved Admiralitetet, havde værftsarbejderne dog også en – militærbevogtet – port fra Nyhavns hoved, som kaldtes Frosteborg. Her er porten tegnet af Fritz Petzold ca. 1835 og stukket af Georg Hoffmann 1849. – Bymuseet.

(fortsat fra side 48)

ne fremstillede i kun to sæt, det ene til kongen og det andet til opbevaring i Rådstuearkivet (Stadsarkivet). Kongens eksemplar af Geddes kort findes i dag i Det kgl. Bibliotek og dannede grundlag for en mangfoldiggørelse i 1940 i anledning af stads-konduktørembedets 250 års jubilæum.

Det eleverede generalkort viser København og omegn i fugleperspektiv set fra syd. Kortet giver ikke et pinligt nøjagtigt billede af byen. Gedde havde fået tilladelse til at gengive flere af de mindste bygninger som én, for at de på kortet ikke skulle blive alt for små, og husenes højder er ikke i alle tilfælde rigtige. Frederiksstaden vises udbygget, skønt dette endnu ikke var tilfældet i 1761, ligesom Frederikskirken er afbildet efter Jardins aldrig realiserede projekt. Men unøjagtighederne til trods er der tale om en temmelig korrekt gengivelse af København på dette tidspunkt, og kortet viser ikke alene staden, men også landet udenom med indfaldsveje, forstæder og hele fæstningsanlægget. Generalkortet, der har formatet ca. 2,3×2,3 m, blev straks efter udførelsen op-hængt i rådhuset og reddedes derfra ved branden i 1795. Kortet gennemgik i 1963 en meget omfattende restaurering og er i dag udstillet i Bymuseet.

Geddes to store kortarbejder udgør en næsten udtømmelig kilde til studiet af byens udseende i perioden mellem de store brande 1728 og 1795, og kortene har – som det kan ses – været flittigt anvendt ved udarbejdelsen af nærværende værk.

Den kgl. Mønt

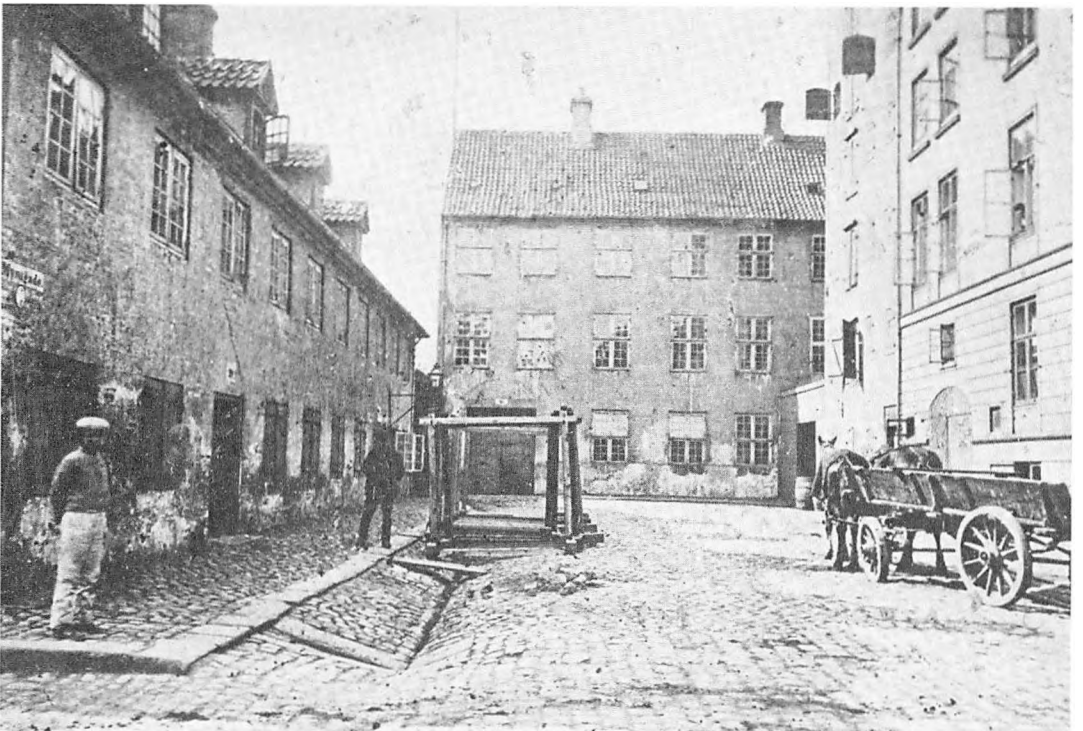
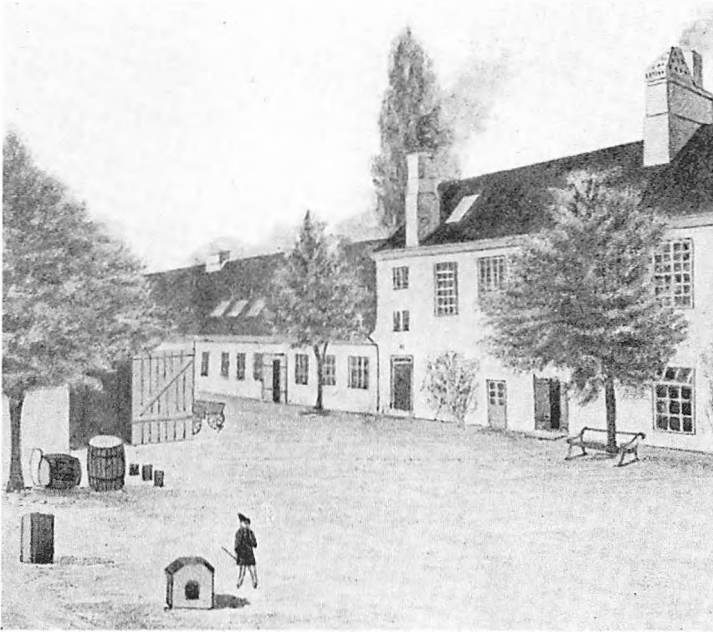
Mellem Botanisk Have og Gammelholms Mastegrav og Mastemagerplads lå Charlottenborgs staldbygninger, hvor *Den kgl. Mønt* havde ligget siden 1750, da den flyttedes fra David Skolemesters Gård på Købmagergade. Fra Nyhavn var der direkte adgang til Mønten gennem den lille Møntgade, der lå på samme sted som Holbergsgade, hvor Meldahl og Ludvig Fenger 1873 på hjørnet af Herluf Trolles Gade opførte en ny møntbygning til afløsning af de gamle »stalde«. »Den kongelige Mønt – oplyses det i *Illustreret Tidende* i oktober 1873 – har allerede for snart 25 år siden fejret sit 100-års jubileum, idet den indrettedes for kongelig regning under Frederik 5. ved en resolution af 14. januar 1749. Den kan mønte ikke blot for regeringen, men også, når der er tid dertil, for private, og desuden har den fra 1821 haft eneret til her i hovedstaden at foretage guld- og sølvsmeltninger for private; en foranstaltning, hvis hensigt er at forebygge hemmelig indsmeltning af stjålne guld- og sølvsager og af landets gangbare mønter«. Videre oplyses det: »Ved Mønten er ansat en møntmester, som forestår udmøntningen, en møntguardien, som fører kontrollen, en medailleur, en møntfuldmægtig og en række arbejdere af begge køn. Mangen en af disse mænd og kvinder, som her tumle med guldpenge i hundredevis, savner måske tit i sit hjem nogle mark til brødet, og sagtens hvisker fristeren ikke så sjældent til En eller Anden: Hvad om du stak et par af disse blanke guld kroner til dig; de kunde hjælpe dig så meget, og tabet af dem vilde skade staten så lidt! Men heldigviis finder fristeren sjældent øre, og desuden veed arbeideren, at han på hvert et punkt er underkastet den nøieste control, at alt er indrettet på at lette denne, og det er derfor også kun meget sjældent, at der på Mønten opdages noget forsøg på at hjælpe på den private trang ved at tage af statens overflod«.

Møntbygningen eksisterer fortsat, men har siden 1923, da den nuværende Mønt på Amager Boulevard erstattede den, bl. a. været taget i brug af Postvæsenet.

Omtrent samtidig med, at den nye bygning blev taget i brug, indførtes med virkning fra 1. januar 1875 et nyt møntsystem, hvorefter rigsdaleren afløstes af kronen, skillingerne af ører, der samtidig medførte, at decimalsystemet indførtes i alle pengeberegninger.

DEN KGL. MØNT

Gården i Den kgl. Mønt omkring 1800. Den lå for enden af Botanisk Have, omtrent ud for vore dages Nyhavn 22 ved Holbergsgade. Her rykkede Den kgl. Mønt ind i 1750 og indrettede sig på en smal grund i Charlottenborgs gamle staldbygning, og her forblev institutionen til to år før møntreformen i 1875, da man gik fra daler til kroner. Senere tegning af Emil Clemmensen. – Efter Zachariae.

Fotografi af gaden fra Nyhavn ind til Den kgl. Mønt, taget kort før flytningen i 1873, da hele kvarteret blev raseret ved Gammelholms bebyggelse. Selv om Mønten fik adresse i Holbergsgade, kom den nye møntbygning faktisk til at ligge samme sted som før (se side 171). Fot. ca. 1870. – Bymuseet.

H.C. Andersen var knyttet til Nyhavn i forskellige kortere perioder af sit liv. I 4 år – 1830'erne – boede han i det smukkeste hus i Nyhavns Charlottenborg-side – nr. 20 – hos en skipperenke og skrev her sine første eventyr. Hans sidste hjem var lige ved siden af, i nr. 18, hvor han boede fra 1874 til sin død i 1875. Da var han efterhånden så berømt, at hans stuepige kunne tjene drikkepenge ved at vise hans stuer frem for hans beundrere. Det er ved vinduet i nr. 18, han er fotograferet 1874. I øvrigt boede han også i en periode på solsiden af Nyhavn i nr. 67 (bind 9). Fot. F.C.S. Weller. – Museet i Odense.

Den »pæne side« af Nyhavn

På Gammelholm-siden var det imidlertid først og fremmest Charlottenborg og værftet, der lagde beslag på havnekajerne. Mellem Harsdorffs væksthuse og professorbolig og den lille Møntgade lå dog en række større private beboelsesejendomme, som endnu er bevaret mellem hjørnet af Heibergsgade til hjørnet af Holbergsgade. Kun hjørnehusene er nyere. Opførelsen af de ældre ejendomme fandt sted i årene umiddelbart efter 1770 – omtrent samtidig med, at Charlottenborgs have, som nævnt, blev omdannet til Botanisk Have. Muligvis er midlerne hertil blevet fremskaffet ved salg af de omtalte byggegrunde. Arkitektonisk frembyder disse huse vel ikke den store interesse, men det er alle nettede nyklassiske ejendomme, der har bevaret deres oprindelige karakter trods senere ændringer og ombygninger. Større er den historiske interesse, der knytter sig til nogle af dem. En indskrifttavle over gadedøren på nr. 8 fortæller således, at havnefoged og øltapper *Niels Holst*, der byggede dette hus 1774-76, benyttede det til herberg for de Dragør-

Naturligvis er der opsat en mindeplade for H.C. Andersen i Nyhavn nr. 20. – Fra Schannongs bog om mindeplader.

skippere, hvis skibe havde vinterleje i København. Nr. 12 er opført af storkøbmanden og skibsrederen *Andreas Bodenhoff*, efter hvem Bodenhoffs Plads er opkaldt (se bind 12). Hans søn, der havde samme navn som han, ægtede i 1796 sin kusine Giertrud Birgitte Rosted, men det unge par, som flyttede ind i faderens ejendom i Nyhavn, oplevede imidlertid kun en kort lykkelig tid, for allerede efter et halvt år afgik Andreas Bodenhoff ved døden, og Giertrud Bodenhoff var nu med sine 18 år Københavns rigeste enke. To år efter afgik hun selv efter kun seks dages sygdom ved døden under et sommerophold på Kildevæld ved Svanemøllen på Strandvejen – efter traditionen som følge af en byld i øret, men det er også blevet påstået, at hendes død skulle skyldes »chikane« – en art forfølgelse som følge af misundelse over hendes store rigdomme, og end ikke i graven fik hun fred. Natten efter hendes begravelse på Assistens Kirkegård skulle gravrøvere – fortæller traditionen – have brudt hendes kiste op for at plyndre hende for de smykker, hun efter tidens skik havde fået med i kisten,

Nyhavns skyggeside har altid haft færre gamle huse end solside. De, der er tilbage, ligger alle mellem Heibergsgade og Holbergsgade, flankeret til hver side af 1870-huse fra Gammelholms bebyggelsestid. Der er i alt 9 gamle huse fra nr. 6 ved enden af Heibergsgade, til nr. 22 ved Holbergsgade. Dette billede fra 1860'erne viser gaden inden de store forandringer. I forgrunden ses således den smalle indgang til Mønten mellem nr. 26 og 24, som forlængst er nedrevet og nu markerer Holbergsgades udkørsel ved Toldbodgadebroen. De efterfølgende, stadig eksisterende huse fra nr. 22 til 6, når helt ned til Charlottenborg. Fot. ca. 1865. – Bymuseet.

Nyhavns skyggeside med sin bebyggelse 1770-80 har forandret sig meget lidt i de 200 år, husene har ligget her. Kun fløjbygningerne på de to nye gader, Holbergsgade og Heibergsgade fra 1870'erne, har skæmmet det rolige indtryk. Her er gaden i 1899. Da var Heibergsgade-hjørnet i billedets midte allerede udbygget. – Foto på Bymuseet.

Samme motiv som ovenfor 85 år senere. Bortset fra hjørnehuset i forgrunden og den øgede bilparkering i den nu ensrettede gade, er der ikke store forandringer at spore. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1985.

men herunder skal hun, der kun havde været skindød, være vågnet op og forgæves bønfuldt dem om sit liv. For at få verificeret eller afkræftet denne gamle tradition fik afdøde overlæge *Viggo Starcke*, der var en fjern slægtning af hende, i 1953 tilladelse til at åbne hendes grav, og det viste sig da, at bl. a. ligets stilling gav mistanke om traditionens rigtighed.

Mens det var i Nyhavn 20, at *H.C. Andersen* boede, da hans første eventyr udkom 1835, var det i nr. 18 han havde sit sidste hjem, hvor han boede i fire år til sin død 1875. Han var da den berømte og feterede digter, og ofte holdt der en kongelig vogn med kusk på bukken uden for hans gadedør, og det var da enten *Christian 9.* eller kronprins *Frederik (8.)*, der aflagde ham en visit. Undertiden kom der også nysgerrige, som gerne ville se, hvorledes han boede, og når han ikke var hjemme, viste tjenestepigen mod en drikkeskilling gerne hans lejlighed frem.

I de senere år var hans helbred imidlertid ofte vaklende samtidig med, at kræfterne langsomt tog af og hans nervøsitet øgedes. Under et sommerophold hos sine nære venner, grosserer *Moritz G. Melchior* og hans hustru på deres landsted Rolighed på Østerbro, afgik han sommeren 1875 ved døden. Bisættelsen i Frue Kirke fandt sted den 11. august 1875, og han begravedes på Assistens Kirkegård, hvor hans grav stadig er meget besøgt af beundrere i ind- og udland.

Foruden ham havde i Nyhavn 18 digteren *Saint-Aubain* (Carl Bernhard) haft sit hjem fra 1832 til sin død 1865, og i samme ejendom boede *Georg Brandes* i 1875.

Allerede efter byens brand 1728 havde de genopførte huse i Størrestræde mellem Admiralgade og nutidens Bremerholm fået påmalet deres matrikelnumre, og i daglig tale kaldtes de derfor blot »Numrene«, men også de ejendomme, der lå i Nyhavn på Charlottenborgs side, synes tidligt at være forsynet med deres matrikelnumre, men først ved en forordning af 8. maj 1771 fik alle ejendomsbesiddere ordre til at lade deres huses numre male på facaden. Alligevel skulle der gå et lille hundrede år, inden gadenumre, som vi kender dem, i 1859 indførtes i København.

Før husnumre indførtes, kendetegnedes ejendomme som oftest ved en indskrifttavle med en gengivelse af et dyr, en plante, et redskab, en figur eller noget andet, der på én gang lagde navn til bygningen og adskilte den fra de omliggende huse, som den afdøde kulturhistoriker *Hugo Matthiessen* har fortalt. 1700-tallet var sådanne skiltes glansperiode, men mange af dem var også, hvad vi

Jens Christian Kofoed (1864-1941). Arkitekt, som bl.a. virkede som medarbejder hos Hans J. Holm og H.B. Storck, inden han fik egen virksomhed med byggerier over hele landet. I København blev hans kendteste arbejde *K.F.U.M.s hovedsæde* i Gothersgade 115, opført 1900, gående igennem karreen til Tornebuskegade (bind 5). Han tegnede i 1905 *Sømandshjemmet Bethel* med det pyramideformede tårn på hjørnet af Nyhavn og Holbergsgade (næste side). Hjemmet skulle være en udvidet erstatning for missionshuset ved Kongens Nytorv for enden af Nyhavn, kaldet »Bethelskibet«, som var opført 1879 og blev nedrevet 1906 (bind 9). Kofoed genopførte også den af arkitekt F.V. Jensen i 1864-65 opførte *Metodistkirke* i Rigenegade på hjørnet af Stokhusgade efter en brand i 1914. Kirken kaldes i dag for Jerusalemkirken (bind 8). Endelig har Kofoed opført en række beboelsesbygninger i *Stockholmsgadekvarteret* (bind 17).

Nærbillede af Nyhavn 24-18. På hjørnet af Holbergsgade ses arkitekt Kofoeds »Sømandshjemmet Bethel« i germansk borgerstil, opført 1870. Dernæst to af gadens smukkeste huse, det hvide nr. 22 og det røde dobbelthus, som er nr. 20. Til venstre et hjørne af broen, der fører over kanalen til Toldbodgade. Fot. 1970. – Bymuseet.

ville kalde »butiksskilte«. Når stenskilte blev så almindelig udbredte i København, især efter branden 1728, skyldtes det utvivlsomt frygt for, at almindelige udhængsskilte af smedejern og træ, anbragt vinkelret på facaderne, i ildebrandstilfælde skulle kunne tjene som »ledeild« i byens snævre gader og stræder ved at føre flammerne fra den ene side gaden over til den anden. Den samme fare frembød stenskiltene ikke, og over talrige gadedøre på de ejendomme, som stammer fra årene efter 1728, ser man derfor indskriftsten og skilte, der skal minde om den ulykkelige ildsvåde, der lagde over en fjerdedel af byens tættest befolkede kvarterer øde, men samtidig erindrer mange af dem om virksomheder, der forlængst er ophørt at eksistere. Enkelte er både nummerplade og husskilt, andre tillige »butiksskilt«. Gaderne vrimlede derfor dengang med »løver og bjørne, fortuner, falke og heste i alle farver; stjerner, måner og gyldne sole, morianer og vildmænd, druer og kroner«, fortæller Hugo Matthiessen, og til disse skal også regnes »Den sorte Ravn«, Nyhavn 14, der 1773-75 blev opsat af husets byggherre, styrmand *Christian Wendelboe*, og som derfor i daglig tale aldrig hed andet end »Den sorte Ravn«.

På hjørnet af Holbergsgade ligger Nyhavn nr. 24, en bygning, der med sit tårn og i sin karakteristiske tyske stil både stilhistorisk og ved sine proportioner er helt ude af takt med de nærliggende nyklassiske ejendomme. Det er Sømandshjemmet Bethel, som er opført af arkitekten *Jens Christian Kofoed* (se side 59), der byggede det som afløsning for det berømte Bethelskib, som i slutningen af forrige århundrede lå for enden af Nyhavn ved Kongens Nytorv, i hvilket der blev holdt møder og gudstjenester for søfolk.

På den modsatte side Holbergsgade, hvor tidligere det lille toldkontor ved Mønten og indgangen til Mastegravspladsen ved Frosteborg Vagt lå, rejser sig nu en række ejendomme, der er typiske for det Gammelholm, som Meldahl skabte, og som journalisten *Edgar Collin* allerede 1873 udtrykte sin beundring for i *Illustreret Tidende*: »Hvor marinen tidligere havde sine for alle dødelige utilgængelige etableringer, der skjermedes af

Restaurant »Den sorte Ravn« i kælderen, Nyhavn 14, bærer et 200-årigt gammelt navn. I muren er nemlig anbragt denne plade fra 1775, opsat af husets ejer, Christian Wendelboe, som var øltapper. Huset er opført på samme tid. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Sådan ser husrækken nr. 22-6 ud i vore dage. Yderst til venstre skimtes Sømandshjemmet på hjørnet af Holbergsgade og derefter det hvide 9-fags hus nr. 20 (opført 1778-79). Det næste smukke hus er det 10-fags dobbelthus i nr. 22 (opført 1780, formentlig til Andreas Bodenhoff, og i dag hovedsæde for ostefirmaet Boel Food). Derefter det høje nr. 18 fra 1770 (forhøjet 1846) og det sammenbyggede nr. 16-14 med restauranten »Den sorte Ravn« (1770, men ombygget i 1880). Endelig nr. 12 fra 1770 og nr. 10, der er samtidigt, samt nr. 8, som i mange år har tilhørt Holmegårds Glasværker, og nr. 6, som også tilhører Holmegård. Nr. 2 er Charlottenborgs udstillingsbygning, der vender ud mod Heibergsgade. Fot. 1960. – Bymuseet.

Tidligste billede af Charlottenborg, opført 1672-77 – indtil 1700 kaldet Gyldenløves Palæ – malet fra havesiden i 1694. Dengang gik palæets park helt ned til havneløbet langs den nylig anlagte Nyhavn. I forgrunden ligger havens fiskedam med svømmende svaner, og til venstre fører en gang op til Kongens Nytorv med Bremerholms store Sejlhus fra 1500-tallet ved siden af palæet. Til højre ses Nyhavn med fregatten »Norske Løve« og på Kongens Nytorv admiral Niels Juels nylig opførte gård, der siden 1930 ejes af Den franske Ambassade. Denne have skulle fra 1770 blive byens nye botaniske have, og de gamle stalde skulle blive til Den kgl. Mønt allerede fra 1750. Derved fik Gammelholm værft helt nye naboer langs Nyhavns »pæne side«. Maleri af Jacob Coning. – Frederiksborgmuseet.

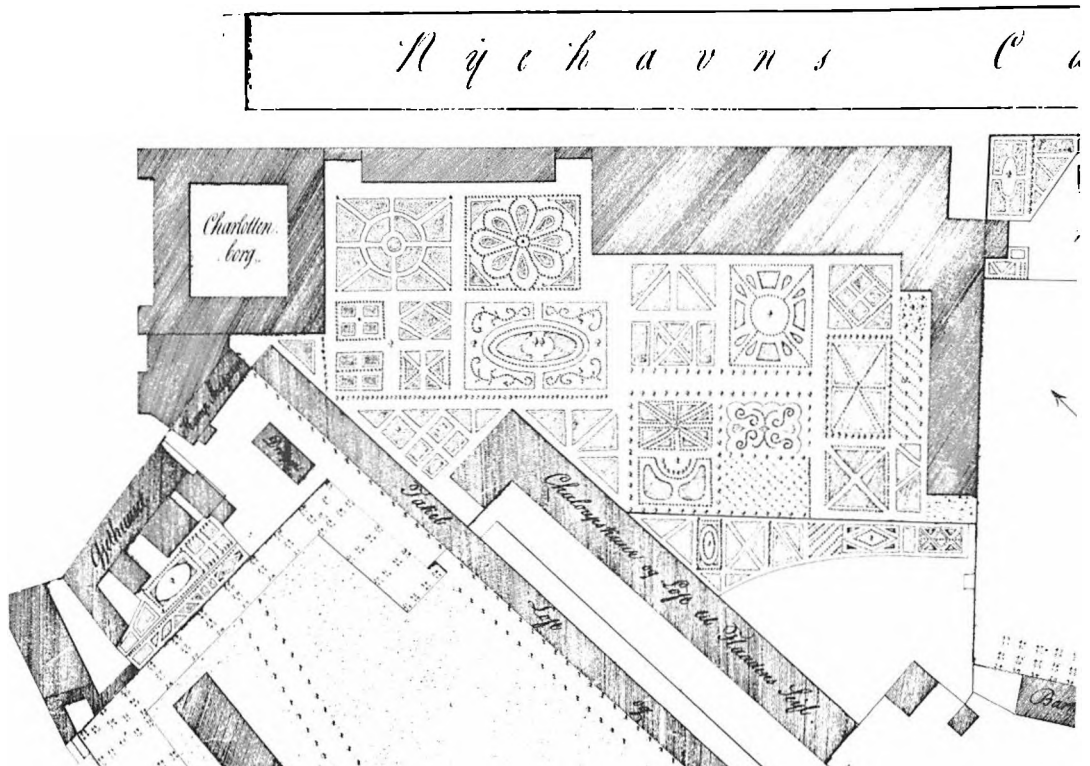
Holmens Canal og en mur, troner nu Gammelholmkvarteret, for øjeblikket byens mest elegante og fashionable del ...«. På det samme tyder en anden udtalelse: »Bygningerne på Gammelholm ere gennemgående indrettede med store lejligheder for den velhavende middelstand, og det fortjener at bemærkes, at efter at det i en lang årrække var noget usædvanligt, at de private bygninger i København fik et smukt og tiltalende ydre, er der i reglen ved de her opførte bygninger i høi grad taget kunstneriske hensyn. Bebyggelsen tæt ved havnen og nær byens midtpunkt har bevirket, at her er samlet en stor mængde handelscontorer, og det er umiskendeligt, at Gammelholm vil blive et stærkt søgt sted for den større handelsvirksomhed«. Og Dagbladets tidligere redaktør, politikeren *C. St. A. Bille* betragtede 1874 i sin egen skab af borgerrepræsentant Gammelholm som Københavns mest værdifulde udvidelse, »ikke alene fordi dette kvarter svarede den største del af indkomstskatten, men også ved den betydning, som kvarteret har for byens skibsfart, handel og forretningsliv...«.

Sådanne udsagn skulle senere glæde Meldahl og være ham en trøst for det besvær, han skulle få med at føre sine planer ud i livet (se side 148). Når en eftertid har reduceret hans indsats til blot at være »en trøstesløs stenørken«, må det ses på baggrund af den foragt for »stukti-

den«s bygninger, der endnu for blot en snes år siden var god latin. Om end de enkelte ejendomme i sagens natur var af meget forskellig kvalitet, er kvarteret imidlertid som helhed betragtet udtryk for datidens begejstring for fransk og italiensk renæssancearkitektur, og de enkelte bygninger med deres rige ornamentik og festlige udsmykning med søjler, pilastre og karyatider udtryk for borgerskabets voksende selvbevidsthed.

Måske netop fordi København trods alt stadig kun var en lille by, var den kultur, der prægede disse huse på godt og ondt, imidlertid med til at afrunde billedet af det solide københavnske borgerskabs smag og interesser. Betragter man det liv, der levedes i disse hjem bag de pynkede facader, møder vi her en hel anden verden, end den vi i dag færdes i. Disse mennesker besad en uafhængighedsfølelse, der var væsensforskellig fra vor opfattelse af samfundslivet. Dette skyldtes ikke, at mange af dem havde en nær tilknytning til kongehus og hof, men snarere deres gode økonomiske kår og ofte nedarvede fordomme mod den underklasse, de i virkeligheden frygtede kunne blive en trussel mod deres trygge tilværelse. Udviklingen gav dem dog kun til en vis grad ret.

Kort fra 1805 over den i 1770'erne anlagte Botaniske Have i Charlottenborgs tidligere slotshave. Mod Kongens Nytorv ses det firfløjede Charlottenborg. Mod Nyhavn er haven afgrænset af den lange og smalle administrationsbygning fra 1780'erne og den gamle bebyggelse af privathuse langs Nyhavn, svarende til nr. 6-22 i dag. For enden lå Charlottenborgs stald, der i 1750 var blevet indrettet til Den kgl. Mønt med indgang ved det hak, der senere blev til Holbergsgade. Haven udvides i sin sidste levetid med den hvide trekant bag det store chalup- og bådhus, og omfattede da næsten 5 tønder land. Omkring 1800 opretholdt man endnu det stive haveanlæg. – Udsnit af kort fra 1805 på Sø-kortarkivet.

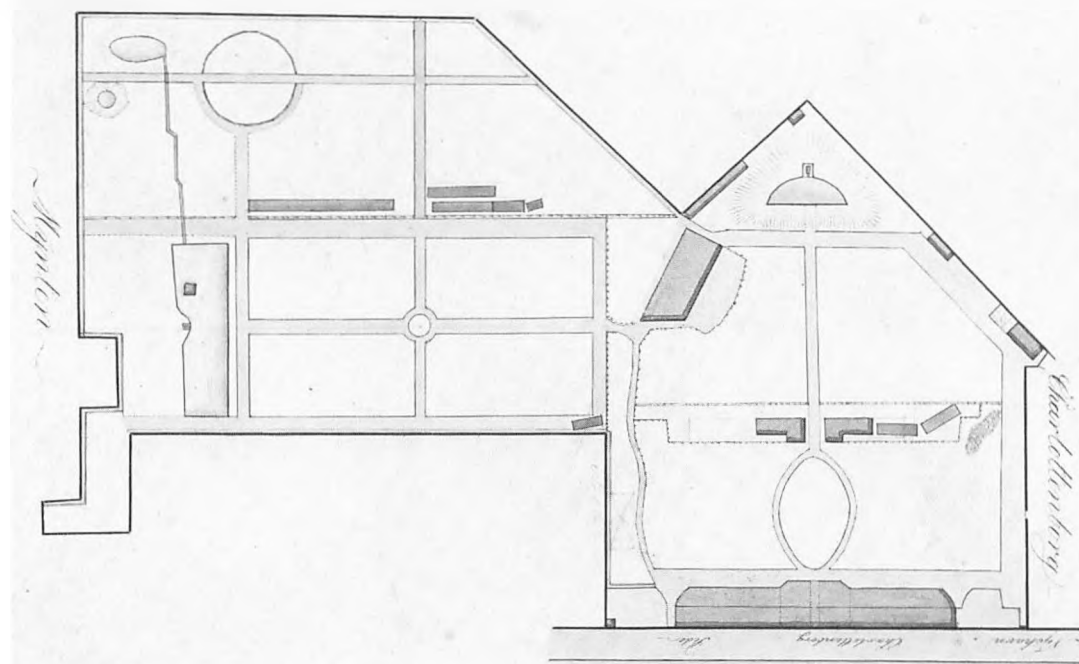
Botanisk Have

Siden 1778 havde Botanisk Have været placeret på Gammelholm, hvor *Christian 7.* som erstatning for den hidtidige botaniske have vest for Toldboden havde overladt den haven bag Charlottenborg, hvor man nu disponerede over mere end 4 tdr. land.

Om haven fortæller den tidligere citerede pastor Nicolai Jonge i sin »Københavns Beskrivelse« fra 1780erne, at, »den går bag alle de gårde og bygninger ved Nyhavns søndre side, lige ned til den Kongelige Mynt. Denne hauge var i fordums tid Charlottenborg Slots hauge og var da beprydet med en mængde rare frugt-træer, så og med postamenter. Men år 1778 er her andlagt en botanisk hauge, hvori findes en mængde udenlandske rare gevæxter og urter. Og er slotshaugen nu dertil meget smukt indrættet, tilligemed drivehuse. Denne botaniske hauge tilhører nu Kiøbenhavns universitet, som holder her en *lector botanices* og en botanisk gartner«.

På Charlottenborg og dets haves plads lå oprindelig en større lyst- og køkkenhave, der i 1644 var blevet tilskødet *Christian 4.s* frille, *Vibeke Kruse* »med lysthuse, borde og bænke med al anden tilbehør«, og som efter hendes død 1648 gik i arv til hendes søn *Ulrik Christian*

Tegning af Botanisk Haves område fra omkring 1815, da man her, som i andre af byens parker, havde opgivet de stive bede, som er vist på planen side 63. Havens område var nøje bestemt af naboerne, til højre Charlottenborg og til venstre Den kgl. Mønt. Mod nord Gammelholm værft og mod syd Nyhavn med sin gamle bebyggelse. Men haven klarede sig på disse vilkår i godt 100 år. – Tegning i Botanisk Haves Arkiv.

Gyldenløve, der døde under Københavns belejring 1658. Grunden blev siden overdraget Christian 5.s halvbroder, Norges statholder, *Ulrik Frederik Gyldenløve*, og det var ham, der 1672-77 opførte Charlottenborg, hvis park, som ses på Jacob Conings maleri, strakte sig mod syd til vore dages Holbergsgade og mod vest til et godt stykke på den anden side Herluf Trolles Gade.

Efter Botanisk Haves flytning hertil 1778 påbegyndtes samme år under arkitekten *C.F. Harsdorffs* ledelse opførelsen af en bygning, der dels skulle indeholde en bolig for professoren i botanik og en gartnerbolig, dels være væksthuse for overvintring af de planter, der egentlig hørte hjemme i et varmere klima. Bygningen bestod af to enetages fløje på hver side en to etager høj midtbygning, hvis øverste etage bl.a. indeholdt et bibliotek. I dens mure indgik dele af et gammelt orangerihus, der stammede fra slottets opførelse. De to boliger vendte ud til Nyhavn, således som det også fremgår af ældre billeder herfra, mens de egentlige væksthuse lå ud til haven. Bygningen nedreves først, da den nye botaniske have ved Østervold var anlagt 1871-74. I den forbindelse bør det

Botanisk Have set mod bagside af baghuse af den private bebyggelse på Nyhavns skyggeside. Under træet til venstre ses Charlottenborg og nogle af drivhusene. Billedet stammer fra havens sidste år. Omkring 1862 blev området raseret. Tegning af P.H. Møller 1861. – Efter foto fra Det kgl. Bibliotek.

Således tog Botanisk Have sig ud i 1845, betragtet fra Charlottenborgs øverste etage ud mod havnen. Til venstre bagsiden af den gamle, private bebyggelse langs Nyhavn. Maleri af ukendt kunstner. – Bymuseet.

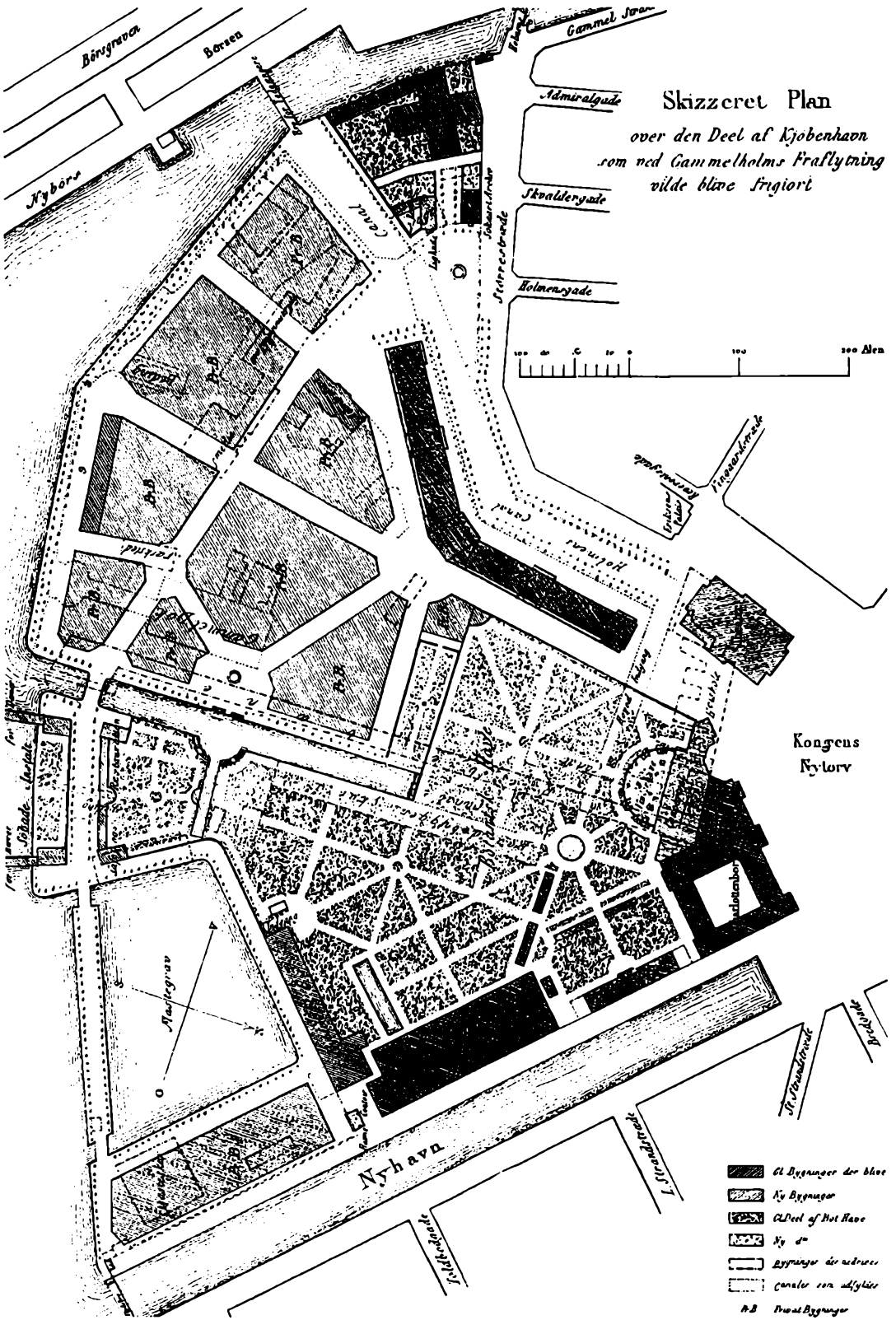
Botanisk Have havde i 1780'erne fået sin egen direktørbolig, plantesamling, bibliotek og gartnerbolig. Havens chef boede her til 1872, da haven flyttedes til Østervold. Ved nedrivning af bygningen blev der skaffet plads til Charlottenborgs udstillingsbygning, som opførtes på dette område. Maleri af Vilh. Kyhn. – Bymuseet.

Direktørboligen i Botanisk Have med Charlottenborg i baggrunden. Det er sløjjen med Kuppelsalen, der ses midt i billedet. Havens direktør havde sin bolig direkte ud til den smukkeste del af den Botaniske Have. Maleri af J.P. Müller ca. 1850. – Privateje.

Her er Botanisk Have set med Charlottenborgs haveside til højre, ti år før udstillingsbygningen blev opført. Maleri af ukendt kunstner fra 1870erne. – Bymuseet.

Imidlertid nævnes, at det egentlig havde været Meldahls mening at bevare den gamle botaniske have, fordi det var hans ønske at opføre en udstillingsbygning i tilknytning til Charlottenborg, vinkelret på fløjen med Kuppelsalen, ud i den gamle have.

Bagsiden af husene langs Nyhavn var derimod ikke særlig flatterende, til trods for at flere af gårdspladserne i sig selv var både hyggelige og kønne som »Den sorte Ravn«s nr. 14-16 med sit storartede pakhús af bindingsværk.

Til gengæld kunne flere af deres beboere daglig glæde sig over den smukke udsigt fra deres vinduer over den gamle botaniske have, som arkitekten, professor G.F. Hetsch i sin tidligere omtalte »Plan til Gammel-Holms Anvendelse« 1844 da også gerne havde set udvidet helt ud til selve havneløbet og med en ny hovedindgang fra Kongens Nytorv ud for Vingårdstræde og en anden fra Nyhavn.

Botanisk Haves skæbne

Hetsch stod ikke alene med sin mening om, at Botanisk Have skulle forblive på Gammelholm, idet politikeren, professor i botanik *J.F. Schouw*, der til sin død i 1852 havde embedsbolig i bygningen ud til Nyhavn, skal have udtalt, at hvis den flyttedes uden for byen, ville dette ikke blot blive til besvær for de studerende og et savn for det store publikum, der værdsatte den gamle have og holdt af at gå deres daglige tur i den, men det ville også betyde store bekostninger til nye væksthuse, lokaler til samlingerne og indretning af boliger til det personale, som var knyttet til haven, men det værste var næsten, at »mange gamle sieldne træer og buske vilde gaae tabt og den nye have i lang tid kun have unge træer at frembyde«.

Arkitekten *Conrad Seidelin* (se bind 16), der 1852 fremsatte forslag til Gammelholms bebyggelse, gjorde sig derimod til talsmand for havens nedlæggelse – i øvrigt i modsætning til Meldahl – men det endelige resultat af de mange forslag og drøftelser blev loven af 15. april 1859, der bestemte, at såvel Gammelholm som Botanisk Have skulle afgives til bebyggelse, og i 1871 påbegyndtes derefter anlægget af den nye botaniske have på den tidligere Østervold, hvor den indviedes i 1874.

Plade på huset Nyhavn 8, opsat af ejeren Niels Holm og hans kone omkring husets opførelse i 1770'erne. Indskriften er from, selv om huset ikke er et ildbrandshus: »Herre, jeg forlader mig på dig, lad mig aldrig blive beskæmmet; frels mig ved din retfærdighed og hjælp mig. Ud-bøje dine øjne til mig og hjælp mig!« – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Forrige side:

Aldrig: Allerede i 1840'erne begyndte man at drøfte mulighederne for at rydde Gammelholm til fordel for privat bebyggelse og overføre værftets stadig indskrænkede virksomhed til Nyholm og helt koncentrere flådens funktioner dér.

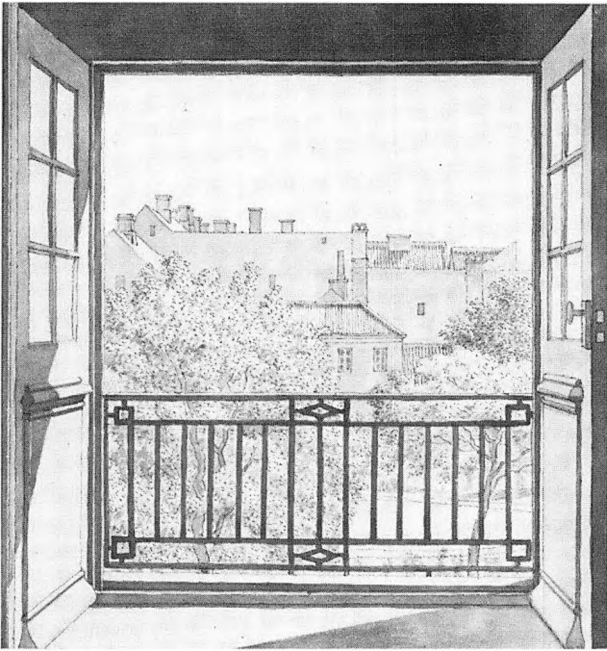
Et af de første forslag kom i 1844 fra den alsidige professor G. F. Hetsch. I forhold til sagens endelige resultat 15 år senere, var Hetschs forslag yderst moderat. Ikke alene ville han bevare hele Botanisk Have og Den kgl. Mønt, men også fortsat holde Gammelholms Mastegrav som en grøn promenade og oven i købet anlægge en badeanstalt ved siden af. Hans planer til en moderne bebyggelse optog derfor ikke halvdelen af Gammelholms samlede areal. Langs Holmens Kanal, som han foreslog opfyldt og gjort til beplantet boulevard, lod han flådens gamle hovedmagasin stå til butiksindretning og planerede et nyt og større kongeligt teater, hvor det gamle stod. Men der skete absolut intet med planen i de følgende 11 år. Så fremsatte han på ny sin plan i 1855, som er vist på side 150. – Bymuseet.

Botanisk Haves tredelte administrationsbygning fra 1780erne set fra Nyhavn. Den var forbundet med Charlottenborg med en mur, og en port til hver af de to institutioner. Tegning af Fattig-Holm ca. 1850. – Bymuseet.

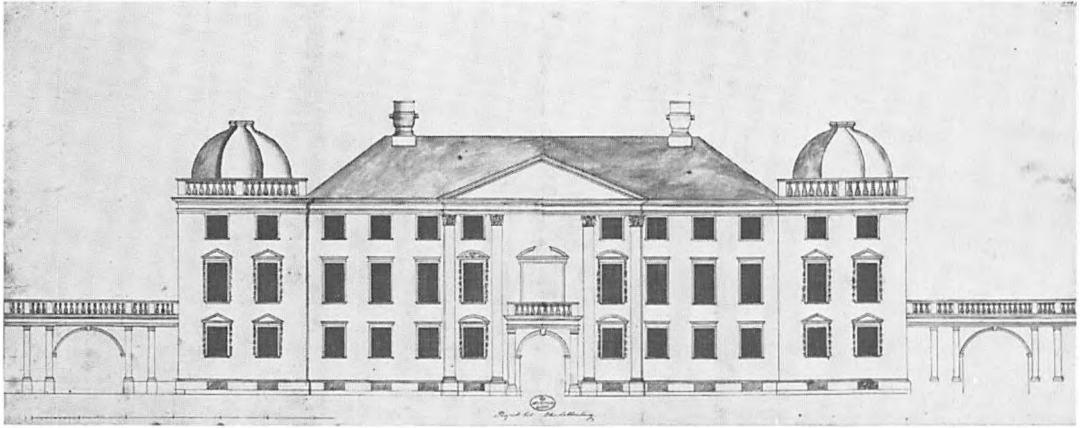
Når Fattig-Holm tegnede prospekter fra København i midten af forrige århundrede, så alt i byen præcis pænt og net ud, som hans kunder ønskede det. Da fotografierne dukkede op 10-15 år senere, var den fotografiske linse knap så barmhjertig. Den afslørede snavs og slid på bygningerne, dårlig brolægning og forældede rendestensfløb. Motivet er det samme som ovenfor. Fot. 1870. – Bymuseet.

Udsigten fra en lille altan i Charlottenborgs haveside med Botanisk Have tegnet af C.W. Eckersberg i 1845, da han var professor ved Akademiet. Man ser ned på Den kgl. Mønt i palæets gamle staldbygning. – Kobberstiksamlingen.

Idyl i Botanisk Have bag Charlottenborg, malet af Jørgen Roed, som var blandt de malere, der havde embedsbolig på Akademiet. Her har han i 1840'erne malet sin kone og sit barn, der sidder ved havens lille springvand midt for direktørboligen. Maleriets motiv hævdes dog fra anden side at være haven bag Prinsens Palæ i Frederiksholms Kanal, identificeret ved springvandet. Læseren må selv dømme, hvem der har ret. – Øregård.

Aldrig: Før Christian 5.s halvbroder Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704) lod sit firfløjede Charlottenborg opføre i årene 1672-87, fik han forskellige – senere opgivne – forslag til bygningens udseende. Selv under opførelsen ændrede slottet flere gange udseende. Den fjerde fløj ud mod haven var således ikke med i den oprindelige plan. Denne tegning efter en medalje fra 1672 viser, at sidefløjene oprindeligt var tænkt udformet som kuplede hjørnetårne. – Nationalmuseet.

Charlottenborg

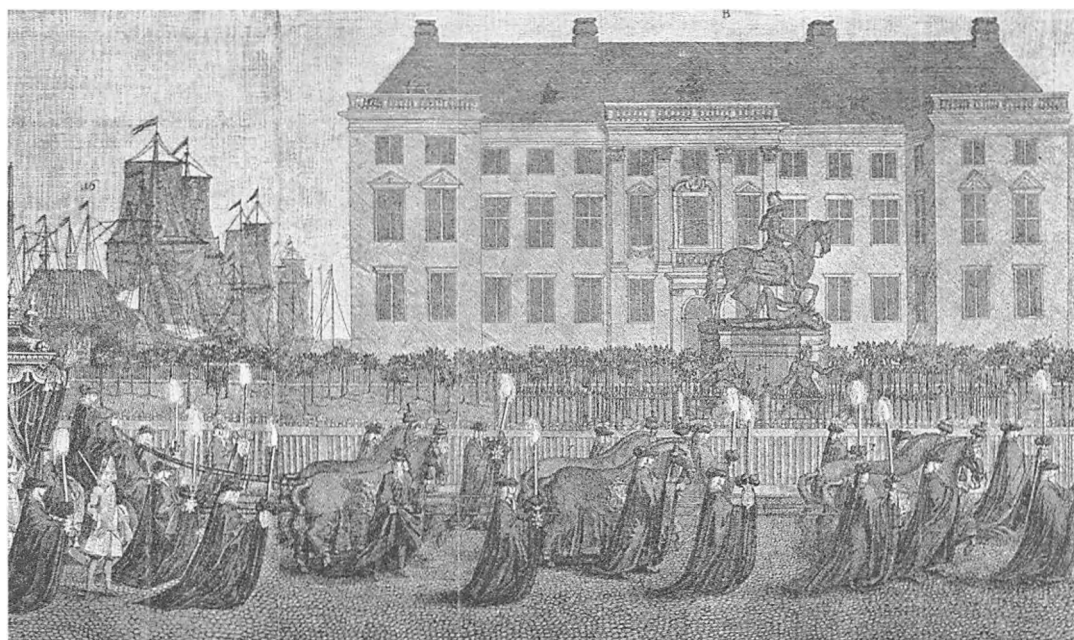
Endnu efter Svenskekrigene henlå Kongens Nytorv med halvsløjfede volde og grave, og det er sikkert en hentydning til de rodede og ufremkommelige forhold, at pladsen blev kaldt *Hallands Aas*. I 1668, fortæller præsten *Erik Pontoppidan* i *Origines Hafnienses*, der udkom 1760, at Frederik 3. beordrede, at den fremtidig skulle kaldes Kongens Nye Torv, men først et lille halvt år efter hans død i februar 1670 blev der givet ordre til dens brolægning. Samtidig sløjfedes de oprindelige udfaldsveje fra den tidligere Østerport for enden af Østergade, og de huse, der oprindeligt havde ligget på pladsen langs disse, blev nedrevet. Stedet skiftede således helt karakter, og i den forbindelse betød det kun lidt, at vejenes fortsættelse gennem Ny-København bevaredes i nogenlunde uændret skikkelse. Det gælder såvel Store Strandstræde som Lille Strandstræde, Bredgade og Store Kongensgade ligesom den forsvundne Helsingørsgade, der alle fem har deres oprindelse i de landeveje, som siden middelalderen førte fra Absalonstaden ud til kysten nord for byen. Året efter Kongens Nytorv blev Nyhavn som allerede omtalt udgravet 1671, og i de følgende år 1672-77 opførtes Charlottenborg tværs over det daværende Lille Strandstræde, men da var dog den del af strædet, der havde ligget på Nyhavns plads, allerede forsvundet med dens udgravning.

Charlottenborgs opførelse må ses på baggrund af kongens ønske om at give det nye torv et fornemt udseende ved at opmuntre rigets stormænd til at bygge deres palæer på det, og ingen var vel nærmere hertil end hans halvbroder, Norges statholder, *Ulrik Frederik Gyldenløve*.

Et af de projekter, der udarbejdedes til dette slot, sluttede sig temmelig nøje til den nederlandske arkitekt *Philip de Vingboons* ikke benyttede forslag til Rådhuset i Amsterdam, som det fremgår af en tegning i Nationalmuseet, hvor de to fremspringende fløje mod torvet har kuppelformede tage og midtpartiet over porten en stor frontispice. Under opførelsen er dette projekt blevet ændret, og de fremspringende fløje i stedet dækket med flade tage, indrammet af barokke balustrader. I modsætning til bygningens tre hovedfløje, er fløjen mod syd over for den langt senere opførte udstillingsbygning opdelt i pavilloner med selvstændige tage og et kuppeldækket midtparti, der i stueetagen har tre buede åbninger ud til gården, som oprindeligt vendte ud til palæets prægtige have. Charlottenborg, der må betragtes som eksempel på den modne barok, er formodentlig bygget af *Ewert Janssen*, en hollænder, der var ansat som kgl. bygmester på Bremerholm, og generalbygmester Lambert van Haven med benyttelse af materialer fra Kalø Slot. Ud til torvet er over balkondøren anbragt en buste af Frederik 5., og i nicher på fløjen med Kuppelsalen afstøbninger af antikke romerske buster. I hovedfløjens beletage mellem torv og gård indrettedes slottets to etager høje festsal, eller som den nu kaldes, Antiksalen, der 1827-28 af arkitekten C.F. Hansen fik sin nuværende skikkelse.

Det ældste prospekt af Charlottenborg ses på Gottfred Hoffmanns smukke kort over København fra 1687, men

Dette stik viser den tidligste gengivelse af Charlottenborg set fra Kongens Nytorv. Det er et udsnit af et kobberstik af det lange sørgetog, der fulgte Christian 5.s uægte søn, den 29-årige greve Christian Gyldenløve (1674-1703) til graven. Det var ham, der blev stamfader til Danneskiold-Samsøe-slægten. Her passerer ligtoget ikke blot hans onkel, Ulrik Frederik Gyldenløves Charlottenborg, men også hans egen fars statue på hesten på Kongens Nytorv, omgivet af den allertidligste form for »Krinsen«. Charlottenborg var i øvrigt allerede i 1700 solgt til Christian 5.s enke, dronning Charlotte Amalie, efter hvem palæet fra nu af fik sit navn. Fra en ligprædiken over Christian Gyldenløve. – Det kgl. Bibliotek.

Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704). Statholder i Norge. Søn af Frederik 3. med Margrethe Papen og således 8 år ældre halvbroder til Christian 5. Opdraget i Slesvig og senere studier i Frankrig og Italien. Som oberst i Prinsens livregiment udviste han under Svenskekrigen 1658-60 stort mod og glimrende strategiske egenskaber. Hans to første ægteskaber blev fiaskoer. Det første med Sophie Urne blev aldrig anerkendt, og fiaskoen året efter med Marie Grubbe, der foretrak en færgemand, er udødeliggjort af I. P. Jacobsen. I 1664 blev han Norges statholder, og i 35 år blev hans navn knyttet til Norge, selv om han fra 1679 tog fast ophold i Danmark.

Frederik 3. havde kort før sin død 1670 skænket ham Charlottenborgs nuværende grund, men dengang var der hverken anlagt nogen Kongens Nytorv, endsige gravet nogen kanal. Nu i 1672, da Kongens Nytorv opstod og Nyhavn var anlagt, var tiden moden til at opføre et passende domicil til den 34-årige kongesøn. Palæet opførtes oprindeligt med tre fløje, men den sjerde fløj med de tre pavilloner og Kuppelsalen over midten blev fuldført af Lambert van Haven 1682. Gyldenløve var flyttet i 1679 med sin tredje

(fortsættes)

et tydeligere indtryk af det giver Andreas Reinhardts stik fra 1707 efter Gottfried Fuchs' forlæg til Christian 5.s og Sophie Amalie Moths kun 29-årige søn, grev Christian Gyldenløves ligprocession den 6. september 1703, da det i fakkelskær passerer Kongens Nytorv på vej til begravelsen i Vor Frue Kirke.

I arkitekten Laurids de Thurahs berømte værk: »Hafnia Hodierna« fra 1748 gives en skildring af Charlottenborg, der er samtidig med Rach & Eegbergs maleri. »Samme slot er af Hans Høye Excellence, Grev Ulrich Friederich Gyldenløve, anno 1672 og i følgende åringer bleven opbygget; og da den Høysalige Konge Christian den Femte har forladt dette jordiske, købte hans efterladte Dronning Charlotta Amalia, slottet af den Gyldenløviske familie, for at betiene sig deraf til sit ordentlige enke-sæde, naar Hendes Majestæt behagede at opholde sig i Kiøbenhavn«.

Slottet, som hun erhvervede 1700 og beboede til sin død 1714, er opkaldt efter hende. »Det er temmelig stort og rummeligt – berettes det videre – og tillige vel og beqvemmeligt indrettet. Iblant andet seer man i slottets andet stokværk en stor anseelig sal, hvis vægge nyelig vare zirede med otte skilderier i legems størrelse, af de på den tid levende største og fornemste potentater i Europa«. Til disse regnedes også Frederik 3.

Salen blev af Frederik 5. stillet til disposition for Det musikalske Selskab, »som her engang om ugen, nemlig hver torsdag, opførde offentlige koncerter«. Salen benyttes desuden som teater for italiensk opera, og yderligere overlod kongen 1747 nogle værelser i nederste etage til »Det Kongelige Danske Selskab til den Nordiske Histories og Sprogs Forbedring«.

»Charlottenborg har haft den ære – slutter Thurah – at begge Deres Majestæter, vor nu regierende allernådigste Konge og Dronning, en tidlang have resideret der«, indtil Prinsens Palæ, det nuværende Nationalmuseum, var blevet færdigindrettet til dem.

Ved siden af slottet lå ud til Kongens Nytorv en mindre bygning, der oprindeligt havde været anvendt som vaskehus. I 1736 blev det samtidig med slottets restaurering ombygget af arkitekten *Elias David Häusser* og indrettet til bolig for slotsforvalteren *Chr. Æmilius Biehl*, der tillige blev sekretær ved Kunstakademiet. Det bestod nærmest slottet af en lidt tilbagetrukket to etager høj fløj med port, hvortil mod vest sluttede sig en fremspringende, ligeledes to etager høj pavillonlignende bygning.

Efter Biehls død 1777 besluttedes det efter nogen tids

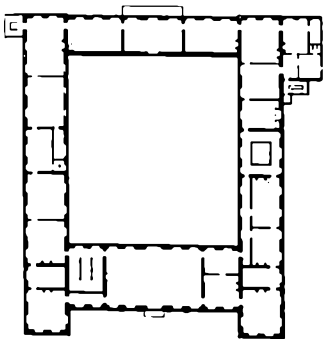
Charlottenborg var opført 1672-77 af sten fra Kalø Slot, som også ejedes af byherren. Her ses palæet i 1749, da der endnu lå en portnerbolig til højre. På dette tidspunkt fungerede palæet som domicil for »Det musikalske Societet«, efter at den nygifte Frederik 5. havde boet her 1743-45. Maleri af Rach & Eegberg. – Nationalmuseet.

Naturligvis er Charlottenborg også gengivet på et kobberstik i Erik Pontoppidans Danske Atlas fra 1764. Fra 1753 var Charlottenborg gjort til hjemsted for det nyoprettede Kunstakademi, som lige siden har haft til huse her. – Det kgl. Bibliotek.

(fortsat)

brud. Antoinette Augusta af Al-
denburg, og boede her i 31 år.
Så solgte Gyldenløve i 1706 pa-
læet til dronning Charlotte
Amalie, som året før var blevet
enke efter Christian 5. I mel-
lemtiden havde han købt huset
på hjørnet af Bredgade og
Dronningens Tværgade, som
han lod nedrive og byggede i
stedet en trefløjet bygning, den
nuværende Håndværkerfore-
ning. Huset stod færdigt i 1702,
men da boede Gyldenløve i
Hamborg, hvor han døde 2 år
senere, ensom og syg. Det blev
hans 16-årige søn, der arvede
det nye hus. Charlottenborgs
senere historie er berettet på de
følgende sider.

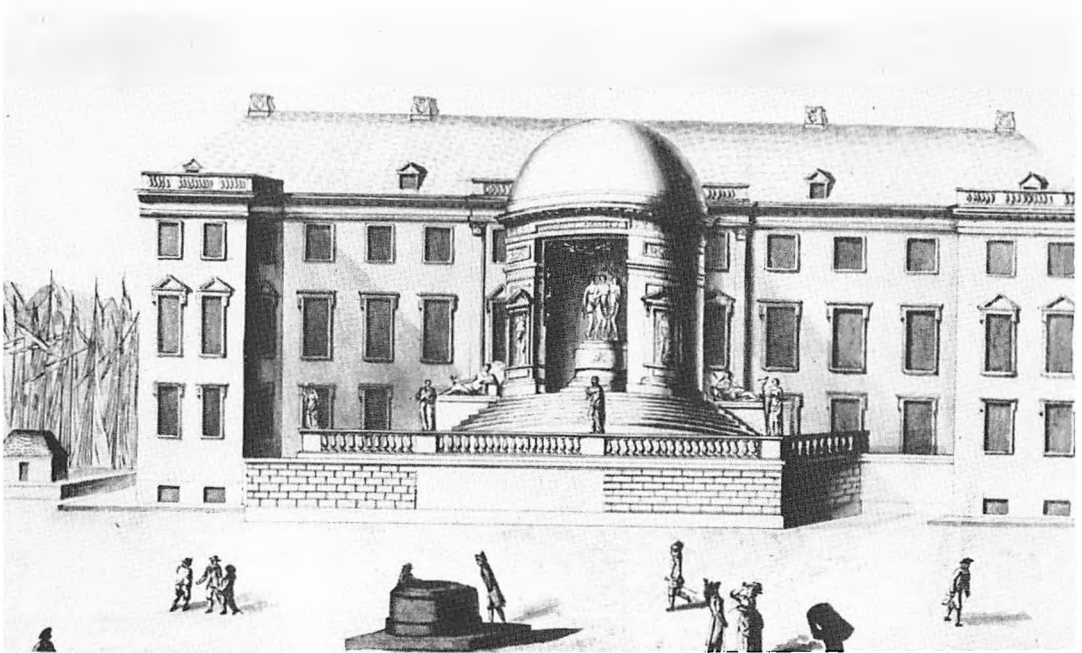
Grundplan over beletagen i det
firlængede Charlottenborg, som
det så ud, da Lambert van Ha-
ven i 1687 havde fået den fjerde
fløj – med Kuppelsalen – tilføjet
og skabt tre porte ud til den sto-
re have bag slottet. Det store
rum i fløjen mod Kongens Ny-
torv er slottets riddersal, der er i
1½ etage. Den store, svenske
slotsarkitekt Tessin d.Y., der
besøgte København i 1687, var
ikke imponeret af Charlotten-
borg, som han fandt ubekvemt
og umoderne og uden fornødne
forbindelsesgange. Lignende
tanker har vel også slået en og
anden af Kunstakademiets di-
rektører i de seneste 200 år. –
Det kgl. Bibliotek.

overvejelser at lade huset nedrive og erstatte af en mur,
der indhegnede grunden, men arkitekten C.F. Harsdorff,
der havde fået sagen overdraget, udtalte, at »man kunde
og efter mine tanker forsøge på at afhænde pladsen til en
particulier på vilkår, at han der lod opføre en anstændig
facade«. Det blev som bekendt ham selv, der kom til at
opføre den nye bygning.

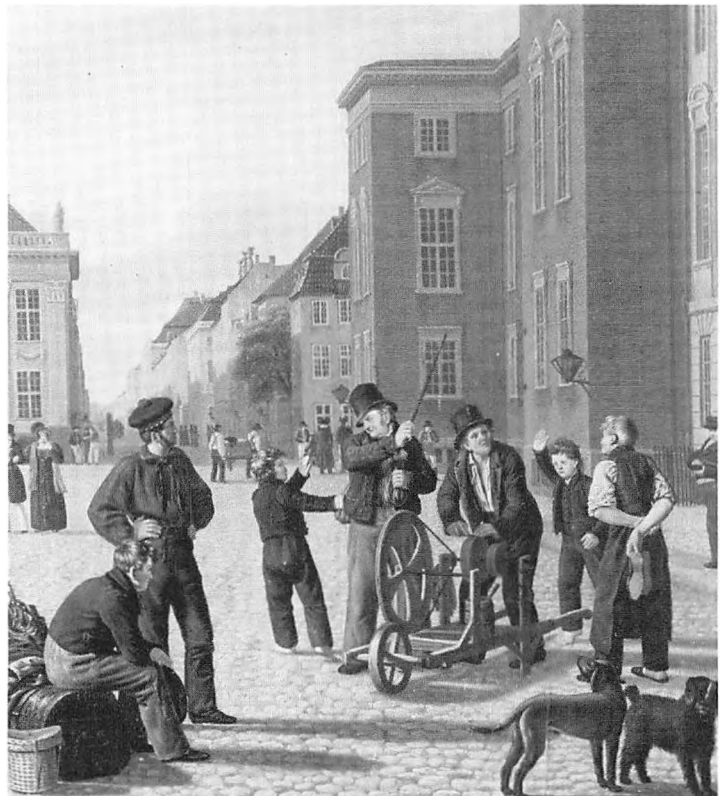
»Det kongelige palais Charlottenborg som nu fornem-
meligen er indrømmet artisterne ved det kongelige ma-
ler- og billedhugger academie, og bærer navn af salig
dronning Charlotte Amalie« – fortæller Erik Pontoppi-
dan i »Origines Hafnienses« 1760, mens Nicolai Jonge
omkring 1780 oplyser, at »Kong Friederich den Femte
gjorde Charlottenborg-Slot til Videnskabers og gode
Konsters Skole. Thi Han allernaadigst indrømmede
Charlottenborgs fleeste Værelser til den af ham den 31.
Marty År 1754 giorte ypperlige Stiftelse af et *Maler- Bil-
ledhugger- og Bygnings-Academie*«. »Denne stiftelse – hed-
der det videre – har til hensigt at opelske habile konstne-
re til landets nytte og ære. Foruden at den Danske Na-
tion siden dette academies stiftelse nu kand rose sig af
sine egne opdragne kunstnere, så er og tillige den store
nytte, som denne stiftelse har virket på det heele i almin-
delighed, såvelsom på alle de professionister og hånd-
værkere, der har indflydelse i tegning, så overbevisende,
at ikke allene hovedstaden selv, men endog adskillige ki-
øbsteder i provindserne dagligen deraf høster de ønske-
ligste frugter«.

Akademiet havde da haft ikke mindre end syv profes-
sorer og fire informatorer (lærere), fortæller Jonge.

Det nystiftede Kunstakademi havde imidlertid haft sine
forgængere. Således havde allerede i begyndelsen af ok-
tober 1701 en række kunstnere henvendt sig til Frederik
4. og anmodet om hans protektion for det »Societet«, de
ønskede at oprette til kunstens fremme gennem møder og
undervisning. Dets indvielse fandt sted allerede den 18.
eller 21. oktober i Ahlefeldts Palæ på Kongens Nytorv
(det nuværende Hotel d'Angleterre), hvor maleren *Hend-
rik Krock* skal have undervist i tegning indtil 1712, da han
i sin egenskab af Hofmaler fik anvist atelier i Den storm-
ske Gård i Slotsholmsgade nr. 8, hvor undervisningen
fortsattes. Et egentligt akademi var det vel ikke, og pla-
nerne til oprettelse af et sådant tog først form efter Chri-
stian 6.s tronbestigelse 1730. I et brev fra kongen til ge-
hejmeråd *J.A. von Schulin* i 1738 udtalte han nemlig, »vi
ville til indretningen af maler- og tegneacademiet straks

Også Charlottenborgs facade har dannet baggrund for 1700-tallets forkærlighed for dekorationer ved større begivenheder inden for kongehuset. Her har C.F. Harsdorff rejst et »Gratiernes Tempel« i 1790 i anledning af Frederik (6.) og prinsesse Marie Frederikke af Hessens indtog i København. – Tegning på Det kgl. Bibliotek.

Gadeliv på Kongens Nytorv foran Charlottenborg. Det er skærsliberen, der er i aktivitet, for der er stadig megen privat beboelse omkring torvet. I baggrunden Bredgade med Thotts Palæ til venstre og Kannevorffs hus til højre. Maleri fra 1835 af J.P. Raadsig – Privateje.

I 1954 var det 200 år siden, at Frederik 5. havde oprettet Kunstakademiet i Charlottenborg, og det fejredes af Postvæsenet med dette frimærke.

lade udbetale de af cancelliråd Krock forlangte 500 rdl. på det, at dette nyttige værk strax kan tage sin begyndelse«. Akademiet fik omsider lokaler i Den stormske Gård, der fra 1730 til 1780 tillige anvendtes som postgård, og hvor desuden Krock til sin død 1738 i en årrække som nævnt havde haft atelier og skole. I 1740 synes det nyoprettede akademi at være kommet godt i gang, og ikke blot nød de egentlige kunstnere godt af det, men også de håndværkere, der ønskede at lære at tegne. Indtil 1748 synes det at have haft til huse i Den stormske Gård, men i en periode skal modelskolen dog have været indlogeret i en ejendom ved Gammel Strand. Fra Slotsholmsgade flyttedes det til etagen over Kronprinsens stald på Christiansborg, hvor det forblev, til det i 1753 fik overladt lokalene på Charlottenborg. Her blev derefter dets nye statutter underskrevet af direktøren, hosbygmester *Nicolai Eigtved* og samtlige professorer ved et møde den 30. marts 1754.

Samme aften besøgte det af Frederik 5., og dagen efter underskrev han dets fundats, hvorefter det skulle bestå af en præces, der udpegedes af kongen, en direktør og 6-12 professorer, yderligere kunne der optages et ube-

I sydvestfløjen mod Kongens Nytorv lå »De berømtes maleres lejlighed«. Her boede fra 1754-1854 successivt Pilo, Als, Mandelberg, Abildgaard, Eckersberg og Marstrand. Her har Eckersberg i 1852 – året før sin død under koleraen – tegnet sine to døtre stående ved vinduet ud mod Kongens Nytorv. – Kobberstiksamlingen.

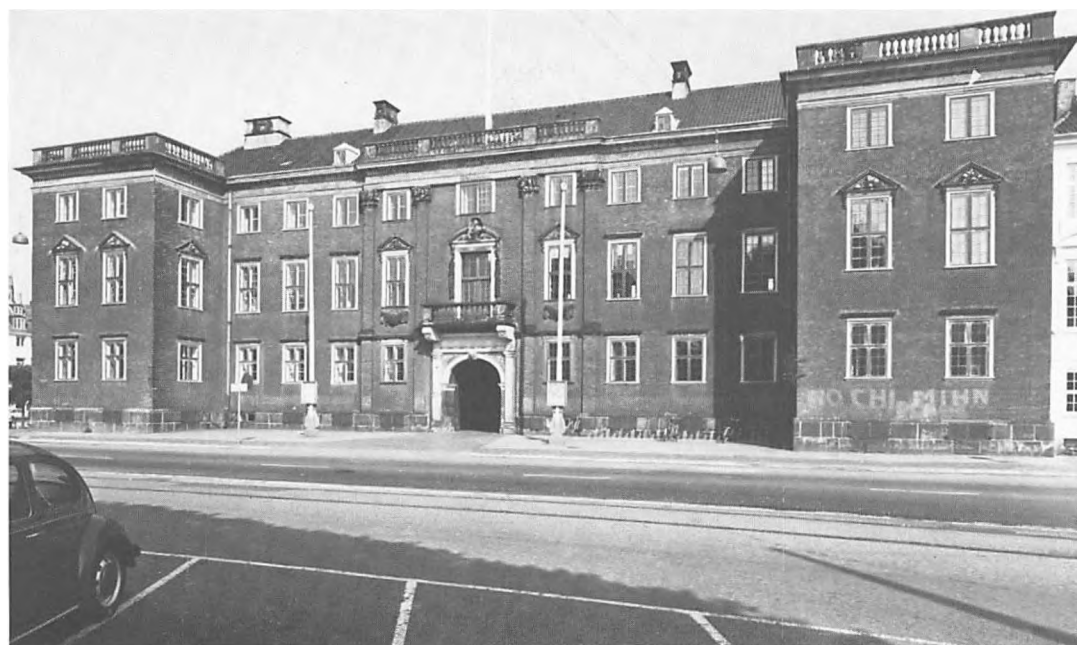

Det prægtigste rum på Charlottenborg har altid været Kuppelsalen. Den ligger midt over de tre arkader, der oprindelig førte ud til palæets parterrehave, og som i dag fører til gården foran udstillingsbygningen fra 1882. Salens stukkatur kappes i overdådighed med Audienssalen på Frederiksborg. Siden 1754 har den været Kunstakademiets fornemste mødesal. Fot. 1980. – Kunstakademiets Bibliotek.

Charlottenborg omkring 1860. Torvet er brolagt. Portnerboligen vejet til fordel for Harsdorffs Palæ (som i dag udgør et annekts til Akademiet). Det gamle Gjethus ligger og venter på nedrivning til fordel for den nye teaterbygning. Foto ca. 1870 – Bymuseet.

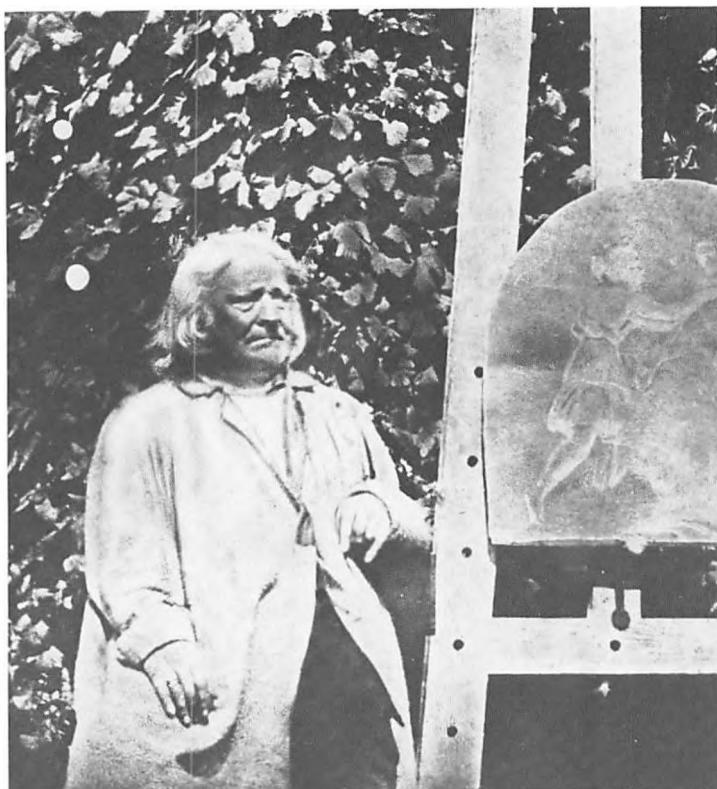
Selv om Charlottenborg næppe indvendigt kan kaldes velholdt, er facade og de vigtigste rum dog smukt istandsat gennem en længere årrække. Sådan tager palæet sig ud i vore dage. Foto fra 1970. – Bymuseet.

grænset antal medlemmer, men for at blive medlem, skulle der antages et »prøve-stykke«. Der kunne også optages æresmedlemmer.

Blandt de institutioner, der havde haft til huse på Charlottenborg, var *Talletteriet*, der disponerede over en sal, som man gerne så inddraget i Akademiet, men endnu 1790 synes dette spørgsmål ikke at være blevet afgjort, til trods for at pladsmanglen var stor, selv om de øvrige institutioner, slottet havde huset, efterhånden var flyttet bort. Og ornament- og arkitekturskolernes udvidelse som følge af den store efterspørgsel efter habile håndværkere til opførelsen af det andet Christiansborg, som lededes af Akademiets direktør *C.F. Hansen*, voldte store vanskeligheder. Men de berygtede læredrenge havde svært ved at underordne sig Akademiets regler, og de egentlige kunststuderende forstod ikke, hvorfor de skulle være tvunget til at dele skole med dem. I 1820 blev det ligefrem påbudt politiet at træffe skarpe forholdsregler mod den uorden og støj, der herskede på Kongens Nytorv, når eleverne forlod skolen. Vinteren 1830-31 havde Akademiet ikke mindre end 400 elever, men næppe mere end 60 af disse var egentlige kunststuderende. Først i 1857 ophørte undervisningen af håndværkere, idet disse

Dette billede er taget mod gården fra palæets forreste fløj over mod kuppelsalsfløjen med den oprindelige tresløjede port mod haven, før udstillingsbygningen bagved blev opført. Der er kun ét stort vindue i Kuppelsalen til hver side. Der står buster i fire blændede vinduesfag. Foto fra 1880. – Bymuseet.

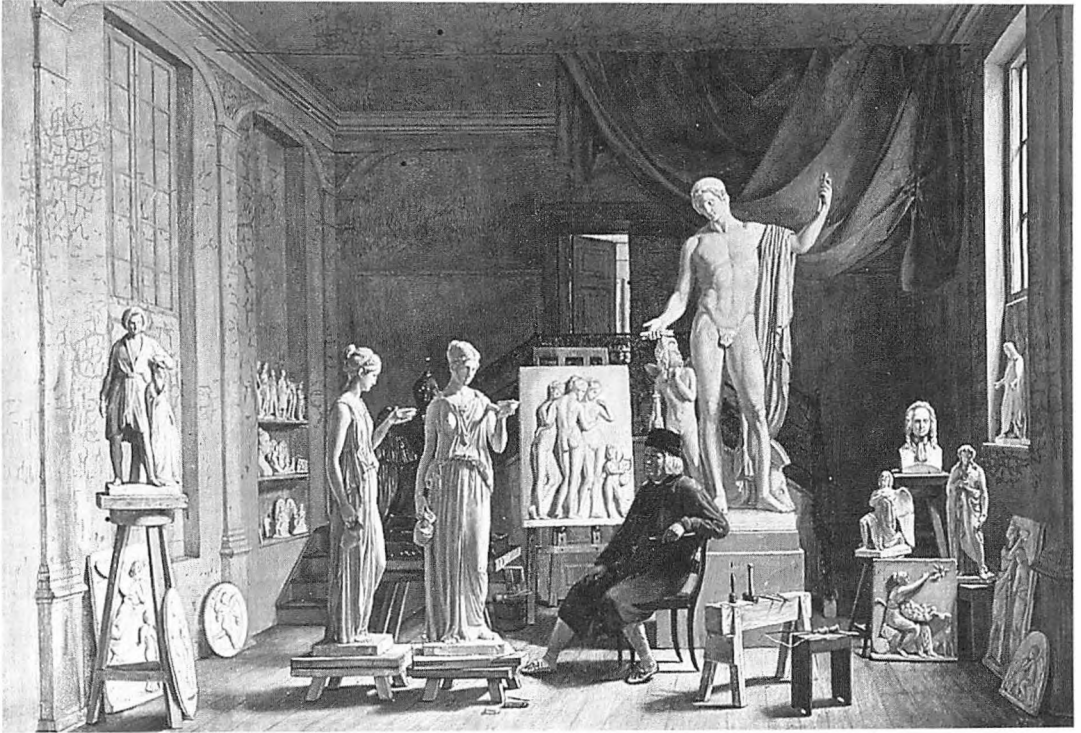

Dette daguerrotypi er unikt af flere grunde. Det er et af de tidligste i Danmark, taget 1844, og det forestiller Bertel Thorvaldsen under arbejde i Charlottenborgs lille have, fotograferet i den store kunstners sidste leveår. Det er naturligvis også den eneste fotografiske gengivelse, man kender af Thorvaldsen. – Bymuseet.

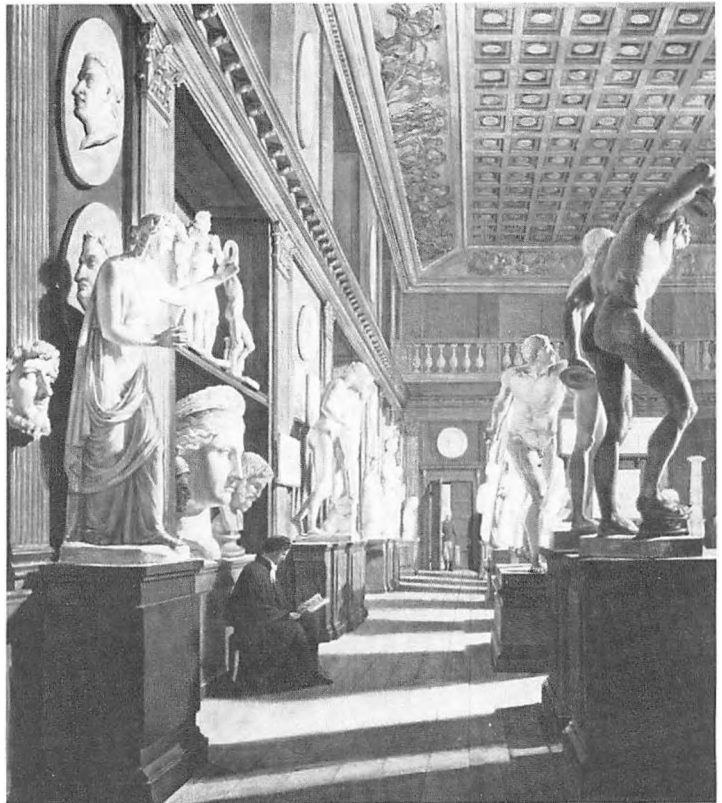
fremtidig blev henvist til de tekniske skoler, og i en bekendtgørelse oplystes det samme år, at »Akademiets formål var dels at virke gennem undervisningen for vordende malere, billedhuggere, arkitekter, kobberstikkere, medaljører og andre med disse beslægtede kunsthæfter, dels som kunstselskab at virke til håndhævelse og udbredelse af kunstsans og god smag«.

Det er for så vidt det samme formål, Akademiet har i vor tid, »at virke til kunstens fremme i Danmark dels ved Akadimirådet, som kunstnerråd, dels ved Akademiets skoler som statens højere læreanstalt til uddannelse i billed- og bygningskunst. Akadimirådet er desuden statens rådgiver i kunstneriske spørgsmål«.

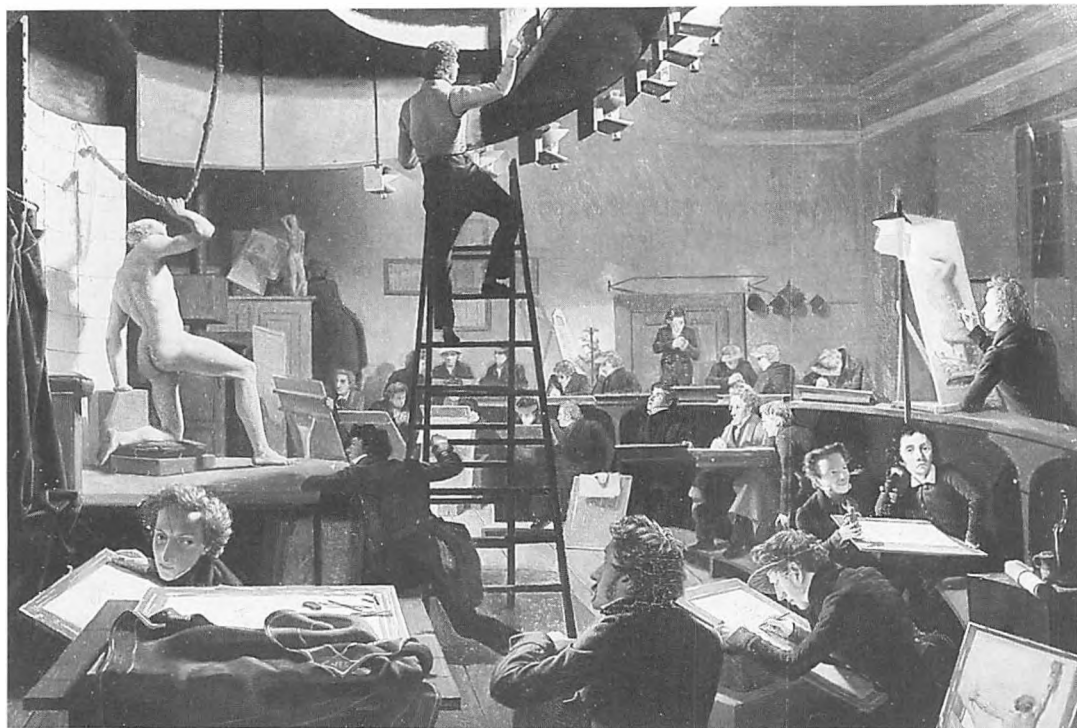
Kunstakademiets berømteste professor har uden tvivl været *Bertel Thorvaldsen*. Allerede 1805 afløste han billedhuggeren *Andreas Weidenhaupt* (1738-1805), men var klog nok til ikke at opgive sin bopæl og sit arbejde i Rom, hvad Akademiets medlemmer var helt indforstået med. Sin plads på Akademiet indtog han først efter sin endelige hjemkomst til Danmark 1838, med fregatten *Rota*, der også hjembragte hans skulpturer og kunstværker, der var bestemt for det nye museum, som skulle bære hans

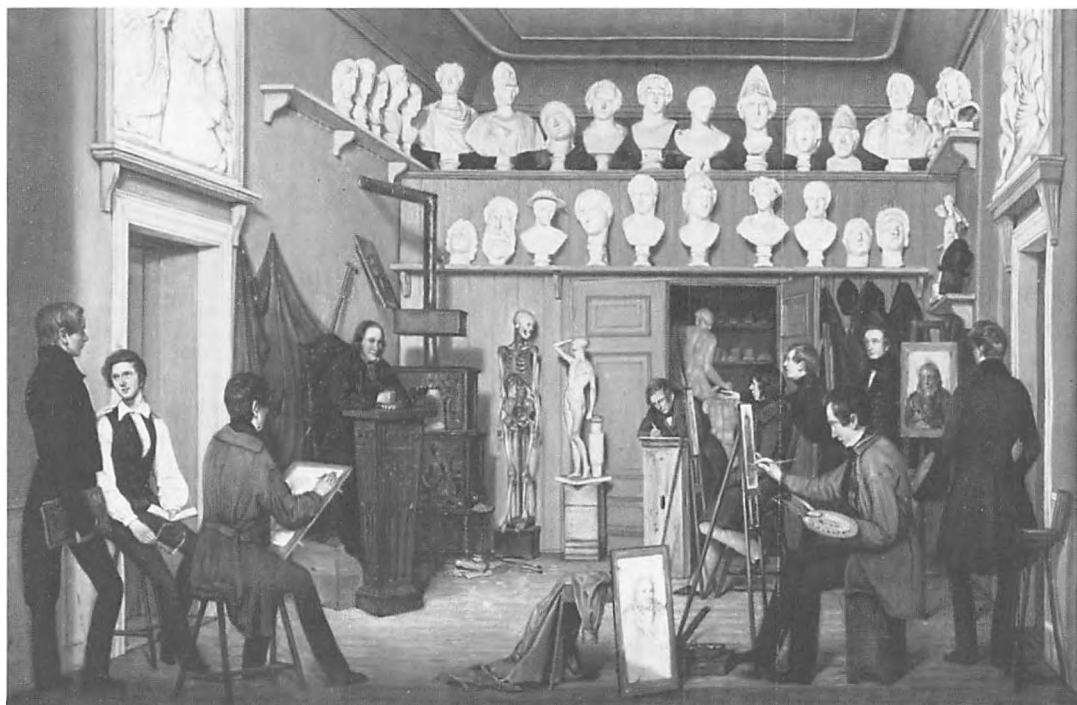
Da den hjemvendte Bertel Thorvaldsen i 1838 fik æresbolig på Charlottenborg, fik han tillige atelier i det ene af rummene under Kuppelsalen. Her arbejdede han ofte i sine sidste seks leveår. Maleren Ferdinand Richardt har i 1840 malet den gamle, verdensberømte billedhugger i slåbrok og kalot, sådan som man i disse år kunne antræffe ham. – Thorvaldsens Museum.

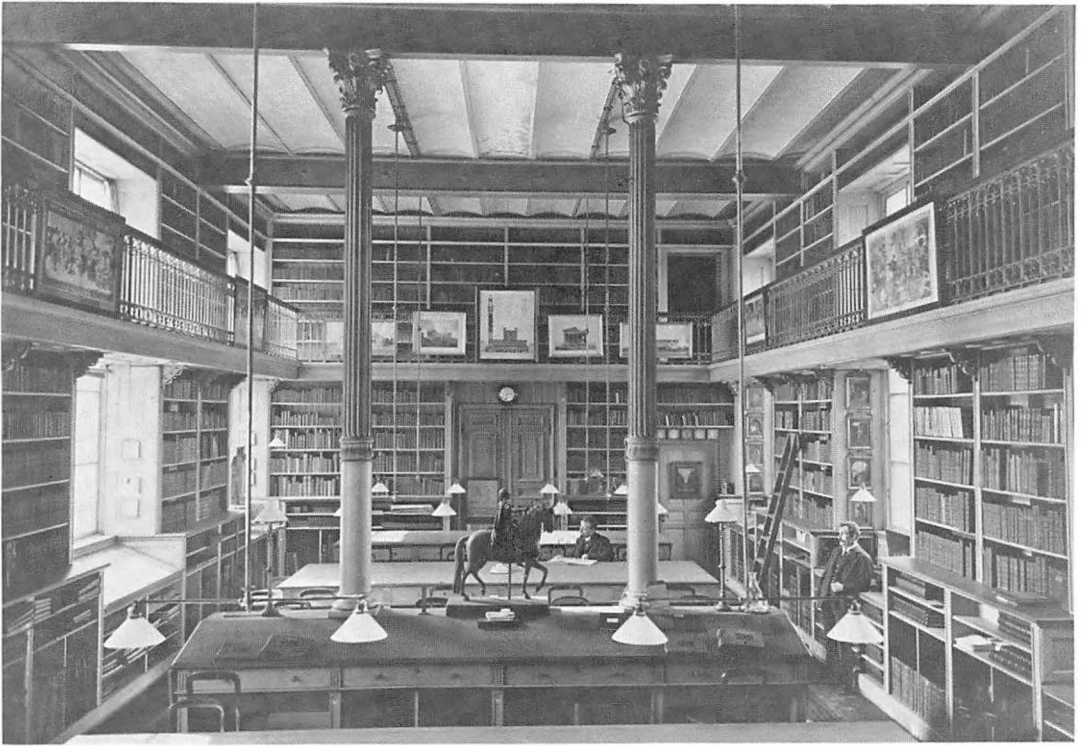
Kunstnerne crobrede efter 1754, da Kunstakademiet var oprettet, flere og flere af de gamle kongelige sale i slottet. Her er den såkaldte »Antiksal«, indrettet i slottets riddersal. Maleri af Ditlev Martens 1824. – Thorvaldsens Museum.

Der arbejdes på Modelskolen på Kunstakademiet. Maleren Wilhelm Bendz har i 1826 forevigt en sådan arbejdstime, hvor en snes elever tegner efter model, mens en assistent søger at regulere belysningen af modeller. – Statens Museum for Kunst.

Elever i malerstuen på Charlottenborg. Maleri af Ferdinand Richardt 1839. – Thorvaldsens Museum.

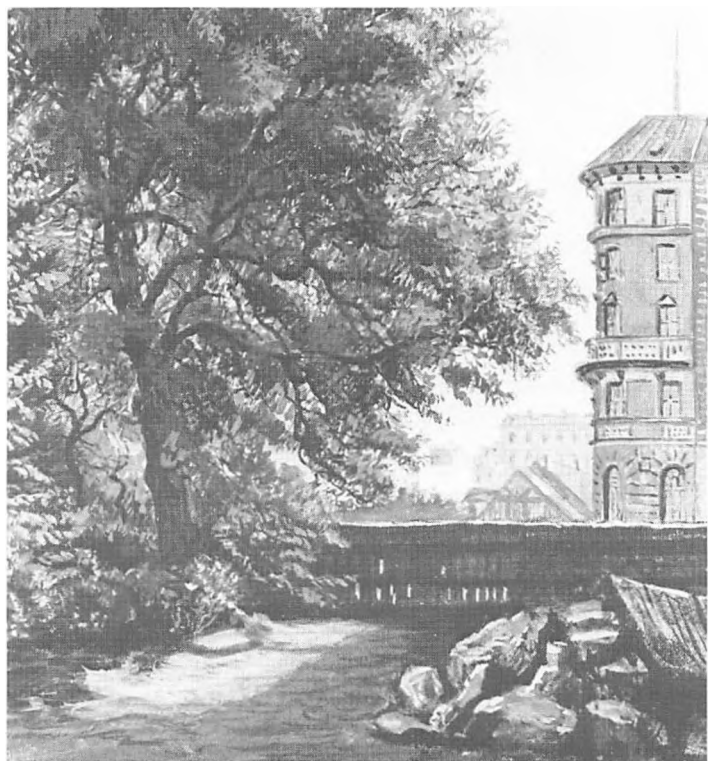

navn (se bind 1). Hans modtagelse i København den 17. september 1838 var en begivenhed, som optog alle, og i en karet, hvor hestene blev spændt fra, blev han af sine talrige beundrere trukket fra Toldboden til sin fremtidige bolig på Charlottenborg, »omskyldt af et bølgende menneskehav«. I hans stuer på Charlottenborg, der var oplyste og smykkede med blomster – fortæller hans biograf *J.M. Thiele* – blev han »først hilset af sine gamle venner fra Rom, hans egne hidsendte arbejder, og ret vel tilmode tilkastede han dem, en efter anden en venlig hilsen«. På de festlige dage fulgte hverdagene, og derfor er det også interessant at høre Thiele beskrive hans bolig: »På Charlottenborg beboede Thorvaldsen den stueetage ud imod den botaniske have, som siden Akademiets stiftelse havde været professoren i billedhuggerkunsten indrømmet. Siden 1805 havde den ventet på ham, uden at være benyttet af ham selv mere end i 1819-20, da han sidst havde været i Kiøbenhavn. Dette locale var nu udvidet med rummelige studier, hvor endeel af de hjemsendte arbejder midlertidigt vare opstillede«. Thiele fortæller videre, at det ikke varede længe, før han i de andre værelser omgav sig med nogle af de kunstgenstande, han havde været vant til i Rom at have om sig. Og det var

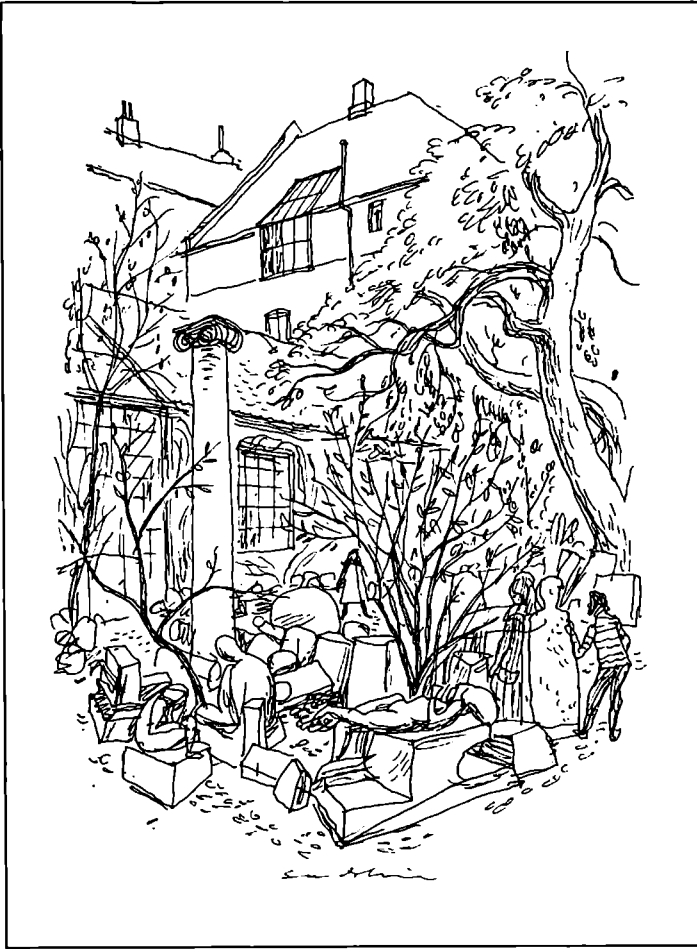
Kunstakademiet fik allerede i 1758 – fem år efter grundlæggelsen – sit eget bibliotek, der stadig består som Danmarks vigtigste kunsthistoriske bogsamling. Da Kunstakademiets udstillingsbygning opførtes bag Charlottenborg i 1882, blev der i højre fløj sikret plads til biblioteket, og til den stadig voksende samling af arkitekttegninger og fotografier af malerier og arkitektur. Nærværende værk har hentet meget billedmateriale fra disse unikke samlinger. Her ses læsesalen i ældre tid. Foto ca. 1920. – Kunstakademiets Bibliotek.

Denne lidt imponerende bygning er faktisk en af Københavns ældste. Den udgør en del af Christian 3.s Reberbanebygning på Bremerholm (Gammelholm) opført i 1500-tallet. Nu ligger den i det lille havehjørne bag Charlottenborg mellem palæet og udstillingsbygningen. – Fot. 1960. Bymuseet.

Ved bebyggelsen af Gammelholm i 1870'erne (se side 151), kom man tæt på sydfløjen af Charlottenborg og den tidligere botaniske have. Fra det lille havehjørne ved palæet og udstillingsbygningen kunne man kikke ud til den nye Holbergsgade ved hjørnet af Herluf Trolles Gade. Akvarel af ubekendt kunstner ca. 1875. – Bymuseet.

Billedhuggere, der har boet på Charlottenborg, har haft uden-dørs-værksted i gården bag palæet ved Reberbanens gamle sejlhus. Her ligger stadig brokker fra mange herboende kunstneres tid. Her modellerede Saly sin rytterstatue på Amalienborg, fordi den var for stor til at have indendørs i hans atelier under Kuppelsalen. Tegning fra 1960erne af Ebbe Sadolin. – Det kgl. Bibliotek.

Før opførelsen i 1882 af den store udstillingsbygning bag Charlottenborg var der en port ud fra haven til Nyhavn. Her ses den indefra på et maleri af H. Schumacher 1870. – Bymuseet.

Charlottenborg og »Den Frie«

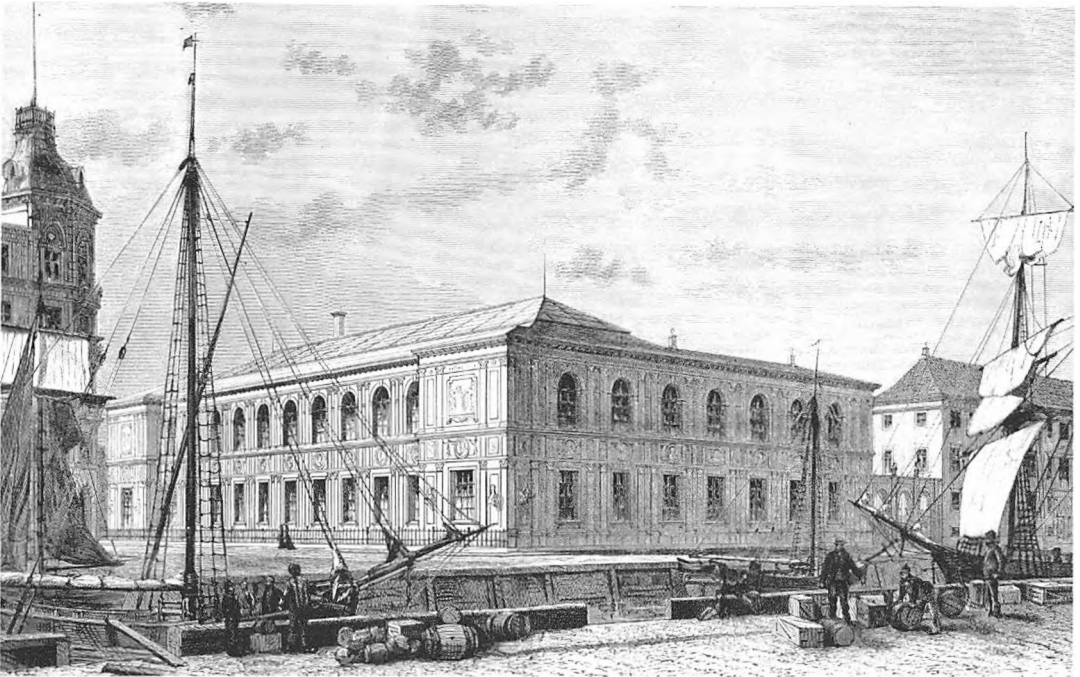
De årlige kunstudstillinger på Charlottenborg opstod ikke, da den nye udstillingsbygning var opført omkring 1884. De var af næsten 100 år ældre dato. Lige siden slutningen af 1700-tallet havde Akademiets ledelse arrangeret sådanne udstillinger på Charlottenborg Slot. Og de havde fra starten – til mange unge kunstneres vrede – været censureret. Omkring 1880 var pladsforholdene på Akademiet blevet trange, og da det netop var den allestedsnærværende Ferdinand Meldahl, der var direktør, var der råd for det. Arkitekt Albert Jensens udstillingsbygning opstod, anlagt på et stykke af den nedlagte Botaniske Have. Det gav bedre plads, og større festivitets omkring udstillingerne, men det ændrede intet ved censuren. Fra 1890 begyndte de unge kunstnere at modarbejde de officielle, censurerede Charlottenborg-udstillinger ved efter fransk mønster at arrangere udstillingen – Salon des refusés – af kasserede arbejder. Det begyndte småt med disse »frie« – ucensurerede – udstillinger, men i 1898 fik de unge oprøre fast hus i Aborreparken. Ved parkens nedlæggelse måtte de flytte til Østerport, hvor Wilhumsens hus stadig står, og hvor den Frie Udstilling stadig blomstrer (se bind 17). I 1915 opstod »Grønningen« inden for en anden kreds af unge kunstnere (se bind 8).

også i disse stuer, han søndag den 24. marts 1844 afgik ved døden. Om morgenen havde han arbejdet i sit atelier på en buste af Luther og modtaget en indbydelse fra baronesse *Stampe* til at spise middag hos hende bl.a. sammen med Oehlenschläger, H.C. Andersen og maleren Ernst Meyer. Ved middagen var han »ualmindelig munter«, og talte om en forestående rejse til Italien, men mærkeligt var det – beretter Thiele – at han ved en omtale af museet i spøg tilføjede: »Ja, nu kan jeg gerne dø, for *Bindesbøll* har min grav færdig«. Efter middagen gik han i Det kgl. Teater, hvor han indtog sin sædvanlige plads i hofparkettet, men endnu inden tæppet var gået op, bøje de han sig pludselig, som om han ville tage noget op fra gulvet. »Det næste øieblik greb hans nærmeste omgivelse med skræk, og så snart det kunde ske, blev hans legeme livløst båret ud i forhallen«.

Hans atelier på Charlottenborg er nu gennemgang til Charlottenborgs udstillingsbygning i den tidligere botaniske have. Siden 1859, da Meldahl havde fået betroet anlægget af Gammelholm, havde han arbejdet med planer til en udstillingsbygning, der skulle opføres i samarbejde med arkitekten *Albert Jensen*, og som skulle indeholde Akademiets skulptursamling, bibliotek, forelæsnings-sal m.m. »Ved tusinde kunster og utrolige bryderier med Fischer (dvs. kulturminister J.C.H. Fischer) lykkedes det at føre sagen igjennem« – fortæller Helga Stemann i sit værk om faderen og hans venner. Lovforslaget om udstillingsbygningens opførelse vedtoges 1880, og 1883 fandt dens indvielse sted. I *Illustreret Tidende* beskrives samme år dens indretning, der indledes med en omtale af udstillingslokalerne i det gamle palæ, som langt fra havde været tilfredsstillende, men som imidlertid havde haft en historisk atmosfære, som datiden værdsatte trods de knappe forhold, hvor man færdedes i »snevret sale med deres brudte røde spanske vægge, og foran hvis rige beklædning af billeder, gæsterne kun vanskelig banede sig vej, medens de lodsede sig frem gennem katalogens numre«.

Udstillingsbygningen

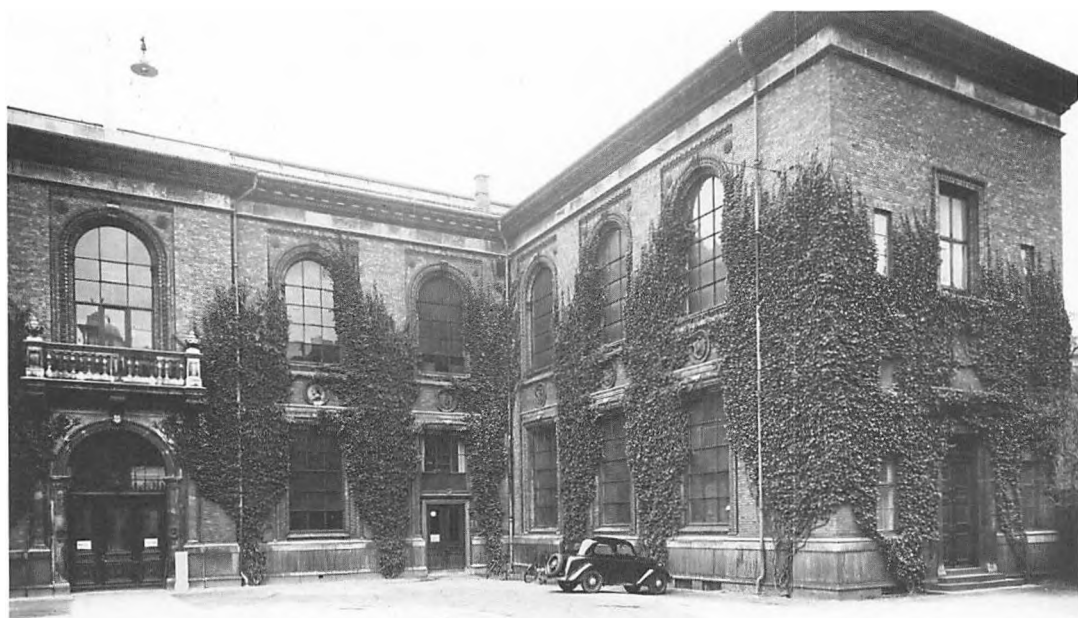
I den nye udstillingsbygning var der derimod både lys, luft og plads. Fra hovedporten kom man ind i den store vestibule, der »sører tværs igennem den helt ud til Heibergsgade – hedder det. Det smukt dekorerede og godt belyste, høje rum har man tænkt sig at kunne benytte i

Da Gammelholm blev bebygget i 1860-70erne, opstod der to nye gader ud til Nyhavn, Holbergsgade og Heibergsgade. Mellem Heibergsgade og Charlottenborg opførtes Charlottenborgs udstillingsbygning i 1880-83, tegnet af Ferdinand Mehldal & Albert Jensen. Bygningen er placeret på den strækning, hvor professor- og direktørboligen for Botanisk Have havde ligget. Bygningen på det modsatte hjørne af Heibergsgade er typisk for hele Gammelholms senere omtalte bebyggelse. Her ses arkitektens projekt til den nye udstillingsbygning. – III. Tidende 1879/80.

Bygningen på hjørnet af Nyhavn og Heibergsgade er typisk for hele den bebyggelse, som bydelen gennemgik 1860-77. Den er prototypen på de ca. 100 store beboelsesejendomme, som skød op som paddehatte i de 10 nye karreer i et tempo, som man næppe kan forestille sig i dag. Bygningen er nabo til det sidste – nr. 6 – af de gamle huse mod Nyhavn, og man kan ikke sige, at de klædte hinanden. Hele den store byggeproces er omtalt side 148-92. – Fot. ca. 1890. Bymuseet.

Sådan kom udstillingsbygningen til at tage sig ud, når man kom fra Charlottenborgs haveport. Den nye gårdsplads lå, hvor Botanisk Haves direktørbolig havde haft sin have. Fot. 1940. – Bymuseet.

I 1883 stod Charlottenborgs udstillingsbygning færdig, og Ill. Tidende kunne samme år vise denne tegning af de første gæster i hallen foran den store trappe. Bygningen blev kritiseret fra starten, og Ferdinand Meldahl var ikke rigtig stolt af den. – Ill. Tidende. 1882/83.

påkommende tilfælde til udstilling af større skulpturarbejder, medens der forøvrigt er reserveret et særligt lokale til disse, hvis rumforhold bedre harmonerer med gennemsnitsstørrelsen af, hvad der herhjemme præsteres på dette område«. Vestibulen deler bygningen i to halvdele, den til højre skal tjene til udstillingslokale for Akademiets skulptursamling, som får »16 velindrettede lokaler«. I sidebygningen hertil vil Akademiets bibliotek »finde et stort, med et galleri omgivet lokale«. Til venstre i vestibulen er garderobe, billetkontor etc. og »den store flisebelagte hovedtrappe, der på sin første afsats deler sig i to arme, som fører op til en af de store med ovenlys forsynede sale, der indtager midten af bygningen på første sal, og udgør en væsentlig del af det egentlige udstillingslokale«. I alt er der syv »af korintiske søjler bårne sale med ovenlys«, mens der på begge sider af disse midterrum ligger »en række mindre, fortløbende lokaler, vel belyste med sidelys, der fortsætte sig ud i sidebygningerne ...«. Tilføjes skal, »at de store sale i midten med deres elegante bonede gulve, deres draperier i loftet, de hyggelige blomstersmykkede sofaer på gulvene, ville blive æressalene ...«.

I 1890'erne blev Charlottenborgs nye udstillingsbygning et meget fashionabelt sted. Udstillingerne var altid velbesøgte, og prædikaten »Charlottenborg-udstillere« blev eftertragtet af tidens kunstnere. Men censuren var streng og vel også reaktionær og afløede konkurrenter som »Den frie Udstilling« og »Grønningen«. – III. Tidende 1890.

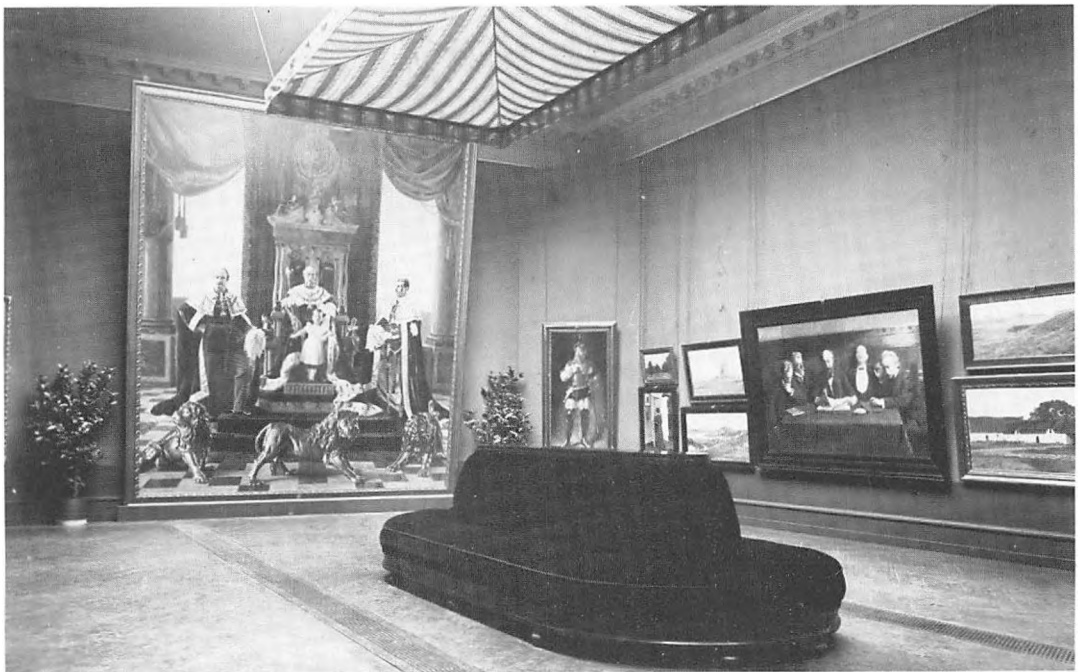
»En forårsdag på Charlottenborg-udstillingen mellem kl. 13 og 15«, kaldte Illustreret Tidende dette billede, tegnet af Knud Gamborg. – III. Tidende 1888/89.

Charlottenborgs store udstillingssal oven for trappen med de nyeste arbejder af danske »Charlottenborg-udstillere« ophængt til beskuelse og kritik. – Knud Gamborg i III. Tidende 1893/94.

I 1890'erne satte den fotografiske reportage ind ved de årlige Charlottenborg-udstillinger. Her ses udstillingsbygningens oprindelige trappe, hvor alle Danmarks kendteste malere havde deres portrætter hængende. – Det kgl. Bibliotek.

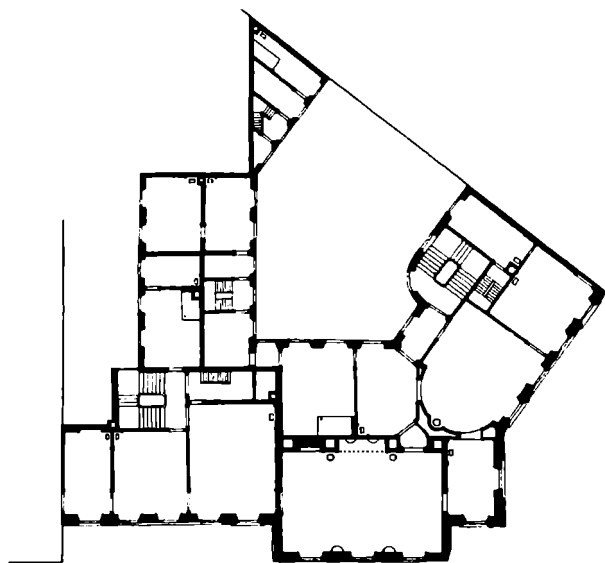
Mange af århundredskiftets bedst kendte malerier blev forevist offentligheden første gang ved de årlige udstillinger på Charlottenborg. Her er det Laurids Tuxens »De fire generationer«, der blev det store, royale tilløbsstykke på udstillingen i 1902. – Foto fra Bymuseet.

Caspar Frederik Harsdorff (1735-99). Arkitekt, som fik stor indflydelse på det københavnske bybillede sidst i 1700-tallet – dels takket være egne byggearbejder – dels gennem lærergerningen som professor ved Kunstakademiet. Ejendommen *Kongens Nytorv 3-5* fra 1779-80 blev således en mønsterbygning for andre arkitekter, som skulle bygge borgerlige huse i byen i den lette og elegante græsklassicismistiske stil, som var Harsdorffs særkende. Kongens Nytorv 3-5 kaldes da også Harsdorffs Hus eller Harsdorffs Palæ, skønt han aldrig selv har boet her. Han havde embedsbolig på selve Charlottenborg (se side 72). Et tidligt arbejde fra Harsdorffs hånd var *Petersens Jomfrukloster* fra 1768-69, Amagertorv 29, som i dag i ombygget tilstand rummer lokaler for Handelsbanken (bind 4). *Herkulespavillonen* i Kongens Have stammer fra 1773 (bind 7). *Peschiers Gård* i Holmens Kanal 12-14 byggedes 1795, men fik 1850 en ekstra etage påsat, tegnet af C.F. Hetsch. I dag er bygningen Den Danske Banks hovedsæde. Harsdorffs sidste arbejde, som han aldrig selv så færdigt, blev et af hans ypperste, *Erichsens Palæ*, Holmens Kanal 28 fra 1797-99, i dag Handelsbankens hovedsæde (bind 3). Adskillige andre af Harsdorffs bygninger (fortsættes)

Harsdorffs Palæ

Som tidligere nævnt blev det C.F. Harsdorff, der fik overdraget opførelsen af det nye hus på den tidligere slotsforvalterboligs grund, og i sin ansøgning til kongen 1778 om at få den overladt mod at bygge et smukt hus, udtaler han, at »den fordærvede smag, der endnu hersker iblandt os i henseende til de borgerlige huses såvel udvendige bygningsmåde som indvendige decoration og uddeeling af værelser, har jeg siden min hjemkomst fra Italien (1764) stedse søgt at undertrykke, ligesom jeg og har arbejdet på at indføre et i påkommende ildsvåde solidere bygnings-system ...«, og senere i ansøgningen tilføjer han, at den nye bygning bliver »så meget mulig lig Comoediehuset, så at Giethuset, som ligger der imellem, kunde udgiøre ligesom mellem-partiet af en betydelig publique bygning ..., hvorved Kongens Nye Torv vilde blive en af de prægtigste pladser i Europa«. Harsdorff lovede endvidere, at huset skulle »kunne tiene til mønster for publicum i borgerhuses anlæg og indretning«. Fra første færd har det sikkert også været hans tanke, at bygningen skulle bestå af to adskilte ejendomme, som både i det ydre og det indre blev forskellige. Begge opførtes 1779-80. Huset nærmest Charlottenborg blev forholdsvis beskedent og fremtrådte udadtil som en lidt tilbagetrukket forbindelsesbygning mellem slottet og det fornemme

Plan over Harsdorffs Palæ på Kongens Nytorv. Her ses det tydeligt, at dobbelthuset var større og rummeligere, end man tror, når man ser det udefra. – Kunstakademiets Bibliotek.

Harsdorffs Palæ har i perioder oplevet en lidt reduceret status. Dette billede fra århundredskiftet viser, at der var vekslerervirksomhed i stuen og Rudolf Carlsens frisørsalon på 1. sal. Foto 1900. – Bymuseet.

I vore dage behandles Harsdorffs Palæ med stor veneration, omhyggeligt ført tilbage til sit oprindelige udseende. Fot. ca. 1970. – Bymuseet.

hjørnehus, hvis facade beherskes af dets fire pilastre, der understøtter den store trekantsgavl.

Det mindre hus nærmest Charlottenborg (nr. 3) havde Harsdorff tænkt skulle kunne tjene som forbillede for et almindeligt borgerhus med en lejlighed i hver etage, hvorimod hjørnehuset (nr. 5) blev ganske anderledes herskabeligt indrettet, og utvivlsomt har det også været Harsdorffs ønske, at det skulle være bolig for en velstående handelsmand eller en anden betydelig personlighed, der kunne have sine kontorer etc. i stueetagen og sin privatbolig i de øvre etager. I sin »Kjøbenhavns Beskrivelse«, der udkom 1800, fortæller *Rasmus Nyerup*, at »nogle af værelserne ere prydede med malerier af den talentfulde maler Pauelsen (dvs. Erik Pauelsen), der forestiller allehånde dyrehaugescener«. Denne del af ejendommen blev i 1782 købt af kgl. hofjægermester, grev *C.F. Ernst v. Rantzau*, senere tilhørte den politikeren, forretningsmanden og godsejeren *Alfred Hage*, men erhvervedes 1897 af staten, mens nr. 3 først i 1917 blev statsejendom.

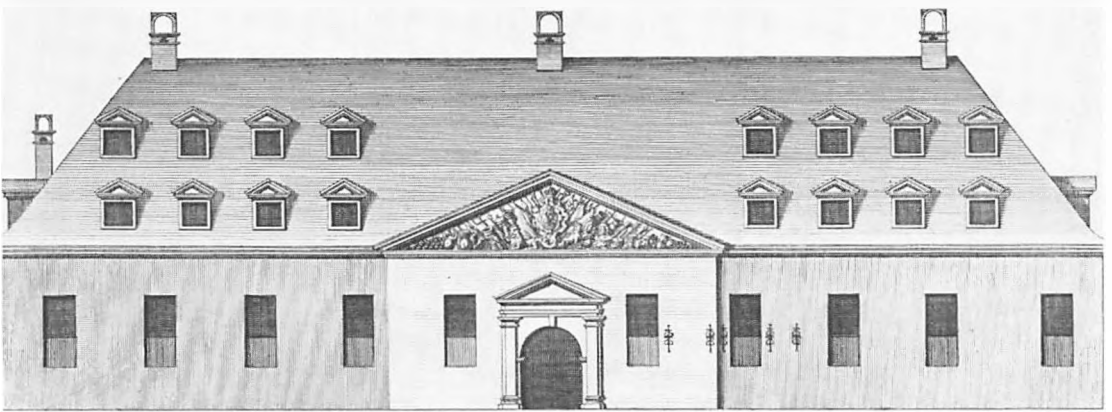
Mellem Harsdorffs Palæ og det gamle Kgl. Teater lå som nævnt det tidligere omtalte Gjethus indtil det nuværende teaters opførelse 1872-74. Det var opført 1673 af Christian 5. til kanon- og klokkestøberi, og Jonge fortæller, at der fra 1682 blev holdt gudstjeneste i det for byens garnison, indtil Garnisons Kirke blev taget i brug 1706. 1729 skal Frederik 4. med sine ministre have overværet støbningen af en kanon, da det smeltede metal »tog en uræt vej«, som gjorde tilskuerne så bange, at der opstod panik, hvorved »kongens høye person ikke nøye nok adskiltest, men kom i temmelig tryk og klemme«. I Gjethuset blev Salys berømte rytterstatue af Frederik 5. støbt den 2. marts 1768, og få måneder efter blev statuen midt i august flyttet her fra til Amalienborg. »Fra den tid af stod Giethuset øde og blev ey brugt i mange år til canon- eller klokke-støberi«. 1776 indrettedes på Christian 7.s befaling i to etager en række meget smukke værelser til chefen for det *Kongelige Artillerie-Corps* foruden en stor høresal eller auditorium, hvor der om vinteren holdtes offentlige forelæsninger »i matematiske og militairiske vi-

(fortsat)

er nu forsvundet. Eigtveds Kgl. Teater fra 1752 byggede Harsdorff om og til både 1773-74 og 1792. Teatret blev nedrevet 1874, da det nuværende Kgl. Teater stod færdigt. Harsdorffs teater lå i øvrigt midt for den nuværende trafikåre i Holmens Kanal foran den gamle egentlige kanal, som gaden har navn efter. Borte er også Harsdorffs *Nationalbanksbygning* fra 1785-87 i Slotsholmsgade ved siden af Børsen (bind 1), – såvel som hans fine *Løveapoteksbygning* fra 1796, på Amagertorvs hjørne af Hyskenstræde – som blev nedrevet 1908 til fordel for det nu stående hus (bind 4). Forsvundet er naturligvis også Harsdorffs mange *festdekorationer* på gader og pladser, opført ved store begivenheder i kongehuset. (Om Harsdorffs arbejde i Frederiksstaden, se bind 9-10). Billedet er ren fantasi. Der kendes ingen portrætter af Harsdorff.

Forrige side:

Så mange hestedrosker holdt der normalt ikke på Kongens Nytorv. Billedet her er taget 30. juli 1861 og viser sønderjyske gæsters samlede afgang til fest på Eremitage-sletten. Til minde om besøget står »Den slesviske sten« endnu på det sted, hvor festen holdtes. I midten Harsdorffs Palæ. Til højre Gjethuset, nedrevet omkring 1870. Ukendt fotograf. – Bymuseet.

Gjethuset på Kongens Nytorv var opført 1671 som kanonstøberi for flåden. Her blev Christian 5.s statue midt på Torvet formentlig støbt i 1688. Og sikkert er det, at Saly her fik støbt Frederik 5.s rytterstatue til Amalienborg. Det skete 2. marts 1768. Gjethuset ophørte sin støberivirksomhed i 1757, da Classen startede sit kanonstøberi i Frederiksværk. Bygningen blev derefter anvendt som militærskole. I 1872 blev den 200-årige bygning nedrevet for at give plads for det nye teater. Maleri af C. F. Christensen 1830. – Bymuseet.

Forrige side midten:

Gjethuset er naturligvis også afbildet i Thurahs Vitruvius som en af Københavns notable bygninger. Gjethuset endte i øvrigt som militærhøjskole. Den blev nedrevet april 1872 for at give plads til det nye Kgl. Teater. – Den danske Vitruvius 1746.

Forrige side øverst:

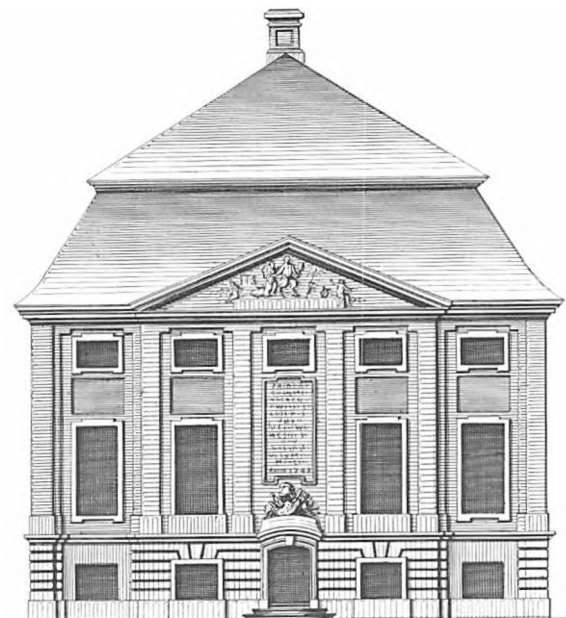
Gjethuset og Skuespilhuset var på Kongens Nytorv, malet af Rach & Eegberg 1749. Gjethuset – Danmarks gamle kanonstøberi – var opført i 1673 og var således jævnaldrende med Charlottenborg. Sals rytterstatue støbtes den 2. marts 1768 og varede de nøje beregnede 3 minutter, som en sådan støbning må tage, for at den kan lykkes. Et stykke af væggen måtte fjernes, da statuen skulle transporteres på ruller til Amalienborg Slotsplads. Transporten tog 12 timer. – Nationalmuseet.

Nedenfor:

Opmålingstegning af tre af Kongens Nytorvs mere markante bygninger, Harsdorffs Palæ, Gjethuset og Det kgl. Teater, som de så ud i 1780'erne. – Tegning i Kunstakademiets Bibliotek.

Sådan så Eigtveds teater oprindelig ud fra gavlsiden mod Kongens Nytorv. Her var hovedindgangen, og lige indenfor lå teatrets forhal. En inskription over hovedindgangen fastslog bygningens høje mål, og over selve scenen stod: »Ey kommer inden disse døre, hvad hæsligt er at skue eller høre«. – Kobberstik i Thurahs Vitruvius 1746, der udkom, da teaterbygningen næsten stod færdig.

Vaa den Kongl.
Danske Skue-Plads,

Bliver opført
Fredagen den 11 Decembr. 1750. Kl. 5.

Til Hoved-Comœdie

Elleste Junii,

Dg til Efter-Comœdie

Den forstilte Hyrdeinde,

med Musiqv. Dg Dants.

Prisen for dem, som finde Behag udi at bivaane dette Skue-Spill, er saaledes indrettet:

Neml: for hver Person i følgende Loger

No. 1 til 16 inclusive, saabelfom og A.B.C. 1 Sletdrl.

No. 17. til 30 inclusive " " " 3 Mark

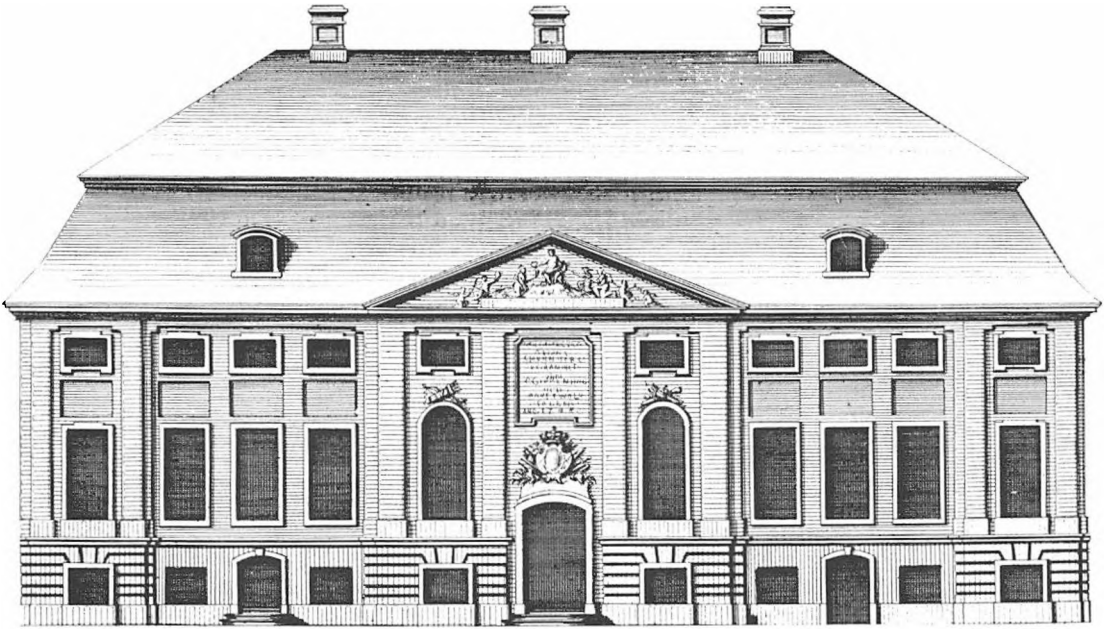
Parterre " " " 2 Mark

Galleriet " " " 24 Skill.

For en heel Loge No. 1. 2. 3. 4. betales 5 Slettedaler, fra No. 5 til 12. /item 17. 18. 19. og 20. hver 4 Slettedaler, No. 13. og 14. hver 4 Rdlr., No. 21. til 28. hver 2 Rdlr., No. 29. og 30. hver 3 Rirdaler.

Enhver, som maatte behage en heel Loge, kand saa vel Daagen for, som summe Daas Formiddag, bekomme Sedler vaa S. T. Hr. Raadmand Jørgensens Contoir, alle de andre Sedler tages ved Indgangen hos den dertil beskiftede Casserer. NB. Dg gielder ingen Loge-Billetter længere, end for den Dag de ere taagne. Dg selv om ingen u-vedkommende bliver indladt paa Theatrum.

I de første år drev kongen teatret for egen regning, og denne – den ældst bevarede – plakate fra den tredje sæson i 1750 stammer da også fra denne periode. Teatret byder på Holbergs oprindelige premiereforstilling fra Grønnegade »Elleste Junii« med en »eftercomœdie« under titlen »Den forstilte Hyrdeinde«. Samme år overdrog kongen med stor lettelse sit teater til staden. I de næste 20 år – til 1770 – var teatret faktisk ledet af Københavns magistrat. Først i 1770 lykkedes det magistraten at slippe af med den store årlige udgift ved at få staten til at overtage teatret, som samtidig fik nyt navn: »Den kongelige danske Skueplads«. Det oplevede Holberg ikke. Han var død i 1754. – Plakate fra Teatermuseet.

densker« og desuden en anselig sal bestemt til artillerie-stykjunkeres offentlige eksamen, når de bliver officerer, thi fra 1772-1830 var bygningen *Artillerikadetakademi* og derefter indtil 1867 *Den militære Højskole*.

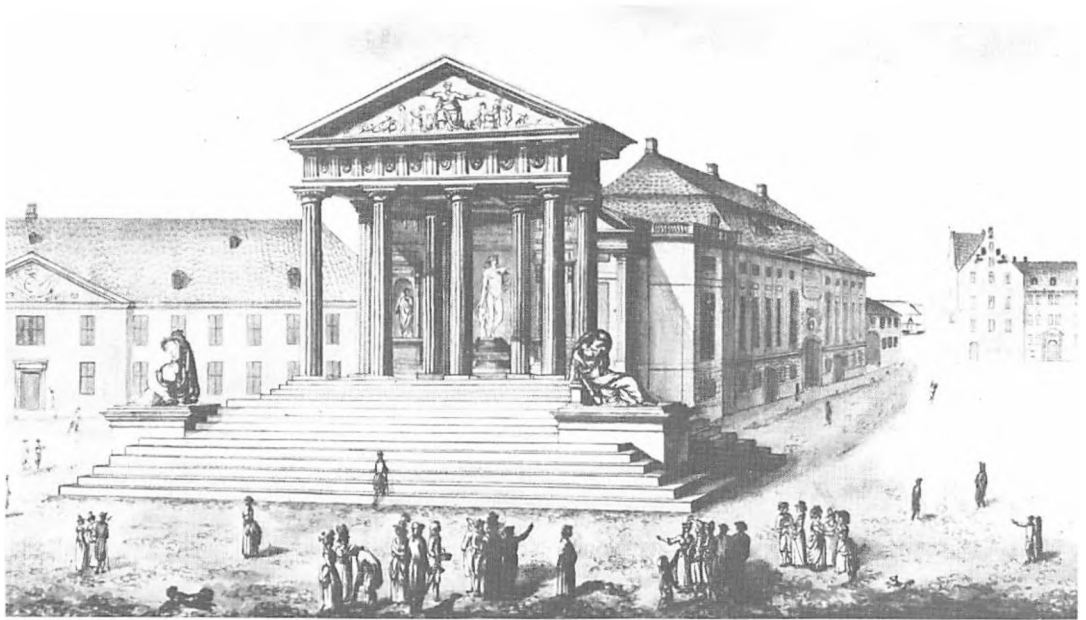
Jonge fortæller også, at der med kongelig tilladelse fra vinteren 1776 hver søndag eftermiddag kl. 18 blev afholdt koncert i den store sal. Den 12. maj 1778 var bygningen prægtigt illumineret med lamper, fortælles det videre, for den russiske minister i København afholdt da en prægtig fest i anledning af storfyrstens fødsel. Natten igennem var facaden oplyst af 8.000 bliklamper, og midt på den var malet det russisk-kejserske våben, »og under samme stod begyndelsesbogstaverne af kejserindens, storfyrstens og den unge prins' navne«.

Skuespilhuset eller – fra 1770 – »Den kongelige danske Skueplads« på Kongens Nytorv var opført 1748 som uopvarmet logeater efter tegning af Nicolai Eigtved. Man havde valgt en grund ved siden af Gjethuset, hvor Gammelholms store tjærehus havde stået. Åbningsforestillingen fandt sted den 18. november 1748 på dronning Louises fødselsdag, og man opførte »Dobleren« og »De tre Rivaler«. Teatret rummede i starten kun 780 tilskuere. – Kobberstik i Thurahs Vitruvius, 1746.

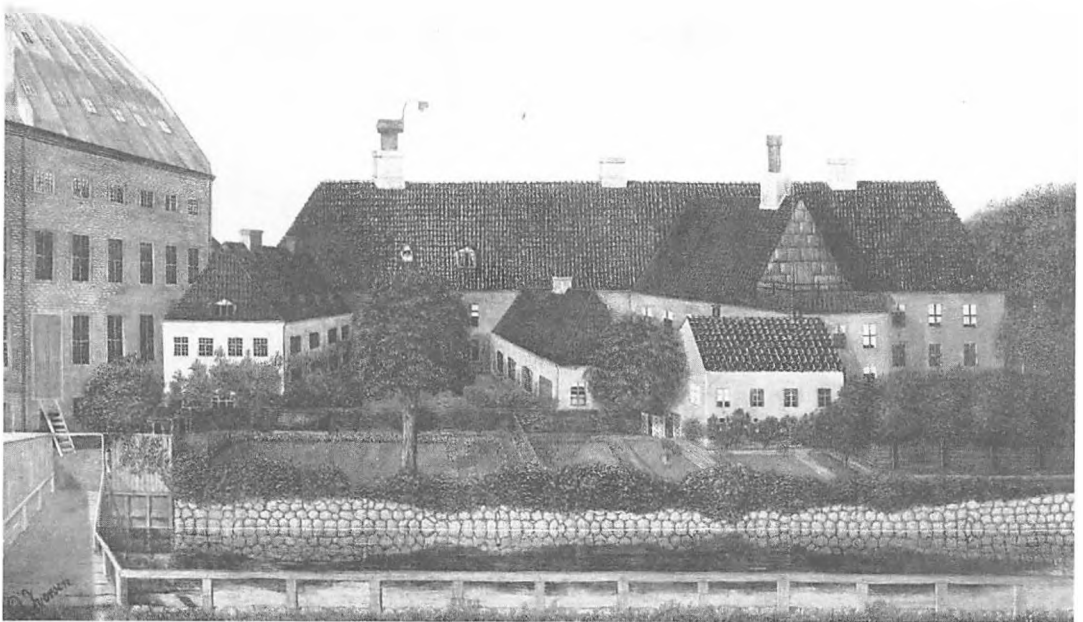
Det gamle Kgl. Teater

Ved siden af Gjethuset lå, som nævnt, »*Statens Comoedie-Huus eller Theatrum og Danske Skueplads*«, som Jonge kalder Det Kgl. Teater.

Dette teater afløste i virkeligheden det berømte teater i Lille Grønnegade – nu Ny Adelgade 6-10 – hvortil Holberg havde skrevet flere af sine komedier, men som var blevet lukket efter byens brand 1728, da pietismen under Christian 6. lagde en klam hånd på enhver form for livsglæde (se bind 5).

Det lille teater mod Kongens Nytorv blev smykket med en større tempeldekoration i 1790 i anledning af Frederik (6.) og prinsesse Marie Sophie Frederikke af Hessen-Kassels indtog. – Samtidigt stik i Kobberstiksamlingen.

Bag teatret og Gjethuset lå der endnu midt i forrige århundrede et broget sammensurium af bygninger ud mod enden af Holmens meget forurenede kanal. Det er kanalens stensætning, der ses i forgrunden. Teatret til venstre og Gjethusets bagside midt for. Skuespillerindgangen gik ad en lille bro over kanalen. De små huse bag Gjethuset blev anvendt af teatret til forskellige formål. Det forsvandt altsammen, da Gammelholms nye bebyggelse begyndte at skyde op omkring 1865. Amatørmaleri af balletdanser Oscar Iversen fra ca. 1850. – Teatermuseet.

Disse triste tilstande varede til Christian 6.s død 1746. Året efter åbnede et midlertidigt teater i Læderstræde 13, i øvrigt i den samme sal, der fra 1732-36 havde været benyttet til synagoge. Men allerede Frederik 5. skal have haft planer om at bygge et teater på Kongens Nytorv, og det såkaldte *Tjærehus* mellem Holmens Kanal og Gjethuset var da også blevet benyttet til teaterforestillinger, og på dets grund opførtes senere det nye teater.

Vinteren 1748 var den første teatersæson under den nye konge, og bl.a. havde salen på Charlottenborg været benyttet til opførelse af italiensk opera og Gjethuset til danske skuespil, men i juni 1748 godkendte Frederik 5. Eigtveds planer til opførelse af et »comœdiehus« på

PROLOGUS

til den 12te November 1766,

Da, i

Sans Kongelige Mayestæts

Allerhøjest Nærværelse,

Sendes Mayestæt,

Dronning Caroline Mathilde,

første Gang tog den

Kongelige Danske Skue-Plads

i Højest Ønsyn.

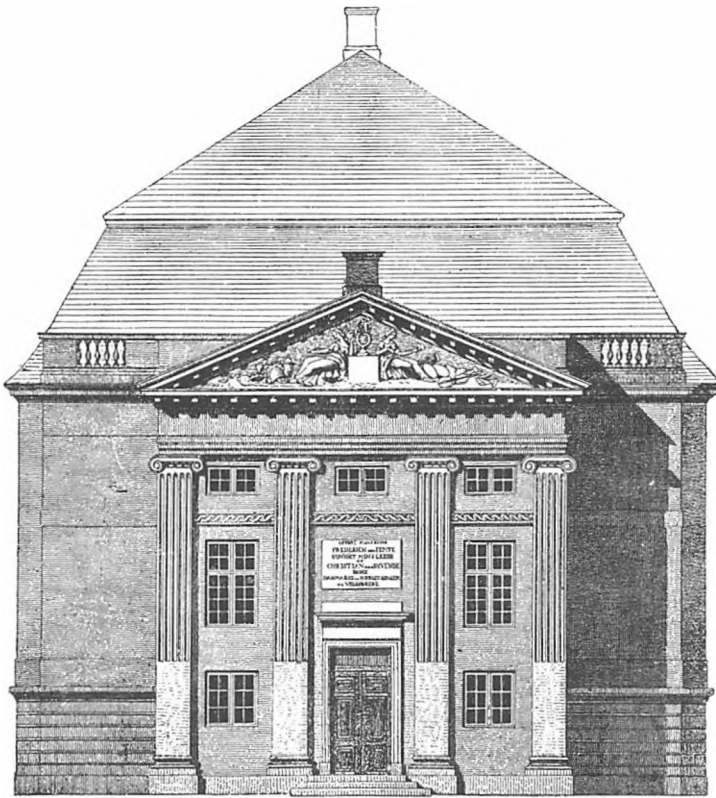
Stormægtigste Monark! hvor inderlig en Glæde
 Indtager os i Dag, vi for Dit Nafn træde!
 O! herlig Syn! — Vi see Din Engleslig Gemal;
 Din, Dine Rigers Fryd, Din Wiisdoms Høje Val!
 Britannien vi meer end denne Gave skylder;
 Siin Dyrebare Skat hver Siæl endnu opfylder,
 Lovise aldrig fand af Danstæs Minde gaae
 I Caroline vi nu lige Held opnaae.

Hennskede vi see forud Lyfsaligheder,
 Som dette Høje Baand for Nordens Børn bereeder,
 Og overalt udstrøer ved det udvalgte Par,
 Hvil Liige seiden før et Land fremviiset har.

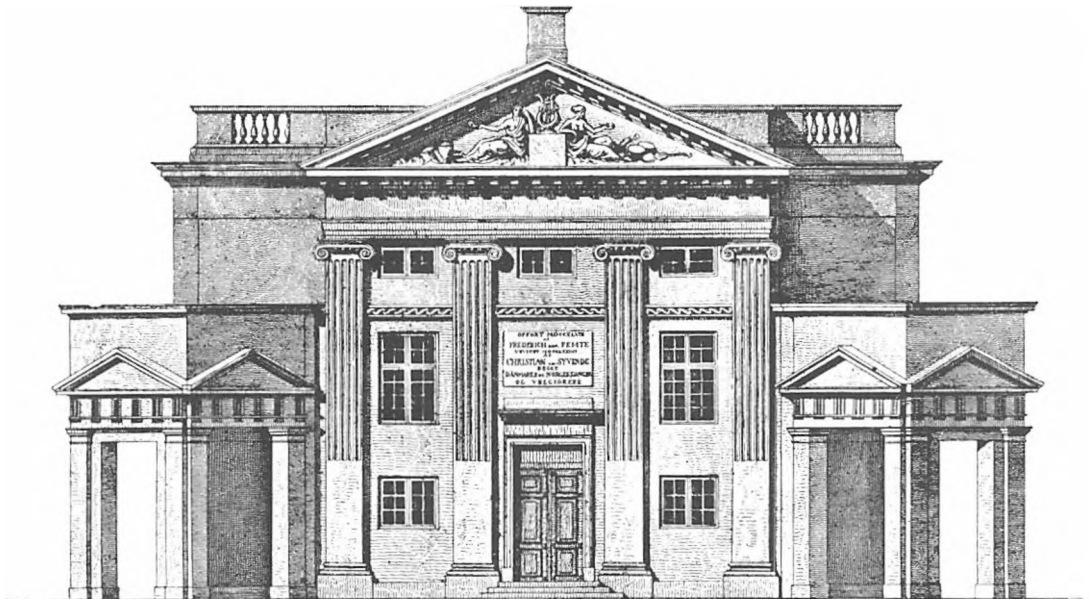
Velkommen Christians, velkommen Landets' Glæde!
 Vaag, Himmel! og befæst vor Konges Urve-Sæde!
 Vær dette Høje Pares Lyfsalighed saa stor,
 At aldrig nogens Held var større før paa Jord.

Riekenbaon, trykt hos J. S. Graar.

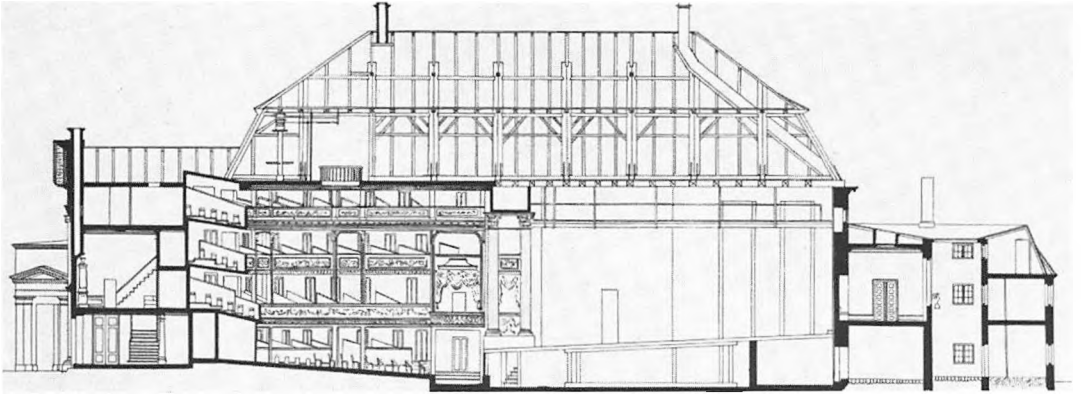
Den 12. november 1766 var der forestilling på Det kgl. Teater i anledning af Christian 7. og den 15-årige Caroline Mathildes bryllup to dage forinden. Det var første gang, det unge par tog teatret »i højeste øjesyn«. Plakaten indeholder prologen, der unægtelig stillede større forventninger til det unge pars lykke, end fremtiden skulle indfri. — Teatermuseet.

I 1773-74 istandsattes og udvidedes det 25 år gamle teater for første gang, og det var C. F. Harsdorff, der forestod operationen. Dels havde magistraten forsømt vedligeholdelsen, dels rummede teatret for få tilskuerpladser. Det var ved denne lejlighed, at man anbragte det nye motto over prosceniet: »Ei blot til Lyst«. Tilskuerpladsernes antal øgedes fra 780 til 1.000. Det skete ved at gøre teatret bredere, og samtidig opføre et nyt indgangsparti, som tillige skaffede bedre plads til trappen og etagerne. Teatret bevarede imidlertid sine smukke proportioner. Kobberstik fra 1774. – Bymuseet.

I 1792 foretog C.A. Harsdorff endnu en meget iøjnefaldende ombygning med opførelsen af de to hjørnepavilloner på hver side af hovedindgangen. Teatergængerne anvendte ofte egen vogn og kusk til og fra forestillingen, og regnvejrskulle gæsterne gerne skånes for. Kobberstik fra 1792, gengivet uden teatrets høje snoreloft. – Bymuseet.

Snit af Det kgl. Teater efter Harsdorffs sidste ombygning i 1792. Man ser fra venstre – bag tilkørselspavillonerne – det i 1774 stærkt udvidede forhus til teatret med hal og forbedrede trappesforhold. Dernæst tilskuerummet, som optager den ene halvdel af teaterbygningen og desuden – til højre – det store scenerum. Længst til højre ses de stærkt tiltrængte skuespillergarderober – Tegning på Teatermuseet.

Torsdagen den 6te November 1828, Kl. 6,
bliver,
ved Deres Kongelige Majestæters høie Ankomst,
i Anledning af Deres Kongelige Høiheder Prinds Frederik Carl
Ehrstians og Prindsesse Wilhelmine Marias høie Formåling,
paa det Kongelige Theater fremført:

En Prolog
(Kong Skjold).

Og derefter opført:

Elverhøi,

nyt originalt Skuespil i 5 Acter af Hr. Dr. J. E. Heiberg, Musikken komponeret
af Hr. Professor Kuhlau, Dandsen af Hr. Solodandser Jund.

Personerne:

Christian den Fjerde, Konge af Danmark	Hr. Dr. Røge.
Erit Walkendorff, Herte til Hoistrup paa Stevns	— Frydendahl.
Elisabeth Munk, hans Myndling	Md. Werschall.
Ulbert Ebbesen, kongelig Lænsmand paa Tryggevalde	Hr. Nielsen.
Poul Flemming,	— Stage.
Hentik Rud,	— Liebe.
} Hofmand i Kongens Folge	
Karen, en Bondedone paa Tryggevalde	Md. Winslow.
Agnete, hendes Datter	Hr. J. Nitges.
Bjorn Oluffson, Huushovmester paa Hoistrup	Hr. Rosenkilde.
Mogens, en Jæger	— Forefom.
Bondetroll, Hofmand, Pagar, Kildere og Damer.	

Indgangen aabnes Kl. 5. — Forestillingen er forbi omtrent Kl. 9te.

Trykt hos J. Trænk.

En af Det kgl. Teaters oftest spillede forestillinger er Johan Ludvig Heibergs »Elverhøj«, skrevet til kronprins Frederik (7.)s bryllup i 1828 med kong Frederik 6.s datter, prinsesse Wilhelmine. Det opførtes to dage efter bryllupsfesten og var fra starten skabt til at blive et nationalt slagnummer. Her er programmet fra førsteopførelsen 6. november 1828 med dr. Ryge som Christian 4. med den senere Johanne Luise Heiberg som Agnete. Den senere grevinde Danner dansede som anonym balletpige og så her Frederik 7. for første gang. – Teatermuseet.

En såkaldt »høkerloge« i det gamle Kgl. Teater, før ombygningen i 1771. Disse loger havde fået navn efter en besynderlig ordning, der gav billetopkøberne ret til at bestemme, hvor mange personer der skulle stoves sammen i de billigste loger. Det gav naturligvis billigere billetter, jo flere der var. Høkerlogerne lå i øverste etage. Efter træsnit af P. Klæstrup ca. 1850. – Det kgl. Bibliotek.

Her er endnu et billede af en overfyldt høkerloge på galleriet efter teatrets første ombygning. Der herskede stadig trængsel, og der kunne blive ulidelig varmt. Her er 15 personer i logen, som højst skulle have 8 pladser. Litografi af Edvard Lehmann ca. 1840. – Teatermuseet.

Næste side:

Disse to grundplaner viser – øverst – hvordan det ældste teater oprindelig tog sig ud ved opførelsen i 1748 og – nederst – hvordan det tog sig ud efter C. F. Harsdorffs første store ombygning i 1771-74, da tilskuerpladsen øgedes, konge- og hoflogen blev trukket frem ved scenen, forhallen øget og trapperne til balkon, 1. etage og galleri udvidet. Endelig var garderobeforholdene også forbedret. – Teatermuseet.

Tjærehusets plads. Grundstenen nedlagdes den 4. juli, og bygningens opførelse lededes af hofmuremester *J.C. Conradi*. Samtidig arbejdede arkitekten *Laurids de Thurah* på sit store værk: »Hafnia Hodierna«, hvor han helt aktuelt publicerede et par kobberstik af den nye bygnings facade ud til Holmens Kanal og af gavlen ud mod torvet. Som arkitekturhistorikeren *Harald Langberg* udtaler i sit jubilæumsskrift 1974 om »Kongens Teater 1748-1774«, var det »et regulært langt hus, der udadtil viste sig, som var det opdelt i en sokkelagtig underetage, en høj, fornem beletage og en lav mezzanin oppe under det store mansardtag. Det hele måtte bringe tankerne hen på et hus med en fornem etage, helliget ophøjede funktioner. At man mere måtte tænke på et palads end på et teater, tør vi nok antyde, men sådan gjorde man nu engang ...«. Om det nye teater skriver Thurah, endnu mens dets opførelse stod på, at det »med kongelig allernådigst tilladelse bliver til de danske acteurs brug på Kongens-Nye-Torv nær ved Giet-Huuset opbygget«. På den ene af de indskrifttavler, der var anbragt over indgangsdørene, anføres på latin, at allerede Frederik 4. havde haft i sinde på dette sted at opføre et comoediehus, »men af hvad årsag slikt forslag ey blev i denne herres regierungs tid bragt til fuldkommenhed, vides ikke«. Den anden indskrifttavle oplyste derimod på dansk:

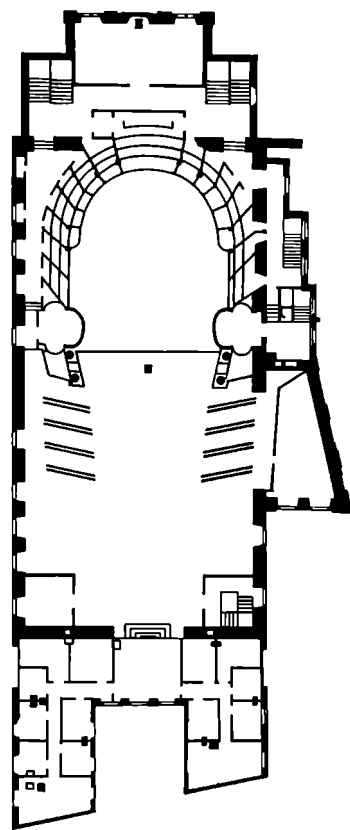
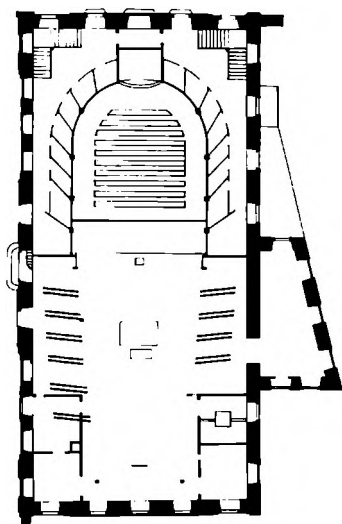
»Landsmænd, og hvo du er, når du i vores skue-spill, som i et speil, betragter verdens vandel, den onde og den gode, belear menneskets skrøbelighed, dårlighed og udyd, da lær derved at kiende din egen, at rette den, forandre og forbedre dig, fra det uanstændige til det anstændige, fra det onde til det gode, fra udyd til dyd«.

Indskriften udtrykker i virkeligheden den dybere mening med selve teatrets idé og slutter derfor også med en tak til Frederik 5., »som skienkede pladsen, lod huset bygge til sine undersaatters nytte og hver mands forlystelse ... anno 1748«.

Mens teatrets gavnl ud til torvet og facaden mod Holmens Kanal afgjort virkede som en del af et palæ, havde langsiden ud til Gjethuset nærmest pakhuskarakter, uden at den dog synes at have mindet om Eigtveds berømte pakhus på Christianshavn, der nu tilhører Udenrigsministeriet.

Indvendig var teaterbygningen nærmest tredelt. I midten og nærmest Kongens Nytorv lå det egentlige teater med dets tilskuerrum, og i den modsatte ende var der indrettet såkaldte »logementer«, dvs. opholdsrum.

Tilskuerrummet, der kunne rumme ca. 600 personer,

havde karakter som et logeteater med kongeloge forne- den midt for scenen. »Salens ornament og dekoratio- ner er så prægtige og med så mange forandringer – ud- talte Thurah – at den hverken derudi eller i begreb (dvs. størrelse) viger fra det kostbareste theatrum, som noget sted findes«.

Et billede af teaterrummet eksisterer ikke, men et lille indtryk af dets stil og indretning giver måske Christians- kirken på Christianshavn fra 1754, der ligeledes skyldes Eigtvad.

Det nye teaters festlige indvielse fandt sted på dron- ning *Louises* 24 års fødselsdag den 18. december 1748. I alle vinduer skinnede der lys, da kongeparret kørte forbi dem på deres vej fra Christiansborg til indvielsen, ledsa- get af, som det hed, »suiten og det kgl. livré med hostyr- ken og anden betjening«. Man havde med forventning set hen til denne begivenhed, og fra scenen hyldedes kon- gen i en prolog, fordi han atter havde tilladt at spille ko- medie på dansk, hvad der ville blive til nytte for »landets eget sprog og bringe det i flor«, men bagefter blev der mærkelig nok opført to franske komedier, der ganske vist var oversat til dansk.

Endnu manglede dog en magasinbygning til opera- udstyret, men den blev bygget op mod teatret ind mod Gjethuset og sat i forbindelse med scenen ved en høj dør, og 9. oktober 1749 kunne teatret første gang benyttes som operahus. Kongeparret var til stede, og aftenen slut- tede med selskab og bal på Christiansborg. I øvrigt var der i teatrets kælder indrettet en offentlig vinstue med indgang gennem den lave dør, der ses til højre på Thu- rahs stik af facaden.

Vel sagtens af økonomiske grunde, men også fordi ko- mediehuset først og fremmest betragtedes som køben- havnernes, overdrog kongen det 1750 til Københavns magistrat, der ledede det til 1770, da det overtoges af sta- ten under navnet »Den kgl. danske Skueplads«. Året før var kongelogen under ledelse af Harsdorff blevet hævet op i niveau med logerne på første etage, og samtidig var der under den bl.a. blevet indrettet en ny loge med til-

Til venstre:

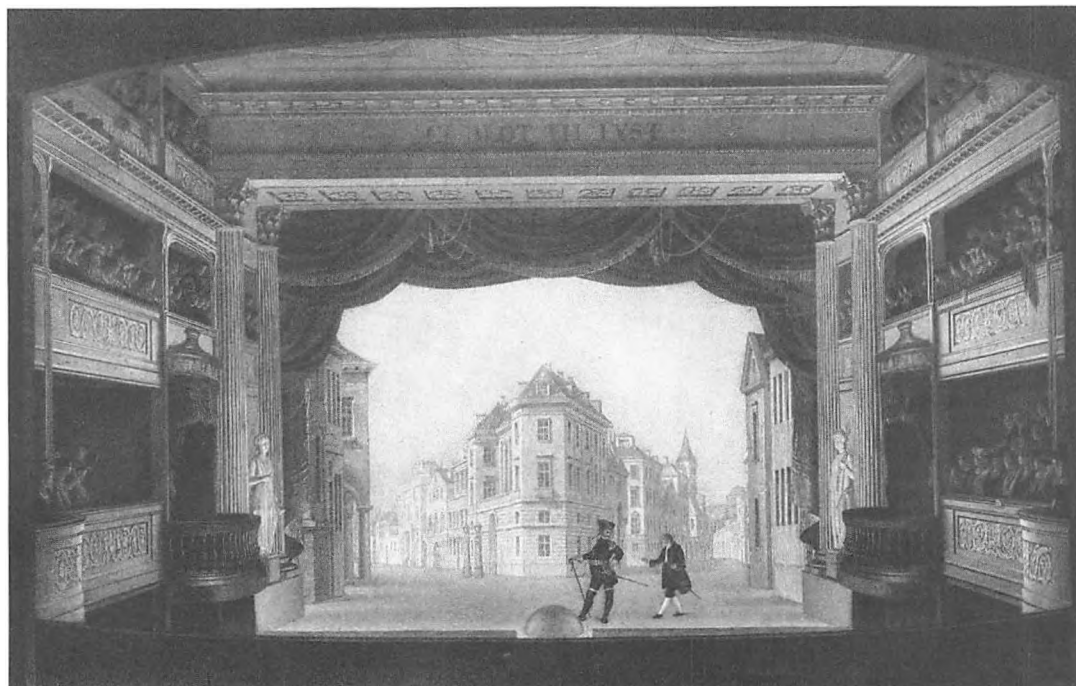
En række billetter – som kaldtes »sedler« – er bevaret fra det gamle Kgl. Teater, anvendt 1775-1800. Billetterne var klæbet op på pap og kunne anvendes af teatret flere gange. De fleste var tegnet af Peter Cramer (1726-82), som formentlig har anvendt motiver fra sine æld- ste, længst forsvundne fortæpper. – Teatermuseet.

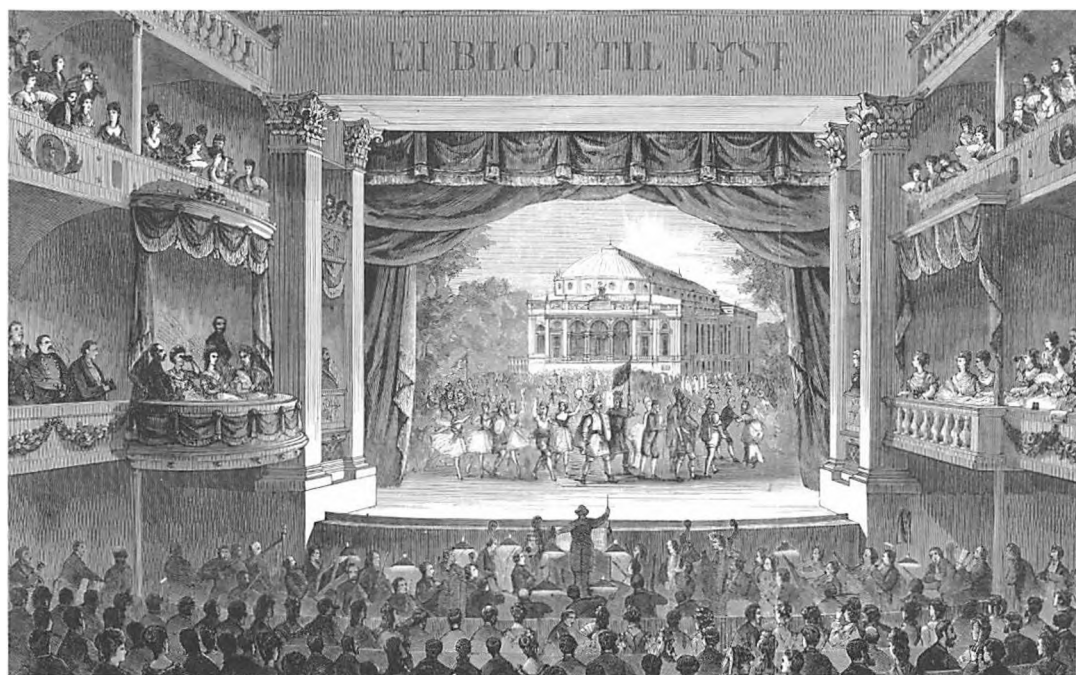
Teaterforestillingen begyndte normalt kl. 18, og folk indfandt sig i reglen i god tid for at underholde sig med hinanden i den lille foyer, som Harsdorff havde udstyret teatret med i 1771-74. Professor Hans Tegner har rekonstrueret et udsnit af det brede, borgerlige publikum en hverdagsaften før forestillingen. – Det kgl. Bibliotek.

Det gamle Kgl. Teater rummede også en kakkellovsopvarmet skuespillerfoyer, som lå lige bag scenen. (Selve teatersalen var uopvarmet). I foyeren opholdt skuespillerne sig under forestillingerne, når de ikke skulle være på scenen. Anonym tegning ca. 1870. – Det kgl. Bibliotek.

Interiør fra det gamle Kgl. Teater, efter Harsdorffs ombygning. Man opfører Holbergs »Jacob von Tyboe«. Inskriptionen over scenen »Ei blot til Lyst« blev indført i 1774. I den viste form stod teatret indtil sidste, mindre ombygninger i 1857. Maleri fra 1850. – Teatermuseet.

Samme motiv 24 år senere: Christian 9. overværer sidste aften i det gamle Kgl. Teater 1. juni 1874. Man ser slutningsapoteosen, hvor skuespillerne drager til Dahlerups nye teaterbygning ved siden af. Her var der åbningsforestilling 15. oktober samme år. – Ill. Tidende 1874/75.

skuerpladser. Desuden udskiftedes kongelogens røde vægbetræk med et gult og rødtribet tapet, og de to farver har sikkert været meget stærke og iøjnefaldende, således som tidens mode krævede det. Senere blev andre af logerne ombygget for at skaffe flere tilskuerpladser. Disse ændringer skyldtes uden tvivl også Harsdorff.

Antallet af tilskuerpladser var naturligvis meget afgørende for teatrets økonomi, og med kun ca. 600 pladser kneb det til stadighed med at dække omkostningerne. Teatret var nemlig fra de første år altid godt besøgt. Publikum var i øvrigt ikke forvænt. Tilskuerrummet var uopvarmet, og om vinteren beholdt man overtøjet på.

Sin største udvidelse fik teatret imidlertid 1773-74, da Harsdorff forlængede det i begge ender. Ud til Kongens Nytorv fik det en hel ny facade, der fuldstændig ændrede bygningens karakter. Midtpartiet, der sprang frem foran den øvrige tilbygning, skulle i nyklassicismens ånd virke som et antikt romersk tempel med sine fire joniske pilastrer og sin trekantsgavl med et relief, forestillende Thalia og Melpomene hvilende ved et alter og omgivet af tragediens og komediens attributter. Teatrets modsatte ende udvidedes derimod blot med to lavere fløje, der indeholdt påklædningsværelser for skuespillerne og en bolig for teatrets opsynsmand. Indvendig ombyggedes teatret helt, og tilskuerpladsernes antal udvidedes med 410, så det i alt kunne rumme 1.000 personer. Yderligere tilføjede Harsdorff i 1792 to såkaldte afstigningspavilloner ved facadens hjørner ud til torvet, beregnet på dem, der kom kørende til det.

Om tilbygningen ud til Kongens Nytorv beretter Jonge, at den indeholder en forstue, hvor tjenestefolk og andre kan opholde sig, og i etagen ovenover en sal, hvor tilskuerne kan nyde en forfriskning i form af forskellige likører og en kage – i virkeligheden en bar, for at bruge et moderne udtryk. Tilskuerrummet er, som allerede nævnt, blevet udvidet, og gulvet – fortæller han – skråner nu så meget, at enhver uden vanskelighed kan følge skuespillet. Endvidere er »teatret og hele skuepladsen ziret med de prægtigste malerier, hvoriblandt man her ser skilderier af de berømmeligste dramatiske skribenter, såsom den græske Sophocles, den latinske Plautus, den franske Corneille og den danske Holberg« foruden med smukke dekorationer og »kongelige machiner«.

Direktionen gjorde alt for at øge teatrets anseelse og gøre det til et forum for dansk kultur og skuespilkunst ved ikke – som tidligere – at indforstyre franskmænd og italienere, men i stedet ansætte danske skuespillere, dan-

August Bournonville (1805-79). Solodanser, balletmester og senere tillige operainstruktør. Han var født samme år som sin gode ven, H. C. Andersen. Gennem sine 45 år ved Det kgl. Teater blev han skaberen af den danske ballets ry i ind- og udland, som stadig blomstrer mere end 100 år efter hans død. Da hans fader var fransk balletmester, der var havnet i København, og moderen var svensk, så der var faktisk ikke en dråbe dansk blod i ham. Han blev, 8 år gammel, elev på Teaterskolen og optrådte samme år i en ballet. Da han kunne synge, mime og spille komedie, overvejede faderen at gøre ham til skuespiller, men en medfødt stammen gjorde udslaget, og han forblev ved balletten. Fra 1820-29 fik den velbevandede unge mand og fremragende danser en meget alsidig uddannelse i Paris, for så i 1830 at få en 18-årig kontrakt med Det kgl. Teater som solodanser og balletmester. Hans iltre sind og strenge krav skaffede ham i 1842 mange fjender, at der blev demonstreret mod ham under et par forestillinger. Da han i samme anledning ville bryde sin kontrakt og forlade teatret, fik han i stedet orlov et halvt år. Tiden tilbragte han i Italien, hvor han fik ideen til den senere så populære ballet *Napoli*. Fra nu af forblev han ved teatret, kun afbrudt af et mislykket år i Wien (fortsættes)

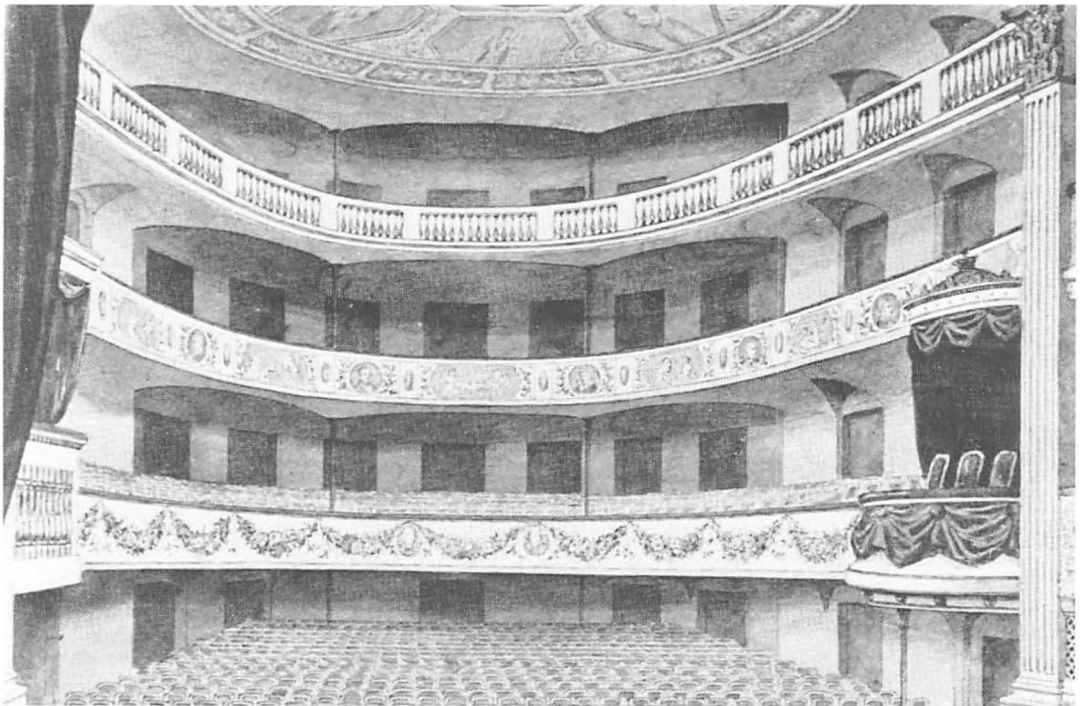
(fortsat)

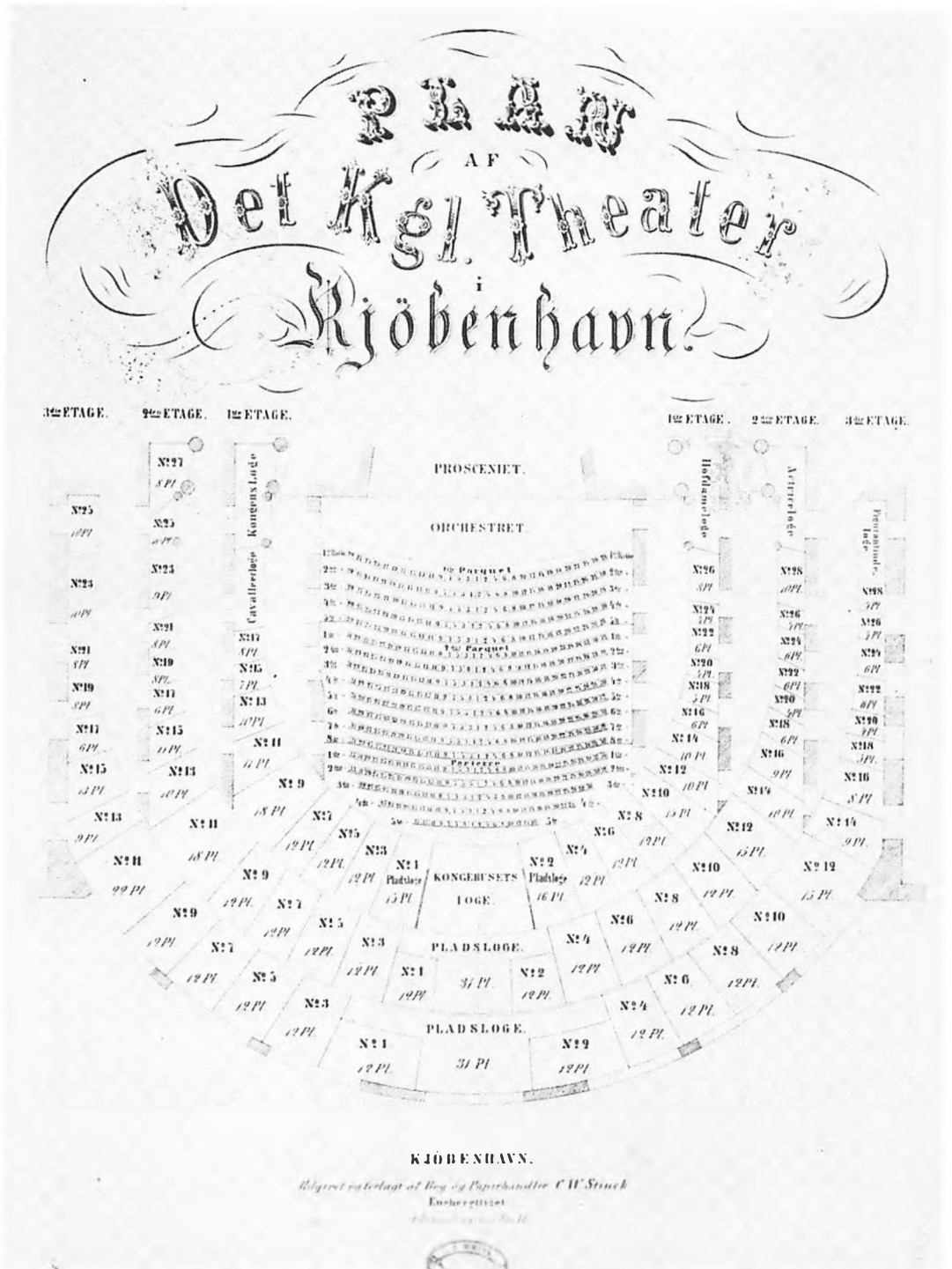
i 1856 og derpå tre gode år i Stockholm. Han tog disse rejser, fordi han fandt Heibergs ledelse af teatret meget uinspirerende. Han var ophørt som danser i 1848, men påtog sig på sine ældre dage flere og flere teateropgaver, navnlig inden for operaen. Men det er hans 50 efterladte balletter, størstedelen originale danske arbejder, der har fået hans navn til at leve videre i både ind- og udlandet. Udover *Napoli* er de bedst kendte *Sylfiden*, *Fjernt fra Danmark*, *Et Folkesagn*, *Livjegerne på Amager* og *Kermessen i Brügge*. Han forlod teatret i 1877, skrev sine erindringer færdige og døde i 1879.

Fotografi af tilskuerrummet i det gamle Kgl. Teater som det så ud efter sidste ombygning i 1857. Således stod rummet indtil nedrivningen 1874. Her havde Jenny Lind optrådt i 1843; her var Thorvaldsen død i 1844; og her var lysekronen styrtet ned i 1847, men heldigvis ikke under en forestilling. Foto 1874. – Teatermuseet.

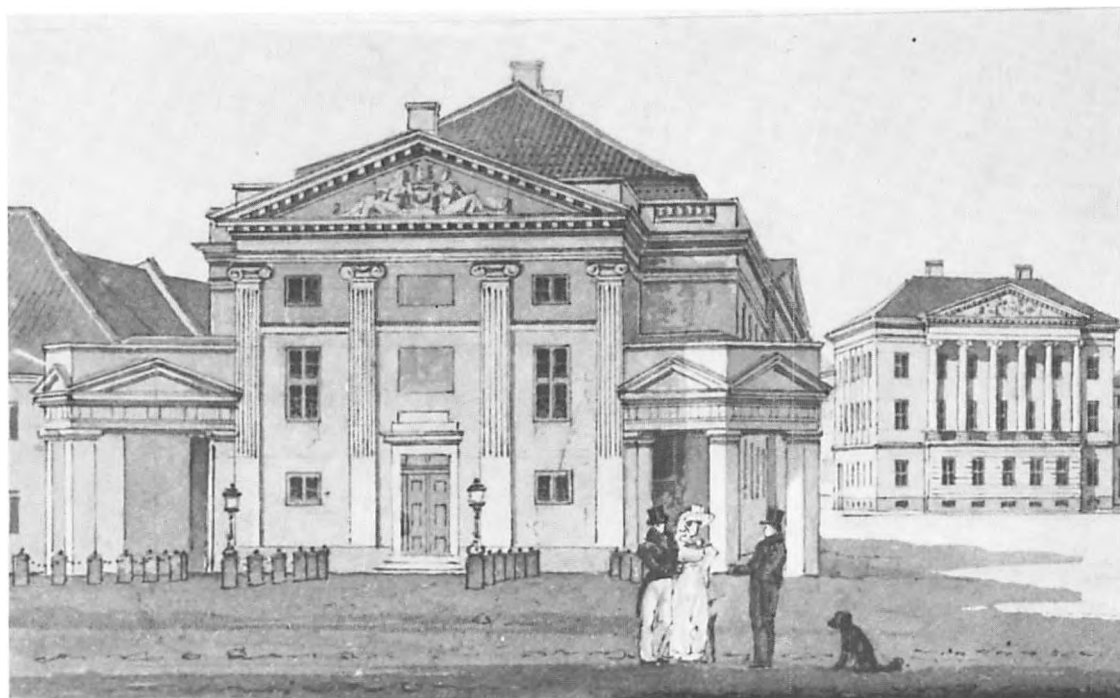
sere og sangere, og ved præmier at opmuntre til udarbejdelse af nye teaterstykker på dansk.

Ved Grundloven 1849 blev skuepladsen underlagt Kulturministeriet med *J.L. Heiberg* som enedirektør. Med bygningen var man dog langt fra tilfreds, selv om tilskuerantallet ved en ombygning 1855 øgedes til 1.370, og scenen i 1857 under den senere stadsbygmester *N.S. Nebelongs* ledelse udvidedes så meget, at gavlen på scenehuset desværre kom til at rage op over forbygningen. Det så ikke godt ud. Samtidig blev der indlagt gas i bygningen. Men alt var i virkeligheden kun lapperier, for efter ombygningen, hvor det fik sin endelige uheldige skikkelse, var det 100-årige teater i virkeligheden helt forældet, men først efter årelange forhandlinger vedtog Rigsdagen i 1870 loven om opførelse af et nyt teater. Til dette skulle kommunen yde et bidrag på 250.000 rdl. samt en 4.000 kvadratalen stor grund af Kongens Nytorv, mens staten ydede et lån på 220.000 rdl. af Sorø Akademis midler. Desuden blev der udskrevet en konkurrence om et projekt til det påtænkte teater, og til at bedømme de indkomne forslag blev der nedsat et udvalg på fem medlemmer, der repræsenterede Rigsdagen, Kunstakademiet, teatret, staten og Københavns kommunalbestyrelse. I konkurrencen sejrede arkitekterne *Vilhelm Dahlerup* og *Ove Petersen*, og til at lede opførelsen af den nye teaterbyg-

Plan fra 1850erne over de ca. 1.000 pladser i det gamle Kgl. Theater efter udvidelsen i 1774. Planen virker påfaldende bred, fordi balkon, 1. etage og galleri er tegnet uden om hinanden, skønt de ligger lige over hverandre. Galleriet og de to etager ovenover var alle inddelt i loger, gennemsnitlig beregnet til 8-12 personer, men der var – navnlig i galleriets »høkerloger« – ofte stuvet 16-17 tilskuere sammen på de skrå gulve i de smalle båse. – Teatermuseet.

Udsigt over Kongens Nytorv, set mod Holmens Kanal, sådan som denne ende af torvet så ud omkring 1850, da det gamle Kgl. Teater endnu stod i fuld blomst i den skikkelse, det var endt med at få efter Harsdorffs ombygning og udvidelse 1773-74 og i 1792. Holmens forurenedede kanal løb kun op til teatrets bagside, hvor den knækkede og førtes ind på Gammelholm. Den kan altså ikke ses på billedet, og i de år, der gik fra kanalen blev opfyldt i 1864, og til det gamle teater blev nedrevet i 1874, lå teaterbygningen slemt i vejen for den nye boulevard fra Christiansborg til Kongens Nytorv. Tegning af Fattig-Holm fra ca. 1850. – Bymuseet.

Solskin på Kongens Nytorv. Stille formiddag foran teatret. Det var sådan, H. C. Andersen oplevede Det kgl. Teater, da han i 1819 kom til København første gang. Udsnit af litografi fra ca. 1825. – Det kgl. Bibliotek.

På dette billede af det gamle Kgl. Teaters omgivelser kan man ane Holmens stærkt forurenede kanal bag teatret, og samtidig glæde sig over Kongens Nytorvs seneste opførte palæ, nemlig Handelsbankens hovedsæde, opført som agent Erichsens Palæ i 1799-1802. Det blev C.F. Harsdorffs sidste bidrag til hovedstadens arkitektur; han døde under opførelsen, og hans svigersøn måtte fuldføre bygningen alene (se bind 3). Tegning af Fattigholm fra omkring 1850. – Bymuseet.

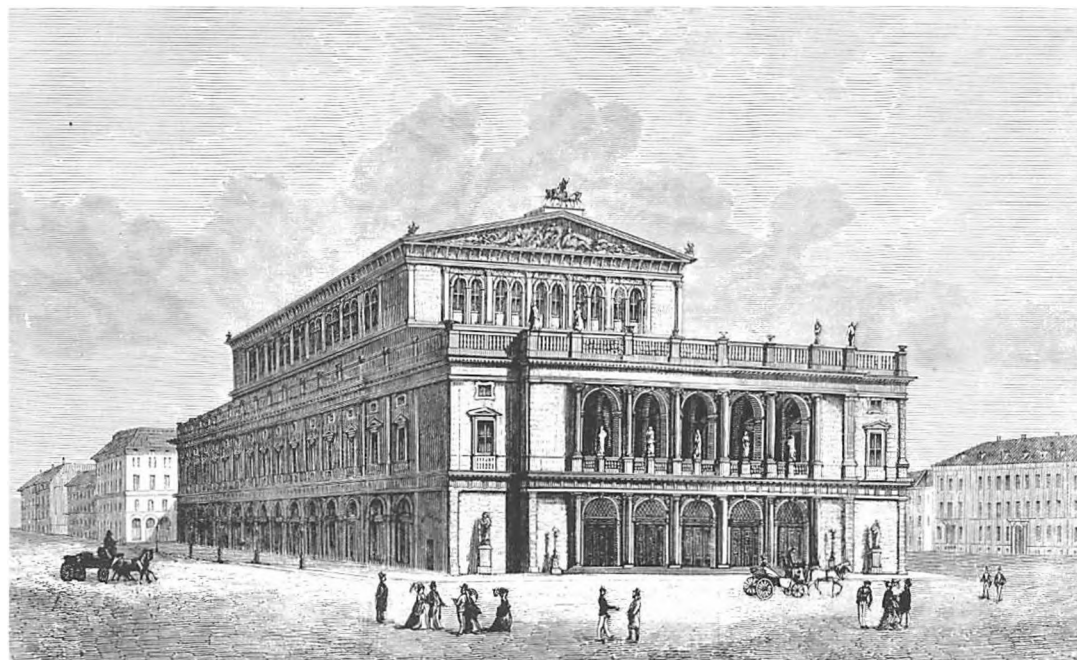
Ovenfor:

Til højre på det store billede ovenfor ses Hotel du Nord, som senere blev til Magasin du Nord, og ved siden af dette Joseph Hambros palæ fra 1736, som blev nedrevet i 1892, da Magasins nuværende hovedbygning blev opført. Denne side af torvet vil dog først blive omtalt i bind 7. – Bymuseet.

Aldrig: Ved arkitektkonkurrencen omkring et nyt teater i 1871 indkom der talrige forslag, blandt hvilke man hæftede sig ved dette udkast af arkitekterne Ludvig Fenger (1833-1905) og Hans J. Holm, der af dommerkomiteen enstemmigt fik tilkendt 2. præmie. Det var Hans J. Holm, der senere opførte Det kgl. Bibliotek. – Xylografi i Ill. Tidende 1870/71.

Aldrig: Et andet forslag fra 1871 til den nye teaterbygning kom fra arkitekterne P.C. Bønecke (1841-1914) og Vilhelm Friederichsen (1841-1913), som sammen fik 3. præmien. Dommerkomiteen undrede sig over, at alle forslag var ret ens. Men sådan skulle nu et teater se ud omkring 1870. – Xylografi i Ill. Tidende 1870/71.

ning blev der 27. januar 1872 nedsat en bygningskommission med direktøren for Polyteknisk Lærestalt som formand.

Det nye Kgl. Teater

18. oktober 1872 nedlagde Christian 9. grundstenen til den nye bygning i overværelse af et festligklædt publikum, og i en samtidig beretning i Illustreret Tidende fortælles det, at »hele terrænet var smagfuldt smykket med en mængde flag og store potteplanter. Væggene og en æresport vare klædte med gran; især tog den bro, der førte til kongeteltet sig godt ud. Også de forskellige nabo- og genbohuse viste deres sympati ved at hejse dannebrog og ved at lige op til tagryggen at fylde med tilskuere enhver åbning, hvorfra der var et udkig. På slaget tolv indfandt den kongelige familie sig. Den blev modtaget af bygningskomiteen, og efterat de i kongeteltet værende honoratiores samt bygningens arkitekter og entreprenører var blevne Hans Majestæt forestillede, tog de indbudne sæde på de der indrettede pladser. Derpå talte kulturminister *C.C. Hall*, der ønskede at 'det nye kunstens hjem måtte fortsætte traditionerne fra det gamle'«.

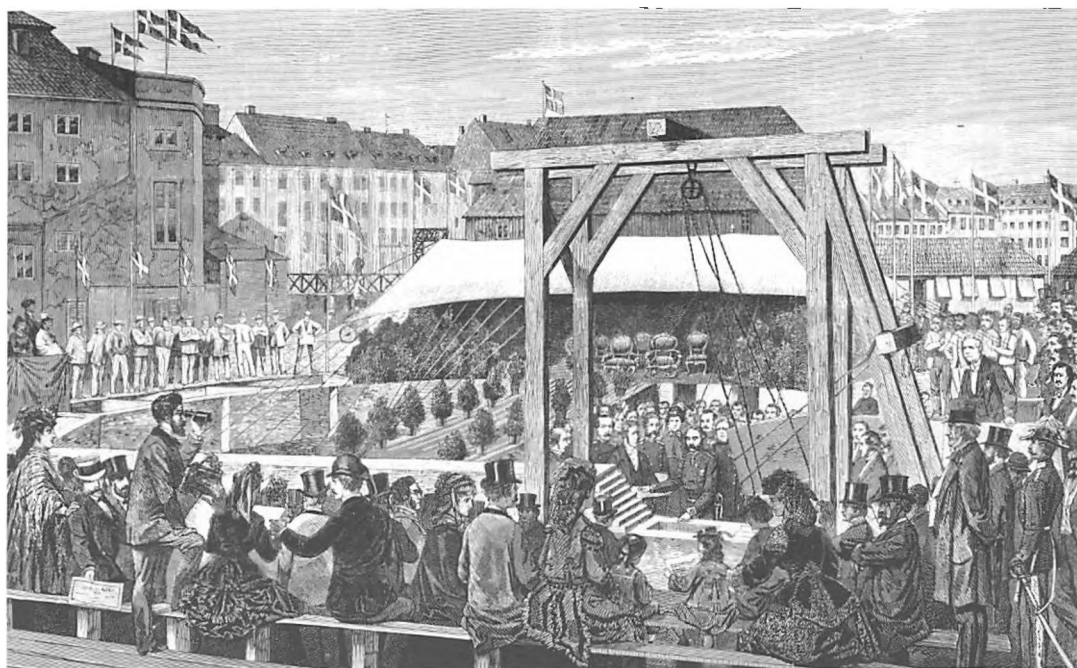
Ved grundstensnedlæggelsen blev der nedlagt en mindeplade samt de mønter, der var blevet slået i Christian 9.s regeringstid. Højtideligheden sluttede med en kanta-te af digteren *H.P. Holst*, fremført af teatrets sangere under ledelse af komponisten, professor *H.S. Paulli*.

Snart efter begyndte vanskelighederne imidlertid at tårne sig op. Formanden for bygningskommissionen døde ligesom hans efterfølger, hvortil kom, som det er blevet sagt, at arkitekterne var »væsentlig kunstnere og mindre ingeniører« og desuden skal have manglet kendskab til en moderne teaterbygningens konstruktion. Det fremmede naturligvis heller ikke byggeriet, at det ikke kunne gennemføres uden overskridelser på budgettet. I ministeriet tvivlede man derfor i eftersommeren 1873 på, om teatret skulle kunne blive færdigt til 1. september 1874, som arkitekterne kontraktligt var forpligtet til. Endnu i begyndelsen af januar 1874 stod det uden tag, og kælderens var et morads.

For at få gang i arbejdet blev Akademiets direktør, arkitekten, etatsråd *Ferdinand Meldahl* i februar 1874 ud-nævnt til formand for teaterbygningsskommissionen med »fuld frihed til uden noget juridisk ansvar for overskridelse af bevillingen at råde over statens midler«. Det gjaldt nu blot om at få teatret færdigt til den fastsatte tid,

Vilhelm Dahlerup (1836-1907). Få arkitekter har som den flittige og smidigt begavede Dahlerup nået at sætte så stærkt et præg på vore dages København gennem store og forskelligartede monumentalbygninger. Dahlerup knyttede sig tidligt arkitektonisk til Meldahls »europæere«. *Havneadministrationsbygningen* ved Nordre Toldbod udførtes 1868 i samarbejde med Frederik Bøtger (bind 10). *Det kgl. Teater* blev efter en konkurrence opført af Dahlerup og Ove Petersen 1872-74, og er omtalt på disse sider. Samme kompagniskab stod for opførelsen af *Ny Østergade 5-7* og *9*. Til *Ny Østergade 5-9* føjedes også *Ny Østergade 1-3*. (bind 5) inkl. hjørnet *Østergade 22* (bind 3). En gennemgribende ombygning af *Hotel d'Angleterre* udførte han i samarbejde med Georg Møller 1873-75, da Hovedvagtsgade blev anlagt (bind 7). 1874 afsluttedes *Trivolis Pantomimeteater*, som nok blev Dahlerups kunstnerisk mest vellykkede arbejde (bind 15). 1878 opførtes den i 1927 nedrevne *Rosenborg Vandkuranstalt*, langs med Gothersgade (bind 7). Han tegnede 1878 en ny *Holmens Bro* (bind 3) og den første *Børsbro* (bind 1 og dette bind). *Bredgade 65* stammer fra 1880 (bind 9), og *Dronning Louises Bro* fra 1885 (bind 16). *Statens Museum for Kunst* fulgte 1888-95 i samarbejde med Georg Møl- (fortsættes)

Christian 9. nedlægger grundstenen til det nye Kgl. Teater den 18. oktober 1872. Det er honoratiories til højre og håndværkere til venstre, og der er spændt teltdug over den kgl. scene. – Tegning af Bernhard Olsen i Ill. Tidende 1872/73.

Det blev billedhuggeren F.E. Ring (1829-86) der modellerede fronton-gruppen »Apollon med Pegasus« på taget af det nye Kgl. Teater ud mod Kongens Nytorv. Den var først færdig i 1876. Her er hans atelier med de meget store figurer under udformning efter den lille skitse til højre. – Ill. Tidende 1876/77.

og allerede 10. marts 1874 var der rejsegilde på dets kuppeltag. 1. juni 1874 benyttedes for sidste gang Harsdorffs gamle teater, og den 15. oktober samme år blev det nye taget i brug.

Det var, som vi har set, ikke sket uden adskillige vanskeligheder – ikke alene hvad selve bygningen angik, men også med hensyn til skuespillerne. Således fortæller den meget afholdte skuespillerinde, fru Julie Sødring (1823-1894), hvis fader var den kendte skuespiller C.N. Rosenkilde, i sine erindringer, at teatrets gamle og højt værdsatte kunstnere netop da var begyndt »en for en at falde fra«. Selv havde hun også længe været syg – haft smerter i underlivet og til stadighed lidt under følgerne af en ondartet bronkitis, der havde angrebet hendes lunger og besværliggjort hendes optræden. Og hun var da også selv ganske klar over, at hendes sygdom ville forhindre hende i at optræde ved indvielsen af teatret. I stedet søgte hun sygeorlov i den hensigt at foretage en længere rekreativ rejse, men dette blev af teatret taget ret unødigt op, idet ikke alle forstod hendes beslutning. Således beklagede »Dagbladet«, at både hun, fru Heiberg og Bournonville, havde fået orlov, og en »tilskuer« udtalte, at »den, der i dette øjeblik uden den mest tvingende nødvendighed unddrager sig det fælles arbejde, viser ikke i gjerningen den sande interesse for den scene, hvis gjenfødelse under nye og heldigere ydre vilkår imødeses med så levende deltagelse af enhver«.

Hun fortæller også meget levende om nedrivningen af det gamle Kgl. Teater i sommeren 1874. »Det var med vemodige følelser – skriver hun – at jeg hørte fortælle om, hvorledes de mure, som i de mange, mange år havde skærmet så rigt et åndeligt liv, nu sank i grus. En af mine sønner var en dag kommet forbi teatret kort efter, at nedbrydningen var begyndt. Igennem et stort hul i muren havde drengen set ind på tilskuerpladsen og ind i det gabende scenerum, over hvis gulv han så tit havde set sin moder og hendes kunstfæller vandre. Han var helt betaget af denne ødelæggelses vederstyggelighed«, slutter hun.

Nederlaget 1864 var da endnu i frisk erindring, men i stedet for at gribes af håbløshed, havde befolkningen indset, at »hvad udad tabtes, måtte indad vindes«. Det friske initiativ, der sporedes på næsten alle områder, gjaldt også det nye Kgl. Teater, hvis åbning blev imødeset med stor spænding især af københavnernes, der på indvielsesdagen strømmede til Kongens Nytorv:

(fortsat)

ler (bind 17). I samarbejde med landskabsarkitekt *Henrik Flindt* tegnede Dahlerup *Langelinies anlæg* med broen bag Gefion-springvandet, og i 1886 *Ivar Huitfeldt-monumentet*, hvortil billedhuggeren *F.E. Ring* formede den afsluttende Victoria-skulptur (bind 17). Blandt Dahlerups senere arbejder er *Jorcks Passage* 1893-95 (bind 6), og *Søpavillonen* fra 1894 (bind 15). *Otto Mønstedts villa* i Kristianiagade fra 1897-99 rummer i dag den russiske ambassade (bind 17). Som brygger Carl Jacobsens foretrukne arkitekt fik Dahlerup også *Glyptoteket* på Dantes Plads som opgave 1890-91, hvortil 1903-06 føjedes kuppel og vinterhave (bind 15). Carlsberg-bryggeriernes samtidige bygninger med Elefantporten er ligesom *Jesuskirken* i Valby andre karakteristiske arbejder af Dahlerup, udført på bryggerens foranledning, men de ligger uden for dette værks område. Endelig samarbejdede Dahlerup med havnebygmester *H. C. V. Møller* om den i 1903 byggede svingbro, *Langebro*, som igen forsvandt 1930 (bind 12).

Arkitekt Vilh. Dahlerup var formentlig forrige århundredes flittigste, frodigste og mest efterspurgte arkitekt til store, repræsentative bygninger. Når han kom hjem fra en udlandsrejse, havde han altid hovedet fyldt med nye ideer. Karrikatur fra 1890'erne. – Det kgl. Bibliotek.

»Endelig oprandt den med så megen forventning imødesete dag – hedder det i *Illustreret Tidende* – og såvel ved publikums tilslutning som ved teatrets præstationer blev den nye bygnings indvielse fejret på en værdig måde som en hele folket vedrørende nationalbegivenhed. Den bølgende folkemængde, det oplyste theater, de festlig illuminerede bygninger på Kongens Nytorv dannede allerede et ejendommeligt og stemningsrigt forspil, og enhver, der trådte ind i det nye theater, har sikkert erkjendt, at hans forventninger vare blevne fuldkomment fyldestgjorte, om ikke overtrufne. Den smukke hal med sine fire etager, hvor en ædel simpelhed i stilen er fremherskende, hvor muserne throne som loftsbilleder, og hvor en international portraitsamling af udmærkede digtere og komponister pryder balconrækværket, viser sig muserne værdig. For at alt ikke skal være for nyt og fremmed, hilses vi af det gamle motto: 'Ei blot til Lyst' over scenen og af det velbekendte skønne fortæppe, at sige i forynget skikkelse. Det hele var 'så nyt og dog så dejlig gammelt' Da tonede Kuhlaus evigunge Elverhøi ouverture. Det kunde måske i begyndelsen synes, som om disse toner havde klinget fyldigere og stærkere i det mindre rum (det gamle teater), dog fortog dette indtryk sig snart, og musikken lød så godt som nogensinde ...«.

Og videre udtaltes i *Illustreret Tidende*, at det var »en selvfølge, at skaberen af den danske skueplads, hvis værker bestandig ere vedblevne at være grundpillerne for teatret, måtte indvie scenen ved et af sine skuespil...«.

Efter mange overvejelser havde man derfor besluttet sig til at opføre »Det lykkelige Skibbrud«, da det betragtedes som »Holbergs apologi for sin egen virksomhed som komisk digter. Den indeholdt hans æstetiske troesbekjendelse – hed det – og han havde her ført sig selv frem på scenen som den, der hæver sandhedens banner mod løgn og uretfærdighed. Således blev teatret indviet ved fremstillingen af Holberg in persona ... Varslet var godt. At vi endnu eie kunstneriske kræfter af høi rang i vor midte, var såvel prologen med text af *Carl Ploug* og musik af Hartmann som også Bournonvilles virkningsfulde tableauer vidnesbyrd om«.

Åbningsforestillingen overværedes af kongen og dronningen foruden samtlige kongehusets medlemmer, og både de og det øvrige publikum, der også omfattede Rigsdagens medlemmer, ministrene og »forskjellige videnskabelige og kunstneriske notabiliteter«, »viste megen glæde og tilfredshed under hele forestillingen«. An-

I nogle år lå det gamle Kgl. Teater ved siden af sin nye, endnu ikke færdiggjorte afløser. Det gamle teater var blevet utrolig grimt og klodset efter sin sidste udvidelse og ombygning i 1850 med den højloftede, store bagbygning. Nu lå den også stærkt i vejen for den opfyldte og udvidede Holmens Kanals fortsættelse fra Kongens Nytorv. I vore dage fører vejbanen hen over det gamle teaters grund. Foto fra 1873. – Bymuseet.

III. Tidende måtte naturligvis vise sine læsere de to teatre ved siden af hinanden, da det nye var helt færdigt. Nabskabet mellem »de siamesiske tvillinger« medførte, at man kunne slutte sæsonen i det gamle teater om foråret og starte den første sæson i den nye bygning samme efterår. – III. Tidende 1873/74.

Kongens Nytorv med det nye Kgl. Teater som midtpunkt, tegnet året efter indvielsen, da det gamle teater var nedrevet, og da der var skabt frit udblik over den opfyldte Holmens Kanal, nu den vigtigste gadeforbindelse mellem torvet og Christiansborg.

Trafikken bød endnu ikke på større problemer, selv om hest omnibusserne fra byens udkant nu samledes her. Den kørende og den gående trafik indrettede sig stilsfærdigt efter hinanden.

meldelsen sluttede meget sigende med disse ord: »Måtte fremtiden da bringe, hvad den første aften i så henseende så smukt har varslet«, og dette ønske er jo siden fuldt ud gået i opfyldelse.

Det nye teater, der var stærkt påvirket af *Charles Garniers* operabygning i Paris, var inddelt i tre afsnit: det egentlige teater, en mellembygning og en magasinbygning. I det egentlige teater var tilskuerpladsen meget festligt indrettet. Den »stråler i hvidt og guld« og dertil kom, at de fleste stole var betrukket med rødt plyds eller klæde. I loftet er ti runde felter, hvor man ser Apollo og de ni musen – malet af forskellige kunstnere efter tegning af *Constantin Hansen* – indrammet af dekorative ornamen-

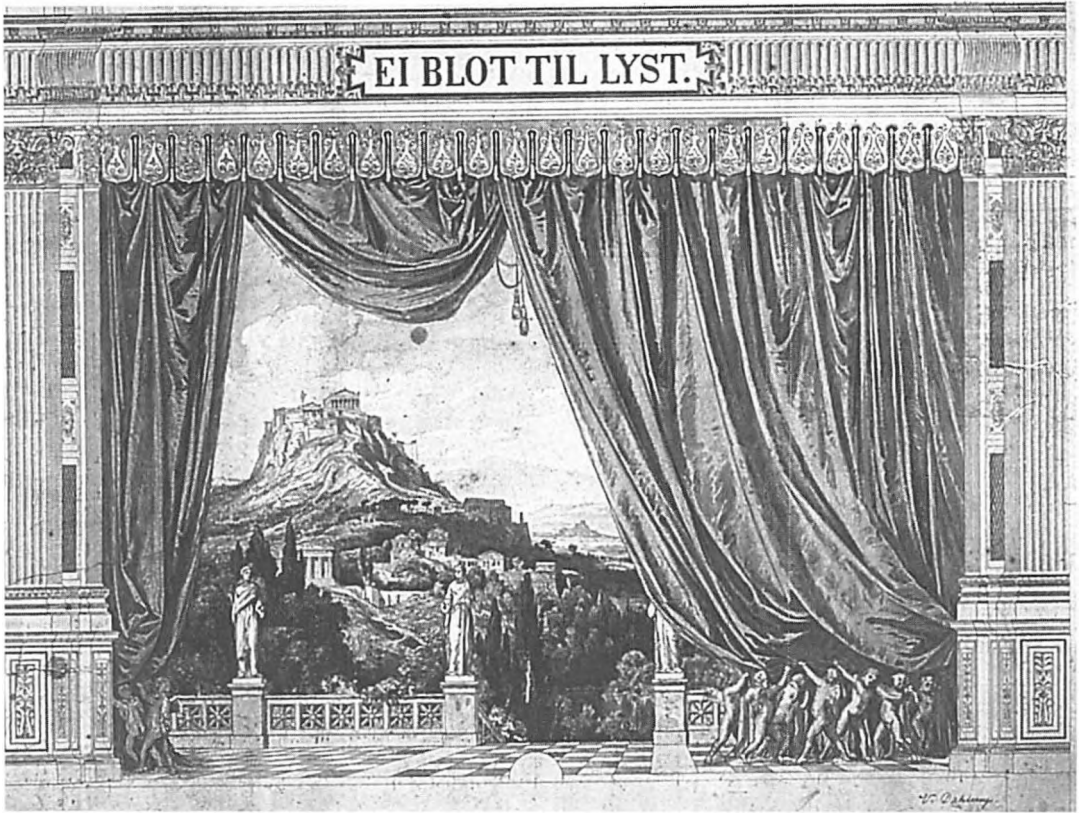

ter. Som en virkelig attraktion berettes desuden, at »salen oplyses af en mægtig gaskrone med 244 blus, suppleret af 13 genier på 1. etages brystning, der hver i deres hævede hænder holder en kuppellampe«. En særlig trappe førte fra en vestibule mod Tordenskjoldsgade direkte op til den elegant indrettede kongeloge.

Mellembygningen, der nu er nedrevet, overdækkede Heibergsgade mellem Holmens Kanal og Tordenskjoldsgade og indeholdt påklædningsværelser og gange, som forbandt magasinerne med scenen. I selve magasinbygningen var der i stuen indrettet butikker både ud til Holmens Kanal og til Tordenskjoldsgade; i mezzaninen fandtes teatrets kontorer og desuden i bygningen en kon-

Til venstre Krinsen i den form, den havde fået nogle år forinden. – III. Tidende 1874/75.

Bemærk, at Kongens Nytorv i øvrigt ikke er behandlet i dette bind, som kun omfatter den del af torvet, der følger Gammelholms grænse. Altså fra Charlottenborg til Holmens Kirke. Torvet er indgående behandlet i indledningen til bind 7.

Akropolis-tæppet på Det kgl. Teater var i 1984 110 år gammelt og forbavsende velbevaret. Det var i funktion for første gang i 1874 ved åbningen af det nye teater på Kongens Nytorv og var malet af Otto Bache (1839-1927), hvis 5-årige søn, den senere hrs. N. H. Bache stod model til samtlige små numser på de 12 engle, der drager tæppet til side for den klassiske kunsts berømte oprindelsessted: Akropolis ved Athen. Tæppet i det gamle teater tjente i øvrigt som forbillede. Tegning fra 1873, godkendt af professor Dahlerup. – Teatermuseet.

certsal med tilhørende vestibule, en malersal og snedkerværksted, garderober, skrædderværksteder etc.

Den nye teaterbygning var så at sige vokset op ved siden af den gamle, og samtidige billeder af dens beliggenhed på torvet giver indtryk af størrelsesforholdet mellem dem. »Vore siamesiske tvillinger, der ere døbte 'Kongelig' og 'National' ere sammenvoxede fra hovederne til skuldrene, og det vistnok enestående ved dette tvillingepar er, at den ene er 150 år ældre end den anden«, siges det meget pudsigt i 1874.

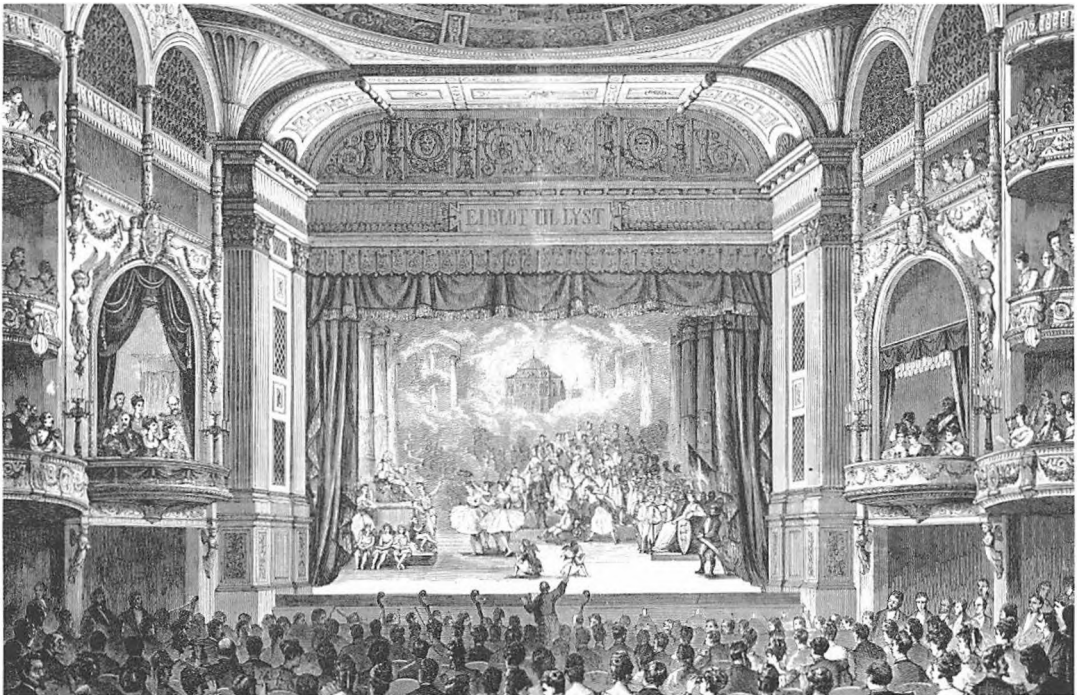
Selv om Kongens Nytorv først beskrives i bind 7, skal følgende oplysninger dog anføres her:

Torvet var »byens største plads« og indtil anlægget af Rådhuspladsen også hovedstadens centrum. Tretten gader udstrålede fra den, »hvoraf flere hører til byens vigtigste færdselsveje«, hedder det i Trap 1906, der ligeledes oplyser, at torvet prydes »af flere fremragende både offentlige og private bygninger«, deriblandt »Nationalteatret« hvis indgang ud til torvet flankeres af *Th. Steins* statue af Holberg, som afsløredes 1875, og af *H.V. Bissens*

statue af Oehlenschläger, der 1861 opstilledes på Skt. Annæ Plads, men 1874 flyttedes til Det kgl. Teater. »På en gang et skuespilhus og et mausoleum for de døde, berømte digtere, et hus for samtidens underholdning og et museum for fortidens teaterminder«, lyder en udtalelse i 1907, »og skønt den nuværende teaterbygning ikke har stået længere end i en menneskealder, har traditionen sat sit stempel på livet, der leves indenfor dens mure, på dens kunstneriske form, på reglementer og sædvaner, ja på selve rummene«. »Direkte udtrykkes den – hedder det videre – gennem den lange række af billedlige gengivelser af afdøde kunstners træk, som teatret ejer og som er anbragt i dets to foyerer, marmorbusterne i tilskuerfoyeren og malerierne i skuespillernes foyer. Når kunstnerne om aftenen, før forestillingen skal begynde, samles i denne sidste, kan de vanskelig undgå at have en fornemmelser af, at fortidens øjne hviler på dem og maner dem til at tage arven op og værne husets ære. Om lidt, når de står på scenen, så skal de hævde deres plads ikke blot på egne vegne, men tillige på de ahners, der fra væggenes billedrække ser ned på dem«.

I 1880erne og 1890erne var København ikke større end at »alle kendte hinanden«, og som det gamle teater blev det nye derfor også et forum for datidens mondæne Bredgade-publikum, for hvem det hørte med til god tone

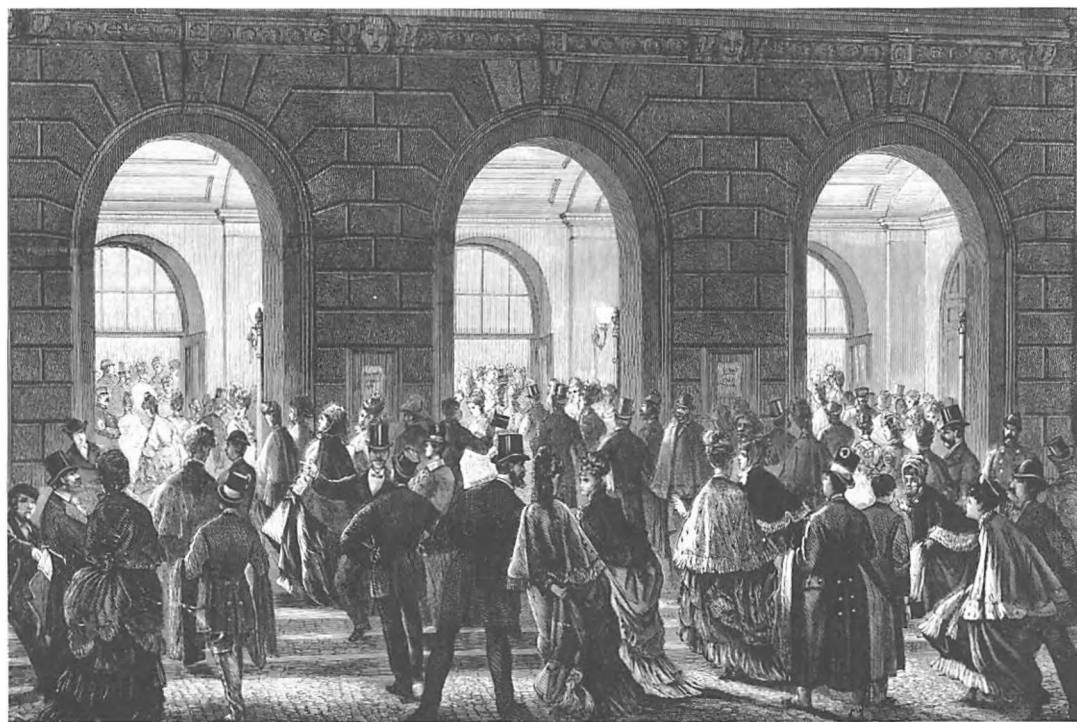
III. Tidende, som i fire år nidkært havde fulgt teatrets opførelse, svigtede heller ikke til åbningsforestillingen den 15. oktober 1874, da man opførte »Det lykkelige Skibbrud« efter det her viste tableau af Bournonville. Således så den nye scene ud fra tilskuerummet. Inskriptionen »Ei blot til Lyst« havde Vilh. Dahlerup pietetsfuld bevaret. – III. Tidende 1874/75.

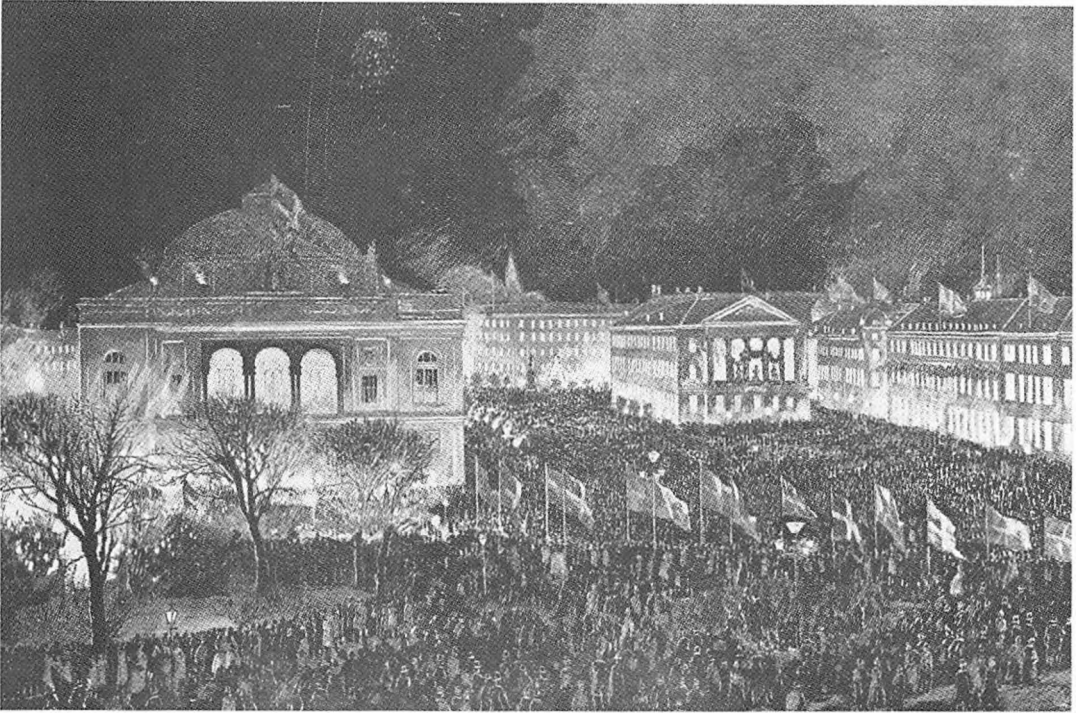

at overvære i hvert fald dets premierer. Nu var det ikke længere – udover de første tre aftener et nyt stykke opførtes – forbudt publikum at give deres bifald eller mishag til kende »for ikke i morgen at forkaste, hvad det i dag har bifaldet«, som »Fædrelandet« havde udtrykt det i 1844. I den seneste snes år har det københavnske teaterpublikum imidlertid forandret sig – hævdes det i 1907 – og dette må sikkert ses på baggrund af det politiske og litterære gennembrud, der kendetegnede disse år, vel især systemskiftet 1901. Venstre, som i tredive år havde ført en lang og besværlig kamp, så endelig sine anstrengelser kronet med sejr, da et nyt ministerium under ledelse af professor *J.H. Deuntzer* med bl.a. *I.C. Christensen* som kulturminister og »den første bonde i kongens råd« *Ole Hansen* som landbrugsminister blev dannet den 24. juli 1901 – »en mærkelig gennembrudets dag, i slægt med den junidag 1849, da Grundloven blev givet ... Flagene gik til tops foran gårde og huse, og mangen en småmand kunne med ærligere følelse sige Danmarks navn«, lød det.

Gæsterne ankommer til indvielsesaftenen på det nye Kgl. Teater i 1874. – Xylografi i Ill. Tidende 1874/75.

Det var også i disse år, at København for anden gang så at sige sprængte sine rammer med indlemmelsen 1901-02 af de gamle omegnslandsbyer Brønshøj, Valby og

Sundbyerne, hvilket betød en befolkningstilvækst på knap 41.000 indbyggere. Byen var således godt på vej til at blive en storstad, uden dog helt at miste sin hygge, men størstedelen af dens spidsborgerlige indbyggere havde heller ikke været særlig interesseret i den politiske kamp, der var blevet ført i årene forud, og som havde optaget den mere oplyste og dannede del af befolkningen.

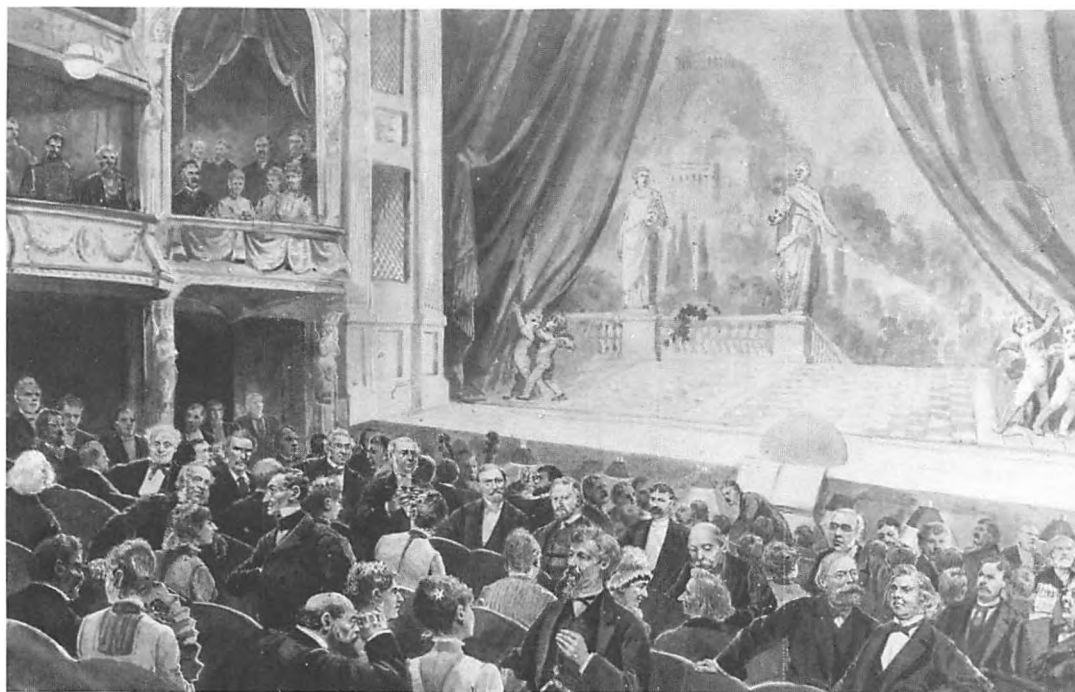
Det kgl. Teater var fortsat toneangivende, men kappedes nu med bl.a. Dagmar-teatret (nedrevet 1937) og Casino (ophørt 1939) om publikums gunst. Tidens nye tanker var dog trængt indenfor. »Man er kommet ud over den noget provinsielle forsigtighed, der viste sig i, at man ved en første forestilling ikke gerne lod sin mening træde altfor tydelig frem. Man ville nødig prostituere sig, man kunne jo ikke vide, om den dom, man fældede, vilde blive godkendt af de bestaltede smagsdommere«. Men på bekostning af, hvad man måske med nogen ret kunne kalde »det billige bourgeois«s aftagende indflydelse og betydning, følte den intelligensbetonede overklasse sig nu »sikrere i sin dom, mere souveræn i kraft af sin styrke som masse. Og selv om pressen selvfølgelig har en del indflydelse på de følgende forestillingers publikum, så er det ikke til at tage fejl af, at den til gengæld påvirkes af førsteaftenens stemning og i højere grad end tidligere sø-

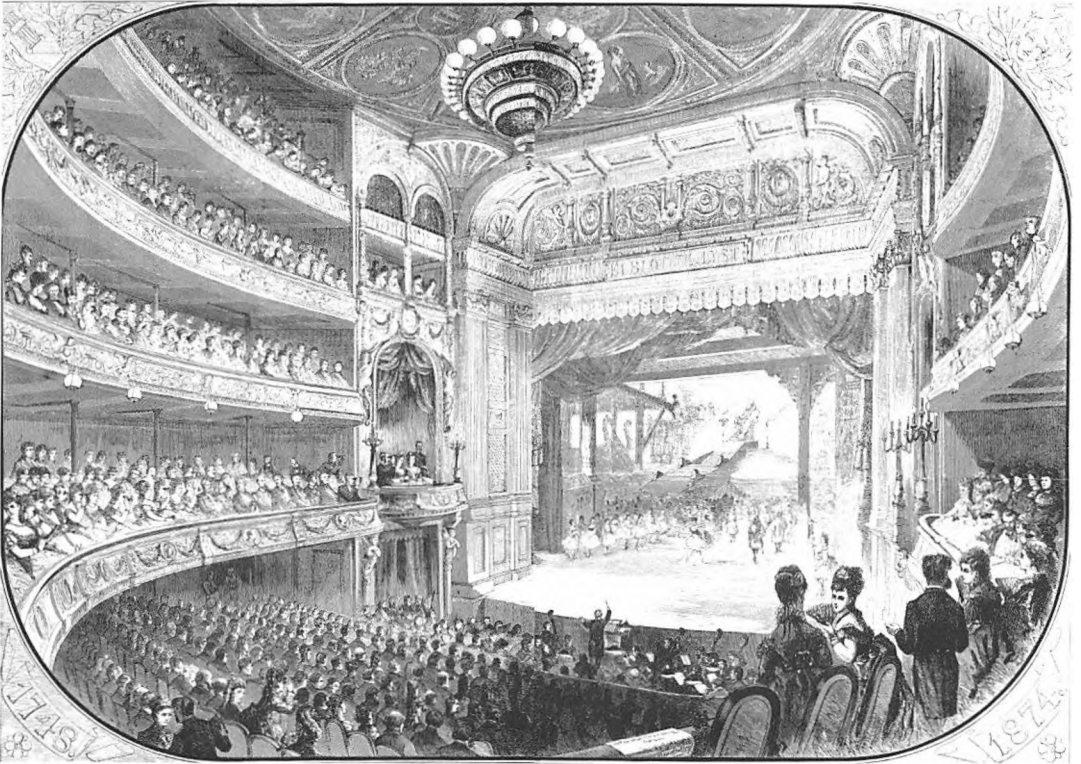
Det nye Kgl. Teater var blevet et nyt centrum på Kongens Nytorv. 14. november 1879 drog studenter og kunstnere i fakkeltog til teatret for at hylde Oehlenschlägers minde på hans 100-årsdag ved hans statue, der 15. oktober 1874 var blevet opstillet foran teatret, side om side med Ludvig Holberg. – Xylografi i Ill. Tidende 1879/80.

Her er det tegneren Knud Gamburg, der i 1886 har siddet i parkettet med en række af tidens kendte navne: Erik Bøgh, Ludvig Phister, Carl Brosbøll, J. P. Holst, J. P. Hartmann, Sophus Schandorph, Vilh. Bergsøe, fru Johanne Luise Heiberg, Carl Ploug, Niels W. Gade m.fl. I kongelogen sidder Christian 9. og dronning Louise med familie. – Tegning på Teatermuseet.

ler sig som den, der bringer en folkedom til udførelse«. Men ikke desto mindre siges det dog, at »gennemsnittet endnu betragter teatret som en forlystelse og føler sig fornærmet, når der i stedet for moro bydes det alvorlig kunst«. Endnu levede der flere, som ikke havde glemt de glade dage i begyndelsen af 1860erne, da Det kgl. Teater hvad skuespilkunst angik havde været »et af de betydeligste teatre i Europa«. Det disponerede dengang over tre så fremragende skuespillere som *Johanne Luise Heiberg*, *Michael Wiehe* og *Ludvig Phister*, »tre navne, som ville have været en prydding for den mest udmærkede scene i Europa«. I 1864 var Michael Wiehe død og samme år havde fru Heiberg for anden gang trukket sig tilbage, hvorimod Phister først havde forladt teatret i 1872. Da stod imidlertid et nyt hold af skuespillere parat: *Betty Hennings*, *Emil* og *Olaf Poulsen*, mens balletten under *August Bourdonvilles* ledelse kastede glans over den gamle scene.

Som nævnt svigtede publikum heller ikke teatret i dets nye bygning, og navnlig har det vel været en stor oplevelse for det at overvære de festforestillinger, der i december 1884 spillede til ære for Holberg i 200 året for hans fødsel – om ikke for andet så for at se den 77-årige Phisters gæsteoptræden som Oldfux i »Den Stundesløse«.

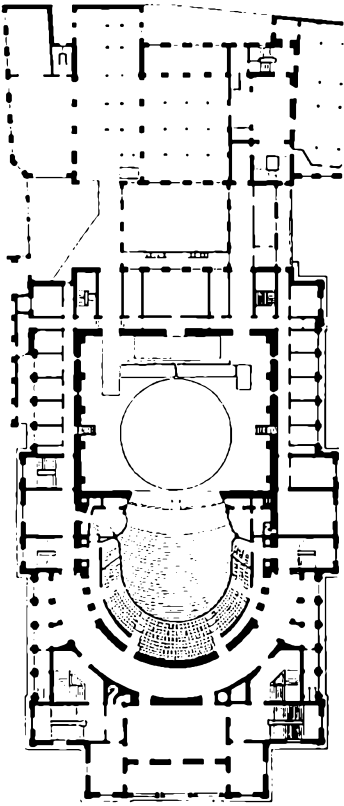

Tilskuerpladserne og scenen i Vilh. Dahlerups nye teater omkring 1874. – Tegning III. Tidende 1873/74.

Det er den dag i dag lidt af en klatretur at komme på plads i det stejle galleri i Det kgl. Teater, men mange tilskuere har i over 100 år fået set en forestilling herfra for små penge. Her har maleren Erik Henningsen (1855-1930) været med i højderne og præsteret denne tegning i 1900. – Teatermuseet.

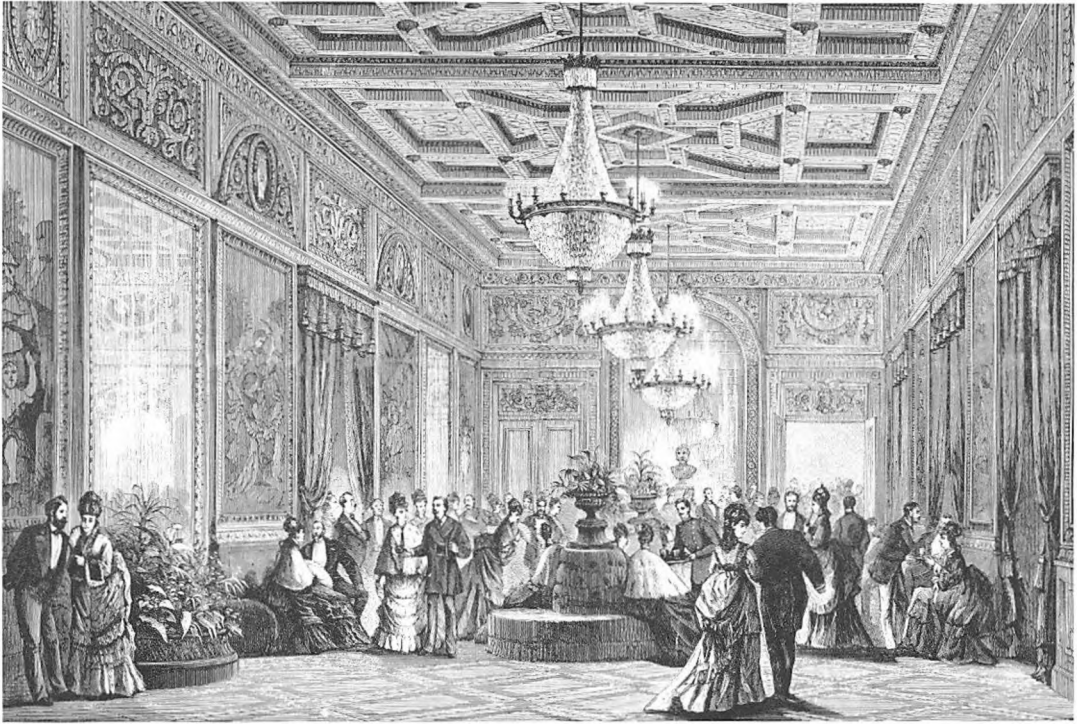
Plan over det nye Kgl. Teater i 1874. Vilhelm Dahlerup, der havde vundet 1. præmie i arkitektkonkurrencen 1871, fulgte i princippet det gamle teaters indretning. Men med større dimensioner og en etage mere fik han plads til 1.600 personer i sit nye teaterum. – Teatermuseet.

Enkelte stykker formåede også at vække datidens tilskuere til eftertanke. Det var således tilfældet med Ibsens »Et Dukkehjem«, der havde premiere i 1879, og »Vildanden«s opførelse 1885. I det stærke bifald efter sidste akt, blandede der sig dog, skrev *Erik Skram* i en anmeldelse »en ikke ubetydelig hyssen«, og det var sikkert den almindelige mening, han gav udtryk for, når han tilføjede, at skuespillet havde skaffet publikum »en aftens uhygge i stedet for nogle timers adspredelse og hvile«, for efter hans opfattelse, og det gjaldt utvivlsomt også adskillige andre af hans samtidige, var »Vildanden« i dramatisk henseende et svagt arbejde. »Morgenbladet« kaldte det endog en vivisektion i stor stil!

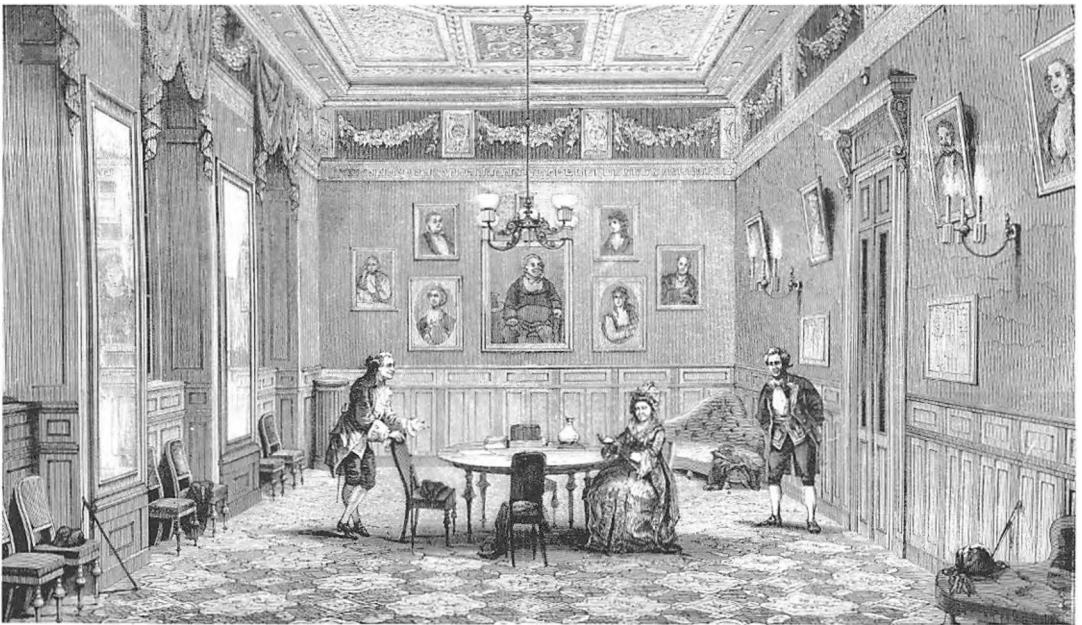
Hvad man ønskede og derfor hellere så opført var et let og underholdende stykke med et kvikt replikskifte som »Et Aftenbesøg«, der var et debutarbejde af »en ung københavnsk frue, tilhørende det velhavende og oplyste bourgeoisie, fru *Emma Gad*, født *Halkier* og gift med en sø-officer (senere admiral)«. Det var også helt i tidens ånd, at *Edvard Brandes'* stykke »Kærlighed«, som havde premiere i marts 1887, blev modtaget »med bragende bifald af det udsolgte hus«. Premieren på forestillingen, der handlede om det moderne københavnske selskab, overværedes af kongefamilien.

Det var imidlertid ikke alle, der var lige tilfredse med det nye teater, og navnlig kritiseredes dets administration under den almægtige kammerherre *Edvard Fallesens* ledelse fra 1876 til sin død 1894 til trods for hans sympati for moderne skuespil. I »Morgenposten« krævede *Holger Drachmann* hans afgang, fordi han efter hans mening »betragtede skuespillerne som gøglere, forfatterne som servile supplikanter, kritikken som klage, publikum som et pensionat, der akkurat skal have til føden. Teatret er hans, en finere café chantant, hvor fremmede potentater væsentligst skal 'mores' efter tallet og sør souperen«. Også komponisten *P.E. Lange-Müller* og forfatteren *Emil v.d. Recke* havde kun kritik tilovers for kammerherren, der imidlertid som gammel militær og tidligere kommandant på Bornholm forstod at forsvare sig, og det var da endelig på hans initiativ, at den berømte franske skuespillerinde *Sarah Bernhards* gæstespil i 1880 kom i stand. Det betragtedes som en virkelig stor begivenhed i det københavnske teaterliv.

Foruden de allerede omtalte skuespillere, Betty Hennings, Emil og Olaf Poulsen, kastede i denne periode fru *Eckardt*, *Peter Jerndorff* og *Karl Mantzius* for blot at nævne nogle enkelte, glans over teatret, men lige så stor betyde-

Tilskuerfoyeren i det nye Kgl. Teater. Den stadig eksisterende store sal bag søjlerne ud mod Kongens Nytorv var fra starten rigt udstyret med marmor og stuk. Foyeren var egentlig kun beregnet for tilskuerne med de dyreste pladser, men man afspærrede dog ikke adgangen for tilskuerne fra etagerne og galleriet. – Ill. Tidende 1874/75.

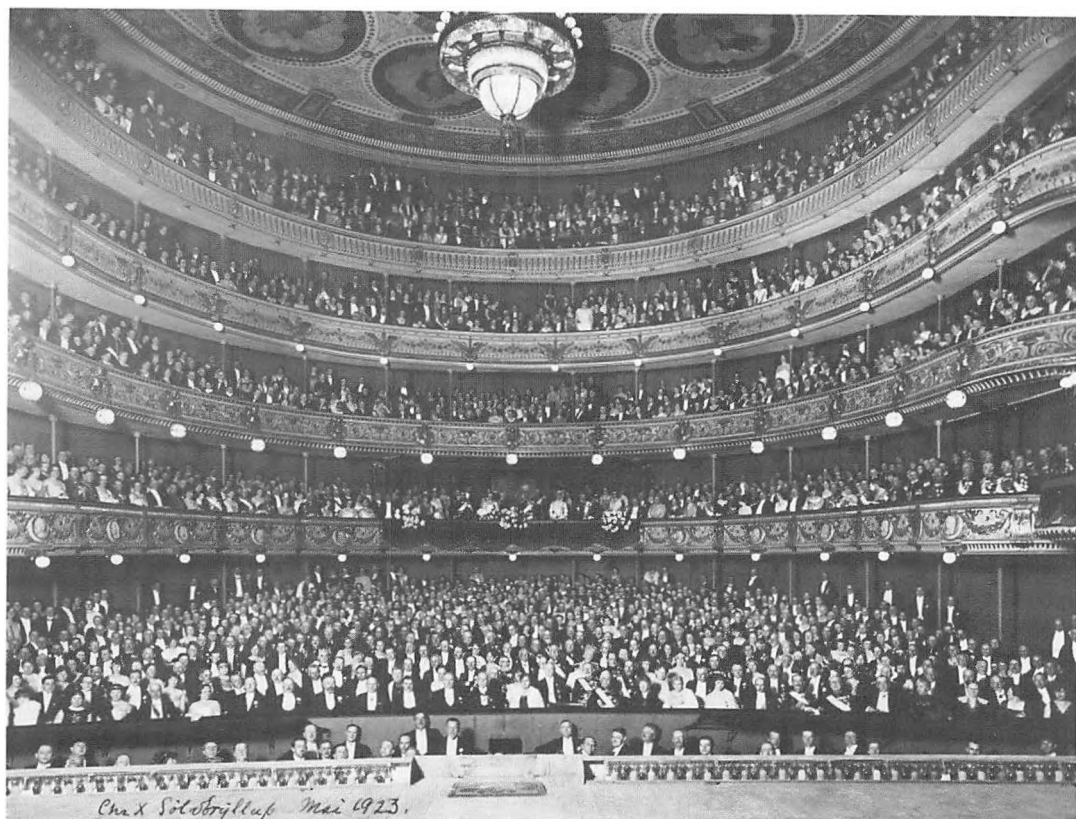
Vilhelm Dahlerups nye teater på Kongens Nytorv havde naturligvis også en skuespillerfoyer, hvor teatrets kræfter kunne opholde sig under forestillingen, når de ikke var på scenen. – Tegning fra Ill. Tidende 1874/75.

Vilh. Dahlerups og Ove Petersens Kgl. Teater fik lov at stå temmelig urørt i over 100 år. Man søgte nemlig at løse dobbeltdriftproblemerne i 1930'erne ved at overtage Statsradiofoniens »Stårkasse«, og det berørte jo ikke direkte den gamle bygning. Foto ca. 1960. – Bymuseet.

Også Dahlerups overdådigt udstyrede teaterfoyer og den brede, buede gang bag balkonetagerne står urørt. Her har teatergæsterne i pausen hilst på medgæster i over 100 år. Foto ca. 1960. – Bymuseet.

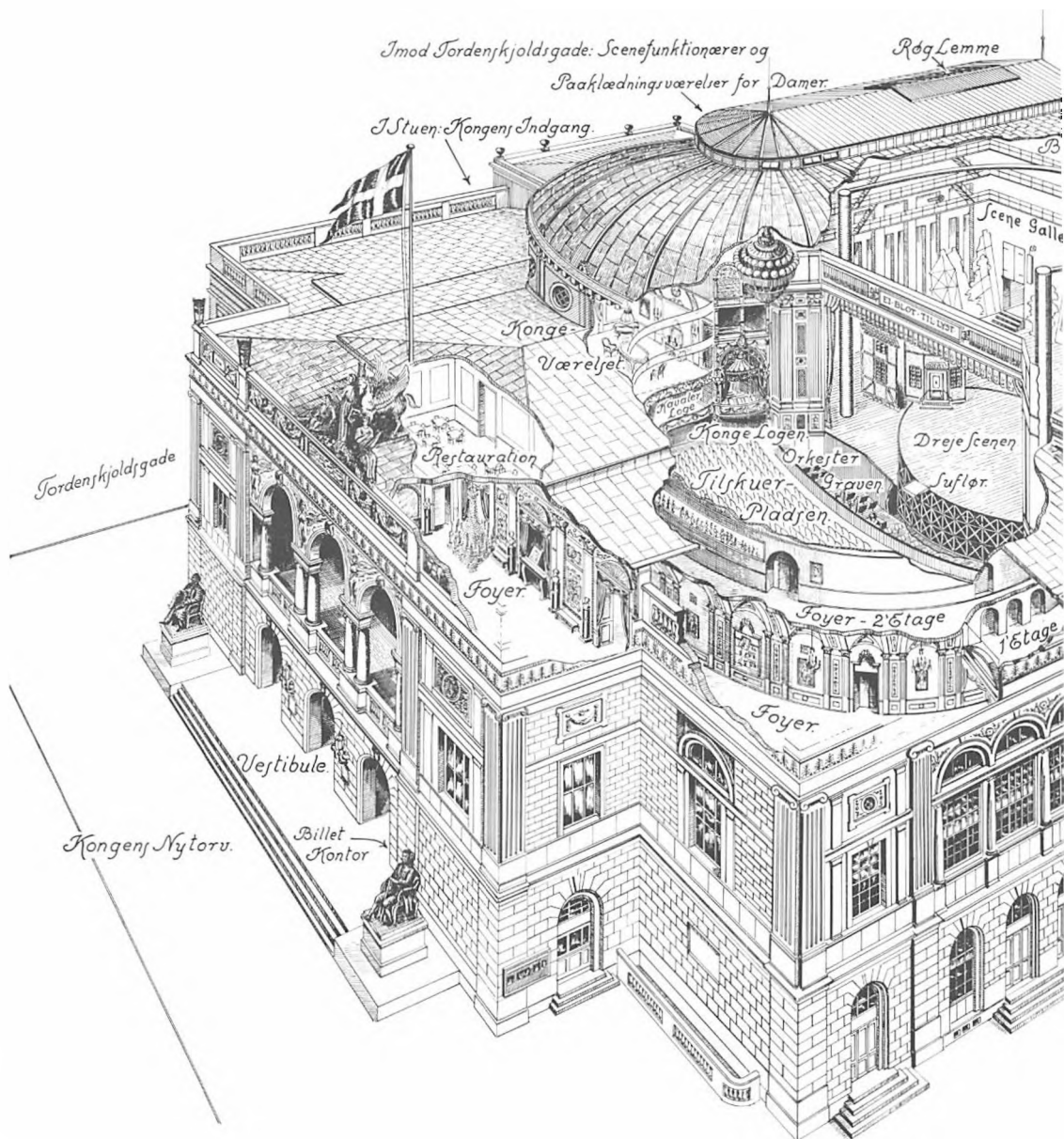

ning havde det, at dets instruktørstab i disse år blev uddvidet med *William Bloch*, der som ingen anden forstod sig på de moderne naturalistiske teaterstykker, idet han så at sige ofte gjorde sig til stykkets med-forfatter.

Nu som før var Det kgl. Teater udsat for offentlighedens opmærksomhed – hvad enten det gjaldt repertoire eller de enkelte skuespilleres privatliv. Februar 1893 debuterede den unge *Vilhelm Herold* som Faust i Gounods opera, og den unge bagersøn fra Bornholm blev hurtigt operaens mest fejrede stjerne, og hans evne til at leve sig ind i rollerne gav ham tilnavnet sangerskuespilleren eller skuespillersangeren.

En af kammerherre *Fallesens* fortjenester var hans engagement af den norske komponist Johan Svendsen som leder af kapellet. Ikke alene var han en genial komponist, men også en inspirerende dirigent. Derimod havde balletten i begyndelsen af *Fallesens* regime trange kår. Efter *Bournonvilles* fratræden 1876 knyttedes flere »balletdirigenter« til teatret, men først da Hans Beck, ung og fejret solodanser, i 1893 blev kaldt til balletdirigentposten, kom denne kunstart igen på fode, og den gamle *Bournonville*-tradition genoplivet. Hans Becks og den unge

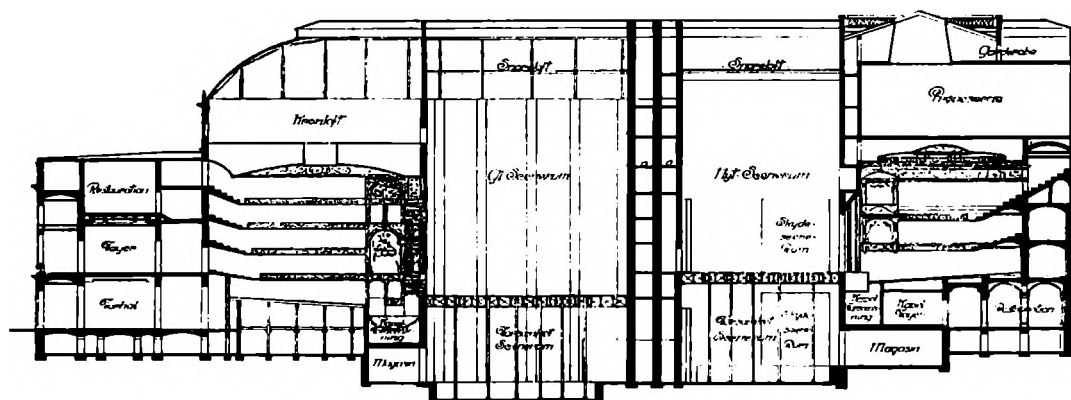
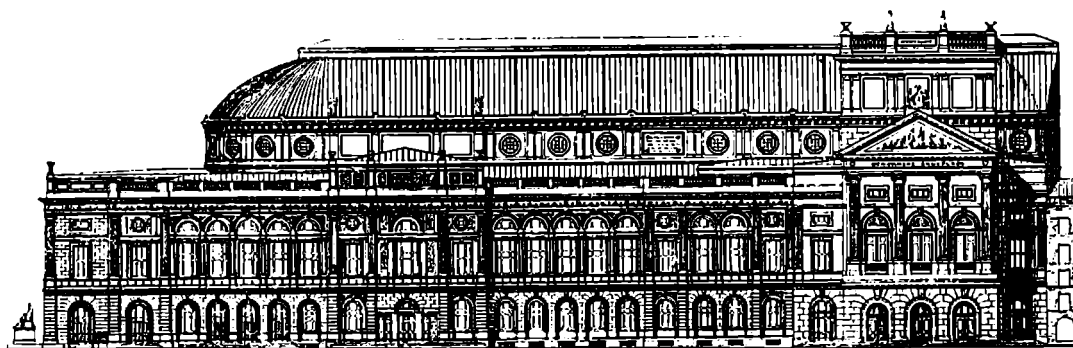
Ved de store festforestillinger, navnlig ved royale begivenheder, er der altid fuldt hus, og der er i årenes løb af kgl. hoffotograf Peter Elfelt taget tallose billeder af de 1.600 gæster, inkluderet kongefamilien, fordelt på gulv, balkon med kongeloge, 1. og 2. etage samt galleriet. Et sådant billede giver et godt indtryk af det festlige rum, hvis øvre tilskuerpladser bæres af slanke, fløjlsbetrukne jernsøjler. Fotografi fra Christian 10.s og dronning Alexandrines sølvbryllup i 1923. – Elfelt.

Tegneren P. Haagen Jørgensen vakte i 1940'erne stor opmærksomhed i »Politikens Magasin« med sine mange instruktive tegninger af offentlige bygninger, som tillige havde offentlighedens interesse. Adskillige af dem er anvendt i nærværende værk. Her har han i 1941 tegnet Det kgl. Teater, som det så ud i de 100 år, det – på godt og ondt – fik lov at stå urørt. De fleste af teksterne taler for sig selv, og

solodanserinde Valborg Jørgensens præstationer bl. a. i »Napoli« var uovertrufne.

Mere betinget modtog kritikken i 1902 den unge *Poul Reumert*, der var søn af den kendte skuespiller *Elith Reumert*, da han som ung nybegt student debuterede i en lille rolle i det engelske lystspil »Da vi var Enogtyve«. »Den unge Reumert havde kun et par replikker og i en enkelt

Aldrig: Skønt teatret har stået urørt i så mange år, har det ikke skortet på planer om ændringer. Særligt, hvad angår planer om dobbeltdrift for at kunne dyrke både skuespil, opera og ballet lige effektivt under samme, statslige regi. Her er arkitekt Erik Chr. Bunchs forslag fra 1917 om at ombygge den bageste del af Dahlerup-teatret til endnu et teater, hvis scene lå med ryggen til den gamle scene. Denne plan fremkom, 15 år før man byggede »Stærkassen«. – Arkitekten 1917.

Dobbeltsenen

Allerede i begyndelsen af dette århundrede var Det kgl. Teaters ramme blevet for snæver, og i 1915 indkaldte undervisningsministeren, under hvem teatret dengang sorterede, forslag til en ombygning og udvidelse. Arkitekt *Erik Bunch*, der var en meget ivrig fortaler for denne tanke, fremkom i 1915 med planer og ideer til en udvidelse i umiddelbar tilknytning til selve teatret med en mindre og mere intim scene. Skønt hans forslag blev varmt anbefalet af *Poul Henningsen* i *Kritisk Revy*, blev det af økonomiske årsager udsat for stærk kritik, blandt andet fra Akademisk Arkitektforening. I alt udførte Erik Bunch ni projekter, deraf to sammen med arkitekten *Holger Jacobsen*, der til sidst blev den, som ministeriet henvendte sig til og anmodede om sammen med Erik Bunch at udarbejde et forslag. Holger Jacobsen betingede sig imidlertid at blive frit stillet. Et projekt fra 1919 viser det nye teater placeret på mellembygningens plads tværs over Heibergsgade og vinkelret på det gamle teater med en palla-

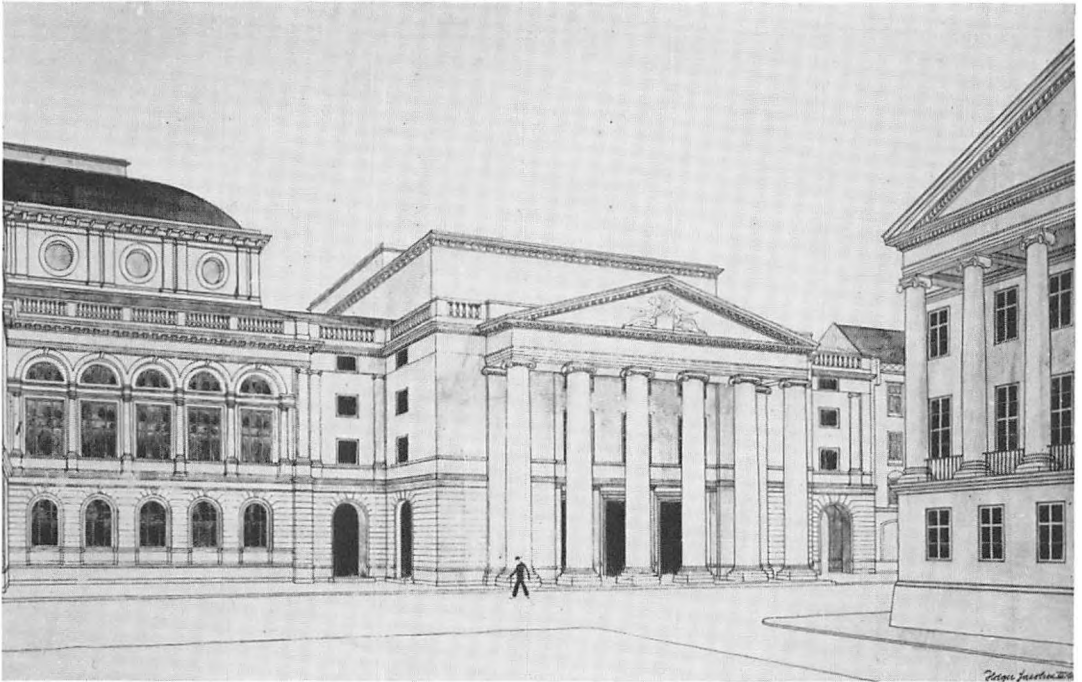
Holger Jacobsen (1876-1959). Arkitekt, hvis hovedværk i København blev Det kgl. Teaters Nye Scene, »Stærekassen« i Tordenskjoldsgade, der opførtes 1929-31 og præmieredes af Københavns kommune i 1932 (se side 141). Inden opførelsen havde han og andre udført flere interessante projekter. »Stærekassen« har været byens mest udskældte bygning, både på grund af sit udseende og sine interne upraktiskheder. Men teatret var et af vore få danske eksempler på Art Deco, som var særdeles udbredt i Frankrig og USA i 1920'erne. Jacobsen stod 1914 for genopførelsen af *Cirkusbygningen* efter en brand, (bind 14), og for *Ø.K.s hovedsæde* i Holbergsgade 1946-49, efter at Goufred Tvedes oprindelige bygning fra 1907 var blevet schalburgteret under besættelsen. Da chefarkitekten for *Politigården*, Hack Kampmann, døde 1920, blev Holger Jacobsen indsat i hans sted, indtil gården stod færdig i 1924, selv om det var den unge Aage Rafn, som blev bygningsens reelle formgiver (bind 15). Jacobsen udførte også en lang række fantasifulde projekter, bl.a. 1912 til et *Nationalmuseum på Rosenborg Eksercerplads*, et projekt indleveret til Akademiets store guldmedalje (bind 7). 1954 deltog han i konkurrencer om en regulering af Rådhuspladsen (bind 14).

diansk udformet facade ud til Holmens Kanal. 1924 udarbejdede Holger Jacobsen sit endelige projekt til »Stærekassen«, der skulle benyttes som dobbeltscene i forbindelse med den nye statsradiofonibygning. Den placeredes vinkelret på Det kgl. Teaters scene tværs over Tordenskjoldsgade og opførtes 1929-31. Et år senere præmieredes den af Københavns kommune, og alle implicerede parter var tilsyneladende yderst tilfredse med denne løsning. Mod Kongens Nytorv blev facaden udsmykket bl.a. med kobber og bronzefigurer, forestillende Apollon og de komiske og tragiske musen, udført af billedhuggerne *E. Utzon-Frank* og *O. Stæhr-Nielsen*, mens mosaikkerne i loftshvælvet over Tordenskjoldsgade skildres *Einar Nielsen*, der skabte dette særprægede arbejde i årene 1932-39.

I virkeligheden var det ikke alle, der var lige begejstrede for »Stærekassen«, således krævede »Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse« den i 1933 nedrevet, fordi den anså bygningen for at være en hån mod torvets ældre fornemme huse og ikke mindst mod Det kgl. Teater. Kravet om dens nedrivning rejstes atter fra anden side, da det viste sig, at bygningen efterhånden blev for lille til Statsradiofonien. Kritiken rettedes mod Holger Jacobsen, der forsvarede sig med, at hans opgave havde været at opføre et nyt intimteater ved siden af Det kgl. Teaters store scene, men ikke desto mindre overvejedes det, om der skulle rejses sag mod ham for at have misadministreret statens penge, og striden udviklede sig efterhånden til en politisk storvask, hvor alle, der ønskede »Stærekassen« nedrivning på et mere eller mindre sagligt grundlag, gav deres besyv med. I vor tid er der imidlertid næppe mange, som ikke kan indse, hvilket betydningsfuldt kunstværk den i virkeligheden er.

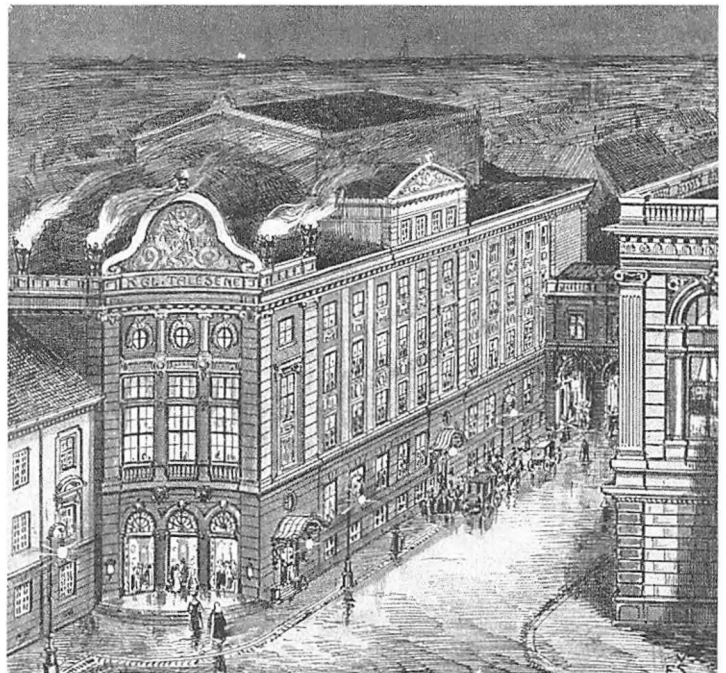
I øvrigt ledede Holger Jacobsen også i 1929-30 en ombygning af det gamle teaters scene og tilhørende magasinbygning. I det lange løb kunne dog hverken den gamle scene eller »Stærekassen« tilfredsstille de krav, der måtte stilles til et moderne teater, og i marts 1978 indbød Ministeriet for kulturelle anliggender »til en offentlig idékonkurrence om et nyt skuespilhus til Det kgl. Teater« »med det formål at fremkalde ideer til belysning af de funktionelle, arkitektoniske og byplanmæssige muligheder for placering og udformning af et nyt skuespilhus som led i et samlet teaterkompleks ved Kongens Nytorv«, hvori »gamle scene, et nyt skuespilhus og en intimszene skal indgå«.

Endvidere ønskede man at få en idémæssig belysning

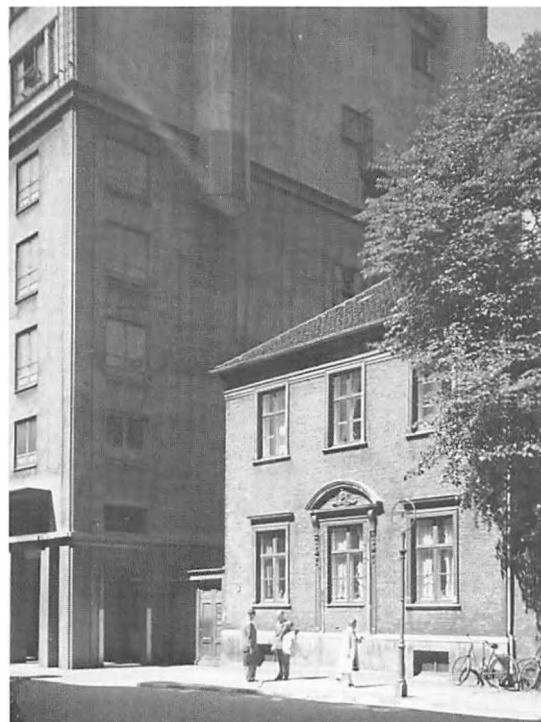
Aldrig: Holger Jacobsen, som til slut sejrede med sit »Stærekasse«-projekt, var ikke kommet sovende til resultatet. Han havde arbejdet med dobbeltsceneprojektet siden 1919. Her er hans første forslag: en tempelagtig teaterfacade til den tænkte dobbeltscene ud mod Holmens Kanal, placeret, hvor det gamle teaters »baglandsbygninger« hidtil havde ligget. – Tegning i Kunstakademiets Bibliotek.

Aldrig: Det er klart, at dobbeltscene-planen altid har måttet operere med muligheder mod Heibergsgade eller – som her – mod Tordenskjoldsgade. Mod Magasin du Nord eller mod Kongens Nytorv kunne ingen løsning hentes. Her er en plan om en selvstændig teaterbygning anbragt, hvor Brønnums Café har ligget i mange år som nabo til Harsdorffs Palæ – og hvor begge fremdeles ligger. Bemærk, at teatrene tænkes forbundet med en bro, hvor »Stærekassen« til sidst kom til at ligge. Tegning signeret ES. ca. 1920. – Bymuseet.

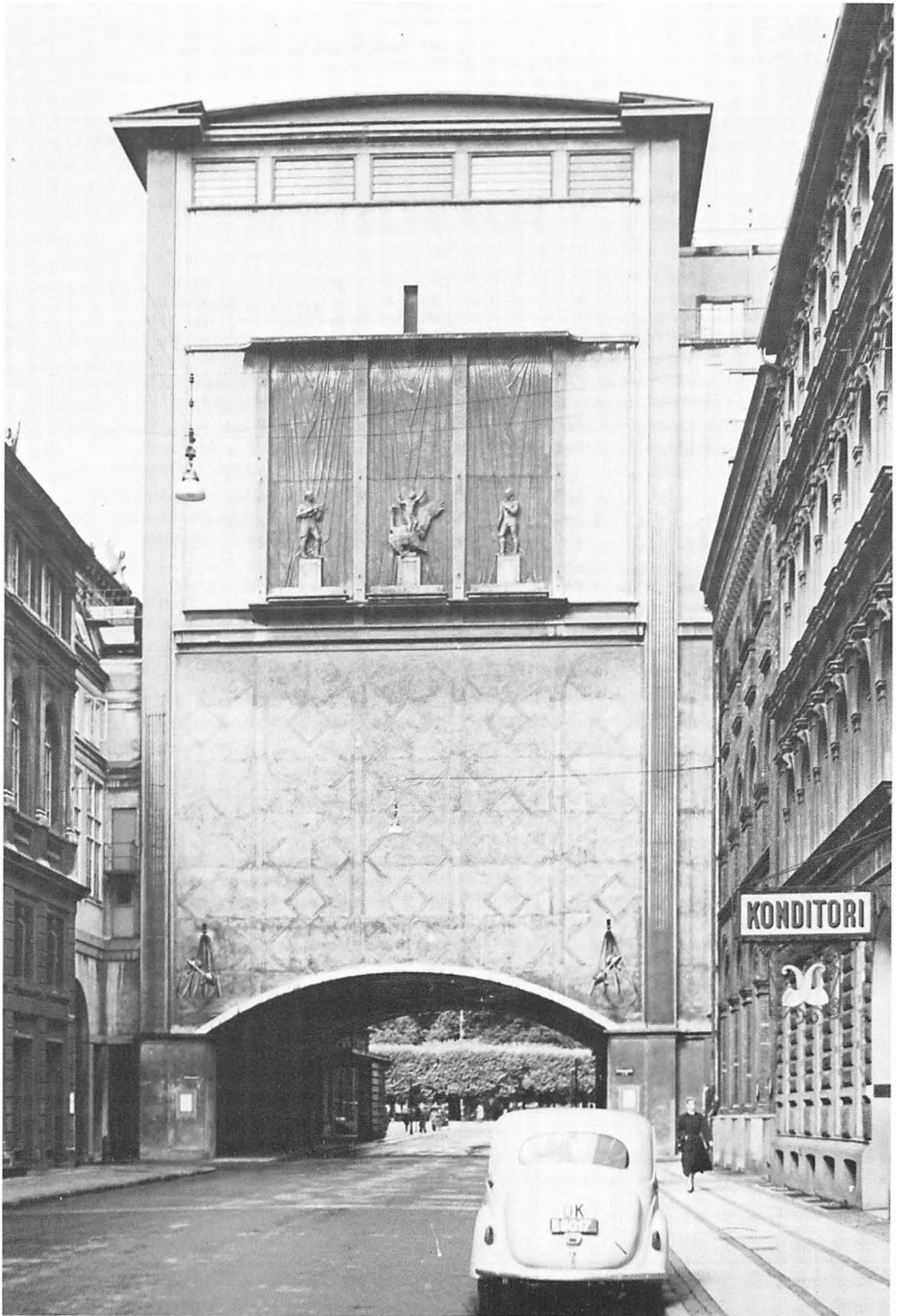
Københavnerne var chokerede, da arkitekt Holger Jacobsen i 1931 kunne præsentere sin nye teater-tilbygning til det godt 55 år gamle Kgl. Teater på Kongens Nytorv. Det blev den mest udskældte bygning i hovedstaden i mange år, og den fik straks navnet »Stærekassen«. Foto 1948. – Hassing.

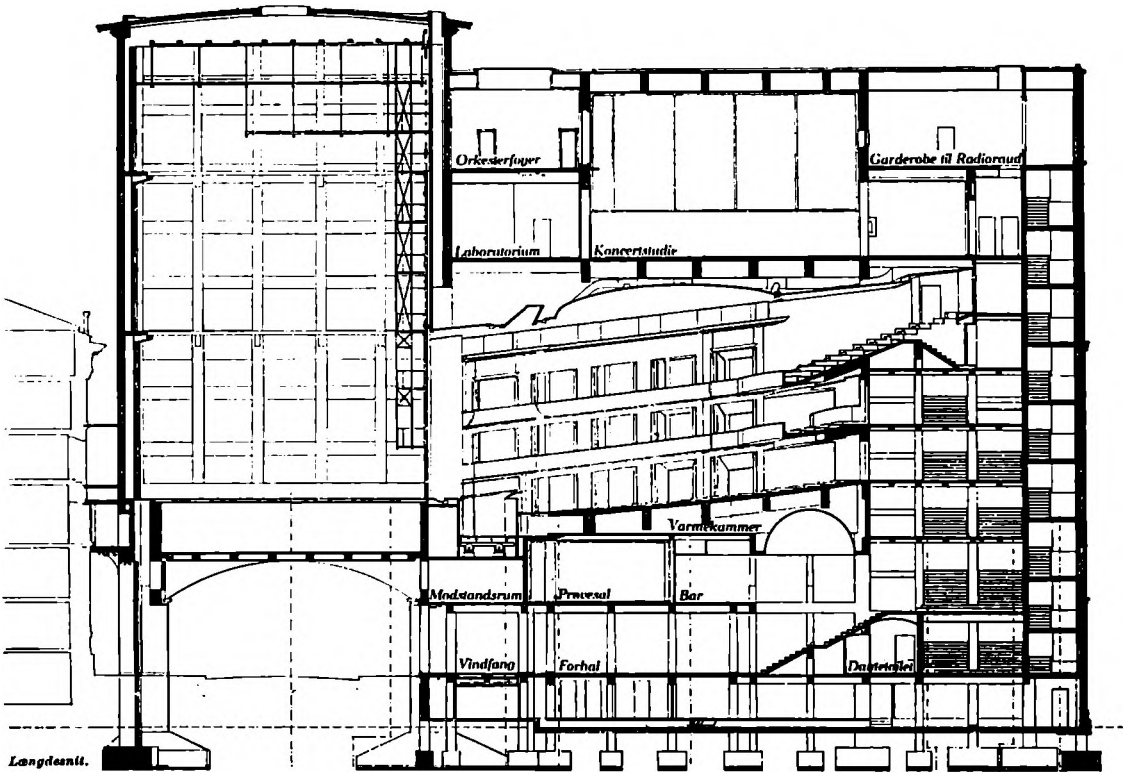

Det var ikke bare den svævende »Stærekasse«, der trykkede bebyggelsen ved Tordenskjoldsgade og Heibergsgade. Den nye teaterbygning havde tillige en stor og høj sidebygning, der anes på billedet ovenfor, og ses her på nært hold i Heibergsgade. Foto 1948. – Hassing.

Næste side:

Her er et nærbillede af Det kgl. Teaters nye scene, »Stærekassen«, set fra bagsiden i Tordenskjoldsgade ud mod Kongens Nytorv. Den blev opført 1929-31, oprindelig beregnet for Statsradiofonien. En lang række kunstnere medvirkede ved det ejendommelige bygningsværks udsmykning, således billedhuggerne E. Utzon-Frank og O. Stæhr-Nielsen på facaderne og maleren Einar Nielsen med mosaikbillederne (1932-39) over gennemkørselsporten i Tordenskjoldsgade. Foto 1970. – Kunstakademiets Bibliotek.

Snit af Stærkassen. Selve »kassen«, som er opført over Tordenskjoldsgade, indeholder kun scenen og sno-loftet over samme. Det udgør den mindste del af teatret. Hele tilskuerpladsen, de lave trapper m.v. er anbragt i den vældige »bagkrop« på Stærkassen, som ligger langs Heibergsgade. Snittet er set mod Kongens Nytorv. – Arkitekten.

af byplanforholdene i kvarteret, som efterhånden med dets udbygning var blevet temmelig broget. Teatrets udvidelse var da heller ikke forberedt i byens lokalplan.

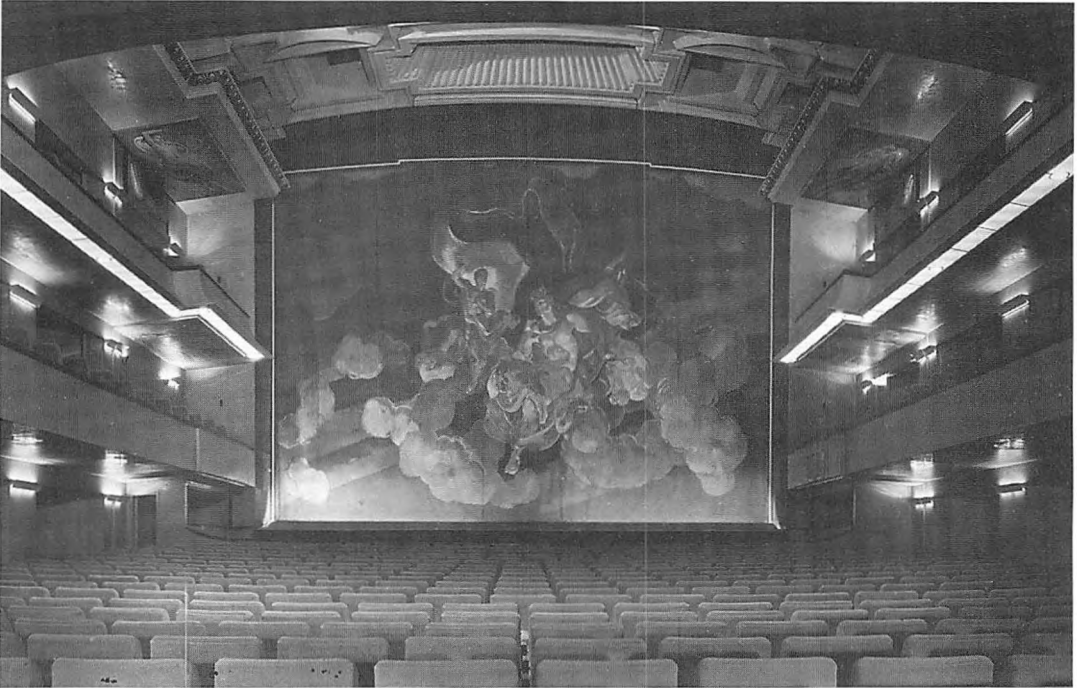

Ved 100-årsdagen for Bournonvilles død mindedes Postvæsenet hans rige bidrag til dansk og udenlandsk ballet i forrige århundrede.

Seneste ombygninger

Gammelholm skulle bevare sin karakter som boligområde, og områdets institutioner, herunder Kunstakademiet, skulle fortsat kunne fungere på hensigtsmæssig måde. Teatrets udbygning skulle dels foretages i karreen bag teatrets gamle magasinbygning langs Holmens Kanal, dels i karreen over for teatret på den anden side Tordenskjoldsgade.

Idékonkurrencen tænkte efterfulgt af »en projektkonkurrence om den nøjere udformning af bygningsanlægget, der skal rumme skuespilhuset. Ideer og forslag, der

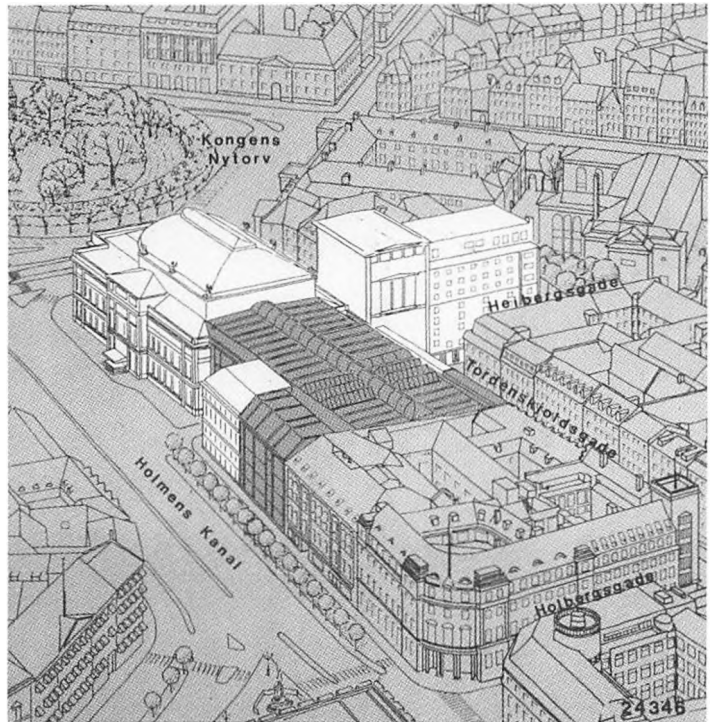
Teatersalen i Stærekassen fremtrådte i moderne 1930-stil. Salen var tænkt som radio-optagelsesrum af teaterforestillinger og blev først senere til Det kgl. Teaters nye scene. Fortæppet med »Apollo og digteren« var malet af Stefan Viggo Pedersen. Foto 1970. – Kunstakademiets Bibliotek.

Publikums misfornøjelse med Stærekassen var ikke begrænset til bygningens ydre fremtræden. De lave etager, der førte trappen op til teatersalen, fremkaldte klaustrofobi. Foto 1970. – Kunstakademiets Bibliotek.

GAMMELHOLM

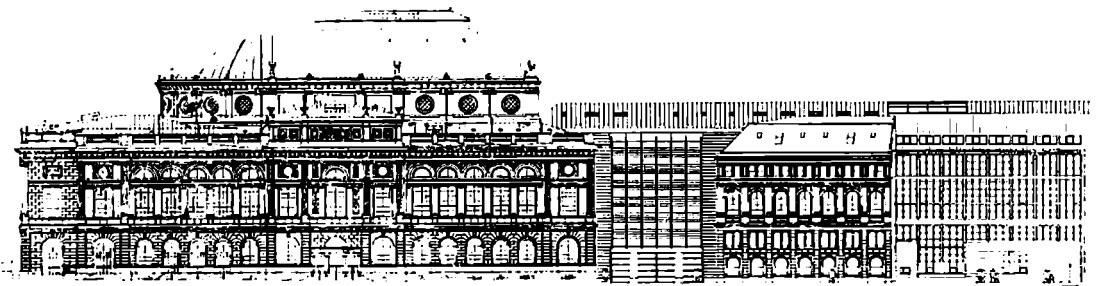
Da de store om- og tilbygningsplaner fremkom i 1970erne, udarbejdede man denne anskuelige tegning, der med hvidt viser, hvad man allerede havde – nemlig Dahlerups teaterbygning, den lille kantinebygning og Stærkassen med sin store pukkel i Heibergsgade. Det skulle der ikke røres meget ved. De mørkegrå bygninger viser derimod alt, hvad der skulle nybygges. Ud mod Holmens Kanal skulle kun den 100 år gamle ejendom i nr. 5 falde, og samtidig ville man sløjfe gennemgangen ad Heibergsgade til Tordenskjoldsgade. Det var faktisk, hvad der skete. Se næste opslag. – Bymuseet.

Nedenfor:
Arkitekttegning af den forestående ombygning 1981-85 i Det kgl. Teaters bagland, udført af Nils Koppel og Knud Holscher i slutningen af 1970erne. Her ser man den blændede indkørsel mod Heibergsgade, det bevarede kantinehus og det nye hus i nr. 5. Men først på side 146 vil man se hele den store udvidelse, der opstod bag facaden. – Kunstakademiets Bibliotek.

fremkom som et resultat af idékonkurrencen, skulle indgå i den videre planlægning af området og i arbejdet vedrørende formuleringen af projektkonkurrencens program«. Denne konkurrence, oplystes det, tænkte afholdt som en indbudt konkurrence.

Idékurrencens grundlag fastholdt ønsket om »at bevare forbindelsen mellem de tre kunstarter, skuespil, opera og ballet inden for det samlede bygningskompleks«. En alsidig dommerkomité bestående bl.a. af repræsentanter for Københavns kommune, Kunstakademiet, Kulturministeriet, Boligministeriet, Undervisningsministeriets byggedirektorat, Danske Arkitekters Landsforbund og Det kgl. Teater skulle bedømme de

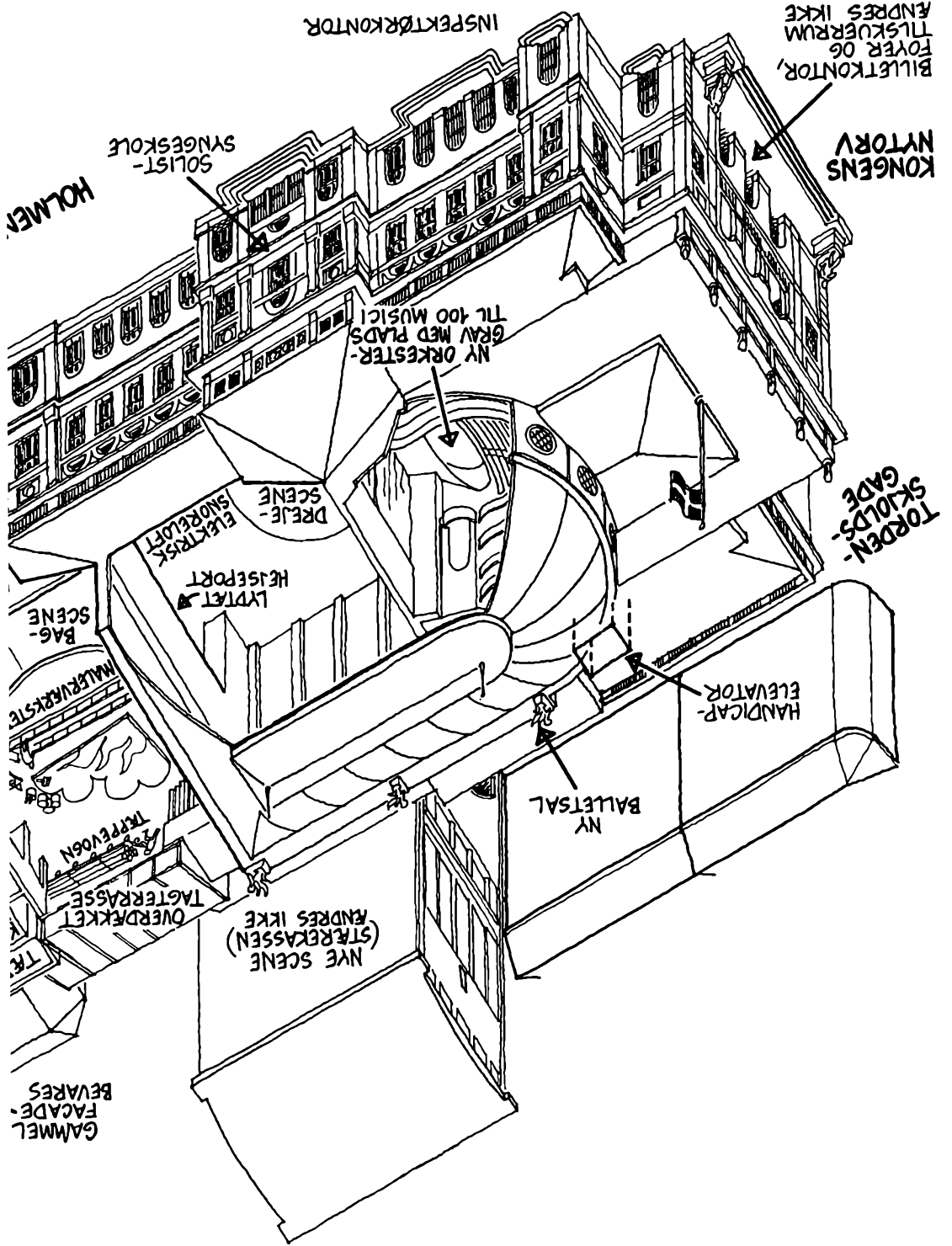
Knud Holscher (f.1930). I mange år medarbejder hos Arne Jacobsen, inden han selv i et kompagniskab med Gunnar Krohn og Hartvig Rasmussen gennem konkurrencer fik store opgaver, hvoraf Odense Universitet blev den betydeligste. I kompagniskab med Svend Axelsson vandt Holscher konkurrencen om *Det kgl. Teaters* udvidelse i 1980. Hans store projekt blev dog opgivet. Teatrets faste arkitekt, Nils Koppel, foretog i stedet alle ombygninger inden for det gamle teaters rammer, mens Holscher og Axelsson kom til at stå for tilbygningen både med facade mod Holmens Kanal og Tordenskjoldsgade 1982-86 (dette bind).

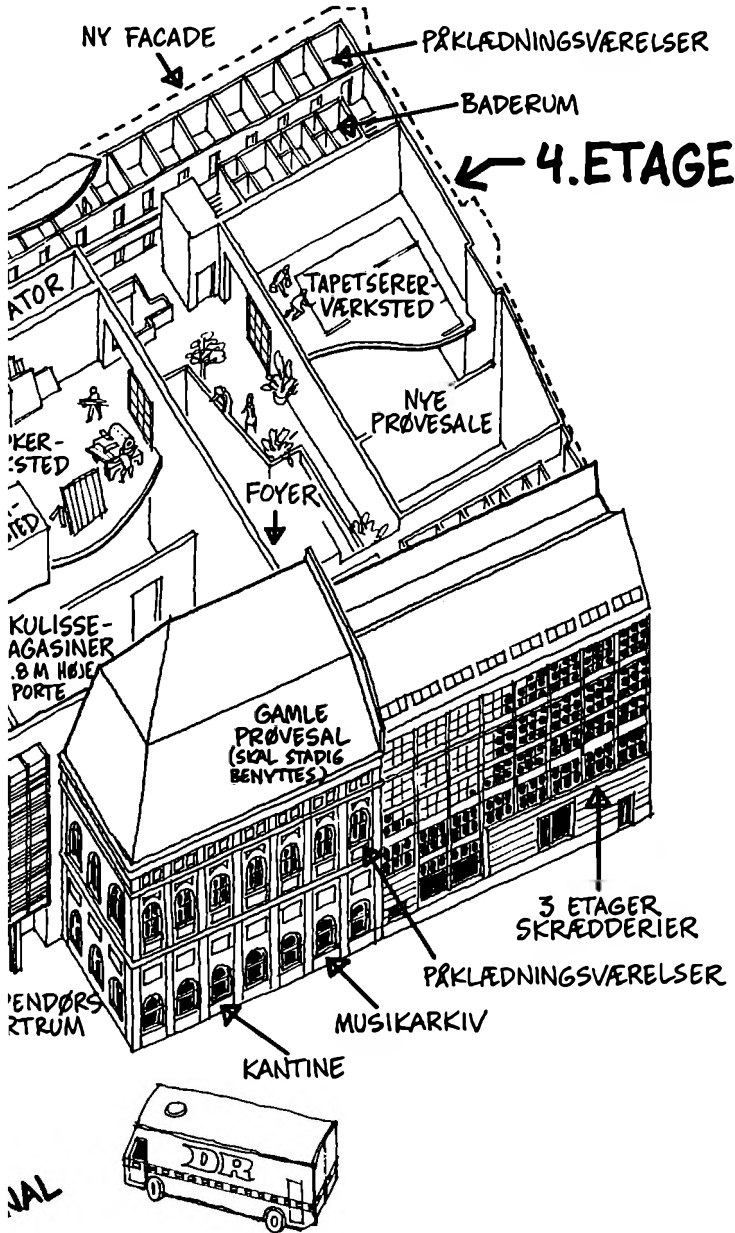
indsendte projekter. Den samlede præmiesum var på 500.000 kr. Højeste præmie ville blive på mindst 100.000 kr., og ingen præmie ville blive mindre end 25.000 kr. Fordelingen skulle foretages efter dommerkomiteens skøn, og forslagene skulle være indsendt senest 20. juli 1978 til Ministeriet for kulturelle anliggender. I alt indkom der 49 projekter, men som kritikken i Berlingske Weekend-avis skrev 1. september samme år, var der »ikke et eneste, som anviste en tilfredsstillende løsning på såvel de teatermæssige som de arkitektoniske og byplanmæssige krav«.

I den afgørende projektkonkurrence 1978 »om den nøjere udformning af det samlede nye bygningsanlæg, hvori et nyt skuespilhus til Det kgl. Teater indgår, placeret inden for det beskrevne areal«, deltog de tre hovedvindere: arkitekt, professor *Knud Holscher*, professor *Hall-dor Gunnløgsson* og arkitekt *Jørn Nielsen* samt som den tredje arkitekten, professor *Jørgen Selchau*, mens det blev overdraget kgl. bygningsinspektør, arkitekt *Nils Koppel* at forestå ombygningen af Det kgl. Teaters gamle bygning, der fandt sted i årene 1981-85.

For Dahlerups & Ove Petersens Kongelige Teater var det nye Gammelholm en prægtig baggrund med sine rigt dekorerede facader, inspireret af fransk og italiensk renaissancearkitektur, der samtidig gav det en helhedskarakter, som efter datidens opfattelse i skønhed kunne måle sig med de kvarterer, der var opstået efter byens to store brande 1728 og 1795 – og måske navnlig med Frederiksstadens. Dets fortid som orlogsværft glemtes dog ikke, for af de nye gader, der anlagdes, blev de nord-sydgående opkaldt efter de berømte søhelte: *Herluf Trolle*, *Peder Skram*, *Tordenskjold* og *Niels Juel*, hvorimod *Holberg* og *Heiberg* som en hentydning til Det kgl. Teater blev mindet i to øst-vestliggende gader, hvorimod den nye gade langs havnen simpelt hen blev kaldt *Havnegade*. Som nævnt blev den første grund i det nye kvarter solgt 1861, og i 1877 var dets udbygning så godt som helt fulendt.

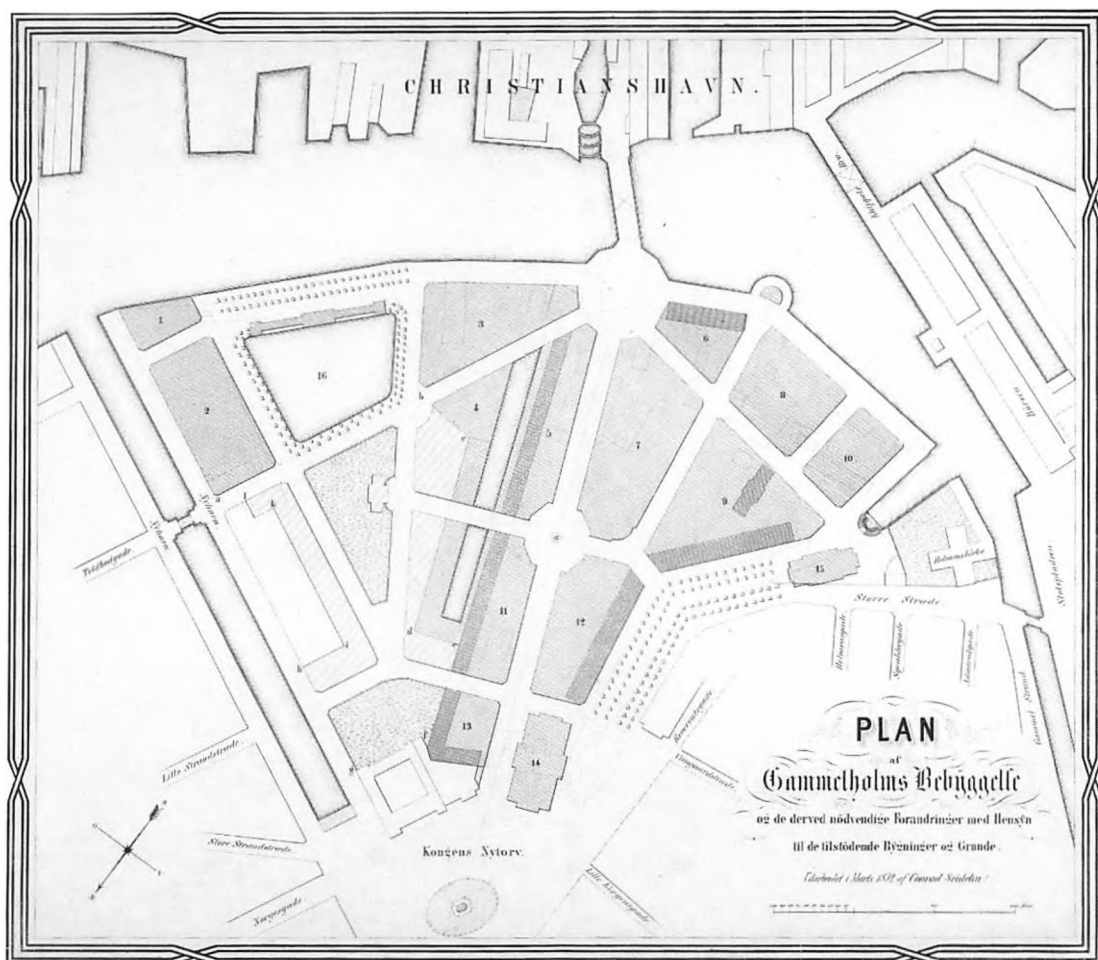
De navne, gaderne fik i det nye Gammelholm-kvarter, må ligesom de bygninger, der kom til at præge det, betragtes som meget moderne – ikke blot efter datidens opfattelse, men også efter nutidens, for endnu i dag foretrækkes i nyanlagte bydele gruppenavne på gaderne, hvad enten de så henviser til forsvundne lokaliteter, historiske begivenheder som Svenskekrigene, kendte mænd, herregårde, dyr etc., da de letter orienteringen

Det kgl. Teater efter den store om- og tilbygning 1981-85. Publikum vil ikke umiddelbart bemærke de kostbare ombygninger og installationer, udover, at orkestergraven er udvidet til 100 musikere. Næsten alle andre ændringer skyldes teatertekniske og personalemæssige hensyn. Det er således næsten udelukkende i teatrets bagland, at arkitekterne har været på færde. Den gamle gennemkørsel fra Holmens Kanal ad Heibergsgade er sløjft, og den kostbare plads inddraget til malerværksted, og man har tillige fået overdækket tagterrassen. De gamle huse i Holmens Kanal 5 (se side 155) og Tordenskjoldsgade 10 (se side 172) er forsvundet og erstattet af nye huse med bl.a. teatrets skrædderværksted. Bag dette er der skaffet bedre forhold for skuespillerne med påklædningsværelser og baderum samt bedre plads til prøvesale. Der er tillige indrettet en række nye værkstedslokaler. Hele det ombyggede og nye bagland optager nu lige så meget plads som hele det 113 år gamle teater. – Tegning fra Politiken 1985.

med hensyn til gadernes eller vejenes beliggenhed. »Navne – har Københavns fremragende gadenavngiver, kontorchef Otto Mackeprang hævdet – kan i langt højere grad end numre få billedet af hver enkelt gade med sit særpræg til at stå for det indre øje«. Desuden mener han, at navne »kalder på fantasien og giver tankerne løb«. Derfor må navne og ikke numre på gaderne også for fremtiden være løsenet.

Aldrig: Den af eftertiden lidet kendte arkitekt, Conrad Seidelin (1809-78), var den første, der udarbejdede konkrete planer om Gammelholms bebyggelse. Han fremsatte på egen hånd dette forslag i 1852, som unægteligt var mere menneskevenligt end Meldahls slutplan, men naturligvis også frigjort for økonomiske hensyn. Han foregreb både opfyldningen og beplantningen af Holmens Kanal og broen over Nyhavn. Han ville bevare Mastegraven, magasinbygningerne, den anden kanal og Reberbanen, men sløjfede Botanisk Have og de gamle huse langs Nyhavn. Den nye hovedgade skulle løbe op til et stort gadecenter med en bro til Christianshavn. – Havnevæsenets Arkiv.

Gammelholms bebyggelse

Gammelholm omfattede i alt et areal på 37 tønder land, og det er ikke uden vemod, Villads Christensen mindedes de tilkastede kanaler og de nedrevne bygninger, der måtte vige for »Gammelholms-kvarterets døde og stive husrækker«, som han udtrykte det. Da havde marinen imidlertid for længst skaffet sig andre og større arealer ovre på Nyholm og ved Christianshavns Vold, og det var derfor heller ikke længere nødvendigt for den at opretholde Gammelholm som orlogsværft, hvis beliggenhed midt i byen også forringede dens betydning. Spørgsmålet om dets fremtidige anvendelse havde naturligvis givet anledning til talrige overvejelser, og adskillige forslag fremkom, der må ses på baggrund af hovedstadens almindelige udvikling og befolkningens vækst. Mens København i slutningen af 1700-tallet havde haft omkring

100.000 indbyggere, havde den i 1860 mere end 155.000. Alligevel havde byen stadig samme udstrækning som på Christian 4.s tid, idet demarkationsterrænet uden for søerne først 1852 blev frigivet til bebyggelse, men egentlig gang i forstædernes byggeri kom der dog først, efter at København i 1856 var ophørt at være en fæstningsby, og byportene kort efter blev nedrevet. Samtidig kom Gammelholm, som nævnt, i støbeskeen, men allerede i en længere årrække havde der da været tale om at flytte orlogsværftet til Nyholm og udlægge hele dets område samt Botanisk Have til bebyggelse. Siden 1831 havde der i den anledning allerede været nedsat adskillige kommissioner og været lagt den ene plan efter den anden. Så tidligt som 1844 havde således arkitekten, professor *G.F. Hetsch* udgivet en lille pjece »Plan til Gammel-Holms Anvendelse«, hvori han bl.a. anførte, at der ikke længere fandtes byggegrunde inden for byens volde, og at der var stor efterspørgsel efter gode lejligheder »såvel for de højere stænder som for middelstanden«. Efter hans mening ville der på Gammelholm kunne anlægges et kvarter, »hvis gader og pladser vilde blive nogle af de smukkeste i hele Kjøbenhavn ...«, og han gjorde sig desuden til talsmand for »en med træer beplantet spadseregang langs med vandet« samt en opfyldning af Holmens Kanal,

Sådan tog det mere end 300 år gamle skibsværft på Gammelholm sig ud i de sidste år før udflytningen og den efterfølgende bebyggelse af området. Det er et af de få fotografier fra stedet, for friluftsfotograferingens start og Gammelholms nedlæggelse falder jo tidsmæssigt sammen. Vi befinder os på den nuværende Havnegade, lidt syd for Nyhavn, og kan skimte Grynøllen og Christianskirken på Christianshavn. Det er værftets badeanstalt i forgrunden. Anonymt foto fra ca. 1860. – Bymuseet.

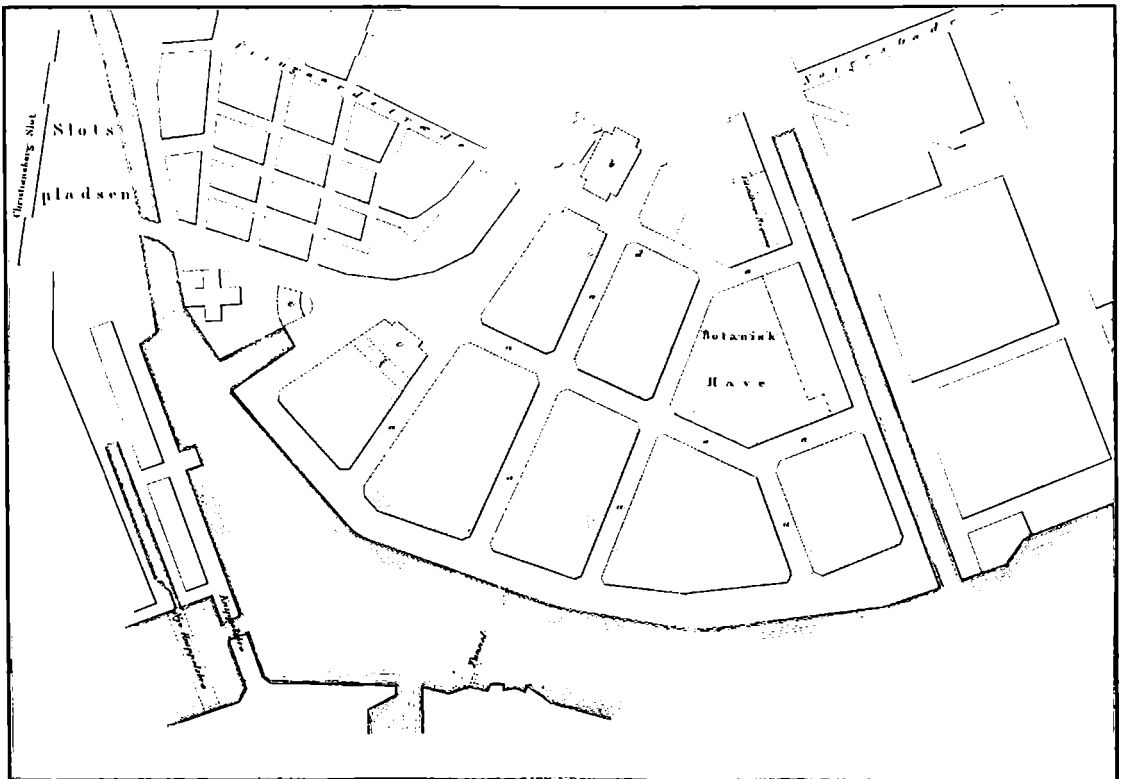
slag. »Vanskeligheden bestod i – har han selv udtalt – at lægge en plan for arbejdet, som stykkevis kunne gennemføres, alt eftersom man blev færdig med de nye smedie- og magasinbygninger m.m. på Nyholm, og samtidig ordne sig tilrette med alle de naboforhold, der bestod omkring Gammelholm dvs. langs Holmens Kanal, ved theatret, den militære Høiskole (dvs. Giethuset) den botaniske have og Mønten samt træffe en mindelig overenskomst med alle dem, der havde gode embedsboliger på Gammelholm som admiralen og ekvipagemesteren. Sidstnævnte blev i forvejen omtalt som en meget vanskelig mand, hvem man advarede mig imod«. Alt forløb dog godt, men naturligvis tog Meldahl ved planens affattelse de flest mulige kunstneriske hensyn og erklærede i et kommissionsmøde i september ligefrem, »at han stod der som kunstner, som medlem af Kunsthakademiet, den institution, der repræsenterede den højeste udvikling i

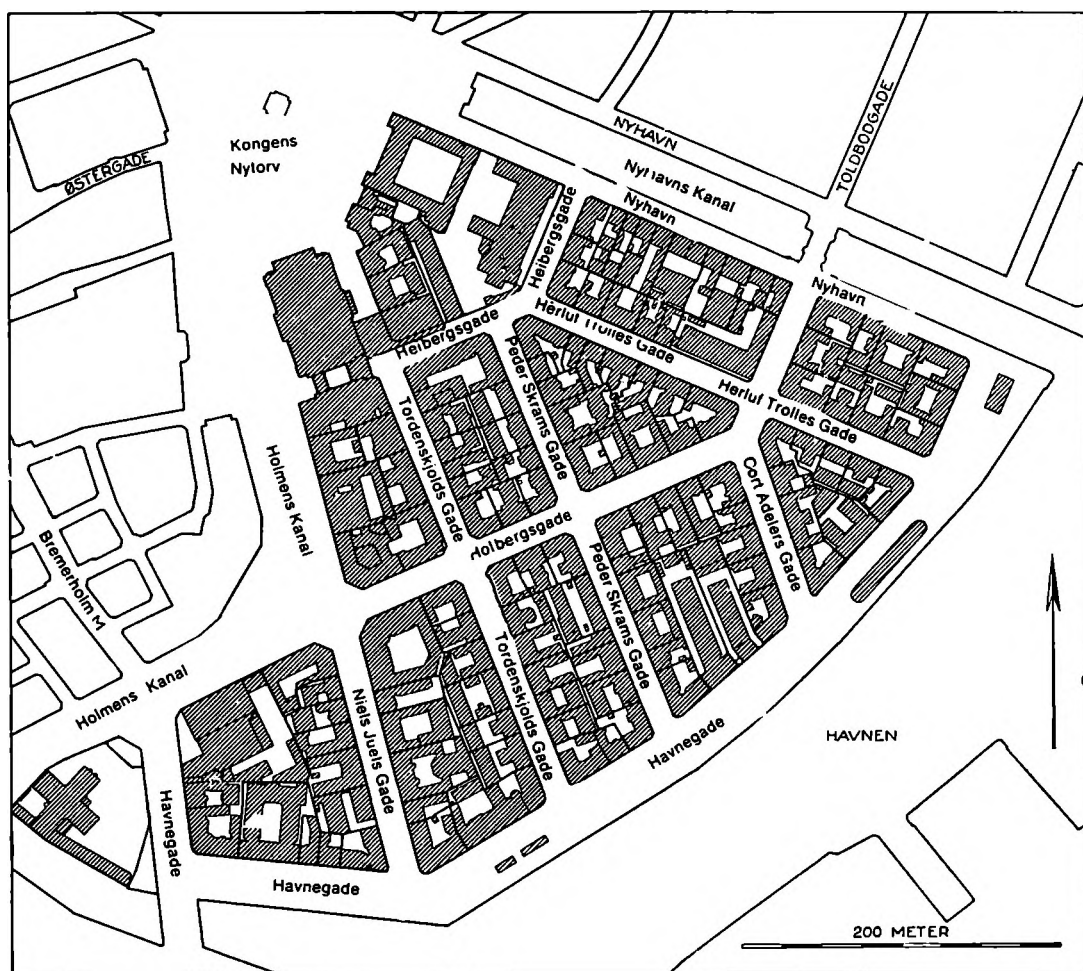
I 1859 havde arkitekten, professor Ferdinand Meldahl fået sagen om Gammelholms fremtid overdraget. Fra nu af var billedet bebyggelsesmæssigt set ved at antage den udnyttelsesgrad, vi kender fra vore dage, selv om en lille stump af Botanisk Have var søgt bevaret. Den kgl. Mønt skaffede han plads til i en af de af ham planlagte 9 store boligblokke. Da den endelige plan midt i 1860erne begyndte at tage form, havde man vedtaget at flytte Botanisk Have til Østervold, og nu kunne hele arealet derfor udlægges til den stenørken, vi kender i dag. Området var statens, og her forlangte man den hårde udnyttelse. Meldahl var utvivlsomt under et hårdt pres. – Bymuseet.

PLAN TIL GAMMELHOLMS BEBYGGELSE

deels saaledes som forelagt i Rigsraadet 1859 og deels efter de i Raadet tagne Beslutninger

udarbejdet af
Prof. F. Meldahl

På dette kort kan man se, hvorledes Gammelholm kom til at se ud, da Meldahls 9 gader med ca. 100 nye ejendomme var færdige i 1860'erne og 70'erne efter en snes års intenst byggeri. Kortet afslører den utrolig tætte bebyggelse. Husene skulle ikke blot være høje, men baggårdene skulle udnyttes til det yderste. Det gamle værft havde tilhørt staten, og staten skulle skaffe penge efter den tabte krig i 1864. – Fra »København under borgerstyre«. – Stadsingeniørens direktorat.

kunstnerisk retning her i landet, og hvis pligt det var at see og påtale, at der i de større, denne sag lignende foretagender, også skeete fyldestgørelse af de kunstneriske og æstetiske fordringer«.

Gammelholm synes imidlertid at have voldt ham en del besvær. »Ved udarbejdelsen af bebyggelsesplanen søgte jeg at gøre gaderne så brede som muligt, ... men måtte her føre en stadig kamp med ministeriet, der knugedes af Rigsrådet, som vilde have så mange kvadratalen til salg som blot muligt...«. Spørgsmålet om Holmens Kanal, som han ønskede tilkastet, stødte på modstand, ligesom han måtte kæmpe for, at Kunstakademiet fik arealer til billedhuggerateliererne, og han fortæller desuden, at først efter 15 års forløb fik han overladt arealet til den nye udstillingsbygning. Han led endog den tort, at Rigsrådet under forslaget behandling i oktober 1859 »spolerede det hele anlæg«, idet han blev tvunget til at lade gaderne makadamisere, »hvilket i en lang årrække

skaffede mig uretfærdige og skammelige overfald i den daværende liberale presse«. Mange år efter kritiseredes han for de uheldige gadeforhold på Gammelholm, som han dog var uden skyld i, da det var Rigsrådet, »der havde påtvunget mig disse indrømmelser«. Kommunen beklagede han sig ligeledes over, da den lod lægge gasledninger tæt op ad de nyplantede træer ved Holmens Kanal, som derfor ville gå ud.

Med de forandringer, Rigsrådet krævede, anlagdes Gammelholm derefter i årene 1860-77 efter Meldahls plan, »der forenede hans kosmopolitiske indstilling med hans troskab mod dansk kultur på den smukkeste måde«, som det hed.

I takt med det store areals rydning for værftets bygninger genopstod Gammelholm derefter som et helt moderne beboelseskvarter med lige gader, der så vidt muligt krydsede hinanden i rette vinkler. Samtidig tilkastedes 1864 Holmens Kanal, men at Gammelholm alligevel »ikke blev det smukke kvarter, som folk havde ventet, skyldtes også den dagældende bygningslov – siger Meldahl – der forbød karnapper og andre fremspring, så at det næsten var umuligt at give de lange gader liv«. Meldahl – fortæller hans datter – »plejede at sige, at den lov satte et trællemærke på byen«.

Langs Holmens Kanal

En af de mest markante bygninger i den »nyc« Holmens Kanal var Grøns Varehus, nr. 7 i gaden – det første stormagasin i København, som arkitekt *J.D. Herholdt* opførte 1862-63 for grosserer *M.E. Grøn* (1799-1872), der nedstammede fra en kendt handelsslægt i Holstebro. Familien havde allerede omkring 1700 drevet handel i stor stil på Holland. Senere var forretningen gået tilbage, og ved århundredets slutning flyttede familien til København, hvor *M.E. Grøn* 1825 oprettede en beskeden manufakturforretning i kælderen i den forlængst nedrevne ejendom på hjørnet af Østergade, Amagertorv og Købmagergade, senere kendt som »Ranchs Hjørne«. Forretningen voksede, og i 1839 overlod han den til sine to medhjælpere *I.P. Holbech* og *Christen Block*, mens han selv i de følgende år grundlagde *M.E. Grøn & Søn*.

Hans berømte varehus, der nu anvendes som almindelig forretningsejendom, har ligesom Universitetsbibliotekets bygning i Fiolstræde, der også skyldes Herholdt, en fin rød teglstensfacade i tidlig italiensk renæssancestil,

Ferdinand Meldahl (1827-1908). Mest indflydelsesrige arkitektpersonlighed i det forrige århundredes sidste halvdel. I sine tidligste arbejder var han endnu påvirket af *Gotlieb Bindesbølls* frie arkitekturopfattelse, som det kan ses i *Blindeinstituttet* på Kastelsvej 60 fra 1857-58 (bind 17) og i *Ankersmedjen på Orlogsværket* fra 1861 (bind 13). Senere tilsluttede Meldahl sig en konservativ eklekticisme i et internationalt, akademisk syn på anvendelse af historiske stilarter. Meldahl forfægtede sine synspunkter som professor og direktør for Akademiet. Han kaldtes »Europæeren« i modsætning til den mere nationalt og frit arbejdende Herholdt. 1864-65 opførte Meldahl *Navigationsskolen* i Havnegade 23. Bygningen har senere haft forskellige anvendelser (se side 166). Holbergsgade 23 byggedes 1873 i samarbejde med *Ludvig Fenger* som *Kgl. Mønt* (se side 171). *Frederikskirken* (eller *Marmorkirken*) med *onliggende boligbebyggelse* blev Meldahls hovedværk 1876-94 med *Albert Jensen* som medarbejder (bind 9). Meldahl engagerede sig i byplanproblemer i en tid med store bymæssige udvidelser i København, og hans sæde i Borgerrepræsentationen og formandskab for flere store byggeselskaber kom ham til gavn under realiseringen af (*fortsættes*)

(fortsat)

hans ideer. Han udarbejdede den endelige plan til *Gammelholms bebyggelse*, som gennemførtes 1860-90 (dette bind). Han fik indflydelse på udnyttelsen af det gamle voldterræn, da voldene skulle falde efter 1856, og han udskafte ideen til *Langeliniepromenaden* (bind 17). *Søtorvets* grandiose udformning i tilslutning til Dronning Louises Bro skyldes også Meldahl, selv om andre arkitekter stod for bygningernes detaljeudformning 1874-76 (bind 16). Blandt hans mere tvivlsomme ideer var et forslag om at anvende Prinsens Palæ, nuværende Nationalmuseum, som Hovedbanegård (se side 218). Meldahl var en kontroversiel, ofte hensynsløs person. Han havde visioner, format og dygtighed. Han blev kritiseret, frygtet, hadet og beundret, og Christian 9. gjorde ham til kammerherre i 1892.

som skal have været forbillede for Hirschsprungs tobaksfabrik i Tordenskjoldsgade 7.

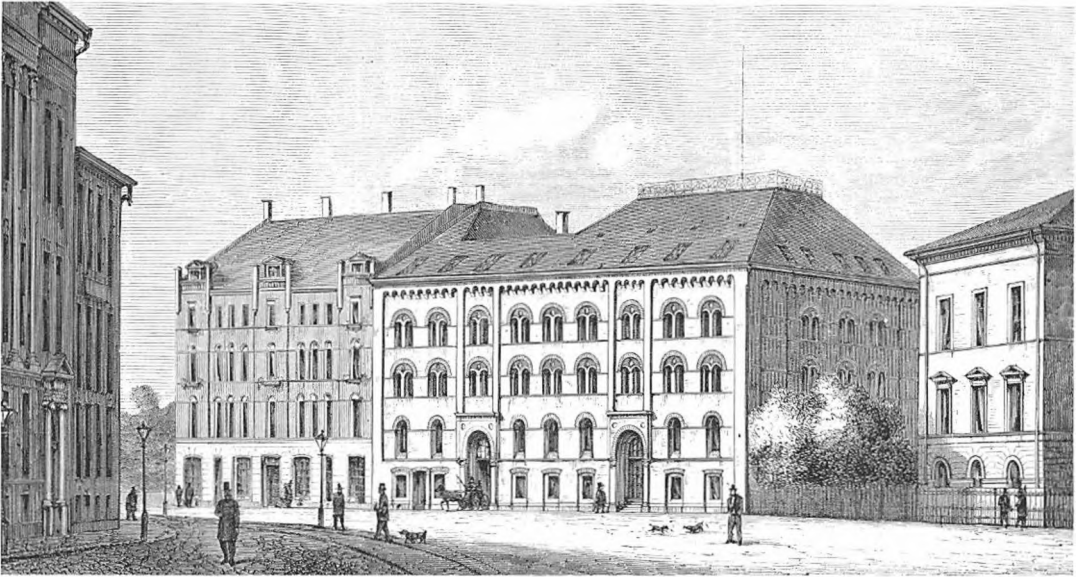
Til de offentlige bygninger, der opførtes i dette kvarter, må også regnes den forlængst nedrevne Studenterforenings bygning på hjørnet af Holmens Kanal og Holbergsgade, der i daglig tale kaldtes Slavekirken, sandsynligvis fordi den bag sin italiensk inspirerede renesancefacade skjulte de sidste rester af Holmens gamle hovedmagasins midtpavillon, som af Herholdt ombyggedes til sit nye formål. Med denne bygning har den velkendte arkitekturhistoriker og arkitekt *Knud Millech* udtalt »indlagde Herholdt sig fortjeneste ved påny at anvende søjler, efter at disse i henvend tredivede år havde været forvist fra dansk arkitektur på grund af Hetschs modstand mod dem«.

Studenterforeningen

Studenterforeningen var stiftet 1820 og var oprindelig beliggende i den endnu bevarede ejendom Købmagergade 52 på hjørnet af Trinitatis Kirkeplads, senere lå den fra 1824-63 i Boldhusgade 1 – dog undtagen 1835-44, da den havde til huse i Peschiers Gård i Holmens Kanal, Den Danske Banks nuværende hovedsæde – for endelig i 1863 at flytte ind i Herholdts bygning, hvor den forblev til 1910, da den flyttedes til *Ulrik Plesners* nybygning på hjørnet af H.C. Andersens Boulevard og Studiestræde.

»Studenterforeningen løste i min ungdoms og manddoms tid – fortæller forfatteren *Knud Bokkenheuser* (1869-1936) i sit fornøjelige mindeskrift fra 1920: 'Studenter vi kaldes ...' – en kulturel opgave, der gav os, selv om den i hovedsagen var det sted, hvor vi søgte hen i hvile, impulsen, der bar os fremad; vi lærte under kammeratskabets ubundne former noget, der forpligtede; vi vandt meget, der byggede op under os, og vi var solidariske i en ganske sjælden forstand. Der findes næppe nogen anden ånd, der har ejet så megen samfølelse som den, vi studenter fra Gammelholm ejer. Derfor, og fordi vi hver for sig dog nåede at udrette noget senere i livet, har vi lov at være stolte af vor forening og af, at vi hørte til dem, der bar fanen højt, bevarede venskaber, der måske af og til var sluttede i et flygtigt øjeblik ved en punchebolle ...«.

Det hyggelige samvær, de litterære og kunstneriske foredrag, revuer og fester kendetegnede livet i den gamle studenterforening, som det for mange var en stor sorg at

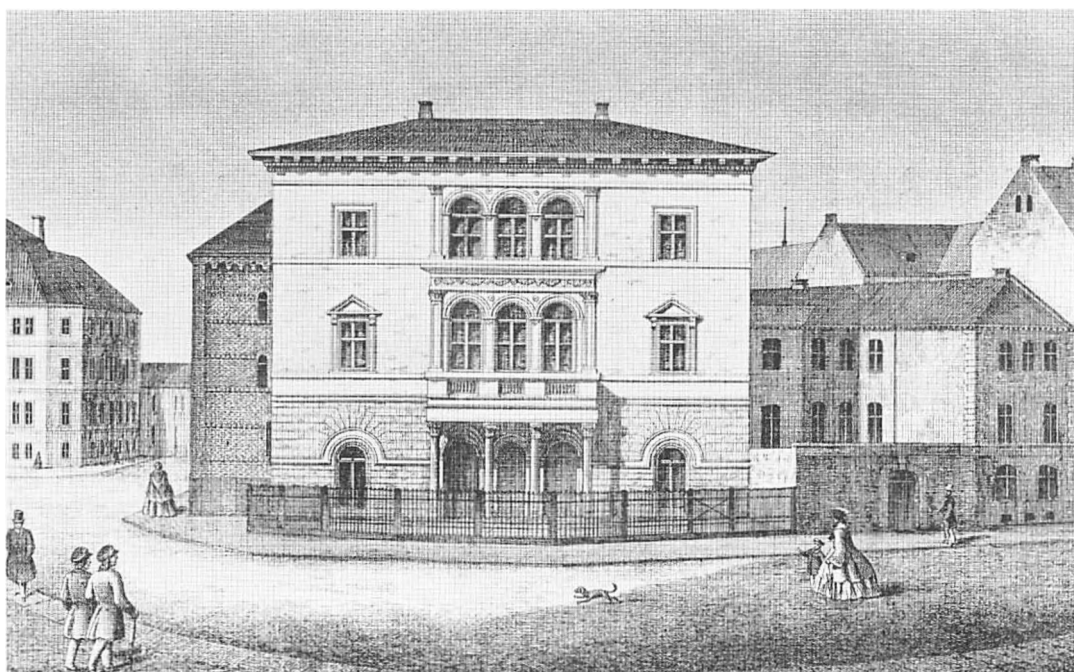
Ned langs Holmens nu sløjfede kanal, hvor værfets lange hovedmagasin tidligere havde ligget, voksede der i 1860'erne en helt ny bebyggelse frem. Det skete allerede, før det nye teater blev opført. Her er de to første bygninger nr. 5 og 7, der erstattede den ene vinge af materialmagasinet. Nr. 7 var M. E. Grøn & Søns hypermoderne forretningsejendom, opført af J. D. Herholdt 1862-63. Den eksisterer endnu. Nr. 5 faldt derimod i 1980'erne, da det nuværende teater skulle udvides. Længst til højre ses materialmagasinet 1700-tals pavillon, transformeret til Studenterforeningen (se næste side). – Xylografi i III. Tidende 1862/63.

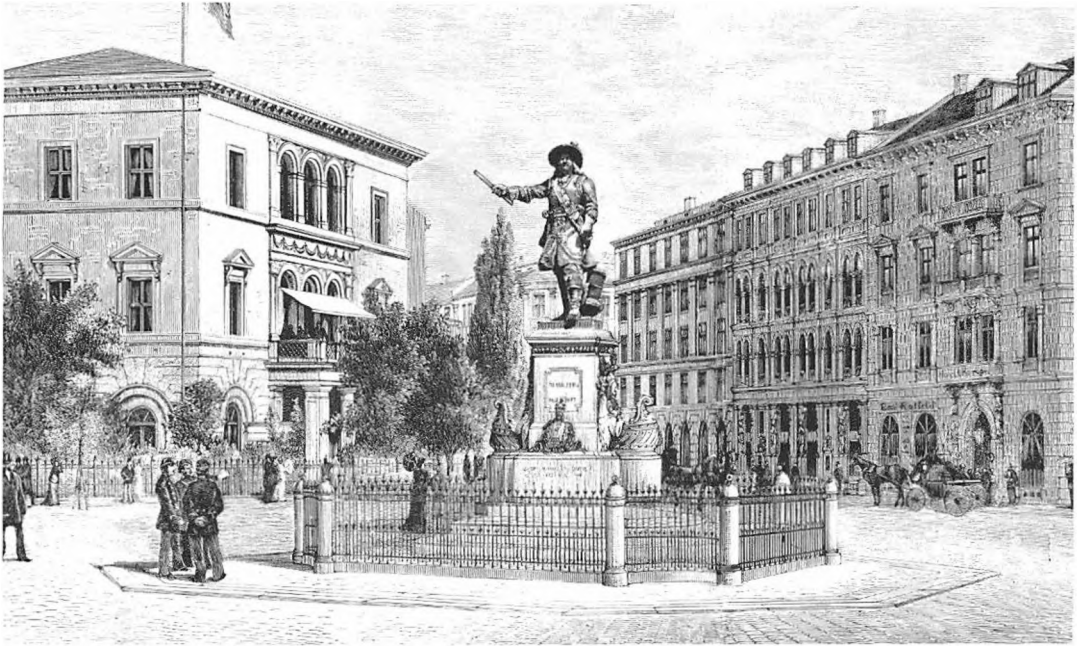
Grøns handelshus, som handlede med tekstil og manufaktur af enhver art, er her set indefra. Huset havde flad tagryg med ovenlys og talerør gennem de bærende jernsøjler. Trappen lå med ovenlys midt i huset. Der var indlagt gas, vand og varmeappater, hvad der endnu var nyt. Huset havde byens tidligste WC-installation og nød stor beundring i samtiden. Forretningen var jo opført 30 år før »Magaſin du Nord«. – III. Tidende.

Sådan så Holmens Kanal nr. 5-7 ud i 1875. Det nye Kgl. Teater og dets endnu ret beskedne anneks er nu forbundet over passagen gennem Heibergsgade. Yderst nr. 5, som De forenede Kulimportører ombyggede til hovedsæde 1941-43, men som i 1980 indgik i Det kgl. Teaters store ombygning, se nedenfor. Reklame-tegning fra 1870erne. – Det kgl. Bibliotek.

Det var en blanding af sparsommelighed og veneration, der fik J. D. Herholdt til i 1864 at ombygge den gamle pavillon mellem Gammelholms to magasiner til en ny Studenterforening, idet han fjernede resterne af spiret, som var meget medtaget af branden 1795. Her ses den færdige bygning. Ill. Tidende viser til venstre den opfyldte Kanalvej til Kongens Nytorv. Til højre løber den ind i den nyanlagte Holbergsgade. – Ill. Tidende 1861/62.

Der, hvor Christian 4.s vold allerede i 1500-tallet havde slået et knæk (se side 6), blev den opfyldte Holmens Kanal lidt bredere og dannede faktisk en lille plads, hvor Th. Steins statue af Niels Juel opstilledes i 1881. Det er denne stadig eksisterende plads, man ser her. Dengang lå »Hotel l'Europe« til højre på den plads, som Ø.K. i 1907 fik til sit hovedsæde. – Ill. Tidende 1887/88.

Samme vue som ovenfor, fotograferet 25 år senere, da Gotfred Tvede havde opført Hafnia i 1912 og tillige Ø.K. i 1907-08 på bekostning af henholdsvis Studenterforeningen og »Hotel l'Europe«. Bemærk, at Ø.K.s hovedsæde før schalburgtagten havde én etage mindre end i dag. Fot. 1914. – Bymuseet.

Ulrik Plesner (1861-1933). Arkitekt, som var foregangsmand i dansk arkitektur for et brud med forrige århundredes historicisme til fordel for en personlig formgivning. Uden at ville efterligne det stilistiske i ældre arkitektur, interesserede Plesner sig for barokkens bygninger som plastiske volumener, og han understregede gerne klumpen« i et hus gennem kraftige, ofte brudte tage. Til understregning af sammenhøigheden mellem mure og tag arbejdede han gerne med røde teglsten og røde tagsten. Han indledte sin virksomhed med fine villaer for maleren Krøyer i *Bergensgade 10* fra 1897 og villaen på *Hjalmar Brantings Plads 5* fra 1898-1901 (bind 17). 1905-06 fulgte etagehuset, *Gammeltorv 8-10*, som fik facadedekorationer tegnet af Thorvald Bindesbøll (bind 4). I to store arbejder, *Studentereforeningen* på H.C. Andersens Boulevard 6 fra 1909-10 (bind 15) og *Kvindelig Læseforening* i Gammel Mønt 1 fra 1910 (bind 5), samarbejdede Plesner med Aage Langeland-Mathiesen. Plesner fortsatte alene med *Hafnias bygning*, Holmens Kanal 9, fra 1910-12, som ses på næste side, og endelig det magnifikke hovedsæde for *Østifternes Kreditforening* fra 1914 på Jarmers Plads. Ulykkeligtvis måtte det storartede hus i 1952 falde for genombrydningen af H.C. Andersens Boulevard (bind 15).

forlade, kunne dog også give stof til dette ironiske digt af et mangeårigt medlem, kontorchef *Wesenberg*:

*Der ligger en bygning, gammel og graa,
på hjørnet af Holmens Kanal,
de grønne træer omkring den staa,
og vinden lader sin luftning gaa
indunder den mørke portal!
og løber sig saa en hvirvellur
om hjørnerne paa den gamle mur
og banker paa hver en rude,
men bliver dog pænt – holdt ude!*

*Det straalder deroppe af hundrede blus
paa den store, bepakkede sal,
hvor hr. studiosus perpetuus
tømmer om kap med den unge rus
den bredfyldte punchepokal,
og duft af drikken og bægereklang
lægger i munden dem sang paa sang,
og den om den manglende kerne,
den synger de navnlig saa gerne.*

*Naar røgen lægger sig tungt og sløvt
om busternes støvede slør,
og tavse sidder i marmoret skabt
aanderne, som vi forlængst har tabt,
aander, som døde og dør,
og stirrer mørkt paa den nye slægt,
der raaber paa »traditionen« frækt
og dæmper for tidens strømme
med smuldrede, døde drømme.*

*Der ligger en bygning gammel og graa,
paa hjørnet af Holmens Kanal,
de grønne træer omkring den staa,
og vinden lader sin luftning gaa
indunder den mørke portal;
men indenfor i den lune krog
hyggelig gemt bag avis og bog,
hvor punchebollerne venter –
der sover de danske studenter!*

Hafnias hovedsæde

På Studentereforeningens grund opførtes på hjørnet af Holbergsgade 1910-12 Det forenede Danske Livsforsikrings-Aktieselskab Hafnias monumentale ejendom efter tegning af den allerede nævnte arkitekt Ulrik Plesner, og det eneste minde om stedets historiske fortid er en mindetavle på dens facade.

Forsikringsselskabet Hafnia var stiftet 1872 som det første danske private livsforsikringsselskab og havde, indtil det flyttede til Holmens Kanal, til huse i Den kgl. Porcelainsfabriks nuværende ejendom, Amagertorv 6, som man havde købt 1878. Det blev tidligt sammen-sluttet med andre forsikringsselskaber og er nu fusioneret med forsikringsselskabet »Haand i Haand« under navnet: »Hafnia – Haand i Haand A/S«.

Det nuværende bygningskompleks' ældste del på hjørnet af Holmens Kanal og Holbergsgade er bygget 1910-12 efter tegning af arkitekten Ulrik Plesner. Stilistisk må denne bygning i sin af barokken prægede enkle stil betragtes som arkitektens reaktion mod de omliggende stuktidsbygninger med deres pyntede facader. Hjørnehuset er senere både ud til Holmens Kanal og til Tordenskjoldsgade udvidet med tilbygninger, hvis stil er afpasset efter Plesners hus. Hafnia-bygningen hører vel ikke til Plesners bedste arbejder – her tænkes i København bl. a. på Danas Plads og Studenterforeningens tidligere bygning på H.C. Andersens Boulevard – men må betragtes som et solidt eksempel på hans evne til at frigøre sig for tidens historisme.

I 1912 måtte Gammelholms gamle pavillon fra 1700-tallet, som i 1864 var ombygget til Studenterforening, vige pladsen for forsikringsselskabet »Hafnia«s monumentalbygning. Den var tegnet af Ulrik Plesner, som omtrent samtidig opførte den nye Studenterforening på nuværende H. C. Andersens Boulevard. De to bygninger minder meget om hinanden. Bygningen til højre er en udvidelse af forsikringsselskabet med en livsforsikringsløj på hjørnet af Holbergsgade og Tordenskjoldsgade, som opførtes 1939 med Wilhelm Odland som arkitekt. Her nedrev man et par af 1870-husene for at skaffe plads. – Foto 1948. Hassing.

»Hotel l'Europe«, der var opført i 1870'erne på hjørnet af Holmens Kanal og Holbergsgade, fik ingen lang levetid. Det blev nedrevet 1905 for at give plads til Ø.K.s hovedsæde. Foto. ca. 1900. – Bymuseet.

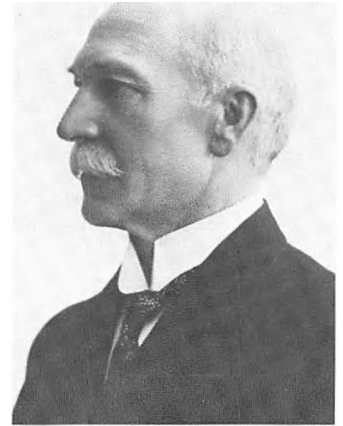
Det blev Gotfred Tvede, der af etatsråd H. N. Andersen i 1907 fik den fornemme opgave at opføre Ø.K.s hovedsæde i Holbergsgade 2 ved Niels Juuls Plads. Bygningen ligner ikke Tvedes øvrige pompøse arbejder, for bygherren ønsker et østerlandsk skær over det nye hovedsæde. Bygningen blev schalburgteret i 1944 og udbrændte totalt. Den blev genopført ret uforandret, men med en ekstra etage 1946-49 af Holger Jacobsen. En sammenligning med billedet side 157 vil bekræfte dette. – Foto 1949. Hassing.

Østasiatisk Kompagni

På det modsatte hjørne af Holbergsgade og Niels Juels Gade ligger A/S Det Østasiatiske Kompagni, hvis formål som bekendt er at drive skibsfart, handel og industri. Det er stiftet 1897 af etatsråd H.N. Andersen og har i vore dage filialer i alle fem verdensdele. Dets københavnske hovedkontor var oprindeligt beliggende i Frihavnen, men 1905 erhvervedes det daværende Hotel l'Europe på hjørnet af Holbergsgade og Niels Juels Gade. Det blev nedrevet, og under ledelse af arkitekten *Golfred Tvede* erstattet af en tidssvarende administrationsbygning, der opførtes 1907-08 og senere udvidedes af hans medhjælper, arkitekten *Harald Gad*. Som en hentydning til bygningens anvendelse var dens såkaldte jugendstil delvis inspireret af østerlandsk bygningskunst, ligesom den indvendig bar præg af firmaets forbindelse med Østen, idet der til dens udstyr bl.a. var benyttet eksotiske træsorter. Under krigen blev det fornemme bygningsværk 1944 ødelagt ved schalburgtage, men genopbyggedes 1946-49 af Holger Jacobsen i samme stil som tidligere men én etage højere.

I 1944 blev Ø.K.s hovedsæde offer for så grov schalburgtage, at Tvedes bygning fra 1907 blev totalt ødelagt. Holger Jacobsen genopførte den næsten uændret 1946-49. – Nordfoto.

H.N. Andersen (1852-1937). Ø.K.s grundlægger. Opvokset i Nakskov under beskedne forhold og ansat på det lokale skibsværft som 14-årig. 20 år gammel stak han til søs. I 1870 kom han på langfart med barken »Nicoline« til Kina, som havde været målet for hans ungdomsdrømme. Han gik i land i Hong Kong, hvor englænderne allerede havde skabt et hovedsæde for verdenshandelen, men han følte sig endnu ikke – som 24-årig – moden til at starte selv, og han havde heller ingen penge til at etablere sig for. Han brugte den første tid til at supplere sin mangelfulde skoleuddannelse og til at tage skippereksamen. I 1873 kom han til Bangkok, hvor han fandt chancerne langt mere oplagte end i Hong Kong, fordi det hele endnu var så uberørt og primitivt. Der var ingen dampere, ingen banker og ingen telegraf. Her kom hans uddannelse som skipper ham til gode. Han etablerede eksport af teaktræ til Europa og tjente op til 100 % på de første veltilrettelagte eksportture med ham selv ved roret. Nu slog han sig ned i Bangkok og her stiftede han i 1884 sit firma som »Andersen & Co«. Med støtte fra Landmandsbanken grundlagdes Det Østasiatiske Kompagni i 1897, og resten af H. N. Andersens liv og virke er et velkendt stykke danmarkshistorie.

Hvor den søndre længe af hovedmagasinerne havde ligget langs den nu opfyldte Holmens Kanal, fortsatte bebyggelsen i 1862-70 ned mod Holmens Kirke. På hjørnet af den nye Niels Juels Gade skød »Hotel Kongen af Danmark« op i 1865-66, tegnet af Theodor Sørensen. Bygningen var oprindelig tænkt som beboelseshus og havde butikker i stuen. Hoteldriften startede dog allerede i 1869. Reklametegning fra århundredskiftet, udført af Blækspruttens senere glade tegner, Alfred Schmidt. – Det kgl. Bibliotek.

»Hotel Kongen af Danmark« søjleprydede restaurant var endnu i 1930'erne et yndet spisested. Under krigen gik hotellet stærkt tilbage, og da huset faldt for den nye Nationalbank, var det reduceret til en slags pensjonat. Sådan endte hotellet efter 100 års forløb. Nedrivningen fandt sted i 1964. – Bymuseet.

Hotel Kongen af Danmark

Over for Østasiatisk Kompagnis domicil lå på hjørnet af Niels Juels Gade og Holmens Kanal til 1964 det hyggelige, lidt gammeldags »Hotel Kongen af Danmark«, der var bygget 1865-66 af arkitekten, bygningsinspektør *Theodor Sørensen* som et almindeligt beboelseshus, og »hvis stil repræsenterede det, 1860erne forstod ved rokoko«, som arkitekturhistorikeren Knud Millech har udtalt.

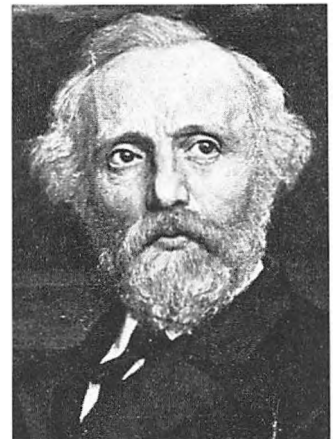
Hotellet var velanskrevet og borgerligt, og adskillige gæster boede her fast år ud og år ind. Restauranten var solid og god, men ikke luksuriøs. Den kunne derfor tilfredsstille de københavnere, for hvem en café var »blevet det sted, hvor man slår en ledig time ihjel, for den erstatter på mange måder, hvad hjemmet tidligere ydede. Hertil søger de morgenduelige gæster, der helst skal have samtlige aviser til morgenkaffen, og som ynder at have lidt ro til denne deres andægtige forberedelse til dagens gerning; her er ved tolvtiden stuvende fuldt af travle forretningsfolk, hvem det medbragte kontorsmørrebrød er blevet en vederstyggelighed, og som trænger til en lille varm frokostret og en kop kaffe til de første middagsblade, og her myldrer ved fire-femtiden alle de ind, som forlængst er blevet led og ked af pensionaternes spartanske kost og har råd eller tager sig råd til den luksus, som en eller halvanden kroners dinéren er. Eftermiddagens og aftenens begyndelse er den mindst travle tid, hvor kun de mest inkarnerede pebersvende holder til og i en evindelighed tygger deres aftenaviser igennem til deres øl og 'fire stykker med det sædvanlige', og først efter teatertid bliver der rigtigt liv igen ...«. Ikke meget anderledes er det gået til i »Hotel Kongen af Danmark«s hyggelige og efter datidens forhold smukt udstyrede restaurant.

Pladsen ud for hotellet, hvor Holmens Kanal slår et knæk, som stadig minder om den bastion, der byggedes her i forbindelse med Christian 4.s modernisering af befæstningen, har i vore dage karakter af et lille torv, og her afsløredes i 1881 et mindesmærke for søhelten Niels Juel (1629-97). Det er udført af billedhuggeren Th. Stein og rejst i anledning af 200-årsdagen for slaget i Køge Bugt, den 1. juli 1677. Søheltens statue er af bronze og anbragt på en sokkel af marmor, prydet med skibssnabler, våbenskjolde, trofæer og indskrifter til erindring om hans seire ved Gulland 1. maj 1676, ved Øland 1. juni 1676, ved Møen 1. juni 1677 og i Køge Bugt 1. juli 1677.

Theodor Sørensen (1825-67). Arkitekt, hvis hovedværk er Johanneskirken på Sankt Hans Torv. Inden for dette værks rammer har han kun bidraget med ét værk, som endda blev nedrevet, da Arne Jacobsen skulle bygge den nye Nationalbank. Men ældre københavnere husker *Hotel Kongen af Danmarks* venlige og charmerende facader mod Holmens Kanal og Niels Juels Gade, opført 1865-66 (dette bind). Der har ikke kunnet findes noget portræt af Theodor Sørensen.

Johan Daniel Herholdt (1818-1902). En af de betydeligste, danske arkitekter i forrige århundredes sidste halvdel. Rent arkitektonisk kom han til at stå i et modsætningsforhold til »Europæeren«, Ferdinand Meldahl, som kæmpede for korrekt anvendelse af historiske stilarter. Herholdt, der havde lært hos Gottlieb Bindesbøll, ønskede en personlig fri bearbejdning af impulser fra ældre arkitektur med respekt for det gode håndværk i ubehandlet murværk og synlige trækonstruktioner. Herholdt var også åben over for nye, kon-

(fortsættes)

(fortsat)

strukturelle muligheder, som det f.eks. i støbejern kan ses i interiøret af hans hovedværk, *Universitetsbiblioteket* på hjørnet af Frue Plads og Fiolstræde, opført efter konkurrence 1857-61 (bind 6). Men mange af Herholdts betydeligste arbejder er allerede forsvundet. Det gælder *Københavns anden Banegård* fra 1863-64, som blev nedrevet, da Wencks nye Hovedbanegård stod færdig 1911 (bind 14). Det gælder også *Nationalbankens hovedsæde* fra 1865 i Holmens Kanal, som måtte vige for den lave fløj af Arne Jacobsens nye Nationalbank i 1971 (se side 164). Herholdts *Studentersforening* ved Holmens Kanal var en ombygning 1861-63 af en pavillon på Gammelholm, der faldt 1909, da Hafnias hovedsæde opførtes. Blandt Herholdts gode, bevarede bygninger er »*Grøns Pakhus*« fra 1862-63 i Holmens Kanal ved siden af det nye Kgl. Teater (se side 155), *Bikubens bygning* på hjørnet af Pilestræde og Silkegade fra 1883-84 (bind 5), *Botanisk Laboratorium* i Botanisk Have fra 1888-90 (bind 16), og *Polyteknisk Lærestalls gamle hovedbygning* mod Sølvgade fra 1887-90 (bind 17). Bevaret er også Herholdts egen *villa* fra 1858 ved Søerne, Ewaldsgade 9, men den kan kun skimtes fra dette værks grænseområde.

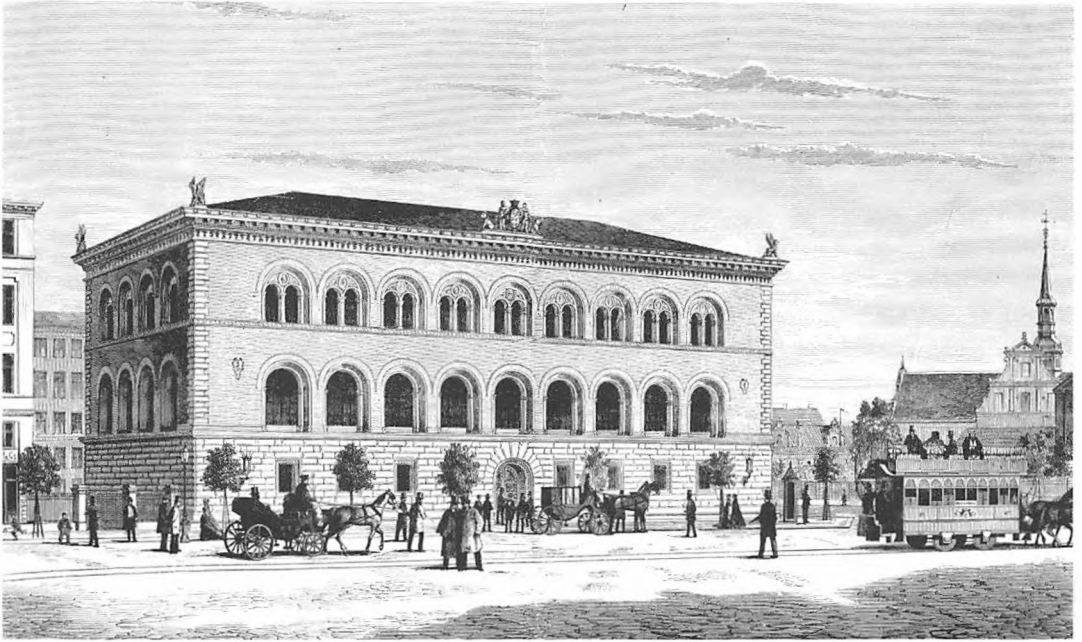
Herholdts gamle bank

Til Gammelholms mest monumentale bygninger i 1800-tallet hørte i Holmens Kanal den nu nedrevne Nationalbank, der var opført 1865-70. Uden tvivl var den et af arkitekten J.D. Herholdts betydeligste arbejder, og på den kunne anvendes hans egne ord fra 1875 i hans »Vejledning i Husbygningskunst«, »at en bygning med gode forhold er smuk uden pynt; men den kan få et fyldigere og rigere udseende, når dekorationen anvendes på rette måde. En bygning med slette forhold er derimod altid uheldig; og søger man at dække manglerne ved at overfylde den med dekorationer, bliver den smagløs«. »Banken har sine forbilleder i Firences adelspaladser fra 1400-tallet. Men forbilledet er her atter omsat i de hjemlige materialer, den røde mursten og granit«, har Knud Millech træffende udtalt. Indvendig dekoreredes bygningen af maleren *Georg Hilker* (1807-75), der stod for næsten alle de betydeligste af datidens dekurationsarbejder.

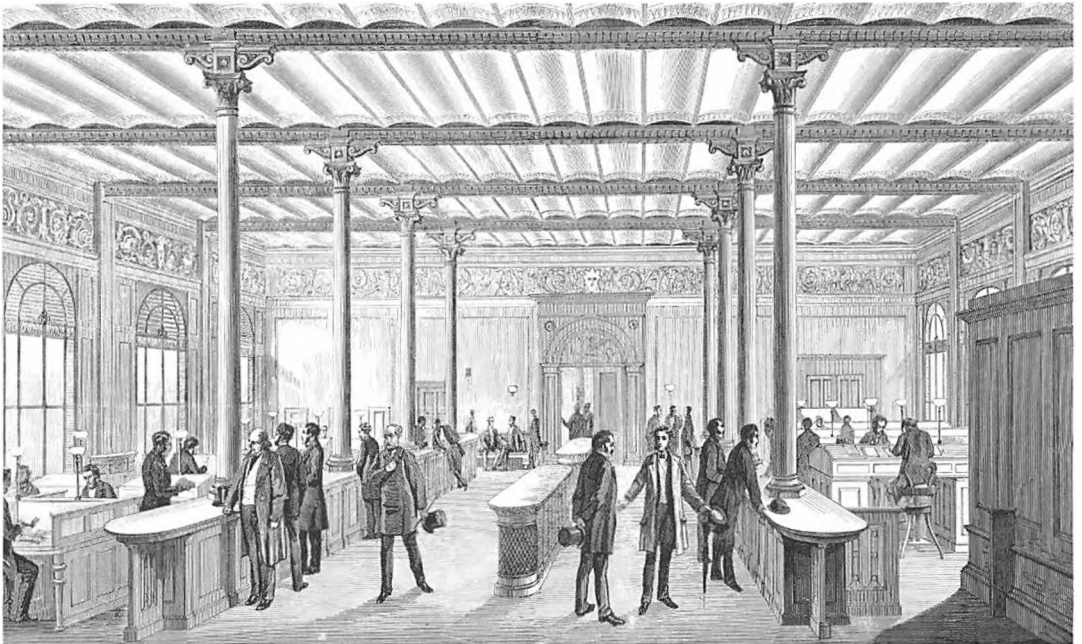
Den nye bankbygning, der blev taget i brug 1870, afløste den senere stadsbygmester Peter Meyns ældre bankbygning fra 1786 på Slotsholmen, hvor den var liggende ved siden af Børsen.

Med årene kneb det imidlertid for banken at finde tilstrækkelig plads i Herholdts bygning, og i 1917 opførtes derfor på hjørnet af Holmens Kanal og Havnegade en tilbygning efter tegning af arkitekten *Martin Borch*, men det var naturligvis kun en stakket frist, og efterhånden erhvervedes derfor de tilstødende ejendomme mellem Havnegade, Niels Juels Gade og Holmens Kanal, der indrettedes til kontorer, men med den bagtanke med årene at lade dem nedrive til fordel for en moderne bankbygning.

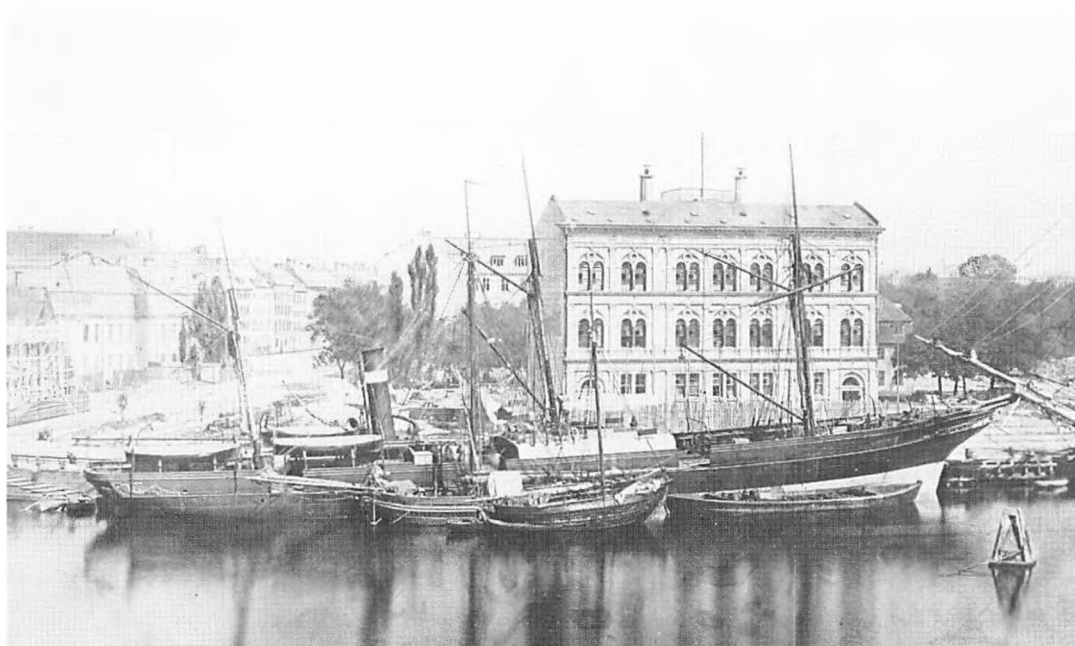
Trods de mange rosende ord, der havde lydt om den gamle bankbygning, havde der da også været enkelte kritiske røster. Således er det sikkert med rette blevet påstået, at det kneb at se sammenhængen mellem bygningens ydre og dens indvendige dekoration. De slanke støbejernssøjler på 2. etage var umulige at bringe i harmoni med det ydres tunge renæssancestil. Lofternes mange små buer, som var en konsekvens af jernkonstruktionen, blev malet, så man skulle tro, det var teldug. Utvivlsomt er det sådanne »misforståelser«, der bevirker, at tabet af bygningen måske ikke er slet så stort, som mange påstod.

Samtidig med, at man i 1867 rev den knap firs år gamle bankbygning ned ved siden af Børsen (bind I), kunne professor J. D. Herholdts nye Nationalbank ved Holmens Kanal – som nabo til Holmens Kirke – åbnes. Den stod i knap 100 år, så måtte den vige for Arne Jacobsens nuværende bankbygning (se side 189). Tegning af Chr. V. Nielsen og Bernhard Olsen. – Ill. Tidende 1867/68.

Herholdts Nationalbank var bygget efter helt nye principper. Jernrør som søjler og støbte lofter (som hundrede år senere var seje at rive ned). Se side 185. Her er bankens store ekspeditionslokale ud mod Holmens Kanal. – Ill. Tidende 1869/70.

Ved bebyggelsen af den nye Havnegade lagde Ferdinand Meldahl for med nr. 23. Her opførtes 1864-65 Navigationsskolen (senere overdraget til Statsanstalten for Livsforsikring), som ses her i ensom majestæt. Det er begyndelsen til Niels Juels Gade til venstre. Foto 1865. – Bymuseet.

Allerede i 1874 var den nye Havnegade langs Gammelholm bolværk etableret. Den nye kajplads blev nu afgangssted for bl.a. de mindre emigrantskibe. Meldahls bygning ses til højre. Her er et udvandrerskib, tegnet af Laurits Tuxen i Ill. Tidende 1873/74 .

Meldahls ni gader

En af de første bygninger der opførtes var den tidligere Navigationsskole i Havnegade 23, som Meldahl byggede 1864-65 med Palazzo Vendramin-Calergi i Venezia som forbillede. Det var i øvrigt et udtryk for hans forudseenhed og hele moderne indstilling, at denne bygning som en af de første i København blev forsynet med et centralvarmeanlæg, hvilket også af datiden blev betragtet som noget af et særsyn.

Navigationsskolens bygning er stadig en af de mest markante af Gammelholms ejendomme og kendt af enhver københavner. Den tilhører i vore dage Statsanstalten for Livsforsikring. Som vi senere skal se, var det ikke den eneste offentlige bygning, der opførtes i det nye kvarter, der i overvejende grad omfattede store herskabelige beboelsesejendomme. I de efter datidens forhold elegante lejligheder var salonen boligens fornemste rum, siges det i »Opfindelsernes Bog« 1877, hvor »lyse tapeter eller smuk maling kunne anbringes på væggene, imens gulvet parketteres eller belægges med tæpper. Endvidere er stukkaturnormenter eller udskårne kassetter i loftet, lysekroner, en smuk kamin med dertil hørende uhr og kak-

Havnegade 21, som ligger ved siden af Meldahls Navigationsskole på hjørnet af Niels Juels Gade er opført for »Søassurancen«. Den næstsidste bygning til højre er Martin Borchs tilbygning fra 1906-07. Foto 1970. – Kunstakademiets Bibliotek.

Endnu i 1866 mente J. D. Herholdt – én af de få store arkitekter, der var med i Gammelholms bebyggelse – at det gik an at anlægge en palægagtig villa på hjørnet af Havnegade 29 og Tordenskjoldsgade. Den ligger der stadig, men rummer nu forretningsvirksomhed. Foto 1970. – Kunstakademiets Bibliotek.

Hjørnet af Havnegade og Herluf Trolles Gade. Typisk anonym 1870-bygning med rundt hjørne og masser af pynt på facaden. Allerede ved århundredeskiftet samlede også Øresundsfarten sig om Havnegadekajen. Foto ca. 1980. – Kunstakademiets Bibliotek.

kelovnsskjærm, elegante møbler, vaser, malerier, statuer o.s.v. her på deres rette plads. Spiseværelser bør have mørke eller lyse vægge, som kunne forsynes med smukke, livlige malerier, men hovedmomenterne her er dog stedse en godt besat buffet og et smukt forarbejdet spisebord, omgivet af bekvemme højryggede stole. Dagligstuen bør have en mere livlig farve på væggene, og en lys og let loftsdekoration, hvortil man også kan anvende en broget ornamentik; dette værelse bør kort sagt have en munter, hyggelig karakter ... Ligeledes må stilen i møblernes snitværk svare til de prydelser, som ere anbragte på gardinstængerne og ovnene ...«.

Dette program for indretningen af de nye lejligheder i Gammelholm-kvarteret, og som giver et indtryk af, hvorledes mange af lejlighederne oprindeligt var indrettede, kendetegnedede naturligvis ikke dem alle, for der fandtes i de nye huse også mindre lejligheder, end dem der her er tænkt på. Således har forfatteren *Otto Rung* i sin erindringsbog: »Fra min Klunketid« skildret sine bedsteforældres hjem i Holbergsgade: »Min anden bedstemoder (nemlig hans faders moder) sad som enke efter den kendte nationale komponist Henrik Rung, der op til halvfjerdsere var syngemester ved Det kgl. Teater. Hun selv havde i årene omkring 1840 været den strålende sangstjerne i vor danske opera og blev højt beundret for sin sjældne stemme og sin sydlandske skønhed. Hun boede

Gammelholms utrolig tætte bebyggelse med deraf følgende snævre baggårde forargede ikke mange, da ejendommene blev opført. Man beundrede kun de moderne facader og den centrale beliggenhed. Først 100 år senere har man reageret (se side 180). – Nordfoto 1975.

Gammelholms bebyggelse

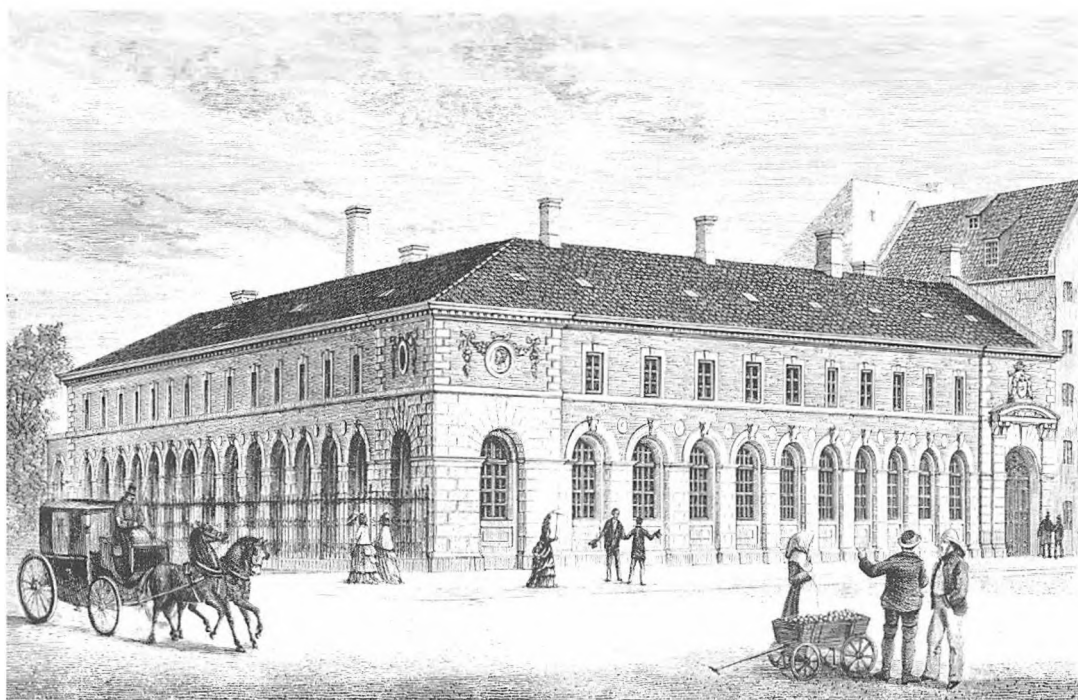
Gammelholms ca. 100 store ejendomme, fordelt på områdets 9 nye gader, inklusive et stykke af Nyhavn, blev opført på rekordtid 1861-77. Grundene blev solgt af staten til individuelle bygherrer, i reglen store håndværksmestre, der selv tegnede husene, opførte dem og derefter afhændede dem med god fortjeneste. Grundene var dyre og måtte derfor udnyttes både arealmæssigt og i højden. Der var i reglen tale om 4-5 etager med facader, der efter tidens opfattelse var flotte, men med trange og mørke baggårde. Tidspunktet for opførelsen udelukkede i starten elektrisk lys og WC. Heller ikke elevatorer var endnu kendt. Påfaldende få arkitekter var impliceret i det store byggeprogram. I 1870'erne anvendte man kun arkitekter til offentlige bygninger. Først i 1890'erne blev beboelsesejendomme betragtet som arkitekt-opgaver; i starten dog ofte sådan, at arkitekten kun tegnede facaden. Det er da også påfaldende få arkitekter, der – bortset fra strækningen langs Holmens Kanal – var impliceret i Gammelholms boligbebyggelse: Planens fader, *Ferdinand Meldahl* tegnede selv den nye Kgl. Mønt og Navigationskolen. Det var jo offentlige bygninger. Det gjaldt også *Chr. Hansens* romerske badeanstalt. *Georg Møller* og *Johan Schrøder* udformede Niels Juels Gade 10-12 for Schultz' forlag og bogtrykkeri. De er nu begge ofret til fordel for *Arne Jacobsens* Nationalbank. *Herholdt* byggede områdets eneste villa på hjørnet af Havnegade og Tordenskjoldsgade, og *Ferdinand Jensen* skabte Brønnums fornøjelige hjørnebygning ved siden af Det kgl. Teater. Endelig opførte *Ove Petersen* Hirschsprungs Tobaksfabrik i Tordenskjoldsgade.

nu hos sin datter, det næste slægtleds store operastjerne Sophie Keller, og vi børn besøgte hende jævnlig i det gamle musikhjem, der som så mange af vor nationale scenes kunstnerboliger lå i Gammelholm-kvarteret bag ved Det kongelige Teater. Vi så hende i de borgerligt prægede, gamle stuer med de mange sjældne musikinstrumenter og over flyglet de fine kunstnerbilleder fra Marstrands, Roeds og Constantin Hansens hånd – portrætter af hele den sanger- og vennekreds, der gennem et halvt århundrede havde været samlet her i den københavnske musik- og embedsslægts interne kreds, hvortil fru Heiberg, Bournonville, H.C. Andersen og så mange andre af vort teaters og vor digtnings store havde hørt ... Selv sad hun mest i sin store hestehårssofa med den hækledede antimakassar over lænet og bolcheglasset altid parat, når vi børn blev lukket ind, og derhos med en nyslået femogtyveøre til os hver ...«.

Hjemmet var i øvrigt bekendt for sine meget svære midt-dage, fortæller Otto Rung videre. »Som gammel Romafarer i Thorvaldsen-tiden midt i 40'erne have min bedstefader, komponisten, bragt det italienske køkken med til de hjemlige pauluner og indførte den her i landet endnu næsten ukendte macaroni på sit mere dagligdags familiebord. Han opelskede de første tomater i København i urtepotter i sin vindueskarm. Hans hjem gjaldt for et af hovedstadens allerbedste madsteder ...«.

Efter deres bedstemoders død vedblev Otto Rung og hans søskende at besøge deres tante, Sophie Keller, som var blevet boende i hendes lejlighed på Gammelholm, og Rung fortæller, at den »stod endnu helt uforandret efter min bedstemoders død«. Her samlede hun om sig en kreds af unge sang-talenter, og han huskede endnu en aften, »hvor hun på et pragtfuldt dukketeater, der stod under regi af hendes lille søn, den senere klokke-ekspert Rung-Keller, opførte operaen »Bronzehesten« med sine clever i solopartier og kor med små dukker, opklædt med turban og kaftaner, ført ud og ind i ståltråd fra kulissen. Jeg forstår – siger han – at hun og de unge vordende sangerinder har samlet sig om deres kunst i en art frimureri, og i hendes musikstue byggede de i forening et stolt fatamorgana-slot med tårn og spir af småbitte mursten ...«.

Sådanne hjem fandtes også i Gammelholm-kvarteret, der vel ellers domineredes af erhvervslivets velstående repræsentanter.

Den kgl. Mønt, der havde ligget på Gammelholm i over 100 år, måtte naturligvis have en god placering ved områdets bebyggelse. Ferdinand Meldahl og Ludvig Fenger opførte 1873 denne nye Møntbygning i Holbergsgade 23 på hjørnet af Herluf Trolles Gade, kun et stenkast fra dens gamle adresse i Nyhavn. – Ill. Tidende 1873/74.

Meldahls og Fengers nye Kgl. Mønt i Holbergsgade fra 1873 viste sig hurtigt at være for lille, og i 1923 flyttedes institutionen til Amager. Samtidig udstyrede Thorvald Jørgensen bygningen med endnu en etage og ombyggede den til posthus. Som sådan fungerer den fremdeles. Det er Nyhavn til højre med sømandshjemmet på hjørnet ved broen til Toldbodgade. Foto ca. 1930. – Bymuseet.

(Hans) Christian Hansen (1803-83). Arkitekt, som afsluttede sin uddannelse på Kunstakademiet hos G.F. Hetsch, inden han i 1832 nedsatte sig i det da samme år oprettede kongedømme Grækenland. Få år efter fulgte hans ti år yngre broder, Theophilus Hansen efter, og hver for sig fik de store offentlige monumentalopgaver i Athen.

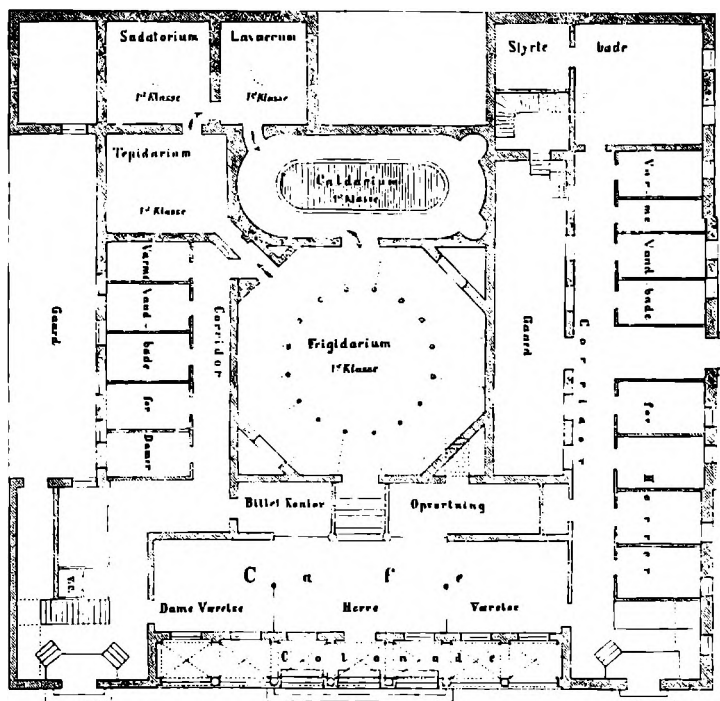
Christian Hansen byggede bl.a. Universitetet 1839. 1853-57 virkede Christian Hansen bl.a. i Triest, hvor han opførte Marinarsenalet 1853-57. 1857

udnævntes Christian Hansen til professor ved Kunstakademiet og slog sig ned i København, hvor han 1859-63 byggede sit hovedværk *Kommunehospitalet* (bind 16). 1863-69 fulgte *Zoologisk Museum* i Krystalgade, opført i røde mursten i en fri renæssancestil. Museet er flyttet til Fælled, og bygningen anvendes i dag på anden måde af Universitetet (bind 6). *Den romerske Badeanstalt* i Tordenskjoldsgade 10 opførtes 1869 (se næste side). Bygningen blev senere ombygget, og overtaget af Forsikringselskabet Hafnia. Herefter havde Kunstakademiet en årrække undervisningslokaler her, indtil huset omkring 1980 blev revet ned for at give plads til Det kgl. Teaters udvidelse i 1981.

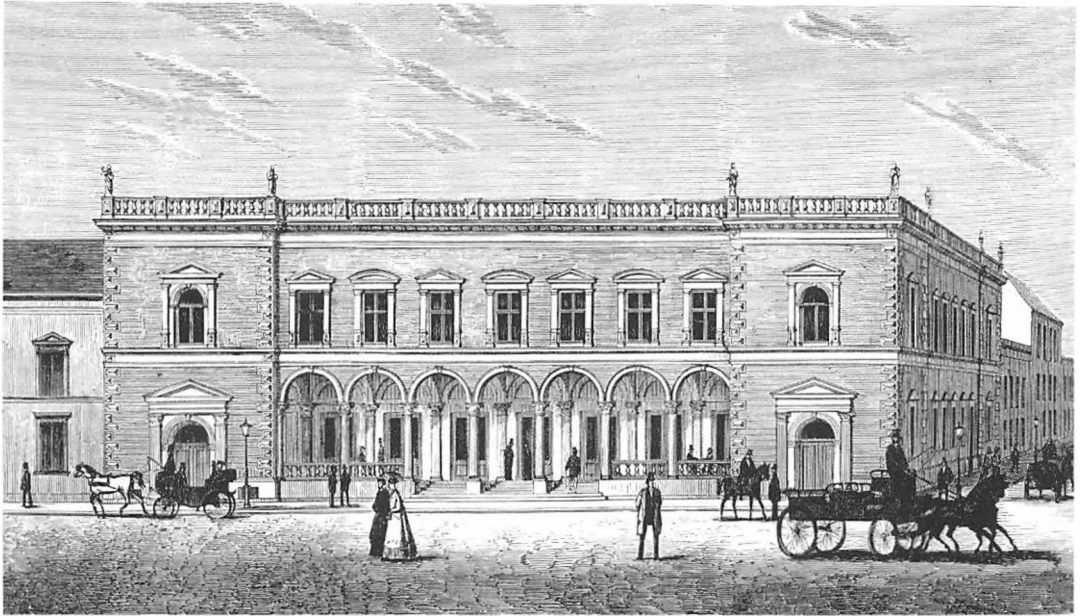
(Om Christian Hansens øvrige danske arbejder, se bind 16).

Det romerske Bad

Den personlige hygiejne var ikke synderlig værdsat i datiden, idet selv den meget moderne og prægtigt indrettede romerske badeanstalt i Tordenskjoldsgade, som Kommunehospitalets berømte arkitekt *Chr. Hansen* byggede 1869, af mangel på søgning måtte lukke i 1905. Det var derfor heller ikke så mærkeligt, at selv i store herskabelige lejligheder, som dem på Gammelholm, var et badeværelse endnu i 1890'erne en undtagelse, der betragtedes som en uhørt luksus. Det var måske heller ikke så mærkeligt, når man læser, hvad dr. med. *N.P. Schierbeck* skrev 1903: »Vor sædvanlige vaskning af ansigt og hænder, en à to gange ugentlig af hals og fødder, for at holde vor egen person ren, er langt fra tilstrækkelig. Hudens hele overflade må mindst en gang ugentlig undergå en grundig renselse ...«. Et badeværelse bør derfor være »et uundværligt led i enhver velordnet lejlighed«.

Her er Chr. Hansens grundplan til hans romerske badeanstalt i Tordenskjoldsgade 10. Man kom ind gennem en kolonnade, hvor der bagved lå både en dame- og en herrefacé. Så kunne man fortsætte til venstre forbi billetkontoret og få billet til den afdeling, man ønskede at besøge. Damerne havde en lille afdeling i venstre side, der tillige havde egen indgang fra gaden. Herrerne kunne også komme direkte ind fra gaden. Det meste af den store kvadratiske badeanstalt var forbeholdt herrerne. – Ill. Tidende 1869/70.

Den romerske Badeanstalt i Tordenskjoldsgade 10 blev opført 1869 af ingen ringere end den fra Sydeuropa hjemvendte Christian Hansen, 1803-1883, der lige havde skabt Kommunehospitalet, Observatoriet og Zoologisk Museum. Bygningen vakte opsigt allerede, da planerne kom frem. Den var opdelt i en herre- og dameafdeling i stueetagen, og der var restaurant ovenpå. Den blev taget i brug 1870, men den kom aldrig til at svare regning, og i 1901 blev den lukket. Bygningen blev forhøjet og ombygget til ukendelighed (se nedenfor). – Ill. Tidende 1869/70.

Kun med god vilje kan man i den hvide bygning genkende Christian Hansens romerske badeanstalt. De 9 vinduer på 1. sal er usforandret, men der er sat to etager og kviste på huset kort efter århundredeskiftet. Men selv i denne skikkelse eksisterer Tordenskjoldsgade 10 ikke læn- gere. Det blev nedrevet omkring 1980. Fot. 1970. – Kunstakade- miets Bibliotek.

Tordenskjoldsgade 20-34 set fra Holbergsgade mod Havnegade. Snorlige og monotone ligger de nogenlunde lige store ejendomme, alle bygget i 1870erne på spekulation men med hård udnyttelse af byggegrundene mod bagsiderne. Enkelte har arkitekt-oprisede facader, men ellers er det tømrer- og murer-mestre, der har besørget opførelsen. Foto 1970. – Kunstakademiets Bibliotek.

Holbergsgade ligger på linie med Holmens Kanals nedre ende. Derfor er der udsigt til Christiansborg. Fot. 1969. – Kunstakademiets Bibliotek.

Langt op i dette århundrede besørgede størstedelen af den danske befolkning dog stadig sit morgentoilette ved soveværelsets servante – eller måske endnu oftere – i køkkenet.

Også dette var det nye Gammelholm, hvor husenes indre svarede til det ydre – enkelte jævne uden større udsmykning på facaden, andre rigt, ja overlæsset udsmykket som på den herskabelige ejendom, Tordenskjoldsgade 1, hvor »Brønnum« har til huse i stuen, og hvis facade dets arkitekt *Ferdinand Jensen* i tidens stil og smag har fyldt med fint formede stukdekorationer. I tidlig renæssancestil var det nedrevne hus Niels Juels Gade 6 fra 1870, mens Holbergsgade 8-10 er romansk påvirket ligesom Tordenskjoldsgade 12, der begge skyldes *Ove Petersen*. Et typisk »italiensk« renæssancehus er derimod Peder Skrams Gade 15 fra 1874 af *Vilhelm Klein*, hvorimod Havnegade 15 med de ejendommelige søjlebårne figurer på første sal synes påvirket af fransk neo-grec stil. Billederne giver et indtryk af nogle typiske Gammelholm-huse, hvortil også hører Hirschsprungs tidligere tobaksfabrik, Tordenskjoldsgade 7, som blev bygget 1866 efter tegning af *Ove Petersen*.

Disse og andre af kvarterets ejendomme fortæller lidt om datidens arkitektoniske idealer ... »i den skole, i hvil-

Nedenfor til venstre:

Tordenskjoldsgade 1 er opført af *Ferdinand V. Jensen* i 1865. Det er formentlig den mest pynkede bygning i København, dekoreret med utroligt meget stukarbejde, men festlig på sin egen naive måde. *Ferdinand Jensen* var i mange år højre hånd hos *Ferdinand Meldahl*. Foto 1970. – Kunstakademiets Bibliotek.

Til højre:

Tordenskjoldsgade 7 er opført som fabriksbygning for *A. M. Hirschsprung og Sønner* i 1866 og i sin tid meget beundret for sit diskrete udseende. Arkitekten var *Ove Petersen*. Foto 1980. – Kunstakademiets Bibliotek.

Murermester C. Knudsen, som opførte dette hus på hjørnet af Holbergsgade og Peder Skrams Gade, behøvede ingen arkitekt. Han tegnede selv, ligesom mange af hans kolleger, for hvem det blot drejede sig om at få husene hurtigt opført og solgt med fortjeneste. Gammelholms 100 grunde solgtes oftest enkeltvis, og derfor skød husene op enkeltvis, men med visse forskrifter om maksimumshøjde og gadelinje. Huset blev opført allerede i 1872. – Det kgl. Bibliotek.

ken jeg havde gået – har *Ludvig Fenger*, stadsarkitekt i København fra 1886-1904, udtalt – blev det anset som tilladeligt med konstruktionen at låne form og dekoration fra forsvundne tiders kunst. Er det ikke vor fælles arv – fortsætter han – som det kun kommer an på at bruge med forstand og sølelse efter de midler, som tiden giver os, men således, at vi ikke skal have skam deraf, om end forbilledet ofte må forekomme os uopnåeligt?»

I virkeligheden er denne periodes bygningskunst heller ikke så uinteressant, som man har villet gøre den til. Endnu i 1880erne var den klassiske tradition ikke helt uddød, og sansen for proportionernes gensidige afhængighed var stadig levende. Det er måske fejlagtigt at betragte datidens trang til dekorativ udsmykning alene under begrebet stilimitation. Sandsynligvis bundede den dybere. Når facader, interiører og møbler udsmykkedes med renæssanceornamenter, må det ses på baggrund af den livsglæde, der dengang fyldte menneskets sind, og som fandt et naturligt afløb i renæssancens ornamentik. Derfor gav f.eks. Nyrops udstillingsbygning 1888 også datiden et chok, fordi, som han selv udtrykte det, »arkitektur fremgår af konstruktioner og materialer«, som ikke skjules af ligegyldige og unødvendige ornamenter, men fremtrådte i »rå« tilstand.

Det var imidlertid kun facaderne til gaden, husets »ansigt«, som datiden lagde vægt på præsenterede sig bedst

Gammelholms gader var fortrinsvis udstukket lige og vinkelrette. Kun Holbergsgade og Heibergsgade knækkede det sidste stykke ud mod Nyhavn. Her er planens eneste uregelmæssighed: Herluf Trolles Gade løber sammen med Heibergsgade og Peder Skrams Gade i en skæv vinkel. Fot. 1980. – Kunstakademiets Bibliotek.

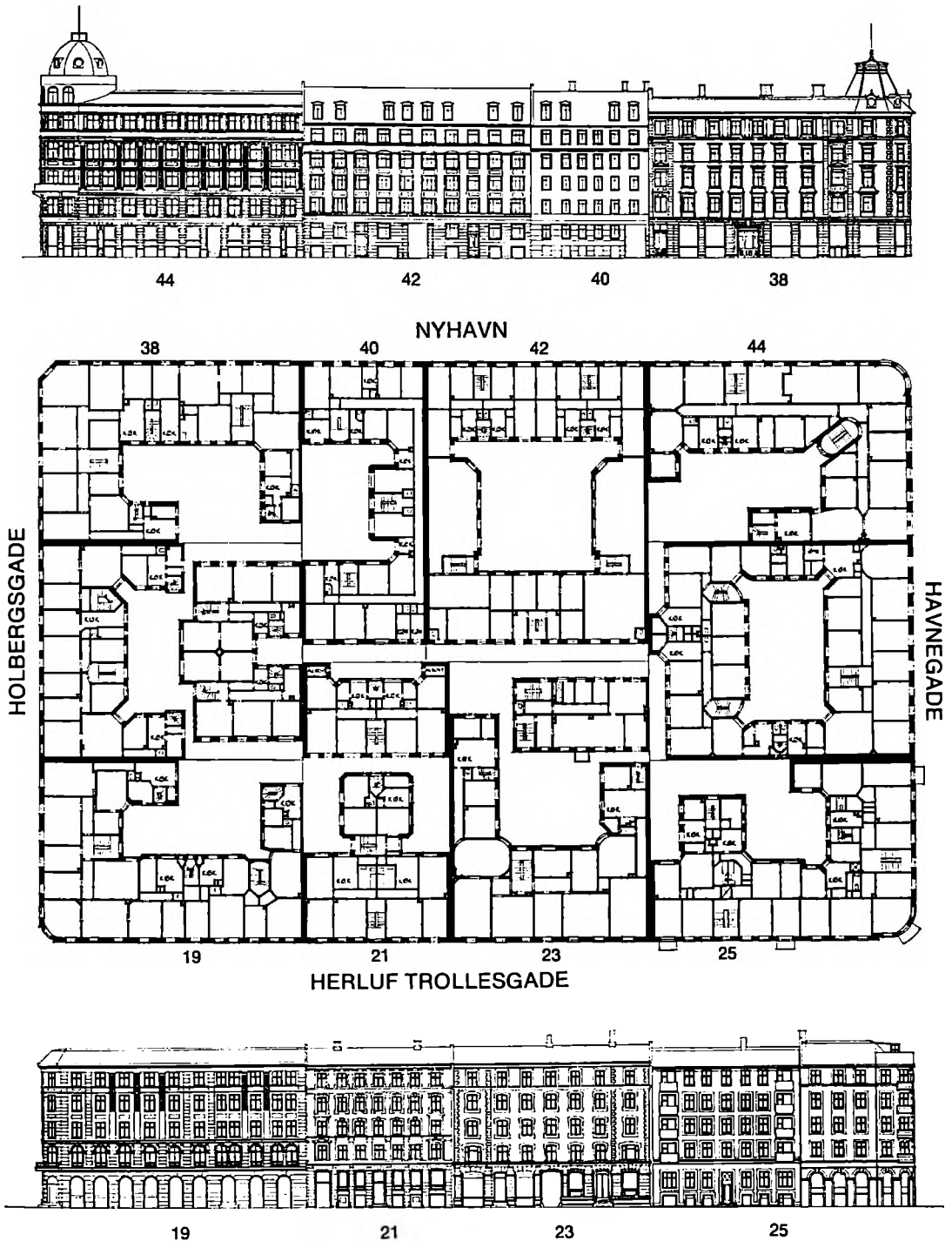

Et af de få andre skæve hjørnehuse på Gammelholm. Det ligger ved siden af den tidligere Mønt i Holbergsgade, hvor Herluf Trolles Gade danner en spids vinkel. Det har en stor øst-vendt hjørnealtan på første sal. Ved opførelsen i 1870'erne var der så lidt trafik i gaden, at man godt kunne nyde sin altan. Fot. 1980. – Kunstakademiets Bibliotek.

Broen over Nyhavn – den eneste der er – forbinder Holbergsgade med Toldbodgade (se kortet side 152). Den blev bygget i 1875 og ses her under fornyelse, fotograferet fra Toldbodgade-siden. Den store karré til højre er Nyhavn-siden af den blok, der er vist på næste side. Foto ca. 1960. – Stadsingeniørens Arkiv.

Gammelholms arkitekter fra omkring 1870 excellerede i hjørnebygninger med mere eller mindre praktiske tårne. Det gav hjørnebygningerne et interesserende udseende end de snorlige rækker af ejendomme på de lange gadestrekninger. Her er hjørnebygningen Havnegade-Nyhavn, som i øvrigt ses på ny på tegningen på næste side som Nyhavn 44. Foto 1978. – Kunstakemiets Bibliotek.

Her er grundplanen af den nordøstligste del af Gammelholms 10 karreer, nemlig den, der ligger på det yderste hjørne af Nyhavn og Havnegade med sine to øvrige sløje mod Herluf Trolles Gade og Holbergsgade. Tegningen viser også opstalter af de to længste facader mod henholdsvis Nyhavn og Herluf Trolles Gade (se i øvrigt kortet side 152). Grundplanen, der omfatter 11 større og mindre 4-5 etagers ejendomme, giver et tydeligt indtryk af den opfindsomme, men nådesløse udnyttelse af baggårdene til ekstra bebyggelse. – Efter Dansk Arkitektur.

En af de første større saneringer på Gammelholm blev gennemført i 1967-69 i den firkantede karré, som er vist på forrige side. Man »skrællede« den værste overbebyggelse ud af de 10 ejendommers baggårde. Fotografen har stået i porten i Havnegade-fløjen og set ned mod Herluf Trolles Gade-fløjen, hvor 12-14 større og mindre baghuse nu er borte. – Polfoto 1970.

muligt, og på de virkelig herskabelige ejendomme var de derfor, som allerede omtalt, rigt dekorerede med søjler, pilastre, karyatider, guirlander og andre fornøjelige detaljer, som gjorde gadebilledet afvekslende og rigt, men som tillige, hvad sikkert ikke var mindst vigtigt, indgav beboerne en vis selvfølelse og stolthed over det hus, hvori de havde deres hjem. Hvad der rørte sig bag de strålende facader og de herskabelige lejligheder, interesserede derimod mindre. Mange af gårdspladserne selv bag de største og mest herskabelige ejendomme på Gammelholm var små og opfyldte af side- og baghuse, og murene selv var trøstesløse i deres grå kedsommelighed uden nogen form for dekoration eller forsonende udsmykning. Hverken for dette eller for at skabe grønne områder midt i de store boligkarreer havde datiden nogen forståelse, og det er først, som billederne viser, en sen eftertid, der har forstået at værdsætte gårdsrummenes store grønne friarealer, selv om det som her på Gammelholm er sket på bekostning af mangt et side- og baghus, værksteder og skure. Mærkeligt nok i øvrigt, da det jo havde været Meldahls oprindelige hensigt, at gaderne i dette kvarter skulle have været bredere, end de blev, og beplantet som alleer, og at der skulle have været en minimumsafstand på fem alen mellem bygningerne inde i karreerne, »idet man herved kunne opnå en ventilation i de ellers så inde-stængte baggårde«, har arkitekt *Axel Schou* udtalt.

Selvfølgelig har det givet luft og lys i karreen at få baghusene væk, og der er også blevet plads til garager under gårdanlægget i midten. Men det er og bliver en nødløsning. – Foto 1985 Hans Jørgen Ørslev.

Gik det end hårdt ud over vestsiden af Niels Juels Gade ved Nationalbankens opførelse, blev østsiden til gengæld mere attraktiv, fordi gaden var blevet bred og lys. En række forretningsvirksomheder har istandsat ejendommene her, der nu alle har udsigt til Nationalbanken på den modsatte side af gaden. Her ses nr. 7. Foto 1970. – Kunstakademiets Bibliotek.

En af de bygninger, der blev nedrevet, tilhørte Schultz' forlag og trykkeri i Niels Juels Gade 10-12. Dette foretagende var i 1783 blevet erhvervet af *Johan Frederik Schultz* og havde tidligere til huse på hjørnet af Højbro Plads og Læderstræde (se bind 4). I 1872 lod dets daværende ejer, kancelliråd Jens Hostrup Schultz opføre den omtalte ejendom i Niels Juels Gade, hvortil han flyttede sit trykkeri, og hvor firmaet i 1883 fejrede sin hundreårsdag med hans ældste søn Frederik Hostrup Schultz som direktør. Ved denne lejlighed blev der afsunget en sang af en af husets sættere, hvis første vers med få omskrivninger lige så vel kunne være digtet i anledning af firmaets afsked med det gamle hus, selv om dette jo næppe har været en egentlig festdag:

*Se flaget vajer højt på stang,
og smykket staar
vort arbejdshjem, som ugen lang
gjenlyder af maskinens gang,
den tier nu, og kun vor sang
gjenlyde faar;*

*alt hverdagsslid og møje glemt,
nu hjertet glad og højtidsstemt
kun slaar.*

Som det er gået denne ejendom og den gamle Nationalbankbygning, er det gået så mange andre bygninger på Gammelholm, for først i de allerseneste år er interessen for at bevare stuktidens fantasifulde, men også hyggelige bygninger blevet vakt, men Gammelholms glansperiode lader sig næppe genoprette. Dertil er de skete indgreb for store, og kun som et solidt borgerligt kvarter vil det overleve.

Den nye Nationalbank

Januar 1961 var man nået så vidt med planerne til en ny bygning, at der kunne udskrives en arkitektkonkurrence, for »at fremskaffe en plan, der belyste, hvorledes det eksisterende kompleks af bygninger kunne afløses af et samlet og hensigtsmæssigt byggeri, hvori blandt andet seddeltrykkeriets placering og muligheden for etapevis opførelse og ibrugtagning indgik som væsentlige elemen-

»Dansk Søassurance« på hjørnet af Niels Juels Gade og Havnegade (se side 167) har erhvervet naboejendommen i Niels Juels Gade 11 til udvidelse af virksomheden og gjort den fornemt i stand. Her bliver næppe noget at sanere i de næste 100 år. Foto 1980. – Kunstakademiets Bibliotek.

Her sker den første store nedrivning af den 100-årige bebyggelse på Gammelholm. En hel karré ryddes mellem Havnegade og Holmens Kanal langs Niels Juels Gade, som ses i forgrunden. »Hotel Kongen af Danmark« og hele venstre side af Niels Juels Gade er borte. Herholdts Nationalbank holder stand længst for ikke at gøre institutionen hjemløs i byggeperioden. – Polfoto 1974.

ter«, udtales det i et smukt skrift om »Nationalbankens bygning«, som Danmarks Nationalbank udgav 1983.

Forslagene skulle endvidere tage hensyn til bankens »meget fremtrædende og centrale beliggenhed« ved Holmens Kirke og over for Slotsholmen, »hvilket gjorde det vigtigt at tilstræbe en harmonisk indpasning i det bestående miljø«, men det blev overladt til deltagerne selv at afgøre, hvorvidt Herholdts bankbygning skulle indgå i det nye projekt eller nedrives.

I alt indkom fem projekter, blandt hvilke *Arne Jacobsens* af dommerkomiteen udpegedes som det bedste, ikke mindst fordi den del af komplekset, der lå nærmest Holmens Kirke, »ville kunne gennemføres som ganske lav bebyggelse, hvorved hensynet til kirken, Børsen m.m. skete fyldest«.

»Da bankens forskellige funktioner nødvendigvis skulle kunne fungere under hele byggeperioden, var projektet udformet som etapebyggeri, der muliggjorde overflytning, efterhånden som de enkelte afsnit blev færdiggjort«, hed det i det nævnte skrift. Derfor gik man også systematisk til værks, begyndende med den nordligste del af den høje blok med facade ud til Holmens Kanal, der bl.a. indeholdt seddeltrykkeriet og kantinelokaliteterne. Derefter fortsatte man med den sydlige del af den høje blok og en mindre del af den lave fløj over for Holmens Kirke, som skulle indeholde bankens faciliteter. I

Herholdts Nationalbank var hurtigt blevet for lille. I 1913-17 byggede Martin Borch videre ned langs Havnegade med dekorative tilbygninger, men det er alltsammen væk nu. Foto 1949. – Hassing.

Nedrivningen af J. D. Herholdts fornemme, 100-årige Nationalbank, fremkaldte megen nostalgi i pressen, da de moderne murbrækkere satte i gang. Bygningen var umådelig velbygget og utrolig modstandsdygtig. Den betragtedes tillige af fagfolk som et af Herholdts fornemste arbejder. Fot. 1950. – Hassing.

Arne Jacobsen (1902-71). En af de få danske arkitekter med et internationalt navn. Han blev i Danmark førende repræsentant for den internationale modernisme mellem 1930 og 1970. Han arbejdede i sine senere år med store opgaver i England og Tyskland, for en stor del vundet gennem konkurrencer. Inden for dette værks rammer har han opført fire bygninger, som alle ved deres fremkomst gav anledning til kraftige reaktioner både i positiv og negativ retning. *Stellings farvehus*, Gammeltorv 6 på hjørnet af Skindergade karakteriseredes ved færdiggørelsen 1937 af nogle som »en knytæve« i bybilledet (bind 4). *Jespersen & Sønns kontorbygning* fra 1955, Nyropsgade 18, forbløffede med sin gennemførte glasfacade, som syntes at svæve over den åbne underetage, muliggjort gennem et konstruktivt princip med fire bærende søjler og udkragede etageadskillelser (bind 15). 1958-60 blev SAS' 19-etages *Royal Hotel* i Hammerichsgade 1-3 den første skyskraber i Københavns indre bydele (bind 15). Endelig kom Arne Jacobsen til at opføre *Den nye Nationalbank* i Holmens Kanal, efter at have vundet første præmie i en konkurrence 1961. Byggeriet gennemførtes i tre tempi, i samarbejde med Hans Dissing og Otto Weitting 1965-71 (se side 183).

tredje omgang opførtes den sidste del af den lave fløj med bankens servicefunktioner og parkeringskælder.

Dette store byggeri påbegyndtes sommeren 1964 med nedrivning af den ældre bebyggelse ved siden af Herholdts bygning i Holmens Kanal og halvvejs ned ad Niels Juels Gade, dvs. bl.a. »Hotel Kongen af Danmark«. Herholdts bankbygning nedreves derimod først 1976 i forbindelse med byggeriets sidste afsnit, der var færdigt i slutningen af 1978. I alt omfattede den nye bankbygning 48.100 etagemeter, men arbejdets afslutning opnåede Arne Jacobsen ikke at se, idet han afgik ved døden allerede i marts 1971.

Ledelsen var derefter blevet overdraget *Dissing & Weitting*, som førte tegnestuen videre.

Den femetages høje hovedbygning omslutter to lysgårde, hvis vigtigste opgave er at forsyne de arbejdsrum, der ligger ud til dem, med dagslys, men som samtidig er udlagt som grønne taghaver over stueetagen. Ligeledes er den trapezformede tagflade over den lave fløj over for Holmens Kirke, der er knap 5.000 m², omdannet til en meget dekorativ taghave til glæde for bankens eget personale, men tillige en smuk udsigt for de nærliggende ejendomme i Holmens Kanal. Dertil kommer den interessante fortovhavn langs Havnegade, der skal formidle overgangen fra bankbygningen til Holmens Kirke.

Hovedindgangen til bygningen er fra Havnegade gennem en bronzedør i sokkelmuren, der om dagen skydes ned i kælderen, og herfra hedder det »ledes den besøgende ad et svagt nedadskrående gulvplan gennem det krumme vindfang ind i den højloftede forhal ... I sin grundplan optager dette næsten 30 m høje rum den skæve vinkel mellem Niels Juels Gade og Havnegade og fremstår derved stærkt kileformet, således at rummets bredde udvider sig med godt ti meter fra den knapt 4 m brede endevæg nærmest indgangen hen til den modstående parallelle væg, op ad hvilken der som skulptur er anbragt en åben ståltrappe, der betjener de seks etager, hallen spænder over«.

Kunstnerisk fantasi, parret med et dybtgående kendskab til materialevirkning, en gennemført fornem møblering og nutidens bedste danske kunst på dets vægge gør, at dette hus fremover vil blive betragtet som det fornemste eksempel på vor tids formåen inden for arkitektur og kunst – ikke mindst på baggrund af Gammelholms ældre bebyggelse, som jo heller ikke den nye Nationalbank skånede, men i modsætning til så mange andre gav den os noget, der i virkeligheden var langt bedre!

Et af de mange interessante huse, der forsvandt i Niels Juels Gade, var Schultz' forlag og trykkeri i nr. 10-12. Virksomheden havde ligget her i 100 år, for man havde ladet huset opføre som domicil for den gamle virksomhed i 1872, da Schultz' tidligere ejendom på hjørnet af Højbro og Læderstræde var blevet nedrevet. Her udkom Danmarks store leksikon »Salmonsens« fra 1913-33. Forlaget har nu til huse i Møntergården ved Gothersgade (se bind 5). Foto 1964. – Bymuseet.

Schultz mistede ikke blot sit gamle trykkeri og forlagshus, men firmaets boghandel i Havnegade 15 måtte også vige. Den lå omtrent, hvor indgangen til Arne Jacobsens Nationalbank få år senere blev placeret. Foto 1970. – Kunstakademiets Bibliotek.

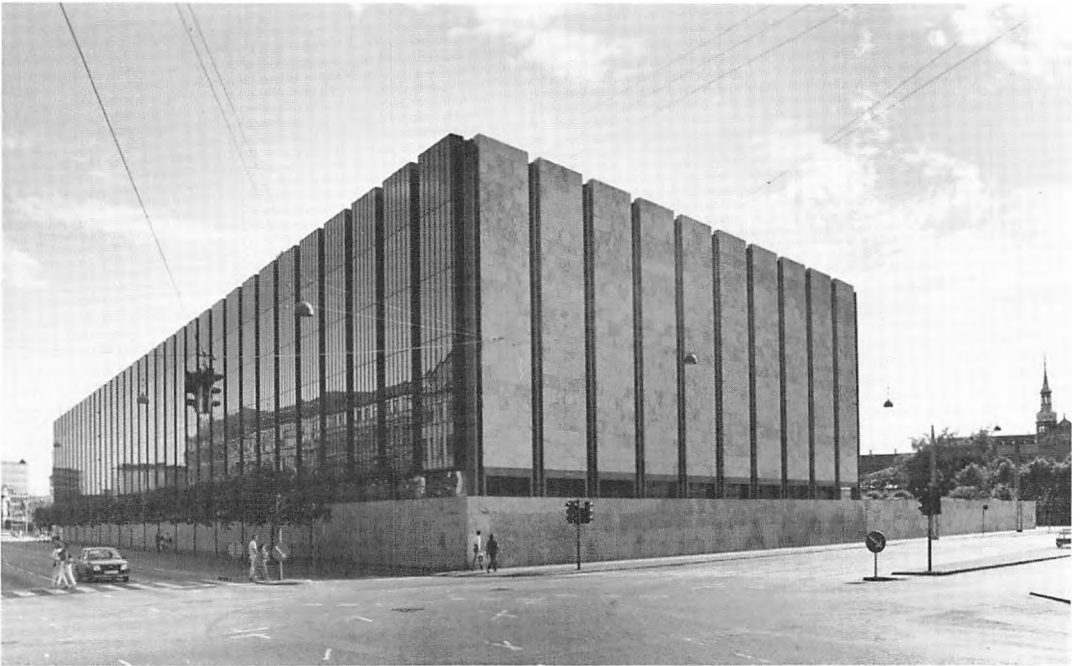
Det er slut med højre side af Niels Juels Gade. De 100-årige huse fra Ferdinand Meldahls tid falder på stribe. Det er »Hotel Kongen af Danmark« i forgrunden. Foto 1964. – Bymuseet.

Et stykke af Holmens Kanal forsvandt samtidig. Her er det atter »Hotel Kongen af Danmark«, der sammen med Herholdts Nationalbank må vige. Foto 1970. – Bymuseet.

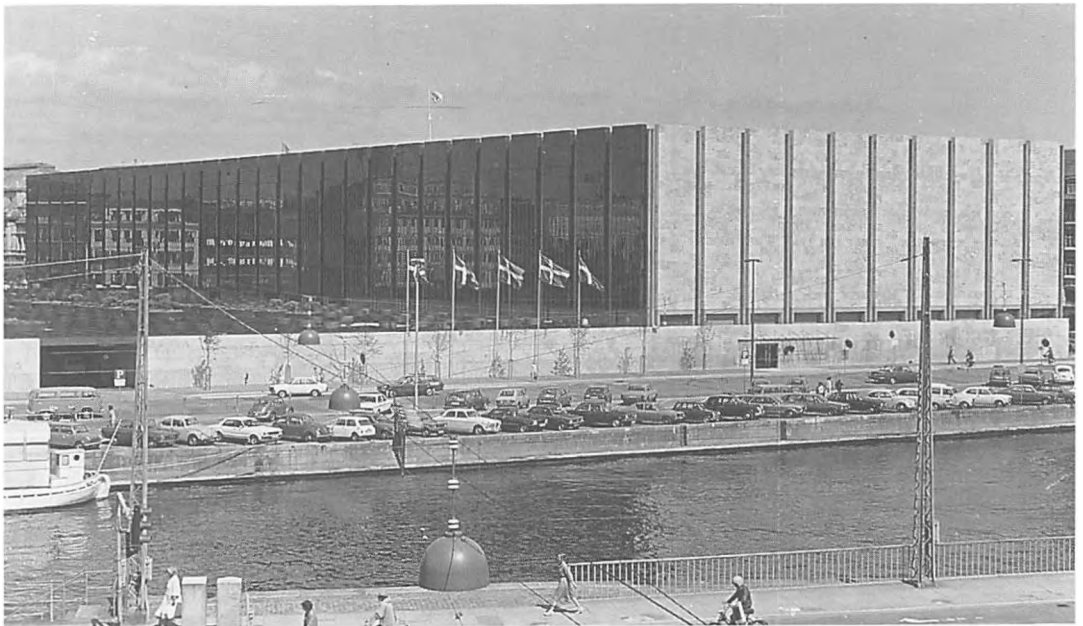
Arne Jacobsens nye Nationalbank står færdig. Her er samme kik som på forrige side ned ad Niels Juels Gade. En stor sammenhængende facade uden indgang. – Foto 1985 Hans Jørgen Ørslev.

Samme udsigt som ovenfor. Den høje del af Arne Jacobsens nye Nationalbank ses til venstre og den lave til højre. – Foto 1985 Hans Jørgen Ørslev.

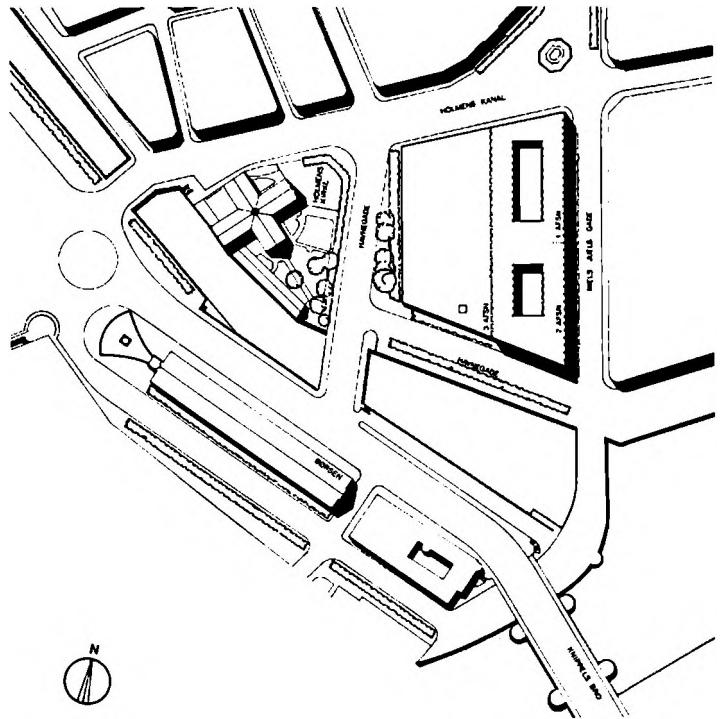

Den bedst kendte side af denne nu forsvundne karré var vel den, der vendte ud mod Havnegade over for Privatbanken. Her forsvandt bl.a. det smukke, lyse dobbelthus nr. 11 og 13 i midten ved siden af nr. 15, der rummede Schultz' boghandel (se side 187). Fot. 1930. – Nationalbanken.

Samme udsigt fra Privatbankens gamle bygning mod Nationalbanken på den anden side kanalen i 1977. – Fot. fra Nationalbanken.

Kort fra 1977 over et af byens ældste områder, med den dristige, nye kombination af 1500-tals kirken, 1600-tals Børsen og Arne Jacobsens ultramoderne Nationalbank fra det 20. århundrede. – Nationalbankens Arkiv.

I Havnegade over for Holmens Kirke er fortovet langs Nationalbanken udformet som en luftig solplads med bassiner og grøn beplantning. Midt i baggrunden ses Overformynderiet ved Bremerholm-hjørnet. Foto 1977. – Nationalbanken.

Luftfoto af Gammelholm, set mod Havnegade med hjørnerne ved Tordenskjoldsgade, Peder Skrams Gade, Cort Adellers Gade og Herluf Trolles Gade. Foto omkring 1960. – Stadsingeniørens Arkiv.

Luftfoto fra 1982 med den nye Nationalbank i forgrunden, skilt fra den ældre bebyggelse af Niels Juels Gade, der nu er blevet hovedåre for trafik fra Vestmotorvejen gennem byen via den ny Christian 4.s bro ved Knippelsbro. – Polfoto 1982.

2. DEL
Frederiksholm

Frederik 3. Konge af Danmark (1609-70). Konge fra 1648 til sin død. Kong Frederik er allerede omtalt i bind 1, side 214, som skaberen af Det kgl. Bibliotek, men i dette bind optræder han som grundlæggeren af den lille bydel, som fik navn efter ham, nemlig *Frederiksholm*. Det Frederiksholm, vi kender i dag mellem kanalen og Vester Voldgade, udgjorde i starten af 1670erne kun en lille nem landvinding som følge af Københavns volds forlængelse helt ud til sejlrenden i havnen. I vore dage, hvor Frederik 3. og Henrik Ruses forlængede volde for længst er borte, er det svært at forestille sig, at det faktisk var således, at bydelen opstod, men kortene på de følgende sider vil bekræfte det. Anledningen til voldarbejdet var naturligvis kongens uheldige erfaringer under den svenske storm på København 1659. Svenskerne havde sat hårdt ind ved de åbne Kalveboder, og hovedangrebet havde til slut fundet sted her. Vore dages *Stormgade*, som udgør den vigtigste gade i det moderne Frederiksholm-område, var i 1660erne et åbent areal ud mod Kalvebodbugten. Derfor blev det i dette område, at hovedangrebet under stormen på København fandt sted for over 300 år siden.

Frederiksholm opstår

Den 9. august 1658 brød den svenske konge *Carl 10. Gustav* »den evige fred«, som han i februar samme år havde sluttet i Roskilde, han gjorde simpelt hen uventet landgang i Korsør med en hær på ca. 4.000 fodfolk, ca. 2.000 ryttere og 50 kanoner for at marchere mod København, som han sandsynligvis havde ventet at kunne erobre ved et uventet overfald og derved gøre sig til herre over begge sider af sundet. Undervejs må han imidlertid have skiftet mening, for i stedet indledte han en langvarig belejring. Årsagen til, at han skiftede mening, skyldtes måske, at hovedstaden ikke var slet så uforberedt, som almindeligvis antaget, og at Københavns befæstning i virkeligheden var i langt bedre stand, end man hidtil havde troet. Heller ikke må det overses, at rygter om de begivenheder, som havde fundet sted i København, efter at han var gået i land ved Korsør, kunne være nået ham. Det gjaldt f.eks. *Frederik 3.s* berømte ord om, at han ville dø i sin rede, da han var blevet tilrådet at flygte til Norge, og det gjaldt udstedelsen af stadens nye, foreløbige privilegier den 10. august 1658, som uden tvivl havde styrket borgernes kampånd og nok havde bidraget til at ændre Carl 10. Gustavs beslutning. Det er derfor heller ikke usandsynligt, at han, da han fra Valby Bakke så Københavns brændende forstæder, skal have ytret: »*Nu vil jeg dyre sværge, at vi får modstand, og at København vil værge sig*«.

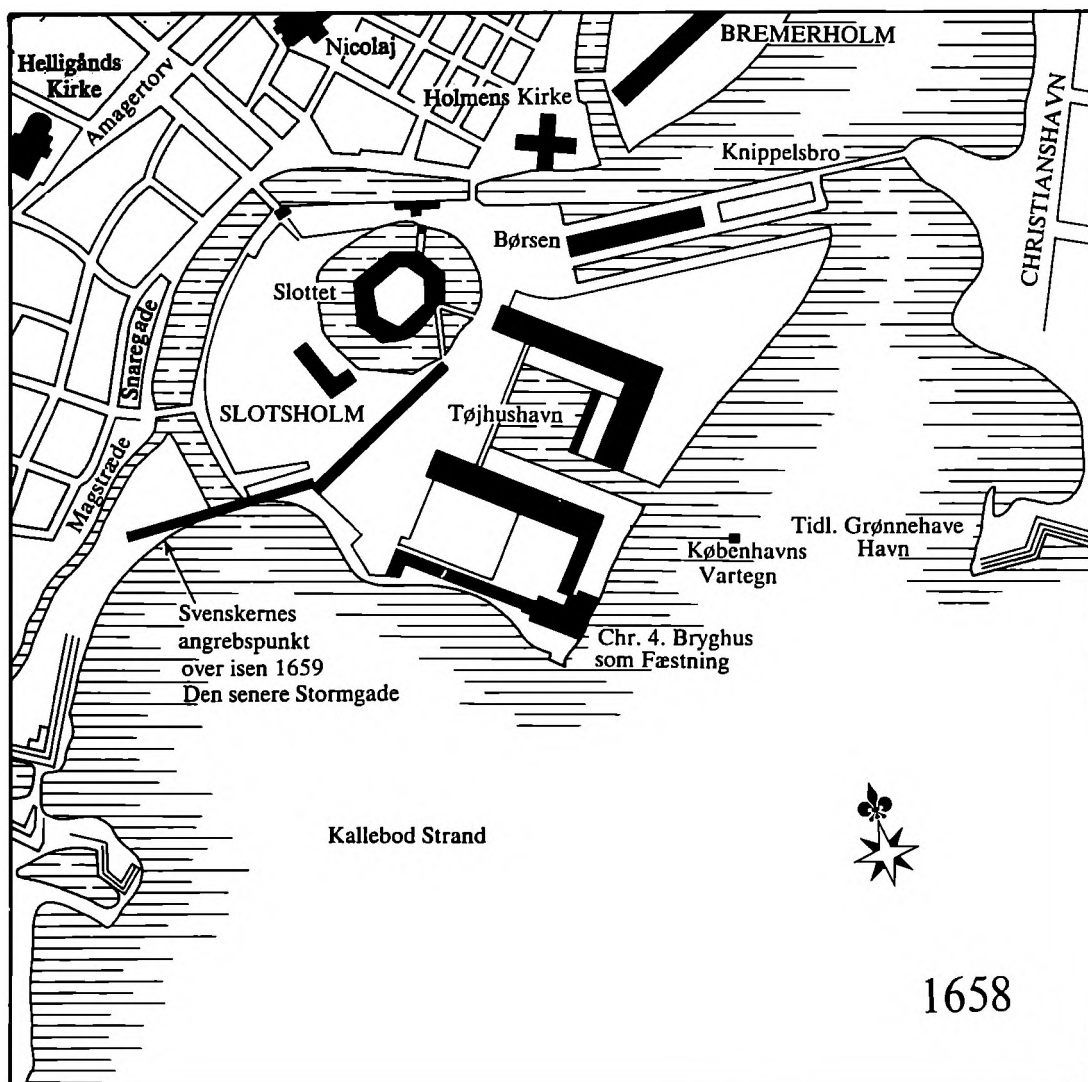
Byen, der ved belejringens begyndelse havde ca. 30.000 indbyggere, var omgivet af volde og grave, hvis tilstand næppe har været så dårlig, som belejringens historieskriver, fattigpræsten i Vartov *Anders Matthiesen Hjørring* har berettet. Han ønskede vel sagtens at skildre hovedstadens frelse som et »sædeles mirakel«.

Men lad os betragte voldafsnittet ved Vestervold, som det i dette kapitel først og fremmest drejer sig om. Kvarteret, der senere kaldtes *Kalveboderne* eller *Frederiksholm*, eksisterede overhovedet ikke dengang, idet de store opfyldninger, der skabte bydelen, først fandt sted efter krigens afslutning. Vandet ud for Slotsholmen var i vinteren 1658-59 tilfrosset, og på isen foregik der som bekendt

Næste side:

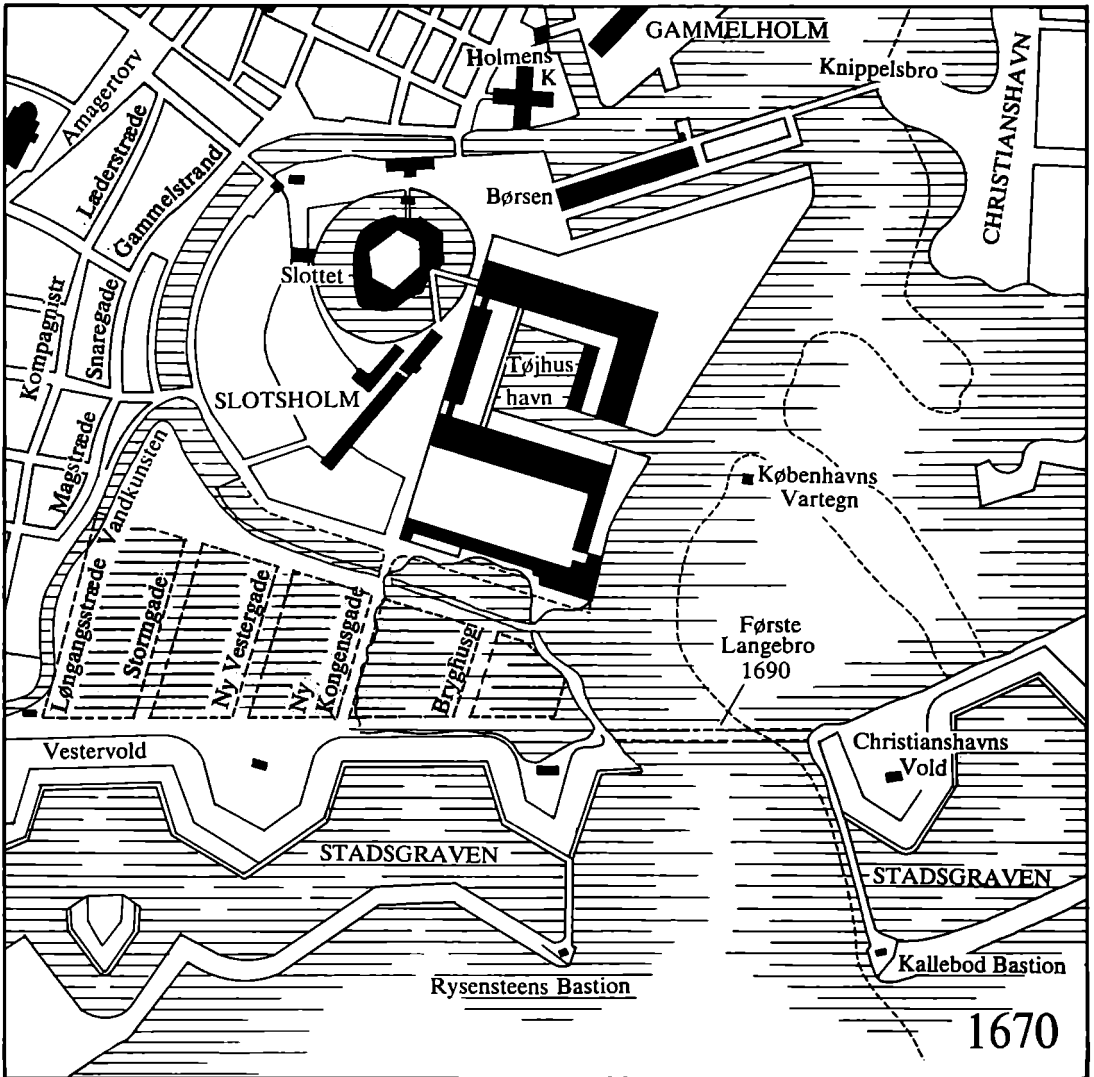
Det svenske hovedangreb under stormen på København 1659 koncentrerer sig om befæstningens svageste punkt syd for Slotsholmen, hvor Kalveboderne nåede helt ind til vore dages Stormgade. Udsnit af samtidigt tysk kort. – Det kgl. Bibliotek.

Således tog Kalvebod Strand sig ud omkring 1658, inden den nuværende bydel Frederiksholm var skabt. Endnu lå Christian 4.s Bryghus som et fæstningsanlæg ud mod den åbne Kalvebod Strand. Stormen mod København 1659 havde imidlertid afsløret, at befæstningens svageste punkt lå her, navnlig når fjenden kunne angribe fra den tilfrosne bugt. Det svageste punkt lå faktisk ved den senere Stormgade. – Konstruktionskort 1985 af Arne Gaarn Bak.

netop her nogle af de hårdeste kampe under svenskernes senere storm på byen. De fæstningsanlæg, der da beskyttede kystlinien, stammede væsentligst fra Christian 4.s modernisering af byens befæstning 1606-24. Fra *Christian 4.s Bryghus*, der oprindeligt var bygget som en hjørnebastion ud mod det brede farvand mellem Sjælland og Amager, strakte en fæstningsmur sig langs den nuværende Frederiksholms Kanal hen til en lille bastion ved den nuværende Prinsens Bro, og derfra fulgte atter en mur hen til den såkaldte *Løngang*, der var bygget 1618-19 som en ca. 180 m lang, overdækket bro, der forbandt Slotsholmen med byen. Dennes grænse mod syd lå langs *Løngangstræde*, hvor kysten var beskyttet af en vold, der var opført 1619-20. Uden for denne anlagdes senere en vej,

hvortil der var nedkørsel for enden af Løngangen, og som på en opfyldning førte over Vestervolds voldgrav ud til »Hendes Kærlighed, Vores elskelige kiære Gemals, Dronningens Have« ved det nuværende Tivoli.

Også Vestervold indtil bastionen ved Nørreport hidrørte fra Christian 4.s ombygning, da den blev lagt vestligere end tidligere og ført vinkelret på stranden ved nutidens Løngangstræde. Samtidig var den hidtidige voldgrav, der derved kom til at ligge inden for volden, blevet reduceret til møllegrav for vandmøllen, der lå ved *Vandkunsten*. I øvrigt var den nye vold med passende mellemrum forsynet med fremspringende bastioner, og i Kalvebod Strand var desuden udlagt en skydepram, som svenskerne hånligt kaldte »Svinetruget«, men som gjorde god

Den hollandske militærekspert Henrik Rüses plan fra 1663 gik ud på at føre Vestervold ud til havneløbet ved anlæggelse af tre nye bastioner, Gyldenløve, Schack og Rysensteen. Samtidig ville han udtørre arealet bag det nye fæstningsværk, og afvandede det ved hjælp af en nygravet Frederiksholms Kanal, som man kunne forbinde med Slotscholmskanalen. Samtidig udbyggedes Christianshavns Vold, og Langebro opstod 1690. De tre bastioner er nedrevet for godt 100 år siden.

Henrik Rüse, (Rüsensteen) (1624-79). Hollandsk født og uddannet fæstningsingeniør og arkitekt. 1661 kaldtes han til Danmark for at bistå Frederik 3. med udbygningen af Københavns fæstningsvæsen. Rüses hovedværk blev Citadellet Frederikshavn, som vi i dag blot kalder Kastellet. Væsentligt var også Rüses arbejde med omlægningen af Rüsensteens Bastion ved byens vestvold og projekteringen 1668-69 af den nye bydel Frederiksholm mellem Frederiksholms Kanal og Vester Voldgade i øst og vest samt Stormgade i nord og Christians Brygge i syd. Frederik 3. adlede Rüse i 1664 og gav ham titlen Baron af Rüsensteen. 1677 forlod han Danmark, to år før sin død. (Om Henrik Rüses arbejde med Kastellet og øvrige arbejder i København, se bind 17).

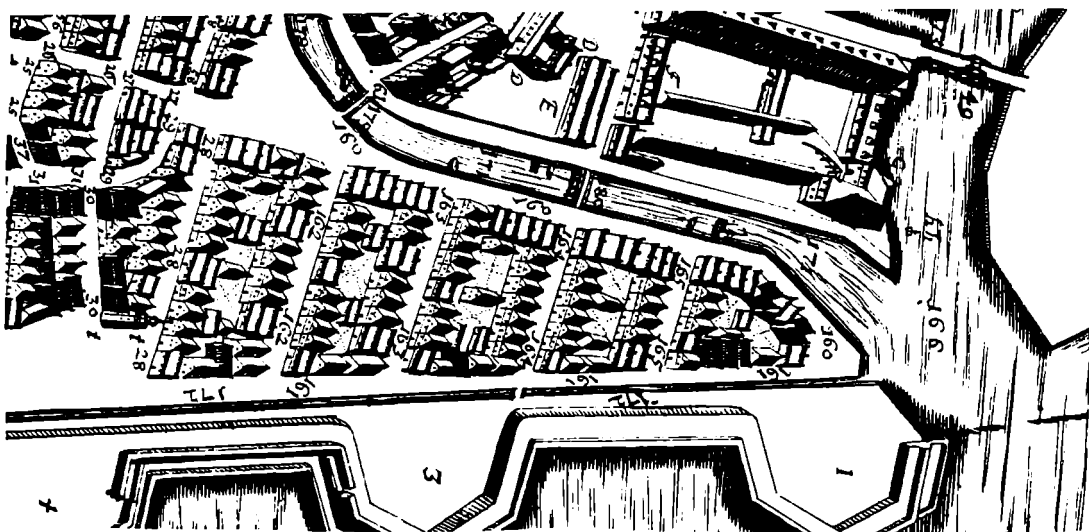
nytte ved at udsætte de fjendtlige løbegrave for flankield.

Alle, der kunne, deltog i arbejdet med befæstningens udbedring. Således blev der på Slotsholmen og på stranden langs Løngangstræde ud til Kalvebod Strand opstillet palisader, og da det blev vinter, blev volden yderligere forstærket med brystværn, der bestod af tømmerkister og skansekurve, som blev fyldt med jord, og dagen før stormangrebet blev disse yderligere forsynet med spanske ryttere.

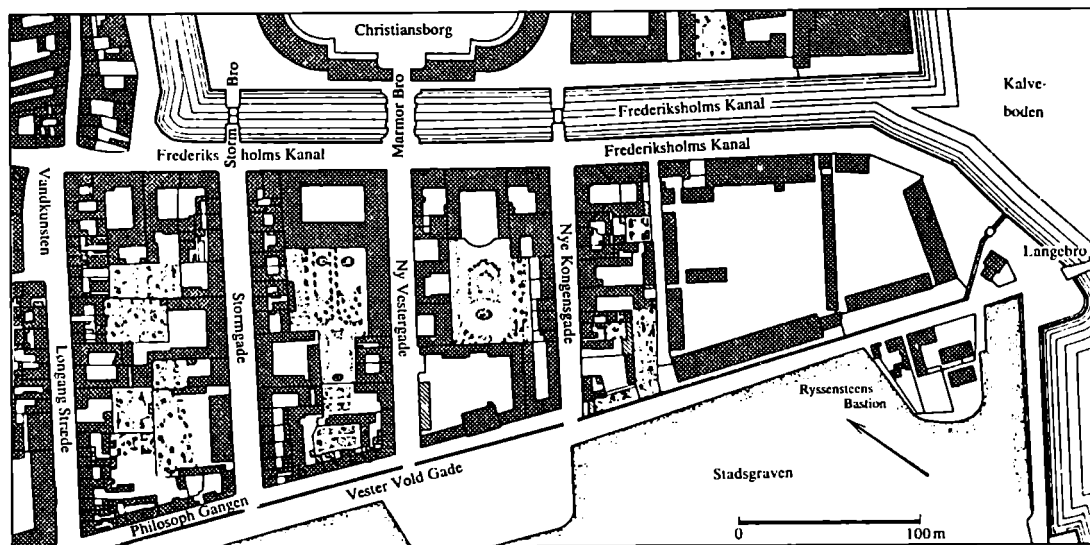
Om svenskerne fra første færd havde været indstillet på en langvarig belejring er nok tvivlsomt. Snarere havde de tænkt sig enten at udsulte byen eller erobre den ved et pludseligt angreb. Borgerne var imidlertid ved godt mod, men da vinteren satte ind allerede sidst i november, og isen hindrede tilførsler af levnedsmidler, opstod der hurtigt dyrtid. Samtidig hørtes rygter om, at svenskerne var begyndte at koncentrere tropper på Sjælland, og da netop Kalvebod Strand med rette blev anset for et af de farligste steder, såfremt vandet frøs til, udlagde man ved siden af »Svinetruget« fregatten »Højehald«, der næsten lukkede farvandet mellem Kongens Bryghus og Amager.

Dag for dag forværredes de indespærredes situation, og værre blev det, da isen truede med helt at tilfryse både voldgravene og Kalvebod Strand. Hvert kompagni fik derfor pligt til på sit voldafsnit at sørge for, at der stadig var åbent vand omkring byen, og *isning* blev hurtigt en nødvendig, men kedsommelig pligt. Trods hjælp fra en hollandsk undsætningsflåde var situationen alt andet end lystig. Der var fortsat mangel på både brændsel og levnedsmidler. De dårlige kvarterer, der oftest blev budt soldaterne, var desuden skyld i mandskabets store sygelighed, og efterhånden som kulden steg, tiltog også risikoen for et svensk angreb. End ikke juleaften fik forsvarerne i fred. Stormklokkerne kaldte dem på volden, »her blev alarm, så at hver mand lod maden stå og løb fra bordet til sværd og bøsse, og begav sig med hast til sin post på volden. Tilbage sad kvinder og børn, bedrøvede med gråd og frygt«.

Beredskabet styrkedes stadig, men undertiden kneb det med at holde humøret oppe, selv om kongens eksempel opildnede forsvarerne. Daglig red han sin runde på volden og viste interesse for hver detalje i forsvaret. Den 8. februar – to dage før hovedangrebet fandt sted – opstillede Carl Gustav sine tropper i slagorden på Valby Bakke, og det lykkedes dem at overraske »Svinetruget« i Kalvebod Strand, men derefter begyndte de danske ka-

På Resens kort fra 1674 fremstår den nylig anlagte bydel Frederiksholm således. Dette kort bekræfter endnu en gang Resens trang til at smigre Christian 5. ved at vise majestæten hans hastigt voksende hovedstad. I 1670 var der kun opført meget få huse på området. Man oplevede det samme som på Christianshavn et halvt århundrede tidligere: det nye opfyldte, sumpede område skulle have tid til at sætte sig, før området kunne bebygges. – Det kgl. Bibliotek.

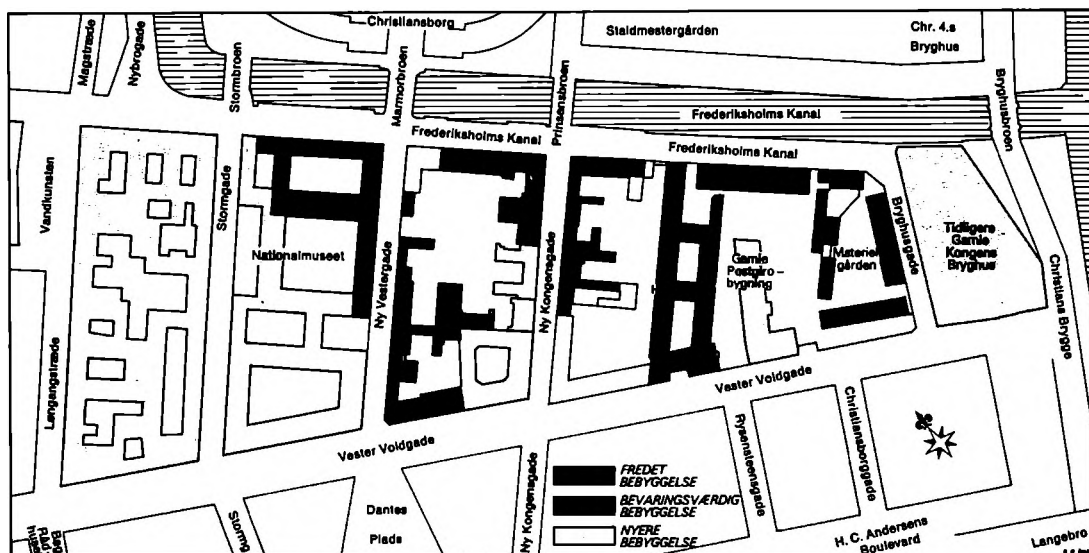
På Geddes kort fra 1757 kan man i detaljer se, hvorledes Frederiksholm var kommet til at se ud 90 år efter, at bydelen var steget op af vandet. Stormgade er helt udbygget og Prinsens Palæ med sin prægtige have præger området ved Ny Vestergade. Den højre side er reserveret til militære formål. Man er først nu ved at være helt færdig med det første Christiansborg, som anes i kortets overkant. Udsnit af Geddes kort i retegning fra 1947. – Fra »København fra Bispetid til Borgertid«.

og deres tab var stort, både hvad angår mandskab og materiel. I alt skal de have haft 580 døde og 900 sårede. Dertil kom, at danskerne havde taget 300 fanger. Danskerne egne tab var derimod små – kun ca. 12 faldne og få sårede – og alle var overbeviste om, at »den herlige viktorie var alene Guds gjerning, hvorfor hans almægtige kraft og magt være evindelig ære og pris«.

Frederiksholm bebygges

Slaget om København var vundet, men belejringen fortsatte, og først den 27. maj 1660 sluttedes freden på Rådmandsmarken uden for København.

Efter krigens afslutning tog man fat på at udbedre befæstningen. Under ledelse af den hollandske fæstningsingeniør *Henrik Ruse*, der 1661 blev udnævnt til general-kvartermester og overinspektør over rigets fæstninger, fuldendtes *Kastellet* 1664. I 1667 påbegyndte han udbedringen og udvidelsen af byens egentlige befæstning, der bl.a. gik ud på at sikre Slotsholmen ved Københavns Slot. 1668 flyttedes Vesterport, der lå ud for Vestergade, lidt længere mod syd til Lille St. Clemensstræde, dvs. den kom til at ligge omtrent ud for nutidens Frederiksberggade, og herfra førtes volden og graven i en lige linie helt ud

Samme område som overfor i vore dage. I de 300 år, bydelen har eksisteret, er der kun sket meget små ændringer i vejføringen, selv efter Vestervolds sløjfning i 1890erne. En fjerde bro ude ved havneløbet – Bryghusbroen – er dog tilføjet. Hele karreen ved Prinsens Palæ er blevet til Nationalmuseum. De sorte bygninger markerer fredede bygninger; de mørkegrå er bevaringsværdige bebyggelser. – Kort fra 1985 af Arne Gaarn Bak.

til sejløbet i Kalvebod Strand for at fortsætte ovre på Christianshavnsiden.

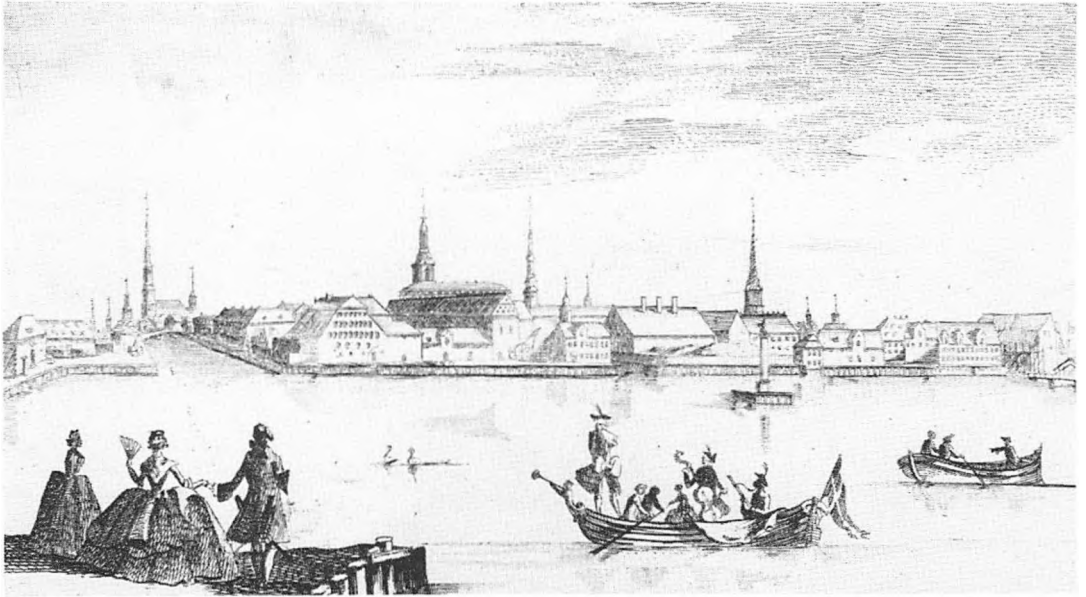
For det inddæmmede område mellem Slotsholmen og den nye Vestervold udarbejdede Rüse i 1668 en bebyggelsesplan, der på en naturlig og praktisk måde sluttede sig til Slotsholmen og til den eksisterende bebyggelse ved Møllegraven langs Løngangstræde. Som en fugl Phønix kunne det nye kvarter i Kalvebod Strand imidlertid ikke rejse sig. Det skulle først opfyldes og inddæmmes, inden det kunne bebygges.

Mellem volden og den nye *Frederiksholms Kanal*, der først blev endelig færdiggravet 1681, skulle det nye kvarter omfatte fem parallelgader, af hvilke den midterste, *Ny Kongensgade*, skulle være den bredeste, fordi den lå i fortsættelse af Tøjhusgade på Slotsholmen. Ved Vandkunsten havde det oprindelig været tanken, at den gamle Møllegrav skulle bevares, hvorimod Løngangen var blevet nedrevet allerede 1668, ligesom selve vandmøllen var fjernet.

Ejendommeligt nok var grundene i det nye Frederiksholm kvarter – opkaldt efter Frederik 3. – efter hollandsk forbillede på Rüses plan foreslået ganske små og kun beregnet til opførelse af gavlhuse. På et senere projekt er de dog gjort betydelig større, og på det endelige forslag fra

Franz Sedivy har i 1930'erne søgt at vise, hvordan den »nye bydel Frederiksholm« så ud omkring 1830, da den endnu lå i ly af den forlængede Vestervold, som havde været forudsætning for dens fremkomst. På hver sin side af havnen ligger nu bastionerne Rystenstein og Kalvebod, og til højre for dem forbinder den endnu kun smalle Langebros Vester Voldgade med det nye, sydlige Christianshavn, der er opstået på samme måde som Frederiksholm. Fra Rystenstein fører den »lange linje« til Tivolis senere område (øen her bliver Tivoli-øen) og længere oppe fører vejen ud af byen ved Vesterports ravelin. – Familie Journal 1930.

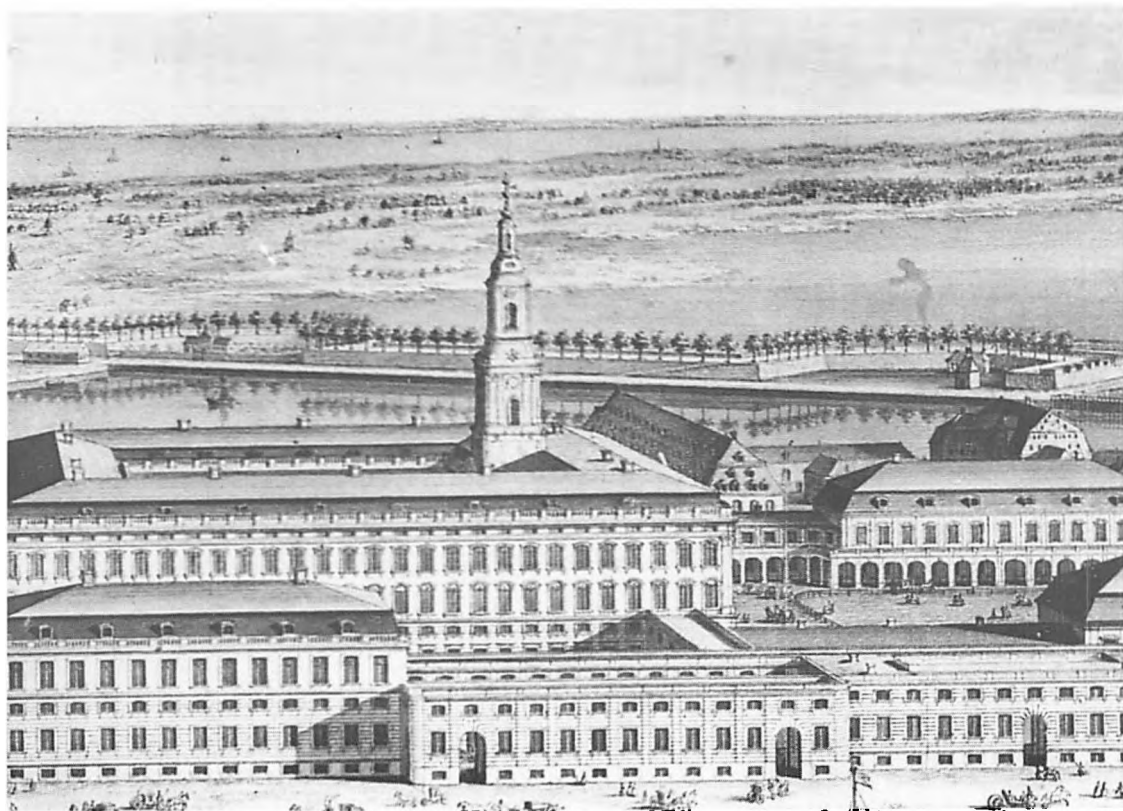

1669 er desuden Møllegraven sløjft til fordel for vore dages Vandkunsten og Løngangstræde, som nu blev anlagt. Også *Stormbroen* anføres nu. Møllegraven opfyldtes dog først i 1670'erne, mens Vandkunsten anlagdes 1673 og Løngangstræde 1679.

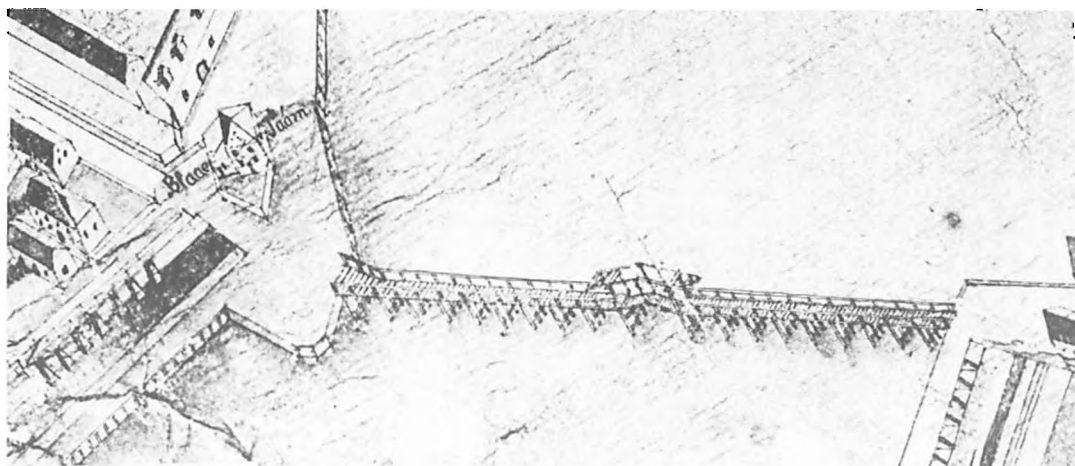
Ved Frederik 3.s død i 1670 var den endelige bebyggelsesplan for det nye kvarter stort set i orden – om end langt fra fuldført. Året efter forflyttedes Rüse til Rendsburg, for i 1673 at blive generalløjtnant i Norge. En af hans efterfølgere som »overingeniør« for København var ingeniørofficeren *Gottfried Hoffmann*, der 1684 udnævntes til chef for den nyoprettede, danske fortifikationsetat – tre år før sin død 1687. Fra dette år stammer hans smukke og fortrinlige kort over København med den påtænkte bebyggelsesplan for de nye indlemmede distrikter: *Frederiksholm* og *Ny-Christianshavn*. Kortet er i øvrigt indrammet med prospekter af byens mest markante og monumentale bygninger foruden af to udsigter over byen, set fra nordvest og fra sydvest (se bind 20).

Det tog adskillige år, inden det nye Frederiksholm var blot nogenlunde udbygget. Efter kongens ønske skulle området præges af fornemme bygninger, der kunne danne repræsentativ baggrund for slottet og Slotsholmen, som de to broer: *Stormbroen* og *Prinsens Bro* førte over til. De blev begge fornyet i sten i tilslutning til Frederiksholms endelige færdiggørelse 1684.

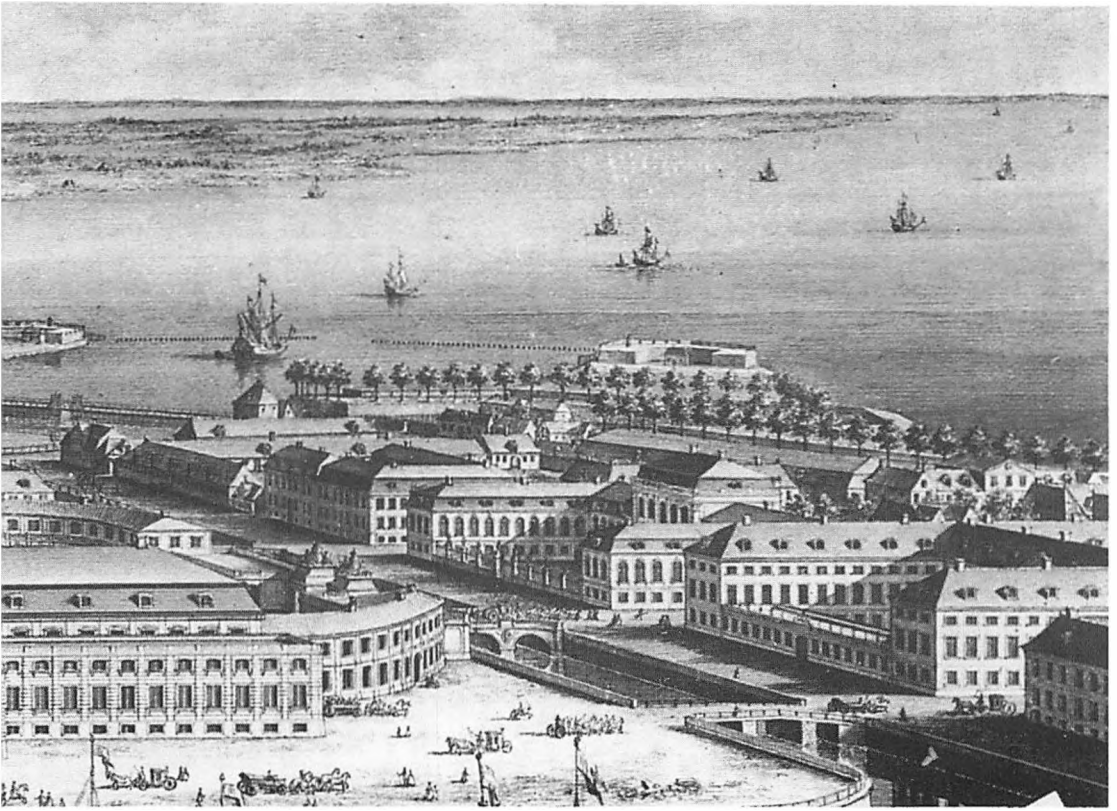
Den schweiziske kobberstikker *Bartholomeus Roque*, der gæstede København omkring 1745, har i 1747 tegnet udsigten fra Christianshavn mod København. Han har stået nær ved den nuværende Langebro og set over mod Frederiksholms Kanal, som endnu kun krydsedes af den nyopførte Marmorbro, og bagved ses den ældste Stormbro fra 1661. – Efter foto på By-museet.

Forstørret udsnit af et af L.-A. Le Clercs Christiansborg-kobberstik fra 1746-47, der også inkluderer Frederiksholm. Alle Le Clercs stik viser, hvordan han syntes, det hele burde se ud. Han ville således gerne have en pendant til Prinsens Palæ som værdig ramme om indkørslen til slottet ved Marmorbroen. Men stikket

Langebros gengivelse på dette udsnit af stadskonduktør Chr. Geddes eleverede kort fra 1760 er blandt de tidligst eksisterende billeder af denne bro, der først tilkom i 1690 som en nødvendig, men meget smal forbindelse, udelukkende beregnet for militæret. Her ses broen i sin tredje udgave fra 1745, da den var gjort til en 324 alen lang kørebro. Det er Frederiksholm til venstre med Vester Voldgade, Blåtårnsfængslet og vejen til Rysensteen. Det er Langebrogadehjørnet til højre på Christianshavnsiden. – Efter foto fra Det kgl. Bibliotek.

viser samtidig helt korrekt indsejlingen til havneløbet mellem de to bastioner, Kalvebod og Rysensteen. Bagved disse ligger Langebro, der fremhæver den nye Langebrogades uundværlighed bag Christianshavns forlængede voldanlæg. – Kobberstiksamlingen.

Udsnit af et af Rach & Eegbergs københavnske malerier fra 1749, der viser Langebro. Malerne har stået på Christianshavns Vold og set over mod Frederiksholms Kanal. Det er Christian 4.s Bryghus til højre og det umådelig høje spir i midten er Frue Kirkes. Længst til højre ses tårnet på det første Christiansborg. – Nationalmuseet.

Peter den Store (1672-1725). Zar af Rusland og det store riges første forbavsende primitive kulturreformator. Den navnkundige zars forbindelse med København er spinkel, men huskes dog særdeles vel endnu mere end 250 år efter hans eneste besøg. I sommeren 1716 ankom zaren med sin gemalinde, Catharina I. til København som Frederik 4.s allierede i Den store nordiske Krig. Han kom fra Nordtyskland i spidsen for sine russiske hjælpetropper, som han ville tilbyde den danske konge som hjælp til et rask angreb på Sverige. Zaren, hvis kvarter i Nykøbing Falster under marchen til København stadig vises frem som »Zarens Hus«, blev fornemt indkvarteret med sin stab i Edingers Gård i Ny Vestergade, og i dette hus, som langt senere skulle ombygges til sidefløj i Prinsens Palæ, opholdt de russiske gæster sig i sommeren 1716, mens man forhandlede om felttoget. De russiske tropper slog sig – til københavnernes uro – ned uden for volden. Felttoget mod Sverige blev aldrig til noget, men zarens vilde liv i Edingers fornemme hus går der endnu frasagn om. Når de russiske gæster savnede brænde til kaminen, fyrede de med husets sønderknuste møbler. Edinger krævede over
(fortsættes)

Prinsens Palæ

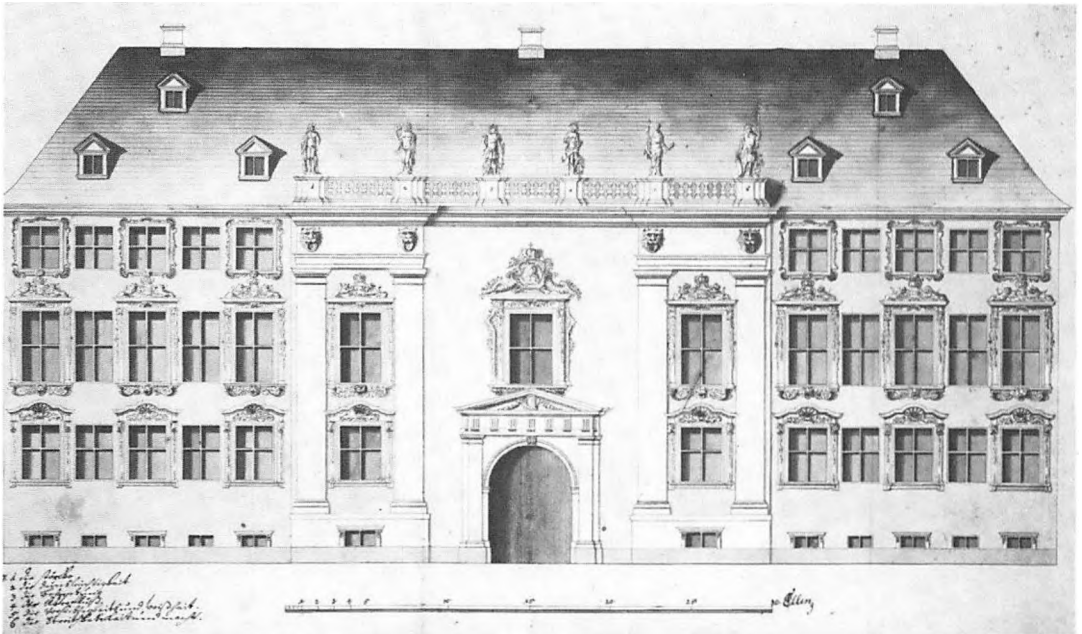
Blandt de første bygninger, der opførtes i det nye kvarter var *Wigand Michelbeckers Gård* i Ny Vestergade, der senere ombyggedes til en fløj til Prinsens Palæ. Tidligt opstod også *Holsteins Palæ* i Stormgade. Det havde været Christian 5.s tanke i den nye bydel også at opføre en bygning til det i 1691 stiftede *Ridderlige Akademi*, som dog i stedet indrettedes i en adelsgård på Nytorvvs vestside. Det blev det senere Vajsenhus, hvor Domhuset nu ligger.

Købmand *Wigand Michelbecker* (1636-1692), der tillige var vinhandler, hørte til den kreds af indflydelsesrige storkøbmænd, som var toneangivende i København i sidste halvdel af 1600-tallet. 1684 opførte han sin ovennævnte prægtige gård i Ny Vestergade, der efter ham i lange tider kaldtes *Wigands Gade*.

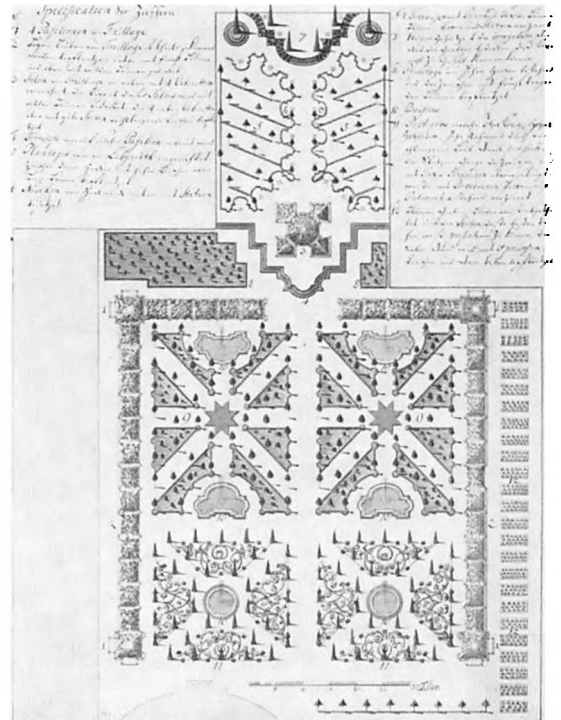
Gården synes at have været en fornem barokbygning med rigt dekorerede vinduesindfatninger og en bred midtrisalit, inddelt af pilastre, og med et portparti, der endnu er bevaret på Nationalmuseets Ny Vestergade-fløj. I gården indviedes året efter opførelsen i overværelse af dronning *Charlotte Amalie* et kapel for de tyske og franske reformerte, som benyttede det til gudstjeneste, indtil Reformert Kirke i Gothersgade blev taget i brug 1689. Michelbeckers enke solgte i 1712 gården til sin svigersøn *Wilhelm Edinger* (1659-1733), som stammede fra en kendt og velhavende vinhandlerslægt på Nikolaj Plads. Edinger var skibsreder, storkøbmand og direktør i Asiatisk Kompagni og drev desuden en udstrakt penge- og kommissionshandel med store leverancer af vin og kramvarer til hoffet. I hans palæ i Kalveboderne indlogerede Frederik 4. 1716 *Peter den Store* af Rusland under hans ophold i København.

Gården erhvervedes siden af kongen, der ved arkitekten *Johan Cornelius Krieger* lod den indrette til bolig for kronprinsen, den senere Christian 6., og kronprinsesse Sophie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach, som han havde ægtet 1721. Sandsynligvis hang købet af gården også sammen med Frederik 4.s ombygning af det gamle Københavns Slot, som i nogle år havde gjort kongefamilien delvis hjemløs. Det bekræftes af Thurah i Hafnia Hodierna 1748, »at det Kongelige Herskab, imens arbejdet stod på, måtte forlade slottet, hvorfor Wigands huus blev købt...«.

1743-44 blev gården imidlertid under ledelse af hofbygmester *Nicolai Eigtved* delvis nedrevet, ombygget og udvi-

Begyndelsen til Prinsens Palæ var Wigand Michelbeckers gård, opført 1684 som en af den nye bydels første bygninger. Den lå som en lang fløj langs Ny Vestergade, og zar Peter boede her under sit besøg i Danmark 1716. Gården blev nedrevet og ombygget 1726 af J. C. Krieger i den her viste form, og anvendt til bolig for kronprins Christian (6.). I 1740-44 opførte Nicolai Eigtved palæet i dets nuværende skikkelse og indrettede den til bolig for den nygifte kronprins Frederik (5.) og kronprinsesse Louise. – Tegning på Nationalmuseet.

Wigand Michelbeckers palæ ved Frederiksholms Kanal havde en lille have bag sig, anlagt i den formelle stil, der var kendt både fra Rosenborg og Sophie Amalienborg med symmetriske parterrebede, springvand og et lille lysthus. Plan i Frederik 5.s Atlas bind 54. – Det kgl. Bibliotek.

(fortsat)

5.000 rdl. af kongehuset i erstatning, men måtte nøjes med 1.000. Københavnerne oplevede også det fornemme par som turister, da zaren den 2. oktober 1716 til hest ledsagede sin – i en karriol kørende – gemalinde til toppen af Rundetårn (bind 6). 14 dage senere forlod den besværlige gæst hovedstaden, til både kongens og borgernes store lettelse.

det til bolig for den nygifte kronprins *Frederik* (5.) og kronprinsesse *Louise af England*.

Prinsens Palæ, som var opstået på ruinerne af den gamle gård, er et af rokokoens hovedværker i Danmark. Det består af tre 2½-etage høje fløje, forbundet ud til kanalen med en lav portfløj med tagbalustrade, således at der efter fransk forbillede dannedes en *cour d'honneur*.

Ved ombygningen af Michelbeckers Gård blev dens karakteristiske barokke vinduesindfatninger pietetsfuldt bevaret og af Eigtved genanvendt på det nye palæts havefacade mod vest, der således kan give et lille indtryk af den ældre gårds skikkelse.

Haven bag palæet, der strakte sig omtrent ud til Vester Voldgade, var anlagt i fransk stil og beskrives af Thurah som »lystig og behagelig, og indbefatter af buegange, lyst-quarterer, springvande, billeder og deslige, så meget som dens størrelse kand tillade«. Den forsvandt først helt med det nuværende Nationalmuseums opførelse i 1930'erne (se side 318).

Som type er palæet i sin oprindelse både fransk og tysk med stærke mindelser om det parisiske adels-hotel med dets *cour d'honneur*, hvor hovedbygningen ligger forneemt tilbagetrukket i gården. Men det var ikke blot ved sin ydre skikkelse, det udmærkede sig. Dets indre svarede til det udvendige som et forneemt eksempel på rokoko-

Tegning af J. J. Bruun fra 1755 af den nederste del af Frederiksholms Kanal, set fra den næstældste Stormbro med Christiansborg Slot til venstre og Prinsens Palæ til højre. I midten Marmorbroen fra 1742. Den fornemme Kanalgade, der dengang var ca. 75 år gammel, er nu helt udbygget med anselige palæer og gårde. – Efter foto på Det kgl. Bibliotek.

Nærbillede af Prinsens Palæ i Eigtveds udformning. Kobberstik fra Pontoppidans Danske Atlas 1763-64. Her ser man tydeligt det »franske« palæ med den tilbagetrukne hovedfløj mod den åbne cour d'honneur foran, adskilt fra kanalgaden med en lav forbygning. Det er den næstældste Stormbro, der ses til højre. Den høje hvide gavli i baggrunden ligger på hjørnet af Vandkunsten. Så langt tilbage havde strandlinien ligget, før Frederiksholm blev opfyldt. – Det kgl. Bibliotek.

Her har den schweiziske kobberstikker Bartholomeus Roque i 1747 gengivet Frederiksholms Kanal, set fra Marmorbroen og Ny Vestergade mod byen med Frue Kirkes store spir midt for. Bemærk på ny, at Frederiksholm nåede helt op forbi Stormgade til Vandkunsten og Løngangstræde. – Det kgl. Bibliotek.

Prinsens Palæ historie i årstal

- 1684:** Købmand Wigand Michelbecker opfører en af de første større private ejendomme på det i 1662 nyanlagte Frederiksholm, der hidtil har udgjort en del af Kalvebod Strand vandarealer. Han bygger i Ny Vestergade, der foreløbig kaldes Wigandsgade.
- 1700:** (ca.) Hans svigersøn Wilhelm Edinger arver ejendommen, som nu kaldes Edingers Palæ.
- 1716:** Edinger har den tvivlsomme ære at få zar Peter indkvarteret under hans besøg i København. Zaren mølesterer ejendommen og ejeren får kun ringe erstatning.
- 1720:** Frederik 4. køber ejendommen af Edinger og indretter palæet til sin søn, kronprins Christian (6.).
- 1740:** Christian 6. opfører Prinsens Palæ som firfløjet rokokopalæ, tegnet af Nicolai Eigtved. Det skal være sæde for kronprins Frederik (5.).
- 1744:** Prinsens Palæ står færdigt med en lav fløj ned langs Ny Vestergade og en have bag palæet. Kronprinsen flytter ind.
- 1746:** Frederik (5.) bliver konge og flytter til Christiansborg med en hofstab på 44 personer. Det varer til 1765.
- 1765:** C. F. Harsdorff istandsætter palæet.
- 1766:** Domicil for Frederik 5.s svigersøn, Carl af Hessen.
- 1771:** Landhusholdningsselskabet har lokaler i palæet.
- 1775:** Statsminister Ove Høegh-Guldberg får sin bolig i palæet.

ens interiørkunst. I hovedbygningens beletage er endnu bevaret de originale stuklofter, døre og dørstykker, paneller og parketgulve. Hovedrummet her er den store Riddersal, hvis loft skyder sig op i mezzaninen, og hvis høje, rundbuede vinduer vender ud til palæets cour d'honneur. Bag salen ligger et galleri, hvis vinduer vendte ud til haven. Blandt andre bevarede interiører fra opførelsestiden er det tidligere Audiensgemak i fløjen nærmest Stormgade, senere Oldskriftselskabets sal, hvor også Det kgl. Landhusholdningsselskab holder sine møder. Thurah beretter desuden, at »alle gemakker og indretninger af de bygninger, der bleve stående (dvs. af Michelbeckers Gård), og som ere af anseeligt begreb, bleve nyt indrettede, til mere bekvemmelighed forandrede, og alle på det ziirligste og netteste meublerede og udstafferede, hvorefter, da alting var bragt til sin fuldkomnethed, Deres nu regierende kongelige Majestæter, som daværende cron-printz og cron-prinsesse, tage dette palais i besiddelse, og residerede der om vinteren«. Det gjorde de, indtil de efter Christian 7.s død 1746 henlagde deres residens til Christiansborg. *Prinsens Palæ* eller *Palæet i Kalveboderne*, som det også kaldtes, blev derefter stillet til disposition for enkedronning Sophie Magdalenes søster, enkefyrstinde *Sophie Caroline af Ostfriesland*, der beboede det om vinteren til sin død 1764.

Ved siden af palæet i retning af Stormgade lå endnu ved hendes indflytning en bygning af mur og bindingsværk, der oprindelig havde været slotsforvalterbolig, men i 1745-46 var blevet indrettet til køkkenbygning. 1757 ombyggedes den helt af Thurah og fik samme højde og etageinddeling som det øvrige palæ, med hvilket det også senere fik fælles tag.

Efter enkefyrstindens død blev palæet indtil 1767 bolig for landgreve *Carl af Hessen-Kassel* og prinsesse *Louise*, den senere Frederik 6.s svigerforældre.

I årene 1767-69 foretoges af arkitekten *C.F. Harsdorff* en række moderniseringer i palæet, og da *Ove Høegh-Guldberg* 1776 var blevet udnævnt til stats- og gehejmekabinetsekretær og havde fået anvist bolig i stueetagen langs Ny Vestergade og Frederiksholms Kanal, skabte Harsdorff til denne de smukke nyklassiske interiører, som *Haffners* tegning fra 1782 af Høegh-Guldberg og hans familie giver et godt indtryk af.

På dette tidspunkt havde også en del andre hofembedsmænd fået fribolig i palæet, der derfor i daglig tale ofte benævntes som »det adelige Vartov«. Foruden Høegh-Guldberg nævnes bl.a. hofmarskal *C.F. Moltke*,

Der sker altid meget på den schweiziske kobberstikker Bartholomeus Roques billeder fra 1740rne. Her ses Prinsens Palæ fra Marmorbroen. Man skuer ned ad Ny Vestergade, som Christian 6. havde forestillet sig som fremtidig indfaldsvej til slottet, men denne tanke blev aldrig gennemført. – Det kgl. Bibliotek.

lægen, konferentsråd *J.V. Berger* og kammerherre *F.C. v. Warnstedt* og grev *C.C. Stolberg*. Endvidere fik malerne *N.A. Abildgaard* og *Jens Juel* en tid overladt Riddersalen til atelier, men måtte dog afgive den til Højesteret efter Christiansborgs brand 1794.

Fra 1784-1807 beboedes det desuden af stadsbygmester *Peter Meyn*, og fra 1805-1845 af arkitekten *C.F. Hansen*, i 1845 af maleren *Wilhelm Marstrand* og året efter af *Constantin Hansen* foruden bl.a. fra 1811-1844 af kammerherre, general *F.C. Bülow*. Højesteret forblev i palæet til 1854 og havde haft lokaler her også fra 1771-95 og derefter samme år af Videnskabernes Selskab, der midlertidigt havde været indlogeret i en af Christiansborgs staldbygninger, og nu flyttede tilbage. Selskabet forlod først palæet i 1894, da det fik sin egen bygning på Dantes Plads. Der var således blevet slidt godt på det gamle palæ, da det omsider indrettedes til Nationalmuseum.

Til palæet hørte, fortæller *L. Both* i sin bog om København 1865: »en i Ny Vestergade beliggende staldgård med betjentboliger og stald til 43 heste«, og på det modsatte hjørne af Ny Vestergade og Frederiksholms Kanal lå det såkaldte »Kongens Vadskerhuus, hvilken gård i fortiden har været residents for den kongelige confessorarius«.

De to sidstnævnte bygninger skal ikke nærmere omtales her, men derimod den store have bag hovedbygning-

1780: Palæet reduceret til bolig for hofembedsmænd, og kaldes spøgfuldt »Det adelige Vartov«. Det varer til 1850.

1790: Nicolai Abildgaard og Jens Juel har atelier i Riddersalen.

1794: Efter Christiansborgs brand flytter Højesteret ind i palæets hovedfløj.

1854: Højesteret flytter til C. F. Hansens Christiansborg.

1854-99: flytter Videnskabernes Selskab og ligeledes Oldskriftsselskabet ind.

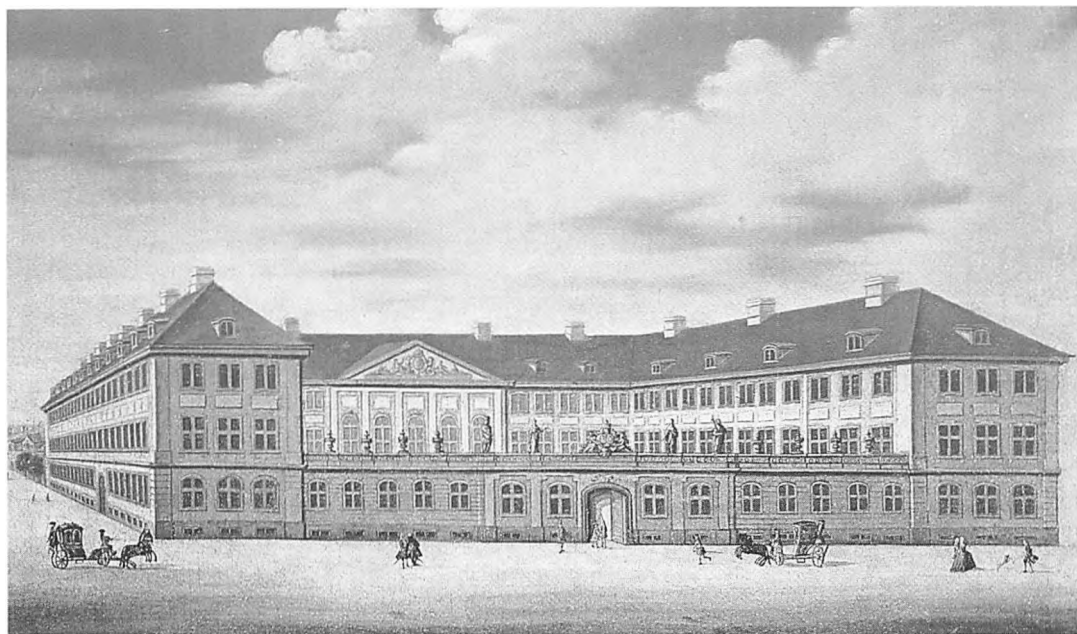
1854: Forskellige samlinger fra Christiansborg og Trinitatis Kirke samles på Frederik 7.s foranledning i Prinsens Palæ og danner begyndelsen til vore dages Nationalmuseet.

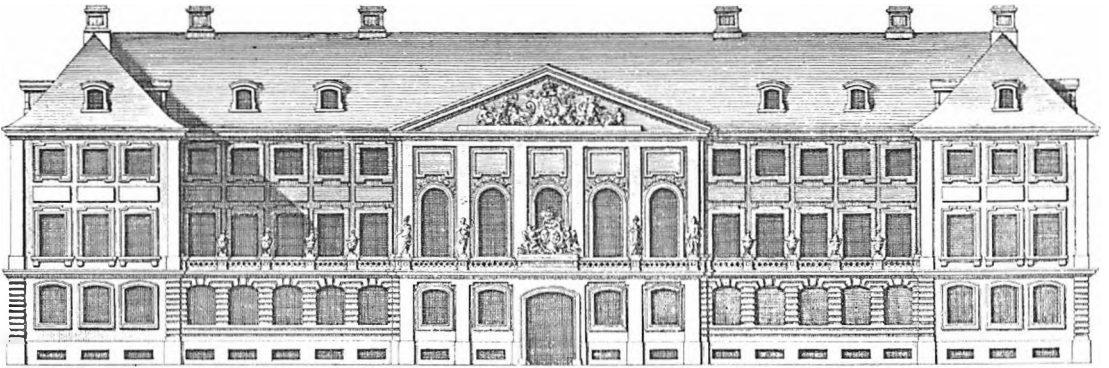
1938: Mogens Clemmensens 9 års lange ombygning af hele karreen Frederiksholms Kanal – Ny Vestergade – Vester Voldgade og Stormgade står færdig som Nationalmuseum.

gen, som i forrige århundrede, og lige til den nedlagdes i forbindelse med det nye Nationalmuseums opførelse, var et romantisk fristed for palæets beboere og embedsmænd. Haven var rig på sjældne træer og buske, og det berømteste træ var et stort, gammelt morbærtræ. I haven var desuden anbragt en del bygningsfragmenter etc. fra nedrevne ejendomme, og her stod også skamstøtten fra Gråbrødretorv, som var rejst til minde om »Corfitz Ulfeld, forræderen til ævig spott, skam og skiendsel«, som indskriften på den lød. Den oprindelige støtte var blevet beskadiget under byens brand 1728, men repareret. Den fjernedes 1842 og anbragtes i Prinsens Palæts have. Også de omliggende baghuse i Stormgade satte deres præg på haven. Smukke var de ikke, men deres røde og sorte tegltage, mærket af tidens tand, var både afvekslende og maleriske. Det var typiske københavnske baghuse af forskellig højde og bredde og flere af dem med vinduer ud til haven. De forsvandt tillige med haven ved det nye Nationalmuseums opførelse, men et minde er dog endnu de to springvand i museets nuværende forgård, der tidligere flankerede hovedbygningens facade ud til haven.

Der er malerparret Rach & Eegberg, der i 1749 har malet Eigtveds elegante Prinsens Palæ, som det så ud, da det i 1744 stod færdigt. Her ser man tydeligt rokokopalæets franske grundplan med den trefløjede bygning, afskærmet fra gaden med den lave forbygning. – Nationalmuseet.

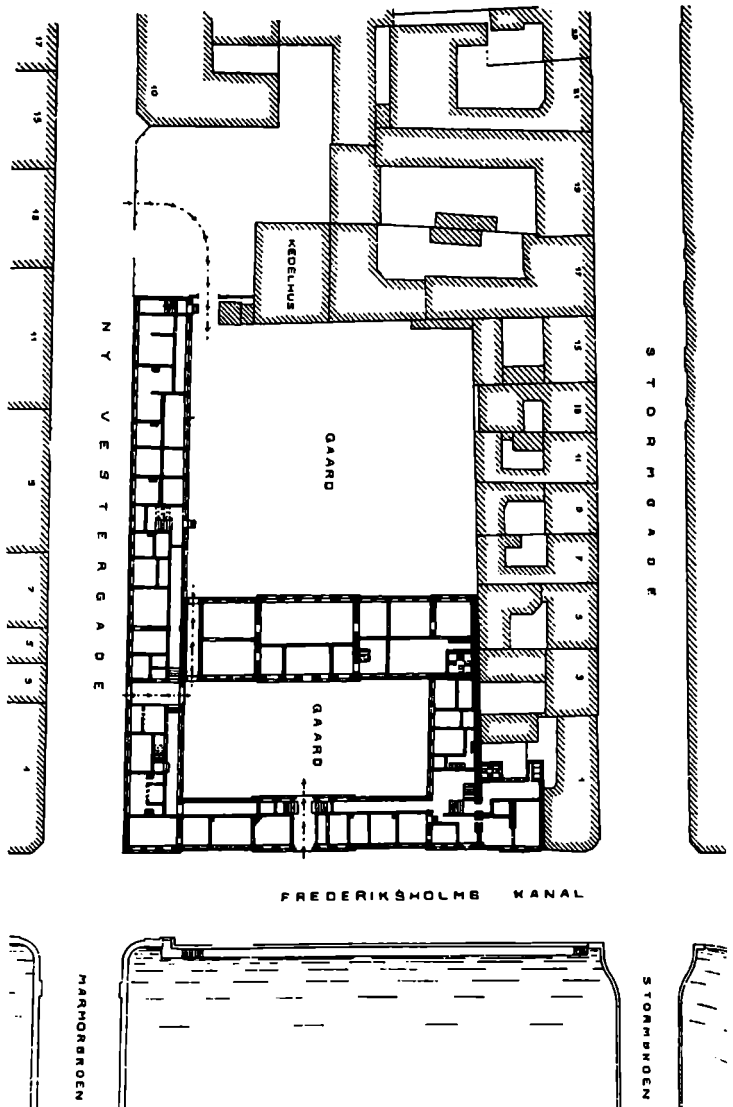
Som Nationalmuseets fødselsdag betragtes i almindelighed den 22. maj 1807, da en kongelig forordning nedsatte »Commissionen til Oldsagers Opbevaring«. Overhofmarskal *A.W. Hauch* blev formand, og biblioteksmanden, professor *Rasmus Nyerup* sekretær for det, han allere-

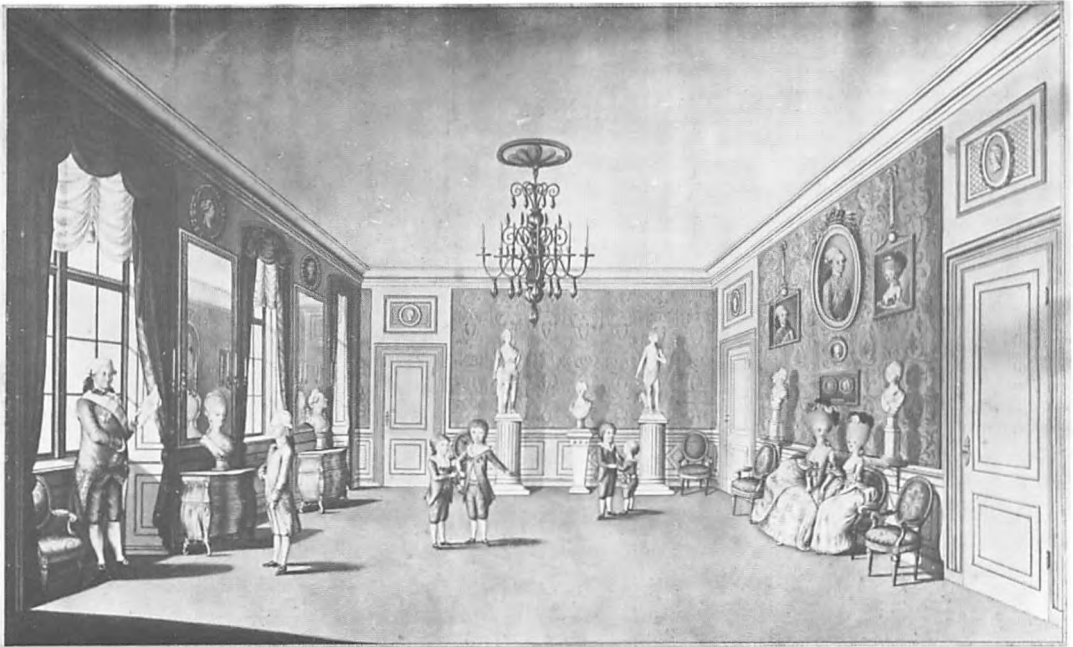

Øverst:
Prinsens Palæ, gengivet i 1746 i Laurids Thurahs Danske Vitruvius som en af byens bygningmæssige seværdigheder.

Grundplan af Prinsens Palæ i 1800-tallet, da en forvalterbolig var opført mod Stormgade-hjørnet. Med sin lange fløj ned langs Ny Vestergade var palæet et rummeligt hus i 3 etager, selv med sin lave forbygning mod kanalen. Endnu i vort århundrede var der have, med Stormgades baghuse som naboer. Da de første konkrete planer om Nationalmuseets udvidelse fremkom i 1920'erne, ville man kun indlemme 2/3 af Stormgades huse nærmest kanalen og anlægge en ny gade ved enden af palæets lange sidebygning. Som man senere vil se, endte det med, at man inddrog hele kareen. – Tegning på Nationalmuseet.

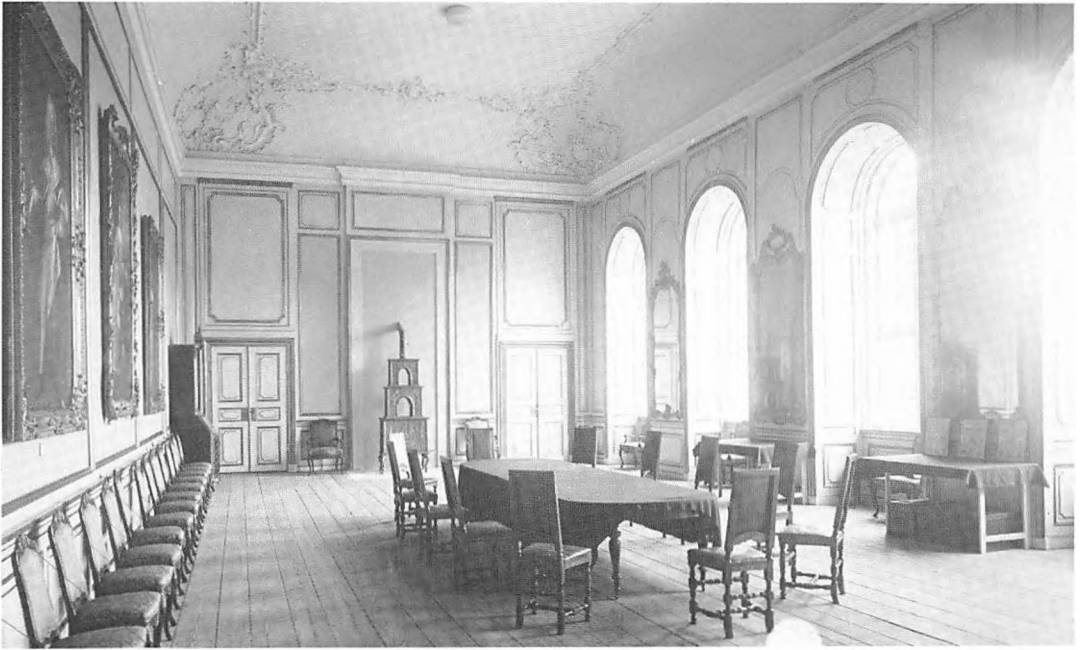

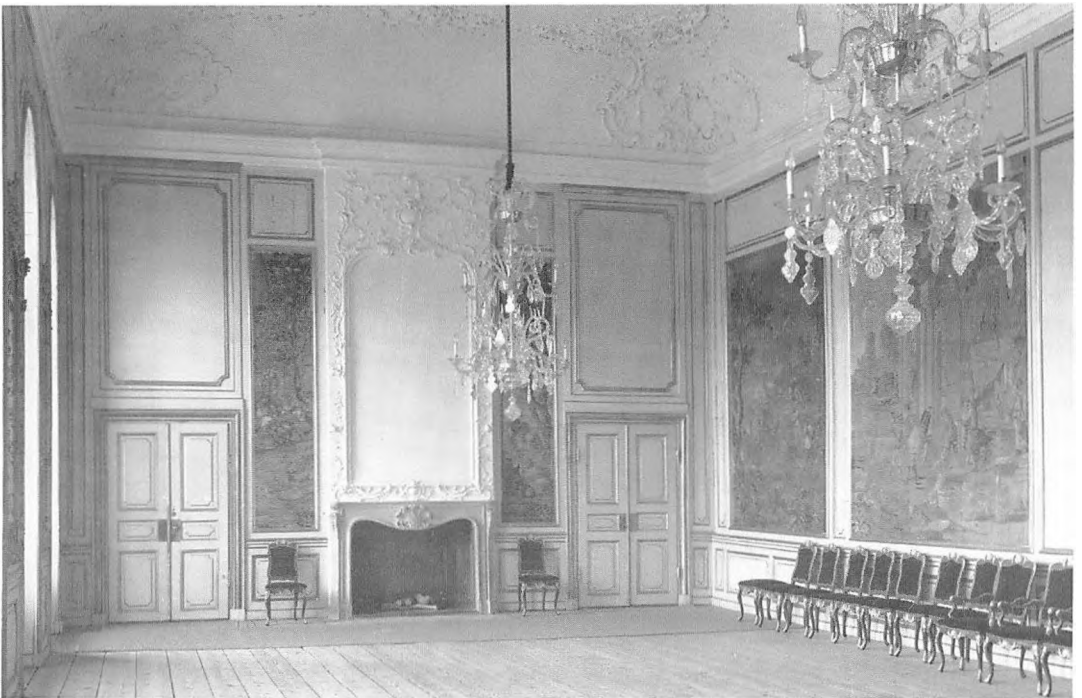
I 1777 moderniserede C. F. Harsdorff de appartementer i palæets fløj mod Ny Vestergade, som var stillet til rådighed for statssekretær Ove Høegh-Guldberg. Han ses her i Appartementssalen med sin familie. Tegning af Wilh. von Haffner 1782. – Privateje.

Tegneren og billedhuggeren C. F. Stanley (1738-1813) har i 1773 gengivet en audiens hos statsminister Ove Høegh-Guldberg. De audienssøgende er samlet i palæets Riddersal, hvis høje vinduer vender ud mod haven. Til højre er en præst og en officer lige kommet ud fra audiensen. – Det kgl. Bibliotek.

Eigtdeds Riddersal i Prinsens Palæ – ud mod gården – er med sin overgangsstil fra barok til rokoko bevaret forbausende uændret, skønt den har tjent til utrolig mange formål gennem 240 år. Foto fra 1940. – Nationalmuseet.

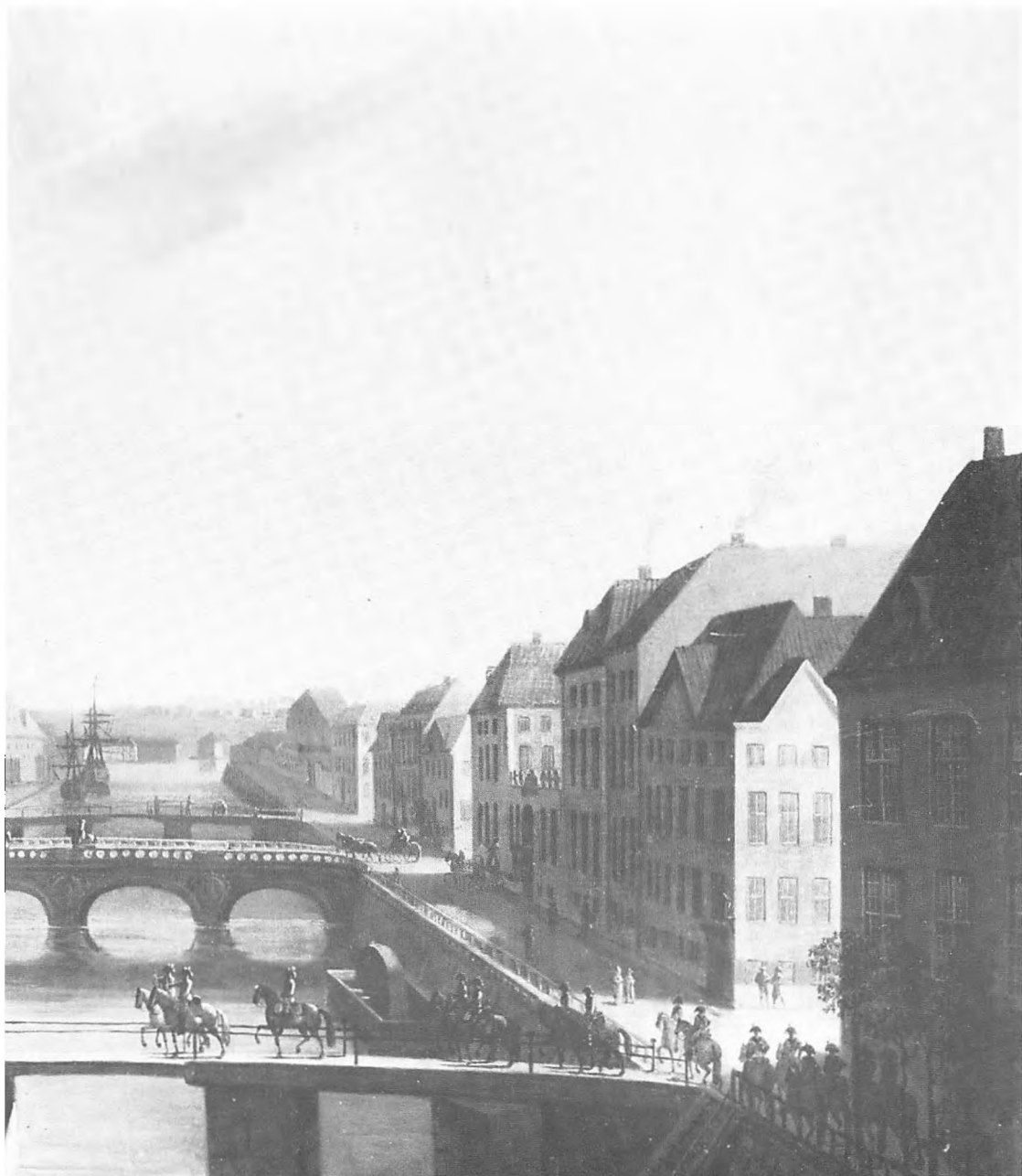

I 1960'erne er Riddersalen – stadig palæets fornemste rum – blevet gennemrestaureret og ført så nær som muligt tilbage til Eigtdeds oprindelige udformning. Hertil har lysekronerne bidraget stærkt. Foto af Ole Woldby fra 1970. – Nationalmuseet.

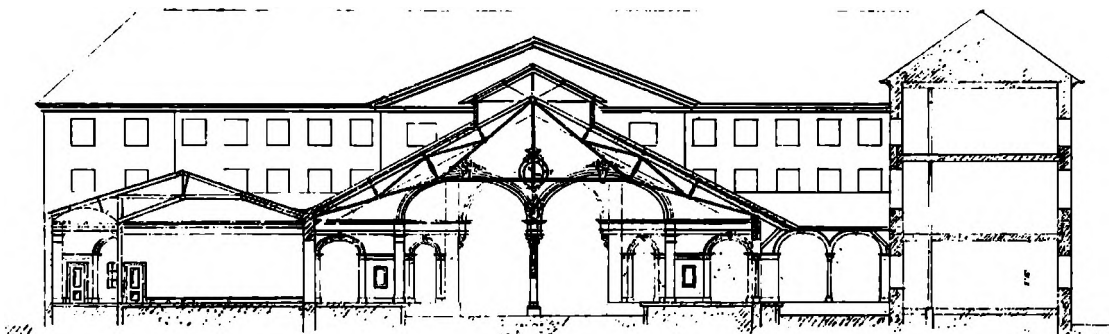
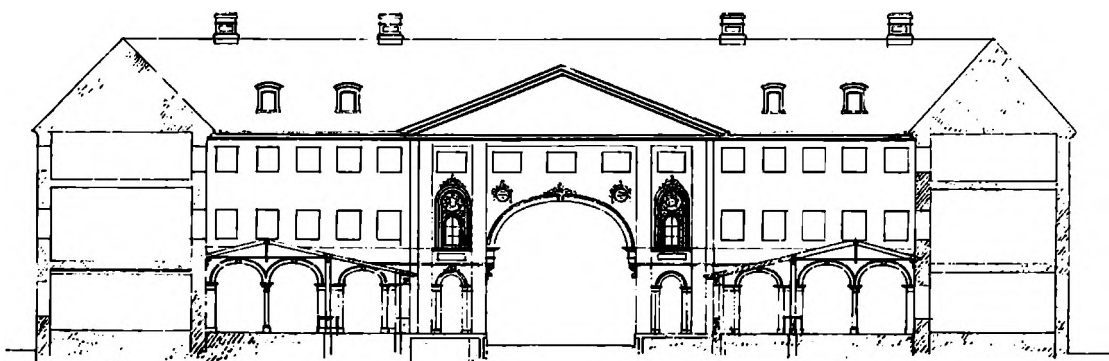
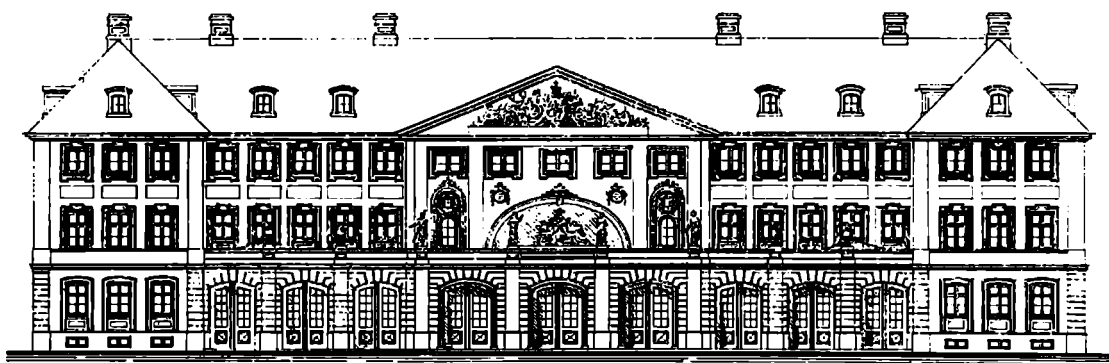
I flere hundrede år betragtedes udsigten fra enden af Frederiksholms Kanal ned mod havneløbet med Christianshavns Vold på den modsatte side som en af de mest maleriske i byen. På C.A. Lorentzens maleri fra 1792 får man en smuk bekræftelse herpå. Han har siddet øverst oppe i huset i Nybrogade 30 og herfra skaffet sig det ønskede fugleperspektiv. Broen i forgrunden er Stormbroen, oprindeligt opført 1681, men her malet som den så ud efter at være fornyet i 1762. Det var endnu en smal og spinkel bro, der blot førte over til gaden, der gik »uden om« slottet. Den godt 100 år gamle Stormgade havde endnu ingen trafikal betydning. Den endte jo blindt i Vestervold. Broen havde derfor ringe trafik i forhold til i vore dage, hvor den er en af byens mest trafikbelastede mindre broer. Bag Stormbroen ses Marmorbroen fra 1742, som var et led i slotsanlægget, tænkt som den pompøse indkørsel til slottet, anbragt i fortsættelse af byens – teoretisk mulige – nye indfaldsvej, som i samme anledning var døbt Ny Vestergade. Der var blot den ulempe ved Ny Vestergade, at også den endte blindt bag ved Vestervold. Bag Marmorbroen ses Prinsens Bro eller Tøjhusbroen, som var tilkommet 1682, da Tøjhusgade blev anlagt langs den senere Staldmestergård fra 1703-06. Bryghusbroen savnes; den byggedes først i 1800-tallet. – Frederiksbørgmuseet.

de dengang kaldte »et tilkommende Nationalmuseum«. Allerede et par måneder tidligere havde han offentligt opfordret »ejere af nordiske oldsager« til at overlade ham disse, idet »alt, hvad som således af patrioter her bliver deponeret, er en skjærv på fædrelandets alter«, og, tilføje han, »når et Nationalmuseum vorder oprejst, bliver nærværende samling, tilligemed hvad der allerede haves på Konstammeret og andre offentlige steder, at ansee

som en grundvold, hvorpå fremdeles kan bygges videre«. Også Sjællands biskop *Frederik Münter*, der var kendt for sin store interesse for landets oldsager og i sit skrift om Lejre havde gjort sig til talsmand for en art fredning af »gamle mindesmærker«, var stærkt medvirkende til oldsagskommissionens nedsættelse. Det nyoprettede *Oldnordiske Museum*, som det foreløbig kaldtes, fik til huse i Universitetsbiblioteket på Trinitatis kirkeloft, hvor det loge-

Aldrig: Af alle de utrolige planer, den allestedsnærværende arkitekt og byplanlægger Ferdinand Meldahl nåede at beskæftige sig med i sit lange liv, er ingen så overraskende som denne, for den viser den praktiske mand, når han var mest hensynsløs. Det er et forslag fra 1860erne til at ombygge Prinsens Palæ til hovedbanegård! Man drøftede i 1860erne – se bind 15 – at flytte Københavns første banegård fra 1847 over på den modsatte side af gaden, sådan som det da også endte med at ske. Men Meldahl syntes, at københavnernes skulle have det lidt lettere ved at komme med toget. Der var for langt helt ud til Vesterbros Passage, og da Prinsens Palæ efterhånden var mindre egnet til moderne formål, men lå bekvemt, kunne man anvende det. Når voldene i løbet af få år var sløjfede, kunne man godt føre jernbanespor helt op til palæets bagside. Her er Meldahls plan.

Øverst: Facaden mod Frederiksholms Kanal med overbygget forgård som ventesal og døre gennem alle tidligere vinduer, for at man både kunne komme ud og ind.

I midten: selve palæets hovedfløj åbnedes med en stor bue ud til ventende tog i palæets gamle have.

Nederst: Planen set fra de overbyggede perroner i haven. Det er Ny Vestergade-Fløjen, der her ses til højre for haveområdet.

Prinsens Palæ set fra Marmorbroen i 1860'erne, da palæet anvendtes som begyndelsen til vore dages Nationalmuseum. Sidefløjen til højre er fordoblet med en forvalterbolig, mens hjørnehuset ved siden af mod Stormgade endnu står. Af de fem gamle huse på den modsatte side af Stormgade står kun hjørnehuset tilbage i vore dage. Xylografi fra Ill. Tidende 1861/63.

Her er samme vue 50 år senere. Broen og palæet ligger uændret, men bygningerne i den øvre ende af Frederiksholms Kanal er fornyede, se side 223. Fot. ca. 1910. – Bymuseet.

Antiksamlingen, 1855 Oldnordisk Museum (nuværende 1. og 2. afdeling), og endelig 1867 overflyttedes Møntsamlingen fra Rosenborg til Prinsens Palæ.

Den store udvidelse af Nationalmuseet med bibeholdelse af Prinsens Palæ som museets kerne, blev først gennemført 80 år efter museets start. For ikke at forstyrre en rolig vandring langs Frederiksholms Kanal på de følgende sider, er *Mogens Clemmensens* store ombygning først omtalt på side 305 under beskrivelsen af Stormgade, som ved museumsplanens gennemførelse helt ændrede karakter.

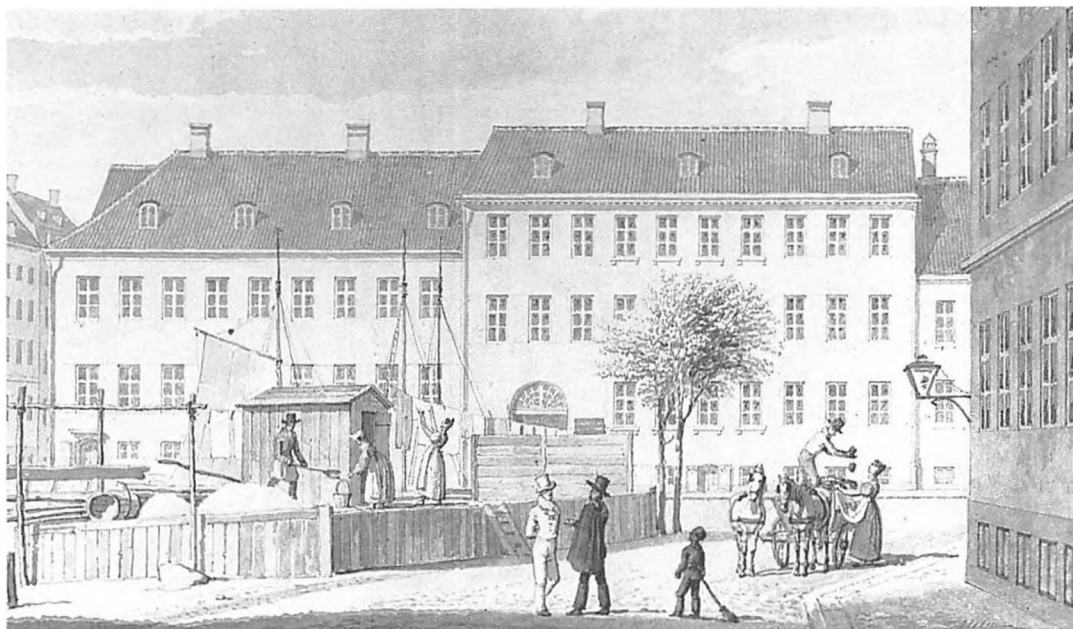
Det er ikke alene den karré, Nationalmuseet nu indtager, der har ændret udseende og skiftet karakter, altså Stormgade og Vester Voldgade, og Ny Vestergade, men det samme gælder også andre dele af Frederiksholm-kvarteret, hvor ældre ejendomme er blevet erstattet af nye. Selv Frederiksholms Kanal med den smukke Materialgård, den tidligere Hestgardekaserne, dens palæer og patricierhuse har ikke undgået denne skæbne. Således lå oprindeligt på hjørnet af Ny Vestergade over for Prinsens Palæ, som det synes at fremgå af en ældre akvarel fra 1784, et af bydelens utvivlsomt ældste huse med to meget karakteristiske smalle kviste over den to etager høje facade, der imidlertid på en akvarel af Fattig-Holm af Frederiksholms Kanal omkring 1825 synes at være blevet erstattet af en enkelt bred kvist. Ejendommen, der på overkonduktør *Christian Geddes* kvarterkort fra 1757 betegnes som tilhørende »Hans Majestæt«, kaldtes, som nævnt, senere »Kongens Vadskerhuus«, men skulle jo ifølge Both »i fortiden have været residens for den kongelige confessionarius«. Efter ildebranden 1728 nævnes da også biskop, kgl. confessionarius *Søren Lintrup* (ca. 1669-1731) som dets beboer. Den ret herskabelige gård nedreves først i slutningen af forrige århundede til fordel for det nuværende femetages høj, karakterløse hjørnehuse.

Interessante er også de to følgende ejendomme, Frederiksholms Kanal 16-18. På denne grund lå tidligere *Del plessenske Palæ*, der allerede 1728 tilhørte denne slægt, og som iflg. *Geddes* kvarterplaner i 1757 ejedes af generalmajor Plessen ligesom flere andre nærliggende ejendomme.

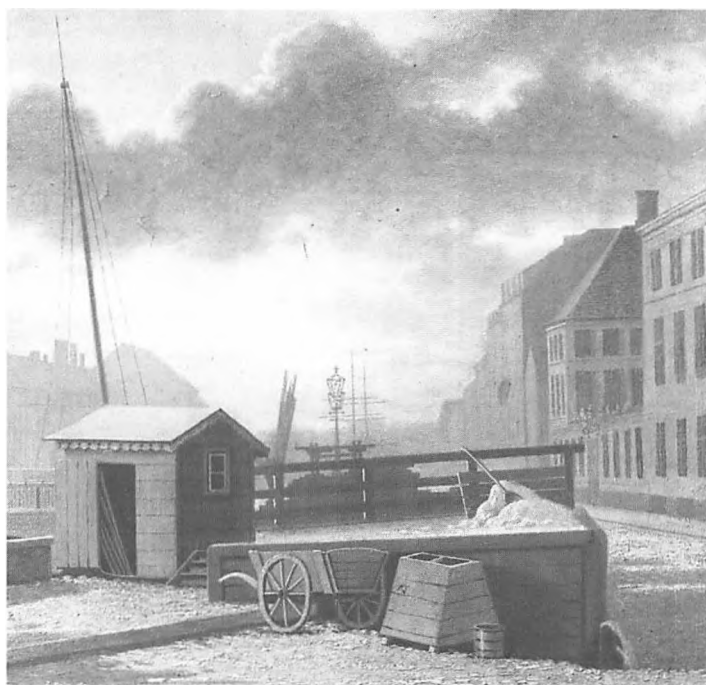
Som det ses på den omtalte akvarel fra 1784, bestod det da af en herskabelig barok hovedbygning med mansardtag ud til kanalen, hvortil sluttede sig, som vist på *Geddes* kort, to bagved liggende sidefløje omkring en

Axel Preisler (1871-1930). Arkitekt, som i dette århundredes første årtier dygtigt og kultiveret kom til at forestå betydelige bygninger for forretningslivet. I Politigårds-kvarteret byggede han 1909 *Dansk Folkeforsikringsanstalt*, Otto Mønstedts Plads 11. (bind 15). På et andet nyligt ryddet område, Grønningen-kvarteret, fulgte 1910 *Nordisk Gjenforsikringsanstalt* med sit karakteristiske hjørne mellem Grønningen 21-25 og Store Kongensgade. Som en af de sidst gennemførte bebyggelser i området opførte Preisler 1926-27 den store beboelsesbygning, *Store Kongensgade 118*, hjørnet af Hammerensgade (bind 8). Tidligere, 1906 havde han tegnet ejendommen *Frederiksholms Kanal 6* (se side 223), og i 1910 det for sin tid avancerede kontorhus, *Sankt Peders Stræde 34-36*, (bind 6).

Sandkisten ved Frederiksholms Kanal set fra Nybrogade. Kisten, som kunne forsyne hele kvarteret med gulvsand, var indrettet allerede i 1691. Bagved ses hjørnejendommen Stormgade 2, og derefter Frederiksholms Kanal 4 og 6. Nr. 4 blev i 1886 ombygget til Kunstforeningens første »get hus« af arkitekt Vald. Ingemann, nr. 6 fulgte efter i 1906 med arkitekt Axel Preislers imponante frontonudstyrede bygning. Tegning af Fattig-Holm ca. 1840. – Bymuseet.

Maleren Peter Ølsted har omkring 1850 forevigtet den gamle sandkiste, som var udtryk for Magistratens beskedne bidrag til opretholdelse af rene gulve i byens huse. Når man strøede gulvet med fugtigt sand og fejede det bort bagefter, fik man skidtet med ud. Men folk hældte for meget udfejlet sand i kanalen. – Bymuseet.

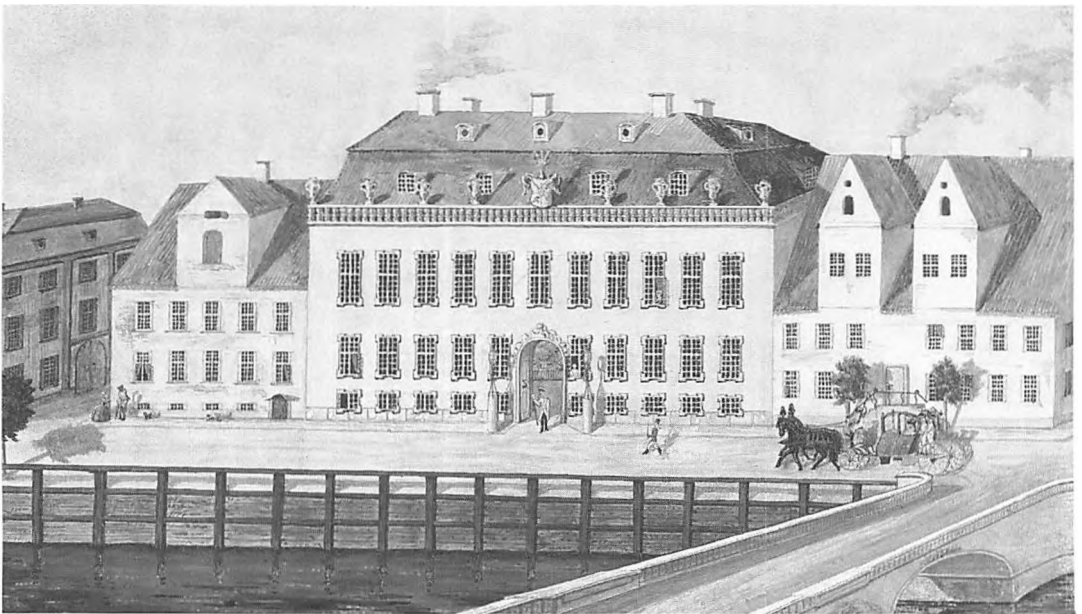

gårdsplads og længst tilbage på grunden en prægtig have i fransk stil med et springvand og klippede busketter etc. 1759 blev palæet solgt til stiftamtmand, lensgreve *Eggert Knuth* og kaldtes derefter *Det knuthske Hotel*, indtil det 1779 blev erhvervet af grosserer og vinhandler *Søren Lykke*, der omdannede det til en stor købmandsgård. Senere tilhørte det en grosserer *Bügel* og derefter en grosserer *Jens Lund*. I øvrigt skal det gamle palæ i slutningen af 1700-tallet også have huset frimurerlogen »Zorobabel af Nordstjernen«. Det mest overraskende var dog spisesalens udsmykning. Forfatteren *August Hennings* (1746-1826) har fortalt, at dens vægge var malede som et palads, set udefra; loftet som den blå himmel og gulvet som en grusgang med græsrabatter omkring en oval plæne. Ovnene var skjult bag gitre, der forestillede en voliere med ørne og et hus med tigre. Tanken var, at man skulle forestille sig at sidde i en have foran et palads, og derfor var vinduernes gardiner udstyrede som markiser. Selv Hennings fandt, at det hele var lidt vel meget af det gode, for selv om dekorationerne måske kunne accepteres, når værelset var tomt, virkede det temmelig paradoksalt, når bordet var dækket med stole omkring, og lysekronerne synes at falde ned fra himlen. Det fortælles også, at grosserer *Bügel* senere lod spisesalen male som

Samme vue som øverst på forrige side, fotograferet 150 år senere. Hjørnehuset står endnu; men nr. 6 er Preislers flotte bankbygning, og ved siden af aner man Ingemanns gamle Kunstforeningshus fra 1886. – Fot. 1986. John Jedbo.

Her er en af Fattig-Holms tidligste tegninger fra omkring 1825. Han har stået på Tøjhusbroen og set mod byen med Det plessenske Palæ på venstre hånd og Christiansborg Slot på højre. Dette afsnit af gaden mellem Ny Vestergade og Ny Kongensgade er uigenkendeligt i vore dage. – Bymuseet.

Akvarel af Det plessenske Palæ i Frederiksholms Kanal, malet omkring 1740, da det fornemme hus – i dag nr. 16 og 18 – lå mellem to tidlige 1700-tals huse. Det venstre hus er siden ombygget (se side 228). Det højre er erstattet af et murermesterhus. – Efter foto på Det kgl. Bibliotek.

en skov, »så skuffende, at man virkelig troede sig forvildet i den«.

Med årene synes det smukke barokpalæ at være nedslidt og forfaldent, og efter at være blevet købt af en grosserer *A. Cassabadan* blev det – sikkert med benyttelse af de gamle mure – under ledelse af arkitekt *H.C. Stilling* i årene 1851-52 ombygget til det nuværende dobbelthus i sen-klassicismisk stil og samtidig forhøjet med to stokværk. Det blev til de to ejendomme Frederiksholms Kanal 16-18. Den sidstnævnte blev i 1886 købt af grosserer *Rudolph Christensen*, der foruden sin egen mere end 10-værelses lejlighed på 2. sal også lod trappeopgangen dekorere med marmorerede partier, blomsterbortter og arabesker i tidens stil og med store landskabsbilleder på afsatserne. Selve lejligheden blev i 1965 testamentarisk skænket Nationalmuseet af grosserer Christensens to døtre, *Gerda* og *Ellen Christensen*, som beboede den til deres død og med pietet havde værnet om deres forældres hjem. Med sine opholdsstuer, spisestue, soveværelser, køkken, pigeværelse og badeværelse er den utvivlsomt den eneste bevarede danske klunketidslejlighed, der ikke har ændret sig, siden familien Christensen flyttede ind i 1890. Om dens indretning har *Tove Clemmensen* fortalt i Nationalmuseets Arbejdsmark 1963-1965: »Alle møblerne står stadig på den samme plads i de rum, de er anskaffet til.

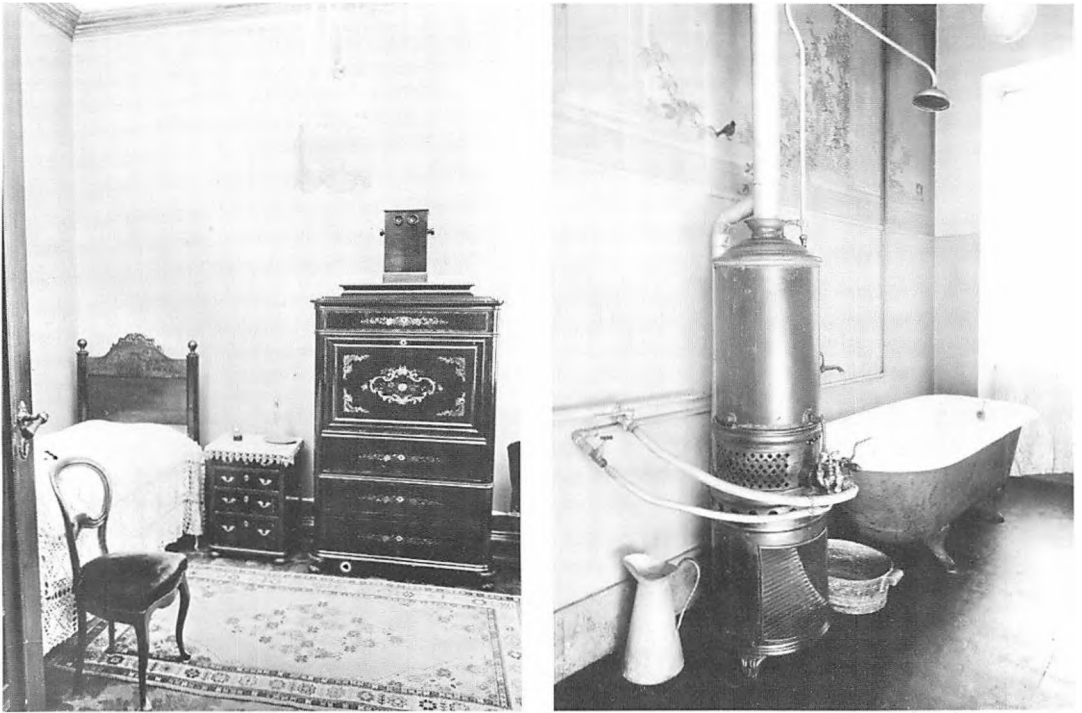
Det blev en næsten utrolig ombygning, som Det plessenske Palæ i Frederiksholms Kanal 16 og 18 blev underkastet af den praktiske Tivoli-arkitekt *H. C. Stilling*. Efter at *Christian 8.s* chefkok, *Alphonse Cassabadan* havde købt palæet i 1851, gik *Stilling* i gang. Han øgede huset med én etage, opdeltte det i to tvillinghuse, skilt med en brandmur. Hvert hus fik sin port til en fælles gård, der var resterne af palæets store have, efter at hver af tvillinghusene havde fået en anelig sidesøj bagud. Her lå fødselsstiftelsen fra 1854-59. Husenes altaner er først opsat i dette århundrede. Murermesterhuset til højre har erstattet det lille kønne hus på forrige side. Huset til venstre er omtalt på side 228. Foto *Erik Hansen* 1977. – Bymuseet.

I 1886 købtes huset nr. 18 – vist på forrige side – af grosserer Rudolph Christensen, der i 1890 lod 2. sal indrette til sig selv og familien i den herskabelige 15-værelses lejlighed. Her skabtes et velhavende 1890-hjem i klunkestil med alle tidens bekvemmeligheder. Ved forældrenes død overtog de to ugifte døtre lejligheden og bevarede den intakt. I 1963 blev den enestående lejlighed testamenteret til Nationalmuseet, som senere har kunnet åbne den for offentligheden. Her er fire billeder fra lejligheden:

Øverst:

Dagligstuen med sine tunge, draperede gardiner, klunke-møbler, viftopalmer, kniplingsduge, nipsting og en stor pris-mekrone med elektrisk lys under det rige stukloft. I spejlet ses den obligatoriske hvide kakkel-ovn og en uundværlig bisquitfi-gur. Der er tæppe over hele gul-vet.

Væggenes dekorationer og de rigt udsmykkede lofter er urørte, nips, fotografier og adskillige malerier findes også, og hvad der er helt usædvanligt, samtlige tekstiler er de oprindelige; det gælder både møbelbetræk og de rigt draperede gardiner og portierer med deres klunker og øvrige possementmagerarbejde«. Helt moderne var også badeværelset, der indrettedes samtidig med indflytningen i 1890: »Vandet opvarmes med gas i den runde kobbertromle, der nærmest ligner en kakkelovn – siger Tove Clemmensen. Væggene er dekorerede som en loggia med naturalistiske blomster og dyr, bl.a. er der katte og en abe, der prøver at få fat i nogle modne kirschær«. Dette badeværelse var i virkeligheden noget af en sevæ-

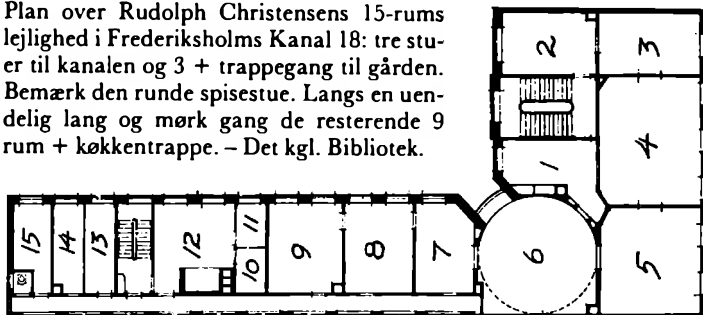
Til venstre:

Soveværelserne, som aldrig blev vist frem, blev enklere udstyret. Her er kun de nødvendige møbler og en stol til at lægge tøj på.

Til højre:

Badeværelset var i 1890 endnu meget ualmindeligt. Det var indrettet i et af de smalle værelser til gården med fritstående emaljeret badekar og gasovn med bruser. Oliemalgede vægge og linoleum på gulvet beskyttede mod vandsprøjt fra bruseren. – Foto Nationalmuseet.

Plan over Rudolph Christensens 15-rums lejlighed i Frederiksholms Kanal 18: tre stuer til kanalen og 3 + trappegang til gården. Bemærk den runde spisestue. Langs en uendelig lang og mørk gang de resterende 9 rum + køkkentrappe. – Det kgl. Bibliotek.

Forrige side nederst:

Den runde spisestue udstyret med høj træpanel med gesims til keramik. Fantasirigt tofarvet gardin-arrangement. Linoleum på gulvet, felt-inddelt, malet loft og pottplanter i det dybe vindue til gården. Moderne 1890-spisestuestole fra byens bedste snedker.

Frederiksholms Kanal 20, på hjørnet af Ny Kongensgade, er i vore dage stadig et ganske flot hus med 7 fag mod kanalen og 6 ned ad sidegaden. Men det er i høj grad ombygget. Som det vil ses på øverste billede side 224, var huset – opført før 1750 – oprindelig et toetages hus med en høj midtergavlkvist. I 1848 lod ejeren det fuldstændig ombygge til fire etager. Det er imidlertid en ombygning, der trods alt har givet husets karakter oprejsning. Det er da også fredet i dag. – Foto 1960. Bymusert.

dighed, for selv Christian 9. måtte nøjes med at have et badekar anbragt i et hjørne af sit soveværelse. Som tilhørende Nationalmuseet er lejligheden nu offentlig tilgængelig.

Naboejendommen nr. 20 på hjørnet af Ny Kongensgade går også tilbage til kvarterets grundlæggelse, og var, som den flere gange omtalte akvarel fra 1784 viser, oprindelig et toetages hus med en gavlkvist over midtpartiet ud til kanalen og med en sidefløj med facade ud til Ny Kongensgade. Over ejendommens port ses en slutsten fra dens opførelse, og inde i porten fortæller en indskriftstavle, at »Johan Jürgen – en af stadens 32 mænd – og directeur for Børnehuset – byggede denne gård – anno 1663«, og videre oplyses, at »skæbnen brat hans lykke vendte – tvende døtre indebrændte – da Amalienborg i flammer – lyste over stadens jammer«. Det er hentydning til Sophie Amalienborgs brand 19. april 1689, da henved 200 kendte københavnere, der overværede en forestilling i et tilstødende operahus, der var bygget af træ, omkom i flammerne (se bind 10). I 1728 tilhørte ejendommen overhofmester hos den senere dronning *Sophie Magdalene* og

amtmand over det daværende Hørsholm amt, kammerherre, gehejmeråd *Frederik Raben* (1693-1773), og blandt gårdens senere ejere var fra 1767-1784 enkedronning *Juliane Marie*, hvis portrætrelief er anbragt på trappegangen. 1848 ombyggedes og forhøjedes ejendommen af dens daværende ejer, grosserer *Harboe*, og fik sin nuværende skikkelse.

På det modsatte hjørne af Ny Kongensgade ligger det smukke og fornemme barokpalæ, der nu tilhører slægten *Wedell-Wedellsborg*, og som er sammenbygget med *Borups Højskole*. Begge er opført omkring 1740 af arkitekten *Philip de Lange* for en embedsmand i Rentekammeret *Jacob Barchmann*. Såvel palæets fløj ud til Ny Kongensgade som dets fløj ud til kanalen er under indflydelse af nederlandsk barok inddelt af kraftige, toskanske pilastre. Sidstnævnte betragtes som palæets egentlige facade, idet fløjen mod Ny Kongensgade til højre for den monumentale portportal rummer bygningens stald, hvis vinduer er små og skjuler sig i blændinger, der ligesom kældervinduerne i virkeligheden er malede attrapper.

Oprindelig havde dette palæ og den nuværende *Borups Højskole* hver sit selvstændige mansardtag, der gjorde, at de i højere grad end nu virkede som to adskilte bygninger. Til disse to bygninger søjede *Barchmann* det

På det modsatte hjørne ligger justitsråd *Jacob Barchmanns* Gård med hovedindgangen fra Ny Kongensgade. Den var ved opførelsen i 1741 på 7 fag mod kanalen, men blev forlænget i 1748 med endnu 7 fag, der dog ikke var udstyret med sandstenspilastre. Denne halvdel af ejendommen med egen store indgangsport har siden 1926 tilhørt *Borups Højskole*. – Foto fra 1940.

Frederiksholms Kanal 30, 28 og 26. I nr. 26 opførtes Hestgardens Kaserne i 1792. Bygmesteren var hofarkitekt Andreas Kirkerup, der få år forinden havde opført Garderhusarkaseren ved Grønningen. Som kortet på side 201 viser, blev kaseren lagt på en smal strimmel med flere gårde ud mod Vester Voldgade. Livgarden til hest – eller i daglig tale Hestgarden – var oprettet i 1661, men fik først sin egen kaserne her. Regimentet med heste krævede megen plads. Kasernen nedbrændte i 1798, men genopførtes straks efter i næsten uændret form. Den fungerede til 1865, da regimentet opløstes under de almindelige sparebestræbelser efter den tabte krig i 1864. Chefen for Hestgarden i 1863 havde været Christian (9.). Han affandt sig med opløsningen, da han nu selv blev konge. Hestgarden omfattede – selv i sin bedste tid – ikke over 250-300 mand og var ved nedlæggelsen i 1865 nede på ca. 140 mand. Maleri af Wium fra 1862. – Øregård.

to etager høje, 3 fag brede hus med sidefløj, Ny Kongensgade 3, efter at han i 1747 havde erhvervet også denne ejendom.

I Hafnia Hodierna 1748 omtaler Thurah ejendommen og oplyser, at når man på Slotsholmen havde set det store bryghus, som Christian 4. havde indrettet »for der i krigstider at brygge og behandle det øl, som til flodens fornødenhed kand indkræves, går man over Printzens Broe, seer man strax for sig på det venstre hjørne af den så kaldede Printzens Gade (Ny Kongensgade) en smuk bygning, som for få år siden her er bleven opført ... Eyren har – fortsætter Thurah – anvendt store bekostninger på denne bygning, og er en deel deraf, formedelst sin rummelighed, beqvemmelighed, og ziirlige meublerings skyld, næsten altid beboet af en af de fremmede gesandter«.

I 1764 døde Barchmann, der i mellemtiden var blevet etatsråd, og i 1779 solgte hans enke ejendommene til de kendte købmænd og skibsredere *John* og hans søn *William Brown*. Da de i 1787 gik fallit, blev gårdene atter solgt, og efter at have skiftet ejere adskillige gange, blev hjørnehuset i 1811 købt af etatsråd *Jacob Brønnum Scavenius*, der som faktor i Asiatisk Kompagni havde tjent sig en formue i Bengalen. I 1792 var han vendt hjem og havde købt godserne Gjorslev, Erikstrup, Søholm og Klint-

holm. I 1820 afgik han ved døden, men hans enke beholdt palæet på Frederiksholm til sin død 1825, hvorefter det blev købt af godsejer, justitsråd, senere gehejmekonferensråd *Willum Frederik Treschow*, i hvis slægt det forblev til 1885, da det erhvervedes af politikeren, lensgreve *Mogens Christian Krag-Juel-Vind-Frijs*, hvis datter lensgrevinde Inger Wedell-Wedellsborg efter hans død 1923 arvede det. Nu tilhører det hendes efterkommere.

I lensgreve Frijs' ejertid blev palæet ved slotsarkitekt Thorvald Jørgensen moderniseret, og i fløjen mod Ny Kongensgade indrettedes i øverste etage en stor festsal, og senere lod lensgreve *Julius Wedell-Wedellsborg* i øverste etage i fløjen ud til kanalen indrette et prægtigt galleri i Louis Seize-stil.

Barchmanns andet palæ har derimod siden 1926 tilhørt *Borups Højskole*. Denne er grundlagt af cand. theol. *Johan Borup*, der i en årrække virkede som lærer ved forskellige skoler og højskoler, inden han 1891 oprettede et »Kursus for ikke-studerende Herrer og Damer«, som det kaldtes. Den udvidedes senere til »Borups Lærestalt«. Som højskole trådte den frem i 1916-17, og en landsindsamling satte den i 1926 i stand til at erhverve ejendommen.

En afdeling af Hestgarden rider ud fra kasernen i Frederiksholms Kanal. Christian 9. havde – før han blev konge – været chef for dette, landets mest maleriske regiment, og følte sig resten af livet knyttet til Hestgarden. Otto Bache, som har malet garden flere gange, har også malet dette billede, men først i 1914, da regimentet forlængst var nedlagt.

Den ene af Hestgardens indre gårde, hvor hestene var anbragt forneden og soldaterne ovenpå. Sådan henlå gården længe, efter at garden var opløst i 1865. Foto 1880. – Bymuseet.

Samme gård som ovenfor fotograferet i 1985. Nu er der statskontorer i både de gamle stalde og i soldaternes sovesale ovenpå. – Foto Hans Jørgen Ørslev.

Her er Hestgardens anden indre gård i samme sørgelige forfatning som på forrige side, efter at være forladt af den opløste garde. Foto 1880. – Bymuseet.

Også her er der blevet skabt ganske maleriske, moderne statskontorer med træer i gården i de gamle kaserne-omgivelser. – Foto Hans Jørgen Ørslev 1985.

Frederiksholms Kanals historie i årstal

Bemærk, at Frederiksholm-kvarteret ikke blot omfatter gaden langs kanalen helt ned til havnen med Ny Vestergade, Ny Kongensgade, men tillige Stormgade, Løngangstræde og Vandkunsten og Vester Voldgade. Endvidere, at Rådhusstræde fra Vandkunsten til Stormgade hedder Frederiksholms Kanal.

1662: Opfyldning og udtørring af området begynder i forbindelse med Vestervolds forlængelse ud i Kalvebodbugten med bastionerne Gyldenløve, Schack og Rysensteen.

1664: Den nye bydel tager form, og de nyere gader afstikkes. Området kaldes foreløbig blot »Kalleboderne«. En midlertidig materialgård etableres.

1670: De første bindingsværkshuse dukker op i Ny Kongensgade.

1677: Møllegraven tilkastes, og Løngangstræde opstår på dens plads.

1681: Stormgade og Stormbroen til Slotsholmen anlægges. (Opkaldt efter stormen på København, som var koncentreret her).

1682: Tøjhusbroen (oprindelig kaldet Prinsens Bro), opføres til Ny Kongensgade.

1684: Købmand Wigand Michelbecker opfører det første hus langs Ny Vestergade. Det indgår senere i Prinsens Palæ.

1684: Christian 5. kalder officielt det nye kvarter Frederiksholm efter sin afdøde fader, Frederik 3.

1687: Stormgade 10 opføres og kaldes fra 1726 Holsteins Palæ.

1690: Den første Langebro opføres fra Rysensteens Bastion

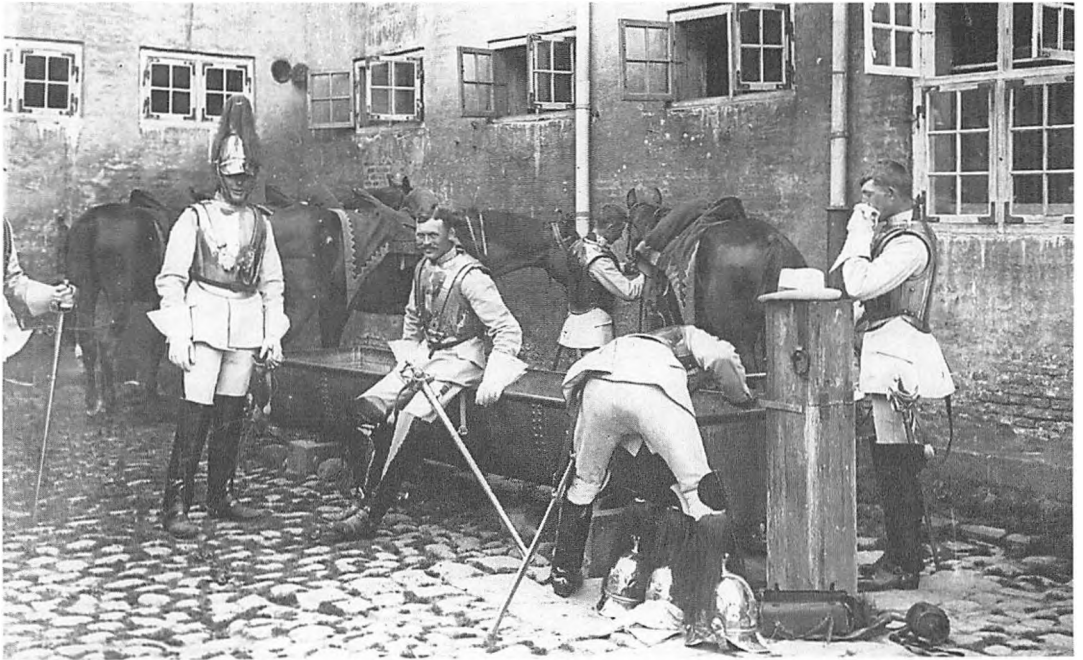
Hestgardekaserne

Blandt meget andet bevirkede Enevældens indførelse også oprettelsen 1661 af »*Den kongelige Livgarde til Hest*«, som var dens officielle navn. Oprindeligt var den et hvervet korps af udlændinge, der først og fremmest bestod af tidligere officerer og underofficerer, men som dog efterhånden afløstes af almindelige menige. Dets første chef var oberst *Frederik Arenstorff* (1626-89), der havde deltaget i Københavns belejring på svensk side, men som efter fredsslutningen var trådt i dansk tjeneste. Livgarden, der betragtedes som et elitekorps, stod direkte under kongens befaling og var derfor »i sold og rang« placeret højere end almindelige soldater. Garden, der oprindeligt kun havde bestået af 120 mand – officerer og menige – var i starten privat indkvarteret på Christianshavn, senere i »Gardergården« i Vestergade, som var en privat kaserne, der var opført i 1756, men ødelagdes under byens brand 1795.

Med årene øgedes antallet af gardere, der kom til at deltage i talrige felttog, blandt andet i det berømte slag ved Lund 1676. Fra 1685-97 var Hestgardens hovedstyrke stationeret på Møen, som var givet til dens underhold, men efter tur var en del af den dog placeret i København for at værne kongens person. I marts 1710 deltog den under Den store nordiske Krig i det blodige slag ved Helsingborg. Af 400 hestgardere vendte kun 150 tilbage. Bortset fra syv, der blev taget til fange, var de resterende blevet dræbt. I 1807 deltog garden i et udfald fra Østerport, og under krigen 1848-49 gjorde den kavalertjeneste i felten. Derimod deltog den ikke i krigen 1864, da man ikke fandt det rigtigt helt at blotte hovedstaden for militær. Dens dage var dog ved at være talte. Af økonomiske grunde ophævedes den efter en parade for Christian 9. den 28. maj 1866. For kongen har det uden tvivl været en bitter dag, for allerede som 17-årig prins var han i 1835 blevet knyttet til den som ritmester *à la suite* med bopæl på kaserne i Frederiksholms Kanal, hvor han kun disponerede over et enkelt værelse. Ved sin tronbestigelse 1863 var han avanceret til at blive Hestgardens chef.

Som udtryk for den hengivenhed, han nærede for sin garde, gav han ved dens ophævelse ordre til, at korpsets pauker og estandarter skulle forblive i hans forgemak på Amalienborg. Korpsets mandskab blev dels hjemsendt, dels overført til garderhusregimentet.

Med sine gule køllerter og skindbukser, lange rytter-

Selv om Garden var opløst, bevarede man de prægtige uniformer på Tøjhuset og ved store begivenheder i kongehuset lod man en afdeling husarer trække i stadsen. Det sker her i 1911 på 250 års-dagen for regimentets oprettelse. – Foto Bymuseet.

Klar til paraderidt. Fire udlånte husarer med sorte hestehaler i de gyldne hjelme poserer for fotografen. Selv anti-militarister må indrømme, at de udgør et flot syn. Foto 1911. – Bymuseet.

Ved siden af Hestgarden fik hofbygmester G. D. Anthon i 1771 opført den lange gule bygning, bag hvilken den store åbne gård til »Civiletatens Materialgård« var henlagt. Forhuset rummede atelier og boliger for kunstnere, der arbejdede med udsmykning af alle offentlige bygninger. I Enevældens dage fortrinsvis slotsudstyr. Foto 1925. – Bymuseet.

H. V. BISSEN
HAVDE ATELIER HER
FRA 1842 – 1868.
VILHELM BISSEN
FRA 1868 – 1913.

Inskriptionen på den omtalte mindeplade for familien Bissen.

Den pompøse port til Civiletatens Materialgård har i nyere tid fået opsat en mindeplade og to relieffer af H. V. Bissen og hans søn Vilhelm Bissen, som i 45 år holdt til i denne bygning. Der er stadig adgang for yngre kunstnere fra Akademiet til at arbejde her, men der er ikke længere private boliger. Foto 1948. – Bymuseet.

støvler og blanke kyradser og hjelme havde garden i 200 år udgjort et meget populært indslag i københavnerbilledet, og det var derfor ikke uden grund, man ved 250 årsdagen for dens oprettelse i 1911 for en stund genoplivede mindet om den ved at arrangere et festligt rytteroptog gennem byens gader af artillerister iklædt Hestgardens prægtige uniformer. Billederne på side 235 stammer fra den lejlighed.

Det eneste minde om garden i vore dage er den tidligere kaserne mellem Frederiksholms Kanal og Vester Voldgade, som efter korpsets opløsning benyttedes som artillerikaserne indtil 1921. Den var opført i 1792 af hofarkitekt *Andreas Kirkerup* og genopført efter en brand i 1798 i omtrent uændret skikkelse. Dens maleriske gulkalkede fløje, der består af to parallelt liggende bygninger, forbundet med tre tværfløje, omslutter nogle kønne gårdspladser. I 1920'erne var det stærkt på tale at benytte dem som domicil for *Dansk Folkemuseum*, der under trange og brandfarlige forhold havde til huse i en lejlighed i den gamle Panoptikonbygning på Vesterbrogade. Her ville det få tilstrækkelig plads. Bygningen i sig selv ville være en smuk og værdig ramme om de gamle ting.

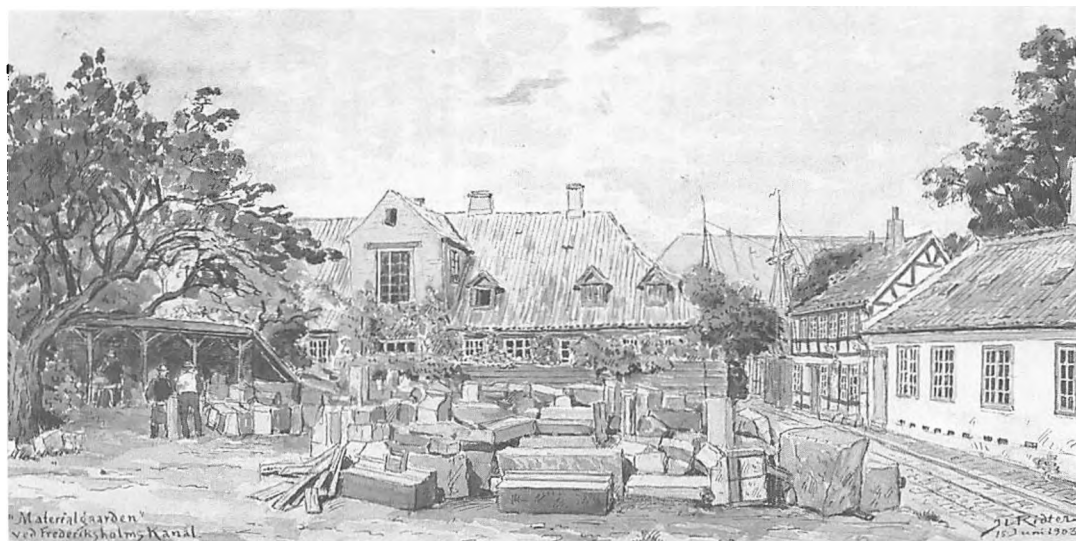
I vore dage rummer den tidligere kaserne en række offentlige kontorer og institutioner.

Civiletatens Materialgård

Op til kasernen støder den ligeledes gulkalkede *Civiletatens Materialgård*, hvorom der står en særlig glans som bolig for adskillige af landets betydeligste kunstnere i offentlig tjeneste i dette og forrige århundrede. Den blev bygget 1771 af hofbygmester *G.D. Anthon*, og blandt dens første beboere var billedhuggeren *Johannes Wiedewelt*, hvis sidste år – trods megen succes i livet – både i økonomisk henseende og helbredsmæssigt blev meget vanskelige. Han var ugift, men boede sammen med to gamle søstre og en slægtning. Lejligheden bestod af en større og mindre sal ud til kanalen, et sovekammer og et bibliotek. »Den første sal – beretter *Fr. J. Meier* i sin biografi om kunstneren 1877 – var udstyret med levningerne af fordums herlighed: to spejle i forgyldte rammer, to borde med marmorplader, et almindeligt mahognitræs sløjbord og to mindre borde, en sofa og en halv snes gamle, ormstukne lænestole med blå damask«. Dertil kom »nogle grupper og figurer i gips samt to store og omtrent 30 små malerier«. »Den anden sal eller stue var endnu tarveligere forsynet med bohaver – oplyses det – og kun prydes

til Kalvebods Bastion på Christianshavnsiden. Det er en smal træbro, kun beregnet til militært brug.

- 1691:** Der anlægges en sandkiste ved Stormbroen.
- 1725:** Vartovs bygning ud mod Løngangstræde står færdig.
- 1739:** Marmorbroen fra det nye Christiansborg Slot påbegyndes til Ny Vestergade som slottets fremtidige hovedindgang.
- 1744:** Prinsens Palæ står færdig i Eigtveds udformning. Wedells Palæ (Jacob Barchmanns Gård) opføres på hjørnet af Frederiksholms Kanal og Ny Kongensgade.
- 1744:** Skibe med laster af brændsel og byggematerialer skal fremtidig losses ved Frederiksholms Kanal.
- 1755:** Vartovs nye kirkefløj står færdig.
- 1767:** Det nye Kongens Bryghus opføres for enden af Frederiksholm nær Langebro.
- 1771:** Civiletatens nuværende Materialgård opføres med G. D. Anthon som arkitekt. Fra starten indrettes der atelier til billedhuggere.
- 1792:** Hestgardens Kaserne opføres. Den brænder 6 år senere, men genopføres.
- 1873:** Vestervold sløjfes fra nuværende Rådhusplads til Langebro, og Vester Voldgade udgør nu »bagsiden« af Frederiksholm.
- 1929:** Grundsten til det nye Nationalmuseum nedlægges. Prinsens Palæ er indlemmet i planen, som skal fylde hele kareen mellem Stormgade, Ny Vestergade og Vester Voldgade og Frederiksholms Kanal.
- 1938:** Nationalmuseet indvies.
- 1960:** Kongens Bryghus på spidsen af Frederiksholm brænder.

Materialgårdens store åbne gård var beregnet som lagerplads for finere byggematerialer, og kunstnerværkstedet gav altså mulighed for forarbejdning på stedet. Det var en opgave, der efterhånden ændredes derhen, at også anden form for skulpturel kunst end stenhuggeri fik plads. Man ser H. V. Bissens gamle atelier fra gårdsiden. Til højre indkørslen fra Frederiksholms Kanal. Tegning af J. L. Ridter 1903. – Bymuseet.

med nogle gipsfigurer og en del kobberer i rammer«. I hans soveværelse stod bl.a. en »jernseng med gammelt kattuns omhæng«, et gammelt fyrretræsbord, en stol, en kinesisk kanapé og et gammelt stueur. På væggen hang et spejl og henved 30 kobberstik. Biblioteket indeholdt hans lille bogsamling, manuskripter og tegninger.

I 1802 var Wiedewelt »en svag og affældig olding på 71 år«. Hans helbred var nedbrudt, og han led af apoplektiske anfald. »En dyb og inderlig længsel efter døden, efter 'at gå der hen, hvor der er intet savn' greb ham med uimodståelig kraft«, og fredag den 17. december 1802 klokken fire om eftermiddagen forlod han sit hjem 'i urolige tanker' for samme aften at søge døden i Sortedamssøen. Sit sidste hvilested fandt han på Assistens Kirkegård. Hans bolig i Frederiksholms Kanal blev overladt billedhuggeren *Nicolai Dajon*, der også efterfulgte ham som professor.

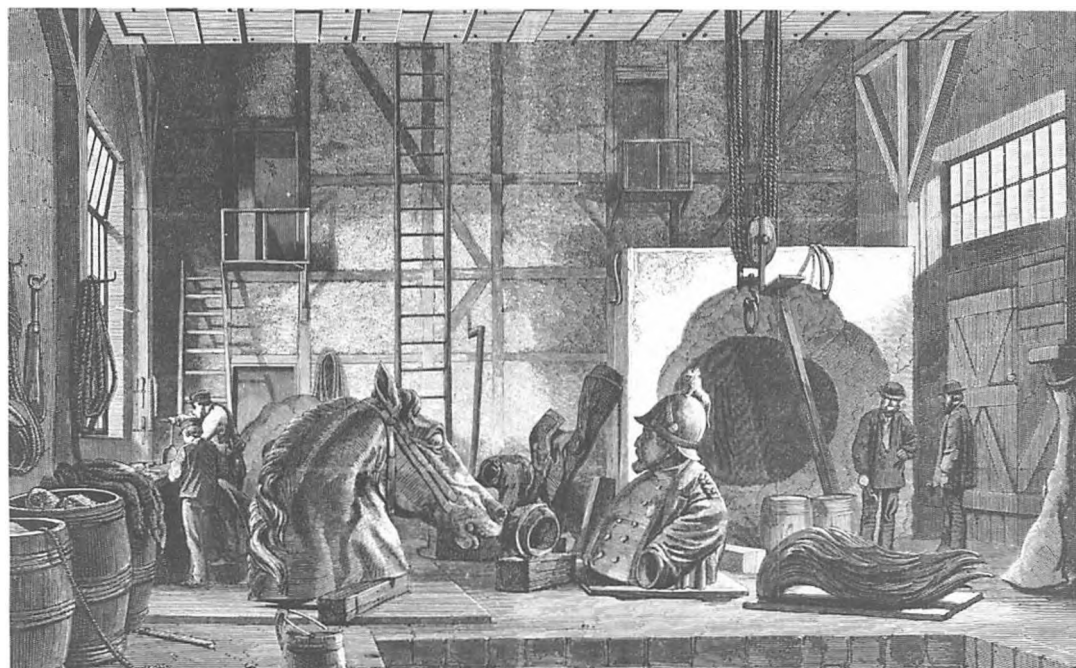
Efter Dajon blev boligen givet til billedhuggeren *H.E. Freund*, der efter sin store udenlandsrejse 1829 var blevet udnævnt til professor ved Akademiet. Til lejlighedens istandsættelse bevilgedes der ham samtidig 4.000 rdl. Først blev ateliererne sat i stand, og med hjælp af malerne *Hilker*, *Constantin Hansen* og *Eddelien* dekoreredes de egentlige værelser med motiver, som var inspireret af vægdekorationer, fundet i Pompeji og Herculaneum, uden at der dog tilstræbtes direkte kopiering. Om disse har *Th. Oppermann* i sin biografi af Freund fra 1916 udtalt, at dekorationerne nærmest var »i samklang med den såkaldte tredje pompejanske stil i dennes strengeste form. Overalt er væggenes realitet understreget, han har

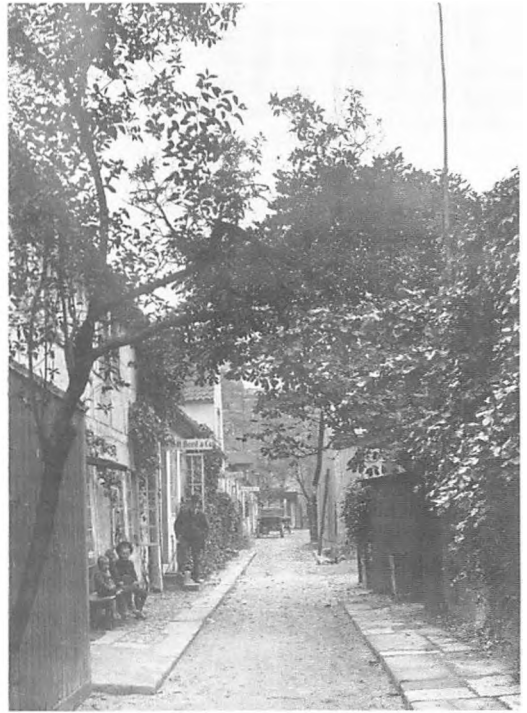
Tegneren Alfred Larsen, som ofte optræder i dette værk, havde allerede for hundrede år siden en stor for­kærlighed for maleriske steder i byen. Her har han i 1889 tegnet omtrent samme udsigt som på forrige bille­de, men på mere poetisk vis. Så malerisk kunne en kunstner dengang bo i Københavns centrum med et kongeligt slot som genbo. – Det kgl. Bibliotek.

H. V. Bissen og hans søn Vilhelm Bissen var blandt de kunstnere, der længst havde atelier og bolig i Materialgården. De boede her tilsammen fra 1842-1913. Her ses H. V. Bissen blandt sine arbejder. Maleri af Edvard Bentzen 1870. – Frederiksborgmuseet.

En af H. V. Bissens kendteste statuer er Frederik 7. på Slotspladsen (opstillet 1873). Den var udformet og støbt i Materialgården og stod i løse stykker, før hele skulpturen blev samlet. – III. Tidende 1871/72.

På Geddes gamle kort side 200 ses en smal sti mellem Materialgården og Hestgardens Kaserne fra kanalen til Vester Voldgade. Den har eksisteret helt op til vore dage og har kun ændret sig lidt. *Til venstre:* tegning fra 1880'erne. *Til højre:* foto fra 1985.

aldrig, hvad der navnlig er tilfældet i den fjerde pompejanske stil, svækket sladevirkningen ved perspektiviske illusioner og udkig, ej heller har han afsluttet væggen foroven med luftige friser, således som det ofte var skik i den tredje stil. Værelsernes ringe højde vanskeliggjorde i og for sig anvendelsen af sådanne... Selv i pragtværelset, den gule sal, var det udelukkende simple og rolige virkninger, som Freund tilstræbte. Motivet er hentet fra Danserindens Hus i Pompeji. Væggens bundfarve er gul, panelernes sort. Det er gennem lisenernes og de øvrige detaillers rigdom på farver, at den festlige helhed er underbygget«.

Da Freund også tegnede alle sine møbler og lejlighedens øvrige inventar, skabte han derigennem en enestående helhed, der beundredes meget, navnlig af tidens yngre kunstnere, og hans stuers udsmykning fandt adskillige efterlignere i Frederik 6.- og Christian 8.-tidens København. Selv efter Friends alt for tidlige død 1840, da hans enke måtte fraslytte boligen og kun kunne medtage møblerne, øvede de deres virkning, som det fremgår af et brev fra Lundbye, i hvilket han omtaler fru Friends

Jacob Fortling (1711-61).

Tyskfødt stenhugger og arkitekt, som kom til Danmark i 1729 og fik betydelige stenhuggeropgaver for både Eigtved og Thurah. Han forestod tillige opførelse af bygninger, som andre arkitekter havde tegnet, således Eigtveds *Lindencrones Palæ* på hjørnet af Bredgade og Skt. Annæ Plads, hvor den britiske ambassadørbolig i mange år havde til huse, og som nu rummer forretningskontorer (bind 9). Fortling gav *Det holsteinske Palæ* i Stormgade sit nuværende udseende i 1756 (se side 288). Han var selv i 1760 arkitekt for *Kommandantboligen i Øster Voldgade* (bind 16). 1761 udarbejdede han tegninger til *Civiletatens materialgård* ved Frederiksholms Kanal, som G.D. Anthon kom til at opføre (se side 236). Der findes ingen portrætter af Jacob Fortling.

Her er den venstre sløj af Civiletatens Materialgård med sin udgang fra billedhuggernes friluftarbejdsplads. Det lille hus ved siden af – et af byens mindste – hører med til gadens næste institution: Fæstningens Materialgård. – Foto 1948. Hassing.

Til venstre:
Her er et kig ned ad endnu en af de smalle gange, der har udgjort grænsen mellem de offentlige institutioner ved Frederiksholms Kanal i snart 300 år. I de senere år er meget blevet restaureret med stor nænsomhed. – Foto 1986 Hans Jørgen Ørslev.

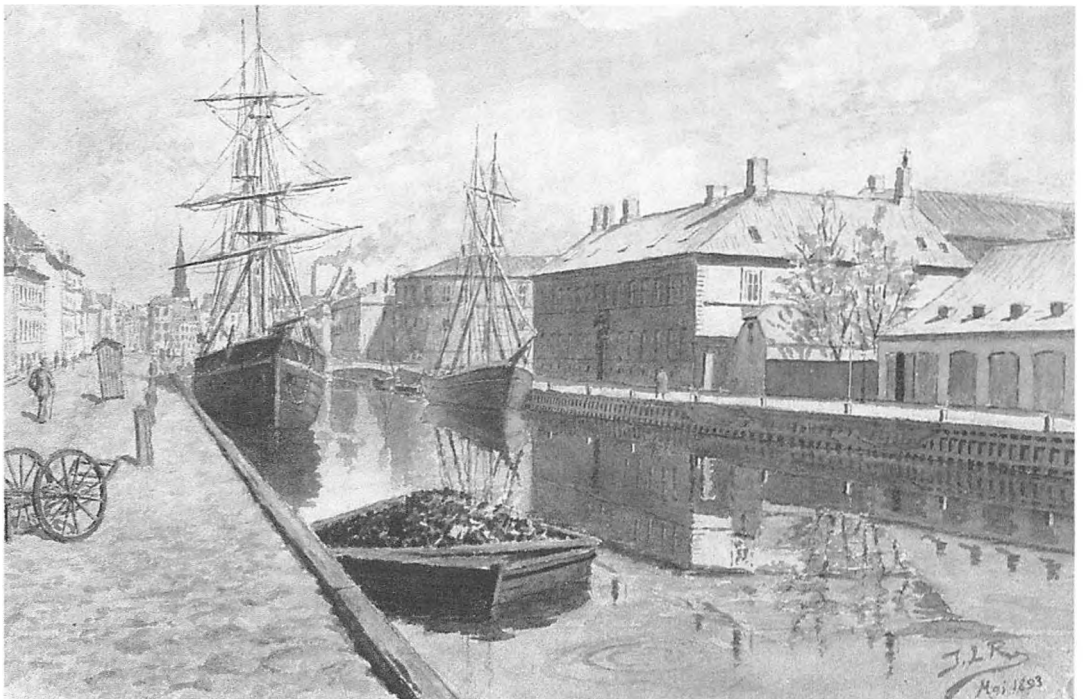
hjem, »hvor kunstens ånde har yndigt berørt både levende og livløst, hvor der er en fred og en tækkelighed, som jeg intet steds har fundet så velgjørende«.

Som professor efterfulgtes Freund af *H. V. Bissen*, og fra 1843 til sin død 1868 beboede han Friends tidligere lejlighed, og her i Materialgården skabte han blandt meget andet statuen af Frederik 6. i Frederiksberg Have og rytterstatuen af Frederik 7. på Slotspladsen, som hans søn *Vilhelm Bissen* fuldførte 1873. Denne beboede siden også faderens berømte lejlighed, hvor billedhuggeren *Anne Marie Carl Nielsen*, der skabte Christian 9.s rytterstatue på Christiansborg Ridebane adskillige år efter kongens død, her havde sit hjem og atelier sammen med sin mand, komponisten *Carl Nielsen*. Senere har billedhuggeren *Johannes Bjerg* boet her.

Fæstningens Materialgård

Det har således været et rigt og afvekslende liv, gården har været vidne til gennem mere end 200 år, men uden tvivl har dets idylliske omgivelser også været en inspiration for dets beboere – både kanalen med dens skibe og den bagved liggende have og stenhuggerplads, der mod syd begrænses af de små idylliske, endnu bevarede bin-

Kanalerne var ikke anlagt for at blive attraktive turistmål i vort århundrede. De var skabt som vandveje ind i byen for skibe, der skulle forsyne København med varer af enhver art. Og denne rolle opretholdt også Frederiksholms Kanal, indtil jernbaner og lastbilerne havde overtaget parketbådenes rolle. Akvarel fra århundredskiftet. – Bymuseet.

Dør om dør med Civiletatens Materialgård lå Militærets Materialgård, hvorfra »Fæstningen København« vedligeholdtes. I vore dage er der militæradministration i de kønne gamle bygninger. – Foto ca. 1930.

Hjørnet af Frederiksholms Kanal og Bryghusgade med indkørsel til Fæstningens Materialgård. Dette gamle navn står stadig over porten, og militæret har da også formået at beholde de gamle dekorative bygninger, idet Forsvarets bygningstjeneste nu holder til her. – Foto 1985 Hans Jørgen Ørslev.

dingsværkshuse, som minder om fordums dage. Det var dengang Civiletatens Materialgård spillede en tilsvarende rolle i byens liv som dens nabo, *Fæstningens Materialgård* på hjørnet af Bryghusgade, hvor Forsvarets Bygningstjeneste nu har til huse. Dens historie kan føres tilbage til kvarterets opståen, for allerede 1683 var den under opførelse, men de fleste af dens bygninger er dog betydelig yngre. Den tidligere materialforvalterbolig, der ligger ud til kanalen og ligner en villa, er oprindeligt bygget 1740. Foruden den omfatter den militære materialgård tre andre bygninger, opført omkring et haveanlæg. Den to etager høje fløj mod Bryghusgade er fra 1760'erne og var oprindeligt et materialskur, som 1818 udvidedes og indrettedes til kontorer og bolig for Københavns kommandant. Bindingsværksmagasinet ud til Vester Voldgade var derimod opført allerede 1748 og en halvtagsbygning på 21 fag i skellet til Civiletatens Materialgård først efter en brand i 1819.

I 1940 blev den tidligere materialforvalterbolig ud til kanalen ombygget og fik sin nuværende skikkelse. Ved sin nuværende frilagte beliggenhed udgør dette kompleks i vore dage et af den gamle bys smukkeste partier.

Her er den gamle Materialforvaltergård set indefra, hvor tidligere lagerpladser er forvandlet til velholdte haveanlæg. Frederiksholm byder stadig på overraskende bybilleder. – Foto 1985 Hans Jørgen Ørslev.

Den militære Materialgård har oprindelig nået længere ud på spidsen af Frederiksholm, men da Kongens Bryghus opførtes i 1772 til afløsning af Christian 4.s gamle bygning på den anden side af kanalen, beskar man militæret og anlagde en ny gade – Bryghusgade. Tegning fra ca. 1900. – Bymuseet.

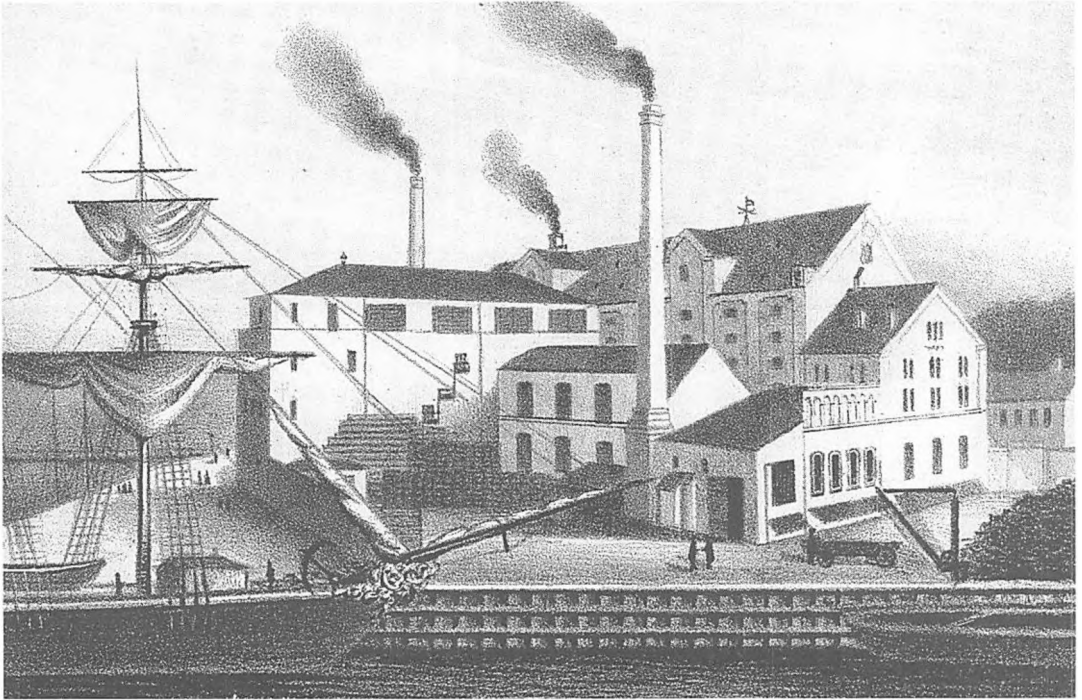
Her er Bryghusgade i vore dage. Den 19 fag lange bygning langs gaden opførtes 1769 som militært materialskur, men er i dette århundrede indrettet til kontorer. Københavns kommandant har haft sin bolig her i 1930'erne. Bindingsværksløjen mod Vester Voldgade er fra 1748. – Foto 1985 Hans Jørgen Ørsløv.

Kongens Bryghus

Bryghusgade er utvivlsomt en af de gader, som selv københavnerne, der er født og opvokset i byen, i almindelighed ikke har noget større kendskab til. Den er opkaldt efter *Kongens Bryghus*, der lå her fra 1772 i knap 200 år indtil dets brand den 2. oktober 1960.

Navnet *Kongens Bryghus* repræsenterede det ældste bryggeri i Danmark, for et sådant bryggeri omtales allerede 1454 i en inventarliste fra Københavns Slot, men noget nærmere om det erfares først godt 100 år senere, da statholderne *Anders Bille* og *Joachim Bech* i 1540 meddeler Christian 3., »at der søndag aftes næst forleden var kommen ildløs udi Eders Nådes bryggergård her udi byen ved Østerport, og blev det store bryggerhus fuldstændig afbrændt«. Der blev dog tilsyneladende straks opført et nyt bryggeri, for en kongelig skrivelse fra 1578 oplyser, at det nu lå i slottets nærhed på Slotholmen og blev drevet for kongens regning. Også denne virksomhed ødelagdes imidlertid delvis ved en brand i 1603, men kunne dog atter tages i brug 1607. Dog synes det ikke at have fungeret tilfredsstillende, for i 1619-20 erstattedes det af det velkendte *Christian 4.s Bryghus*, der var opført på den tidligere omtalte skanse på det sydvestlige hjørne af Slotsholmen. Som bryghus tjente denne bygning derefter i næsten 150 år til dets brand i 1767. Det blev ganske vist genopbygget i den skikkelse, vi kender i dag, men benyttedes fremover kun som pakhus, idet selve bryggeriet nu flyttedes over på den modsatte side af Frederiksholms Kanal. Her ved Bryghusgade havde staten året efter branden overladt Bryggerlauget, der i adskillige år havde haft det i forpagtning, en grund, som hidtil havde været benyttet til oplagsplads for brænde, og hvor desuden det Færøeske Pakhus hidtil havde ligget. På denne plads skulle lauget nu »bygge bryggerhus og indrette maltgjøreri«. I den forbindelse oplyses det, at pladsen, som hidtil havde tilhørt søetaten, lå »imellem Blaaetaarn, Landetatens Material Gaard og søen, dog at 10 alen derfra afgaar til en gade imellem denne plads og Materialgaarden«. Den blev nu i 1768 overladt Bryggerlauget som »fast og uryggelig eyendom for dem og efterkommere til ævig tid«, på den betingelse, at det på egen bekostning opførte det omtalte bryghus og maltgjøreri, således at lauget kunne »skaffe og levere alt det øl og alle de sorter, som til det kongelige huuses hofholdninger, flaadene og alle andre efter deres med søetaten oprettede contracter maatte æskes og behøves«. Men bryghuset

Georg David Anthon (1714-81). Tyskfødt arkitekt, som arbejdede sig op fra murermester og medarbejder hos Nicolai Eigtved (hvis broderdatter han ægtede) til at blive kgl. hofbygmester og herved fik tilsyn med alle kongelige slotte i 1761. Efter Eigtveds død i 1754 ledede Anthon opførelsen af *Christianskirken* på Christianshavn og tegnede selv *spiret*, der stod færdigt 1769 (bind 11). Han opførte 1771 *Civiletatens Materialgård* ved Frederiksholms Kanal 28, til dels efter Jacob Fortlings tegninger og indrettede billedhuggerværksteder her (se side 236). Som hofbygmester foreslog han at nedbryde spiret på Børsen og spiret på Rosenborgs højeste tårn, der begge trængte til reparation, og som han ikke mente var i overensstemmelse med samtidens arkitekturideal. C.F. Hansen hindrede gennemførelsen af en sådan vandalisme (bind 1 og 7). Der findes næppe noget portræt af Georg David Anthon.

Militærets nabo på spidsen af Frederiksholm, det nye Kongens Bryghus fra 1760erne, har vel i starten været en ret malerisk bygning, men allerede i 1870erne så den således ud. Det var dengang, skorstensrøg var symbolet på industrielt initiativ. Litografi. – Det kgl. Bibliotek.

Her er Frederiksholms Kanal set fra havnen ind mod byen. Talrige mindre skibe lossere deres trælast på begge sider af kanalen. Foto ca. 1910. – By museet.

skulle tillige være forpligtet til vedligeholdelse af bolværket ud for bryggeriet mod oppebørsel af bolværkspenge fra skibe, som lagde til her.

Under ledelse af bygningsinspektør *J.C. Conradi* opførtes *Kongens Bryghus* 1768-72, som laugets derefter drev til dets ophævelse 1805.

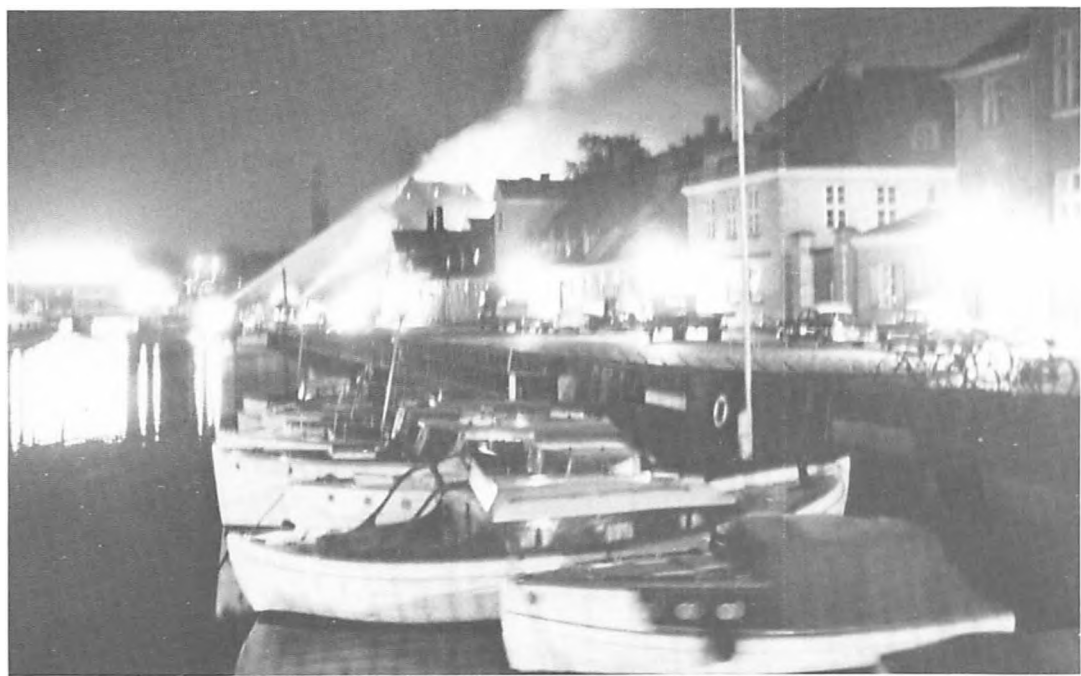
Ved bryghusets indretning blev der ikke sparet på noget. Hovedbygningen blev 77 alen lang og fem etager høj foruden kælderens, som rummede lagerrum. Selve bryggeriet lå i stueetagen, mens de øvrige etager blev benyttet som malt- og kornlofter. I en 60 alen lang sidesøj, der havde samme højde som hovedbygningen, var der – foruden bødkerværksted og stald til otte heste – indrettet kontor- og bestyrelsesværelser samt nogle tjenesteboliger. I de øvrige etager såvel som i hovedbygningen var der korn- og maltlofter. Øllets gode kvalitet bevirkede imidlertid en stigende produktion af øl, både til private og til hoffet og flåden og tvang allerede i 1778 bryggeriet til at udvide det med endnu en bygning til maltgøreri, bryggeri og yderligere lagerrum. Omtrent samtidig opførtes en maltmølle og i 1827 desuden en bygning ud til Bryghusgade, hvortil hestestalden, bødkerværkstedet og en skænkestue henlagdes.

Kongens Bryghus' historie var således både lang og spændende, allerede inden det i 1891 indgik som led i *De forenede Bryggerier*. Historien sluttede dog i virkeligheden

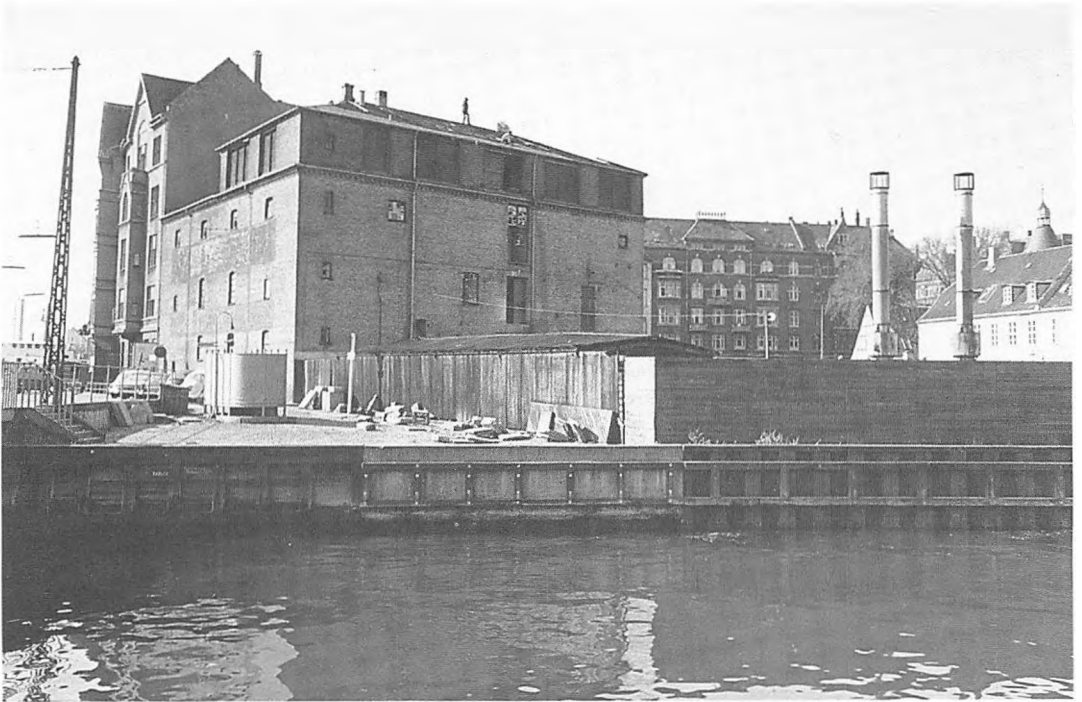
Allerede i 1923 havde Gamle Kongens Bryghus indstillet sin virksomhed på Frederiksholm og var flyttet til Frederiksberg. Så trist så der ud i Bryghusgade allerede en halv snes år før branden i 1960, se næste side. Foto ca. 1950. – Bymuseet.

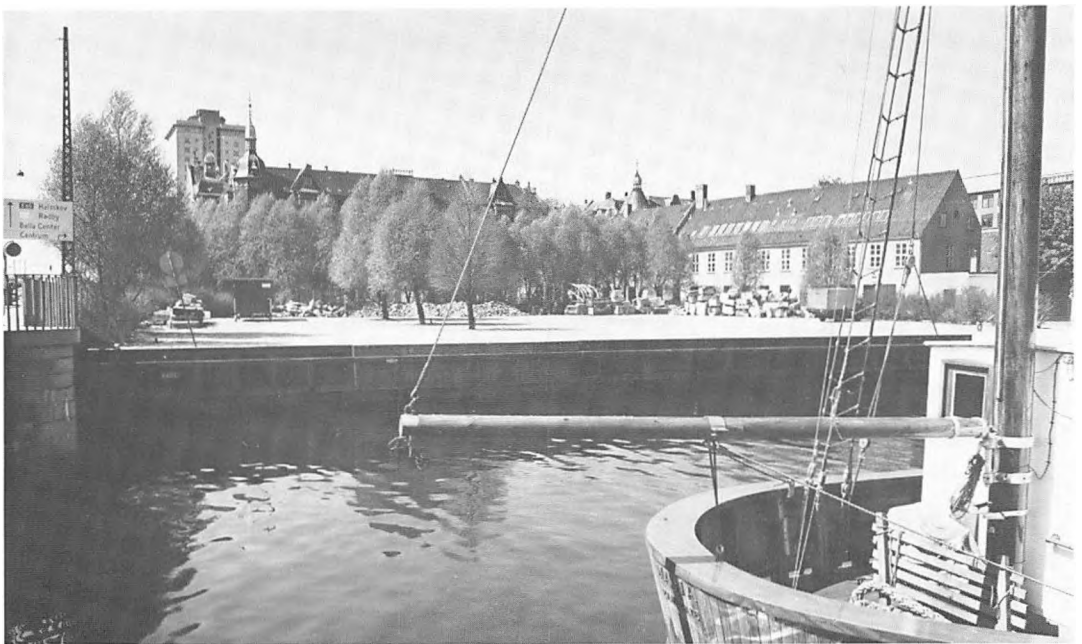
Omkring århundredskiftet var Kongens Bryghus blevet en meget skummel affære at se på. Det ophørte at virke i 1923 og flyttede til Frederiksberg. Foto 1930. – Bymuseet.

I oktober 1960 løstes mange års problemer om en mulig anvendelse eller nedrivning af Kongens Bryghus på en uventet måde. Næsten hele komplekset gik op i luer ved en pyromanbrand, og resten er senere nedrevet. – Nordfoto.

Når man ser de store arkitektkonkurrencer side 340 om bryghusets fremtidige afløser, forstår man dommerkomiteens alvorlige advarsler mod atter at knuse Materialgården. Foto ca. 1950. – Bymuseet.

Bryggeriets område har endnu ikke – i 1987 – fundet ny anvendelse. Det henligger som beplantet parkerings- og legeplads. Militærets smukke gule længe i Bryghusgade er blevet frilagt. Efter at to konkurrencer om fremtidig brug er endt resultatløse (se side 340), er der ønske om at gøre grunden til grønt område. – Polfoto 1985.

Bryghusbroen, den fjerde og sidste bro over Frederiksholms Kanal ved Christian 4.s Bryghus, kom først til i slutningen af 1800-tallet, da Christiansgade på Slotsholmsiden var opstået. I vore dage er den ombygget og udvidet som et vigtigt led i Vestmotorvejens forbindelse mod nord over den nye Christian 4.s bro til Niels Juels Gade (bind 1). Foto 1925.
– Bymuseet.

først med bryggeriets omtalte brand den 2. oktober 1960, selv om driften var ophørt allerede 1923.

Bygningerne anvendtes dog fortsat som pakhuse og var ved branden stuvet med brandfarlige varer, hvad der i høj grad vanskeliggjorde slukningsarbejdet. Branden skyldtes ildspåsættelse.

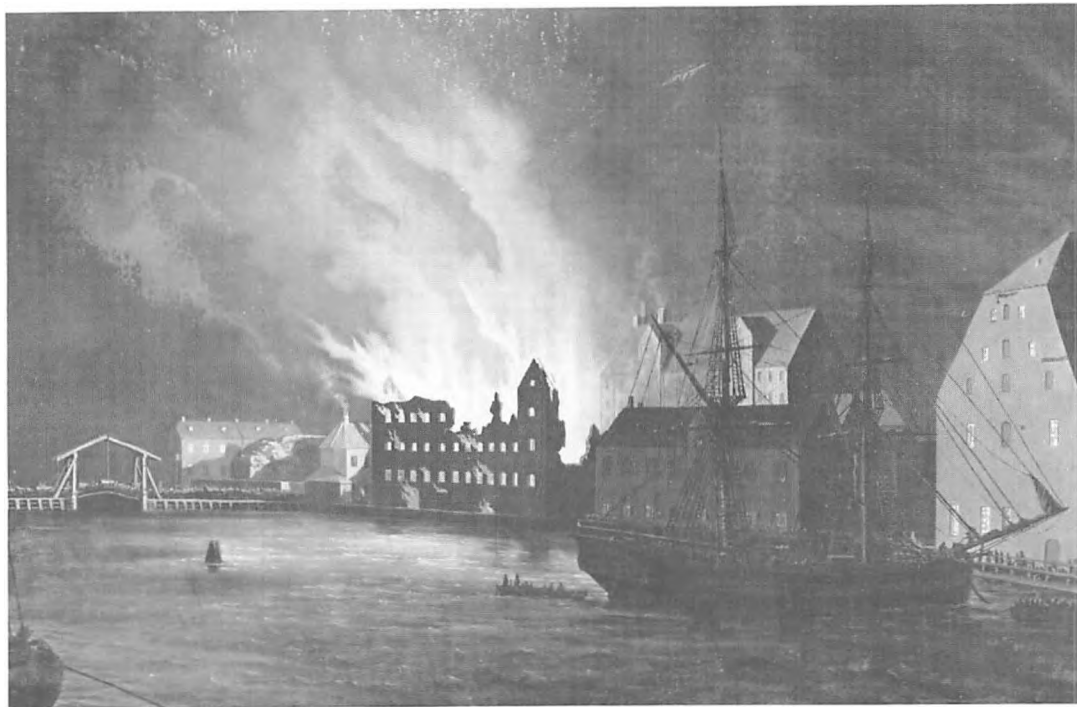
»Blåtårn«

Allerede længe inden Kongens Bryghus' opførelse 1768-72 var der ved Langebro blevet opført et *fængsel* som af-
lastning for arresthuset ved Nytorv. Det fik navn efter det tidligere fangetårn på Københavns Slot, *Blåtårn*, men kaldtes dog mere officielt *Frederiksholms Arrest*. Det var især beregnet på »udenbys misdædere« og for hoffolk og embedsmænd og bestod af en massiv, firkantet fængselsbygning med facade ud til havnen og en lille tilbygning bagtil med bolig for arrestforvareren.

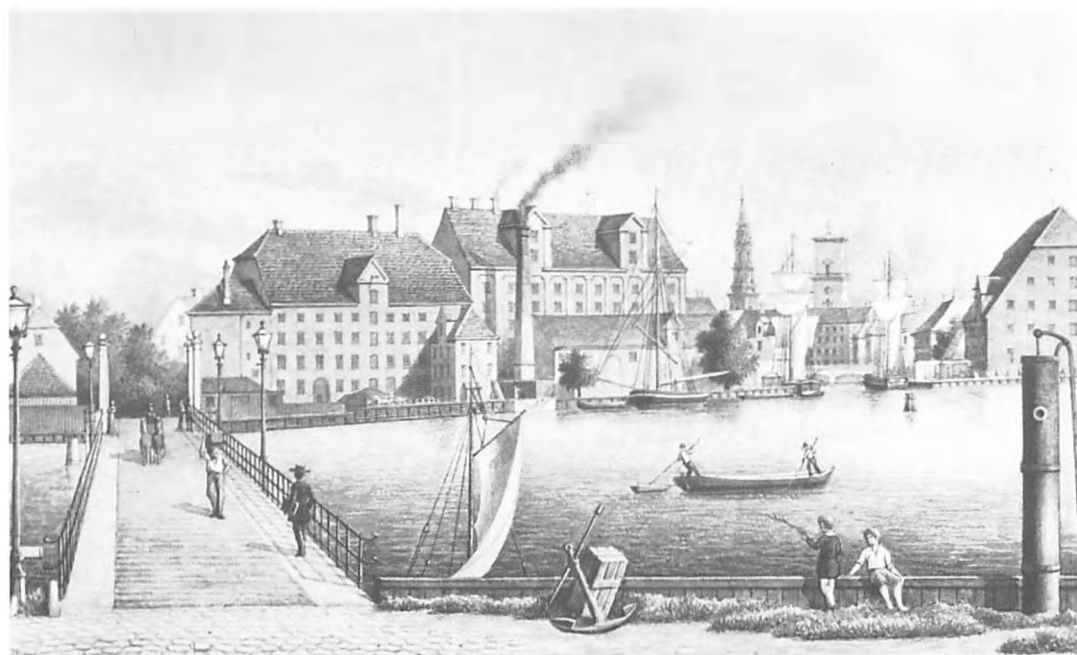
De forhold, der i dette fængsel blev budt fangerne, var utrolig usle. Den venezuelanske frihedshelt, *Sebastian Francisco de Miranda*, der på talrige rejser til europæiske hovedstæder søgte ledende personligheder støtte i sin kamp for Sydamerikas befrielse, opholdt sig i København 1787-88, og har i sin dagbog levende skildret sine oplevelser. Særlig synes han at have interesseret sig for

Pudsigt fotografi, taget med teleobjektiv fra Marmorbroen. I forgrunden Tøjhusbroen, længere tilbage Bryghusbroen og tilsyneladende lige bagved igen Sukkerfabrikkernes hovedbygning ved Langebrogadeovre på Christianshavnsiden. Svævende over det hele ses Hotel Scandinavia på Amager Boulevard. Der er næsten 2 kilometer i luftlinie fra Marmorbroen til hotellet. – Polfoto 1975.

Dampmøllen for enden af Vester Voldgade, nabo til Kongens Bryghus ved Frederiksholms Kanal, nedbrændte totalt i 1832 ved en natlig brand. Maleren F. H. Sørdring har fastholdt begivenheden. Det er den gamle Langebro, der ses til venstre. Få år efter stod møllen genopført. – Maleri på Bymuseet.

Her er Dampmøllen genopført på hjørnet af Frederiksholms Kanal, og den har stadig Kongens Bryghus til nabo. Helt ud til højre – på den anden side af Frederiksholms Kanal – ligger Christian 4.s Bryghus. Grynøllen blev først nedrevet 1900. Akvarel af C. V. Nielsen ca. 1880. – Øregaard.

sociale og kulturelle forhold. Han var stærkt påvirket af oplysningstidens idealer og hadede tvang og diktatur af enhver art. Om aftenen deltog han i hovedstadens selskabelighed, og kom gerne hos greve *Schimmelmann*, hvor han stiftede bekendtskab med flere af tidens kendte politikere, digtere og videnskabsmænd. Men om formiddagen besøgte han byens seværdigheder og besøgte også fængsler, hvis tilstand han fandt under al kritik. I Blåtårn var der således anbragt en svensker i en celle, der kun var 10 fod lang på hver led, og der trængte så meget vand ind, at rummet måtte øses to gange daglig. Desuden var der så lavt til loftet, at man ikke kunne stå oprejst. Rummet kunne heller ikke opvarmes, og det eneste møbel, der fandtes, var en kasse til at sove i, uden tæpper eller halm. Rent blev der kun gjort 5-6 gange om året. Endnu mere harmede det ham dog, at en ung pige på 18 år, der sad i en celle sammen med tolv andre kvinder, var dømt til halshugning for barnemord. Det lykkedes Miranda at få kronprins Frederik (6.) til at benåde hende med fængsel.

Forholdene synes ikke senere at have bedret sig, for i en beretning, som *Bartholin Lund* udgav om sin egen tid som uskyldig varetægtsarrestant fra 1839-41, da han var mistænkt for at have sat ild på sin gård i Valby, fortæller han bl.a., at han plagedes af »utøj og levende kryb«. Blåtårn var i brug, lige indtil Københavns Amts-, Ting- og Arresthus på Blegdamsvej stod færdigt i 1848.

Det var i øvrigt også i Blåtårn, at den første danske porcelænsfabrik, oprettet af den franske porcelænsmodellør *Louis Fournier*, havde til huse fra 1759, til den opførte 1766.

Efter at være blevet nedlagt som fængsel i 1848 blev bygningen solgt og nedrevet, og på dens grund opførte den nye ejer, kancelliråd *Wolff* et firetages hus »med lejligheder for familier af embedsklassen«, som det hed.

Tæt ved dette ud til havnen lå den såkaldte *Grynmølle*, der var blevet genopført efter en brand i 1832, og som *Both* fortæller, var det nu en dampmølle, der i sin tid havde erstattet en gammel grynmølle, som havde været en hestemølle og som havde ligget ved Proviantgården. En indskrift på hjørnehuset i Vester Voldgade 133 og Christians Brygge 16-22 minder i vore dage om, at her lå »Kongelig allernådigst privilegeret grynmølle opbygget anno 1779 for regning af hr. capit. Peder Holm og Johannes Seiling«, og videre fortælles, at »på møllens hundredårsdag 2den juni 1879 indsattes her denne steen af de da-

Francisco de Miranda (1754-1816). Den venezuelanske frihedshelt, der opholdt sig i København 1787-88 og i sine dagbøger beskriver sociale forhold i Danmark, ikke mindst i »Blåtårn«, hvor fangernes vilkår chokerede ham. Hans optegnelser blev først udgivet på dansk i 1986. Hans eget liv endte tragisk. Hans frihedstrang bragte ham i fængsel i sit hjemland, hvor han døde 1816.

Vi står for enden af Langebro og har Grynmøllen på venstre hånd og Druknehuset til højre. Druknehuset var et lighus for fundne lig i havnen. Der bæres netop en bære ind. Huset var opført 1806 og blev nedrevet 1902. Det lyse tårn til venstre er »Det nye Blåtårn«, fængsel for embedsmænd og skuespillere. Det blev opført 1731, da Københavns Slot blev nedrevet og fik sit øgenavn efter det gamle slotsfængsel. Det blev nedrevet 1848. Tegning af C. W. Eckersberg 1810. – Efter foto på Bymuseet.

P. Klæstrup, som altid er mindre omhyggelig med topografiske detaljer, har tegnet omtrent den samme udsigt mod Langebro 40 år senere. Her føres en arrestant til Blåtårn under militær bevogtning. – Bymuseet.

værende ejere H.J. Schmidt og C.A. Møller«. 1903 blev den nedrevet, og i stedet opførtes 1910 den store grå ejendom (se side 259), og som i 1967 også blev nedrevet.

I forlængelse af Vester Voldgade lå – som billederne viser – *den gamle Langebro*, der i 1690 var opført i tilslutning til Frederiksholm-kvarterets anlæg og Christianshavns samtidige udvidelse. Den lå mellem Rysensteens Bastion på Sjællandssiden og Kalvebod Bastion på Amager. I daglig tale kaldtes den ofte »Den nye bro ved Blåtårn« eller blot »Kallebobro«. Ligesom *Knippelsbro* var den en vindebro, men den var kun fem alen bred og derfor først og fremmest beregnet til fodgængere. Med mellemrum blev den underkastet større reparationer og blev af hensyn til trafikken flere gange udvidet. I 1875-76, da sejløbet blev gjort bredere, ombyggedes den fuldstændig og fik den skikkelse, som den har på billedet af den gamle grynmølle. 1903 var den imidlertid udtjent og erstattedes af »Christians 9.s bro« efter forslag af havnebygmester *H.C.V. Møller*. Den blev 1930 afløst af en midlertidig bro, der dog først 1949-54 blev udskiftet med den nuværende, der ligger i fortsættelse af H.C. Andersens Boulevard (se bind 12).

Mens Christiansgade (nu Christians Brygge) blev anlagt allerede 1868, blev *Bryghusbroen* derimod først bygget

Nu skriver vi 1894. Druknehuset til venstre står endnu. Det nedrives først i 1902. Vestervold er i det store og hele sløjfet, men helt herude ved Langebro står en stump af volden omkring Rysensteens Bastion endnu. Vejen midtfor er resten af den gamle vej til Rysensteens yderste del med den gamle badeanstalt »Rysensteen«, som lige er blevet eksproprieret til nedlæggelse. Hele dette kvarter står foran udslettelse. At en ny Rysensteen badeanstalt anlægges i 1905 på Christianshavnsiden, det er en mager trøst (se i øvrigt bind 14). Tegning af Knud Møller 1894. – Bymuseet.

Vilhelm Friederichsen (1841-1913). Arkitekt, som fik store, kommunale opgaver som f.eks. det nu nedrevne Blegdams-hospital og Skt. Johannes stiftelse, i dag kaldet Sjølund Plejehjem i Ryesgade. Herudover opførte han i år 1900 *Maria-hjemmet*, Vester Voldgade 115 (se side 265).

Friederichsen udarbejdede allerede i 1888 et forslag til at flytte *Frederiks Hospital* og *Den kgl. Fødselsstiftelse* bort fra Amaliegade. I 1871 fik han sammen med P. Bønecke 3. præmie i konkurrencen om *Det kgl. Teater*. (Se side 116).

i slutningen af forrige århundrede. Den er senere stærkt udvidet ikke mindst af hensyn til trafikken fra Vestmotorvejen og Kalvebod Brygge.

Skal man tro de gamle billeder af Frederiksholms Kanal og af havnen ved Langebro, synes stadig alt den gang at have åndet fred og idyl, og sådan er det tilsyneladende også i dag, for selv om tidligere tiders sejlskibe og fiskekvaser er blevet udskiftet med lystbåde, er indtrykket det samme. For så vidt er det også en fordel for kvarteret, at den gamle bryghustomt endnu ikke er blevet bebygget og stadig henligger som parkeringsplads med grønne træer og fri udsigt til Fæstningens Materialgård ved Bryghusgade, men som man vil se på side 340-53, har der været stor aktivitet siden 1950'erne for at udnytte den attraktivt beliggende byggegrund.

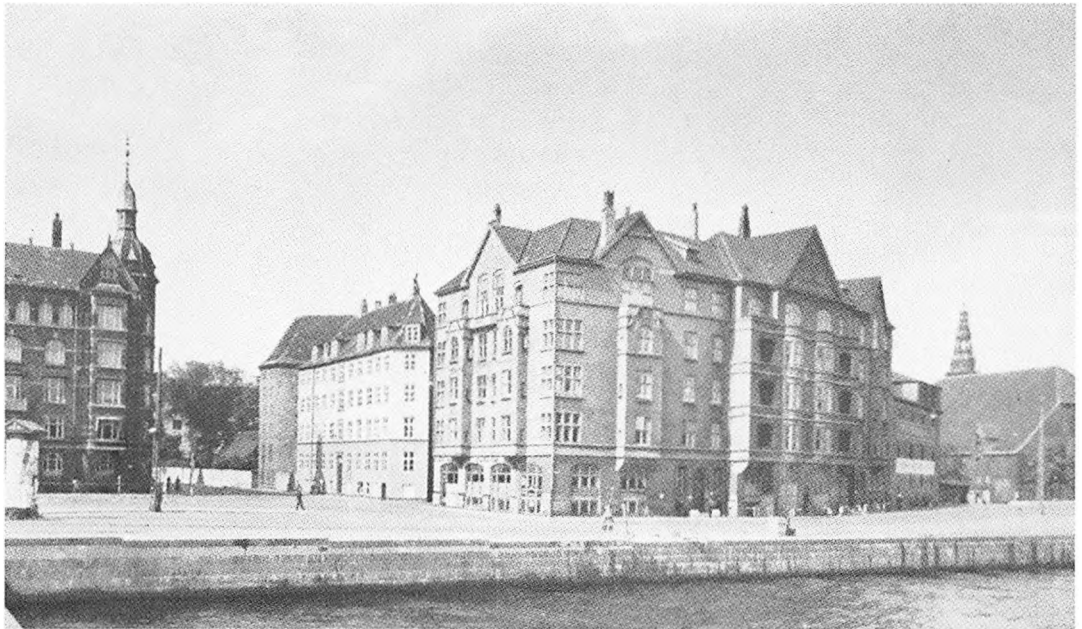
Mærkeligt nok var der omkring 1850 i hele den indre by så godt som intet sted, hvor man kunne komme ned til vandet, undtagen ved at gå ud på en af de to broer over havnen. Hele kyststrækningen var nemlig afspærret enten af det offentlige eller af private ejere.

Nær Filosofgangen – eller som den oprindelig blev stavet: Philosophgangen – tæt ved Langebro lå også det såkaldte Druknehus, som bevogtedes af en madam Simonsen, der for 25 rdl. om året besørgede opsynet med denne bygning i hele det lange tidsrum 1810-1854. Det var en ganske net nyklassisk bygning, der var opført 1806 og blev nedrevet knap hundrede år efter i 1902.

Som følge af, at København i 1856 ophørte at være en fæstningsby, mistede voldene deres betydning for byens forsvar. Til gengæld skabtes på det tidligere voldterræn en række rekreative parkområder til gavn for hovedstadens voksende befolkning. Udsigten fra de gamle ejendomme langs voldgaderne til det frie og ubebyggede land uden for voldene forsvandt samtidig med forstædernes bebyggelse. De tidligere så idylliske voldgader omdannedes til brede, moderne færdselsårer eller boulevarder som f.eks. Vester Voldgade. Men byens side bevarer dog her endnu en årrække sit gamle hyggelige udseende med sine større og mindre huse, blandt hvilke der fandtes flere fra 1700- og 1800-tallets første halvdel. En mærkelig modsætning til disse danner de nye huse, der rejstes på gadens modsatte side, både ved deres størrelse og ved deres hele karakter, som er typisk for stilretningen omkring århundredskiftet (se bind 15). Særlig kommer

Gamle Langebro for sidste gang, med Grynsmøllen mod Vester Voldgade og Kongens Bryghus med Frederiksholms Kanal. Billedet er nemt at datere, for Langebro blev fornyet 1903, Grynsmøllen nedrevet omtrent samtidig, og Rådhuset var også lige blevet færdigt. Foto 1902. – Bymuseet.

I 1903 forsvandt den gamle Grynsmølle ved Langebro og blev i 1906 erstattet af den store ucharmerende men tidstypiske beboelsesbygning, der ses på billedet. Arkitekten hed Christian Hansen (ikke Kommunehospitalets arkitekt, han døde i 1883), og bygningen fik det pompøse navn »Kongsgaard«. Ejendommen støder op til Gamle Kongens Bryghus, der som nævnt side 250 brændte i 1960. »Kongsgaard« og naboejendommen, Vester Voldgade 131, blev nedrevet i 1967, og hovedparten af »Kongsgaard«s grund medgik til en udvidelse af Christians Brygge.

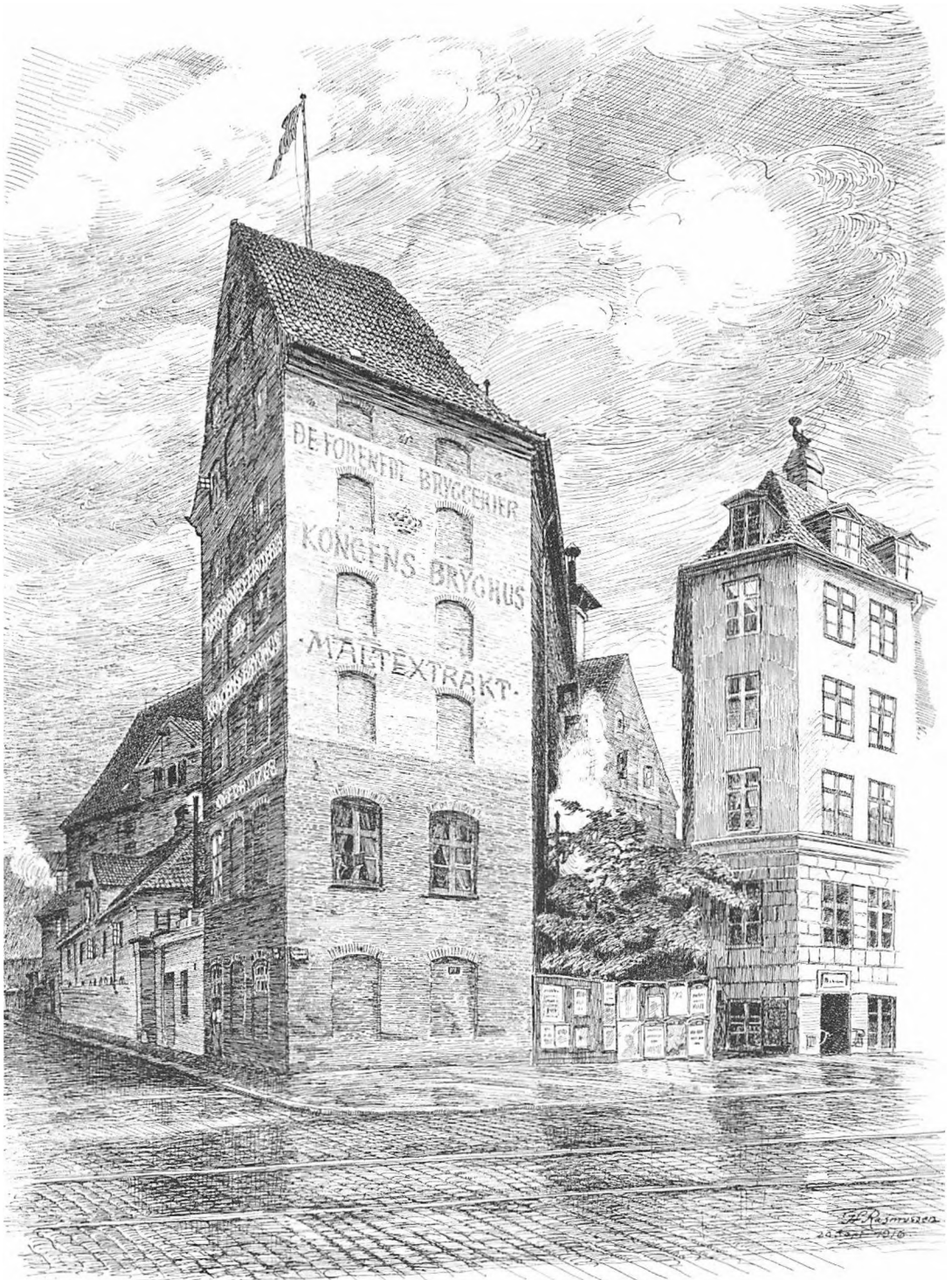
Sælsomt billede af Vester Voldgades yderste huse ved havnen, fotograferet i 1890, da volden bogstavelig talt var jævnet med jorden og området endnu ikke bebygget. Tilbage på den anden side af Vester Voldgade lå det gamle nr. 131 opført omkring 1850, som er et smukt beboelseshus, omkredset af Kongens Bryghus' forunderlige bygninger, bl.a. det høje silotårn i forgrunden, (se næste billede). – Foto fra Bymuseet.

dette til udtryk på de to femetages ejendomme, der flankerer Vester Voldgade ud til havnen, hvor Langebro tidligere var beliggende. Med deres kvistgavle og karnapper er de påvirket både af Ulrik Plesners og Martin Nyrops udtryksformer og trods deres »pynt« betegner de et brud med stuktidens bygninger idet de indvarsler den nye tids stilopfattelse, som Rådhuset er det bedste eksempel på.

Vester Voldgade

Det moderne Vester Voldgades triste vartegn er *Postgirobygningens* grimme kompleks, der rent æstetisk har en dårlig indflydelse på Hestgardekaserne og de øvrige gamle, velproportionerede gulkalkede bygninger, der ellers sætter deres præg på denne del af gaden. Postgirokantoret havde fra 1923 haft til huse i den tidligere *Kgl. Mønt* i Holbergsgade, men 1937-40 opførte slotsarkitekt Thorvald Jørgensen dets nye domicil i Vester Voldgade.

Bygningen har i nyere tid været en af Københavns mest udskældte på grund af dens hensynsløshed over for Hestgardekaserne bagside ud mod Vester Voldgade. Det er tragikomisk, at Thorvald Jørgensen var æresmedlem af Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse, da

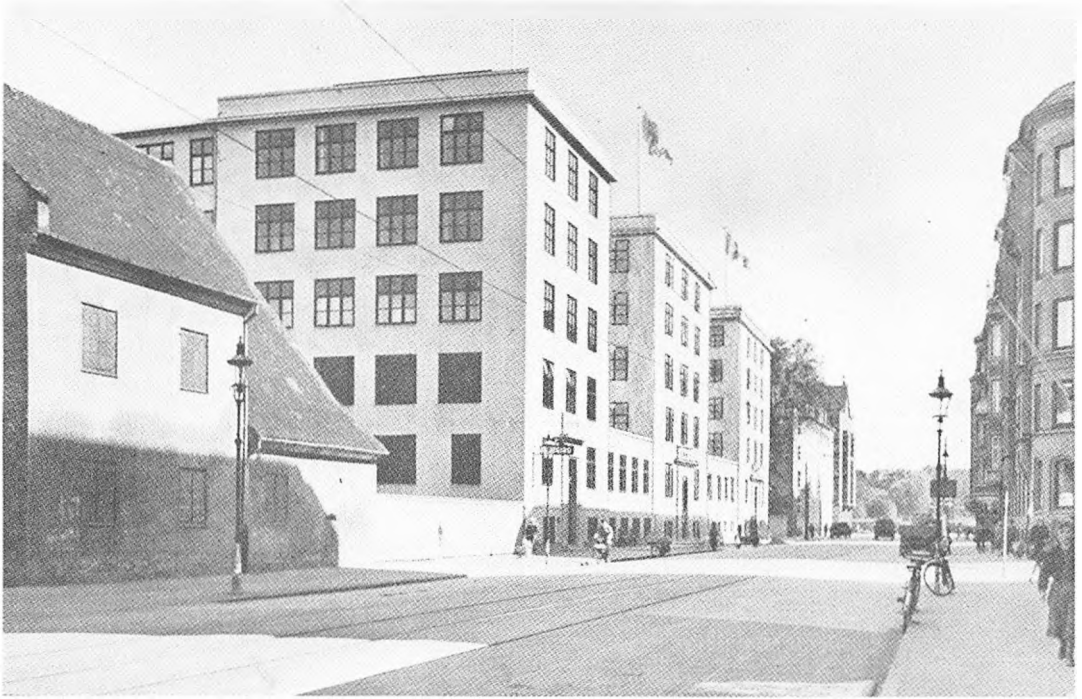
Samme motiv som på forrige billede, tegnet af Henrik Rasmussen i 1916. Det er Bryghusgade til venstre. Vester Voldgade har nu fået sporvogn fra Amager til Rådhuspladsen over den nye Langebro fra 1903 for enden af gaden. Det sære tårn blev nedrevet i 1917, men den private ejendom til højre stod til 1960'erne. Så måtte den nedrives, fordi bryggeriets brand havde ødelagt den. – Bymuseet.

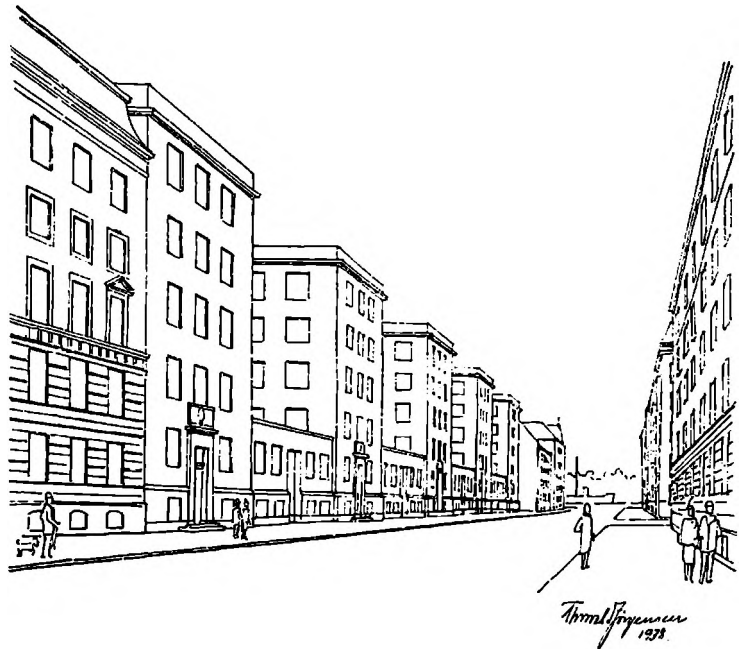
Den nederste ende af Vester Voldgade mod den i 1903 nedlagte gamle bro udgjorde endnu ved århundredskiftet en nogenlunde, velordnet bagside af Frederiksholm, med Hestgardens Kaserne, det gamle Hømagasin og Materialgårdens bagudgang smukt udformet længst borte. Fot. 1912. – Bymuseet.

Det første brud på harmonien i gadebilledet indtraf, da Thorvald Jørgensen opførte Postgirohuset i 1938. Den offentlige mening var oprørt. Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse vidste ikke, hvad ben den skulle stå på, for Thorvald Jørgensen var æresmedlem! – Foto Bymuseet.

Aldrig: Thorvald Jørgensen eksperimenterede meget med at søge at gøre Postgirohus-fadæsen god igen ved at foreslå den tredoblet. Billedet her ser rent teknisk meget bestikkende ud, men det er kun et dygtigt lavet trickfotografi fra 1930'erne. Planen blev aldrig gennemført. – Bymuseet.

Aldrig: Så sent som i 1937 var Thorvald Jørgensen beskæftiget med at tørre op efter sit Postgirohus. Nu mente han, at man skulle udlette hele resten af Hestgardens gamle hømagasiner og lave en ubrudt række postgirobygninger. Men planen forblev på papiret. – Fra »Forskønnelsen« 1939.

Huset på hjørnet af Vester Voldgade og Ny Kongensgade var indtil århundredskiftet dette maleriske 1700-tals hus med fronton og mansardtag. Det havde endog rester af en lille have ud mod gaden. Dets historie er omtalt udførligt i teksten. Det blev nedrevet i 1900 og afløst af bygningen på næste side. Fot. 1895. – Bymuseet.

bygningen opførtes. Han foreslog selv at redde situationen ved at lade vandalismen konsekvent gennemføre, og *tredeble* Postgirobygningen, som vist på trickfotografiet side 263; men tanken blev aldrig gennemført. – I de arkitekt-konkurrencer, der er afholdt af staten i 1960'erne, der tillige omfattede Vester Voldgade-strækningen, har der været fremsat lignende forslag, men der er også deltagere (se side 340), der har forudsat, at Postgirobygningen skulle nedrives. I øvrigt er Postgirokontoret forlængst fraflyttet bygningen.

Tidligere lå der på byens side i Vester Voldgade adskillige interessante bygninger, men de fleste er nu nedrevet. På hjørnet af Ny Kongensgade, hvor arkitekt *Vilhelm Friederichsen* 1901-02 opførte *Det katolske Mariahjem* og *St. Knuds Kapel*, der senere blev nedlagt, i en af gotik og tidlig renæssance påvirket stil. Hvor nu en række offentlige og private institutioner og organisationer har kontor, lå tidligere en langt mindre, tre stokværk høj bygning med mansardtag og frontispice over facadens tre midterste fag ud til Ny Kongensgade. Det havde siden dets opførelse omkring 1740 dels tilhørt, dels været beboet af flere af vore betydeligste kunstnere. Endnu i 1728 havde grunden været ubebygget, men i 1737 havde der her ligget et bindingsværkshus, men da ejendommen i 1746

blev tilskødet hofbilledhugger *Johann Friederich Hänel* og hans svoger stenhugger, senere hosbygmester *Jacob Fortling*, var dette blevet erstattet af den grundmurede bygning, som ses på billedet.

Et par år før var Hänel blevet eneejer af ejendommen i Ny Kongensgade, og efter hans død i 1761 ægtede hans enke billedhuggeren *Johann Gottfried Grund*, der bl.a. har udført de 55 sandstensfigurer i Nordmandsdalen i Fredensborg Slotshave. 1765 solgte Grund huset, som fire år efter erhvervedes af hofbilledhugger *Jens Karlebye*, der samme år ægtede Harsdorffs søster Marie Margrethe. I hans ejertid indtil 1805 beboede maleren *Jens Juel* 1784-85 den ene af ejendommens tre lejligheder. Et halvt århundrede senere flyttede den nygifte billedhugger *H.V. Bissen* ind i lejligheden på 2. sal, hvor sønnen *Vilhelm Bissen* blev født 5. august 1836. Blandt husets senere beboere har bl.a. været komponisten *H.C. Lumbye*, skuespilleren *C.N. Rosenkilde*, arkitekten *N.S. Nebelong* og maleren *Valdemar Irminger*, og endnu ved nedbrydningen 1901 havde den gamle ejendom ikke helt mistet sin tilknytning til dansk kunst og åndsliv, idet forfatteren *Carl Ewald* i otte år fra 1892-1900 havde sit hjem i den.

En omtrent lige så interessant historie havde ejendommen, der lå på det modsatte hjørne af Ny Kongensgade,

Det blev en sværvægter, der erstattede det gamle kunstnerhus på hjørnet af Ny Kongensgade. Arkitekt V. Friederichsen rejste den viste, lidt skumle borg i 1900, og dette hus eksisterer fremdeles. Foto 1947. – Hassing.

Vester Voldgade nr. 107-113 – det afsnit af gaden, der ligger mellem Ny Vestergade og Ny Kongensgade – tegnet af J. L. Ridter 1902. Den store bygning – nr. 113 – til højre var en stiftelse for gamle håndværksmestre og deres enker, stiftet 1835. Den blev solgt til Arbejdsgiverforeningen i 1907. Stiftelsen var allerede i 1903 flyttet til Blegdamsvej 74. Huset er nærmere omtalt i teksten. – Bymuseet.

hvor *Axel Berg* 1910-11 opførte *Arbejdsgiverforeningens* monumentale hus. På grunden havde der oprindeligt ligget en stor lav, trelænget bindingsværksgård, der var nedbrændt, og på tomten opførtes derefter »*Stiftelsen for gamle Håndværksmestre og deres Enker i trange Kår*« eller »*Håndværkerstiftelsen*«, som den i almindelighed kaldtes. Den var oprettet på Frederik 6.s fødselsdag i 1835 på initiativ af vicebrandmajor, murermester *Thomas Andreas Blom* (1777-1841), (hvis efterkommere i øvrigt i mere end 150 år har været repræsenteret i dens bestyrelse). Efter at de nødvendige midler var skaffet til veje, blev stiftelsen med Blom som arkitekt bygget 1836-37. Den indeholdt 64 boliger, der fordeltes mellem 37 laug, som for en vis sum havde overtaget én eller flere lejligheder, der så blev overladt til værdig trængende medlemmer.

I alt rummede stiftelsen 14 2-værelses og 50 1-værelses lejligheder foruden plads til en portner eller opsynsmand, alle med køkken. Opsynsmanden havde tilladelse til at drive spækhøkerhandel, hvor gamle håndværkere, der havde vanskeligt ved at gå, kunne gøre deres daglige indkøb. Til glæde for dem var der også en rummelig gårdsplads, der var beplantet med træer. Men hvad der måske var mindre opmuntrende for de gamle, var et ligehus i gården. Bestyrelsen disponerede kun over et beskedent loftsværelse.

Set på baggrund af flere af byens ældre stiftelser og for øvrigt også i sammenligning med jævne håndværkstmestres sædvanlige boliger stod lejlighederne i Håndværkerstiftelsen fuldt ud på højde med, hvad tiden krævede

af en beskeden, men velindrettet bolig. Og nær ved lå Philosophgangen og Vestervold, hvor de gamle beboere kunne gå tur og nyde den frie udsigt over Kalvebod Strand. Men i 1890'erne sløjfedes Vestervolden tillige med Philosophgangen med de gamle træer til fordel for store nye beboelsesejendomme, der endnu er karakteristiske for den modsatte side af Vester Voldgade. På den gamle Håndværkerstiftelse satte udviklingen også sit spor, og i 1902 erstattedes den med en ny stiftelse på Blegdamsvejen. I 1968 blev den gamle institution imidlertid nedlagt, og i stedet besluttede bestyrelsen at yde de gamle håndværkermestre og deres enker økonomisk støtte i form af legater og at stille en større sum til rådighed for opførelsen af en tredje fløj til »Alderstrøst«s plejehjem ved »Håndværkerhaven« på Tuborgvej.

Bygningen i Vester Voldgade blev efter stiftelsens flytning til Blegdamsvej solgt til et håndværkerkonsortium, der i 1909 overlod den til *Dansk Arbejdsgiverforening*. Året efter blev den nedrevet, og i dens sted opførtes Arbejdsgiverforeningens nuværende domicil efter tegning af *Axel Berg*. Det blev taget i brug i 1911.

Dansk Arbejdsgiverforening blev stiftet i 1896 som Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening med det formål at varetage arbejdsgivernes interesser. Den er hovedorganisation for faglige arbejdsgiverorganisationer og enkeltvirksomheder i hele Danmark, og en af dens opgaver

Den overfor viste håndværkerstiftelse, som blev nedrevet i 1907, gav plads til Dansk Arbejdsgiverforenings hovedsæde, som stod færdigt i 1911. Det blev opført efter tegninger af arkitekt Axel Berg, der 6 år forinden havde opført Privatbanken ved Børsen. D.A.s bygning er fremdeles domicil for L.O.s modpart i alle arbejdsmarkedsforhandlinger. Man forlængede senere institutionen til også at omfatte de næste bygninger. – Foto 1948. Hassing.

På hjørnet af Vester Voldgade 107 og Ny Vestergade 17 ligger endnu den store, smukke bygning, der i mange år tilhørte Den danske Bondestands Sparekasse. Det er en tre-etages gård fra 1792, med 9 fag til Vester Voldgade og 8 til Ny Vestergade, oprindelig opført som traktørsted. Det var denne sparekasse, Alberti besveg i årene før 1908. Huset er istandsat af Jesper Tvede 1930-32. Modsat til venstre ligger en gammel gård, i nr. 105. Den faldt i 1900 (se næste side). Foto 1902. – Bymuseet.

Vester Voldgade 97-107. Disse fattige 1700-tals huse langs den gamle Philosophgang var naturligvis dømt til nedrivning, nu da Vester Voldgade var ved at blive nabo til Rådhuset. Foto 1905. – Bymuseet.

Omkring 1910 fik man de små huse på forrige billede erstattet af denne pompøse forretningsejendom i nr. 103-105 og endnu et nyt hus i nr. 101. I Ny Vestergade 12 havde Andreas Clemmensen allerede i 1888-90 bygget Kreditkassens bygning, som ses til højre. Foto 1910. – Bymuseet.

De her viste anstrengelser for at forny Vester Voldgade fra Ny Vestergade til Stormgade blev af kortvarig nytte. Da Mogens Clemmensen i årene 1929-38 ombyggede hele den store karré til Nationalmuseum, kom gadeafsnittets facade til at se sådan ud. Mogens Clemmensen måtte også nedrive sin fars ovennævnte Kreditkasse fra 1898. – Foto 1985 Hans Jørgen Ørsløv.

Ny Vestergade er i vore dage en langt mere harmonisk gade end Ny Kongensgade. Den har slottet som centrum for enden af gaden, og over for Nationalmuseet, der optager hele venstre side, ligger en række meget harmoniske, gamle bygninger, der slutter med den smukt restaurerede gamle hjørnegård. – Foto 1986 Hans Jørgen Ørslev.

er ved oplysningsvirksomhed at fremme forståelsen for dens opgaver og synspunkter. Foruden ejendommen Vester Voldgade 113 på hjørnet af Ny Kongensgade ejer den naboejendommen Vester Voldgade 111, opført af Gotfred Tvede 1930, og Ny Kongensgade 16A, Vester Voldgade 109 og Ny Vestergade 13, grevinde Danners tidligere ejendom, som er blevet meget smukt restaureret, og som senere vil blive omtalt.

Foruden sine københavnske ejendomme ejer foreningen kursusejendommen *Egelund* ved Fredensborg, som af arkitekt Preben Hansen er blevet ombygget til sit nuværende formål, og foruden denne ejer Arbejdsgiverforeningen også et par andre kursusejendomme.

Sparekassen SDS ejer nu ejendommen Vester Voldgade 107 på hjørnet af Ny Vestergade, hvor tidligere Den sjællandske Bondestands Sparekasse havde til huse. Stedet vil senere blive nærmere omtalt, her skal blot anføres, at huset er bygget 1792-93 af traktør *Chresten Chrestensen Bording* og forhøjet med en etage 1857-58. Det var Bondestandens Sparekasse, den tidligere så almægtige justitsminister *P.A. Alberti* var direktør for, da han kort efter at være gået af som minister i 1908 meldte sig selv til politiet for falsk og bedrageri til det efter datidens forhold umådelige beløb af ca. 15 millioner kr. I indviede bankkredse kom det dog ikke som en overraskelse, her havde man længe vidst besked med hans mislige trans-

Hjørnet af Vester Voldgade og Stormgade 16. Borgerhus med 12 fag på langsiden, opført 1790-91 for hofkonditor Jens Raae, der indtil 1807 havde konditori i kælderen. Kvisten påsat 1811. Ombygget både i 1847 og 1887. Omkring århundredskiftet stærkt skæmmet af reklamer. Foto ca. 1900. – Bymuseet.

Samme bygning, fornemt istandsat i vore dage som »Ejendomsmæglerne's Hus« med Tivolicafeen i kælderen. Bemærk mansardtaget og den nye spidse gavkvist. Til højre Det harboeske Kloster i Stormgade 14. – Foto 1985 Hans Jørgen Ørslev.

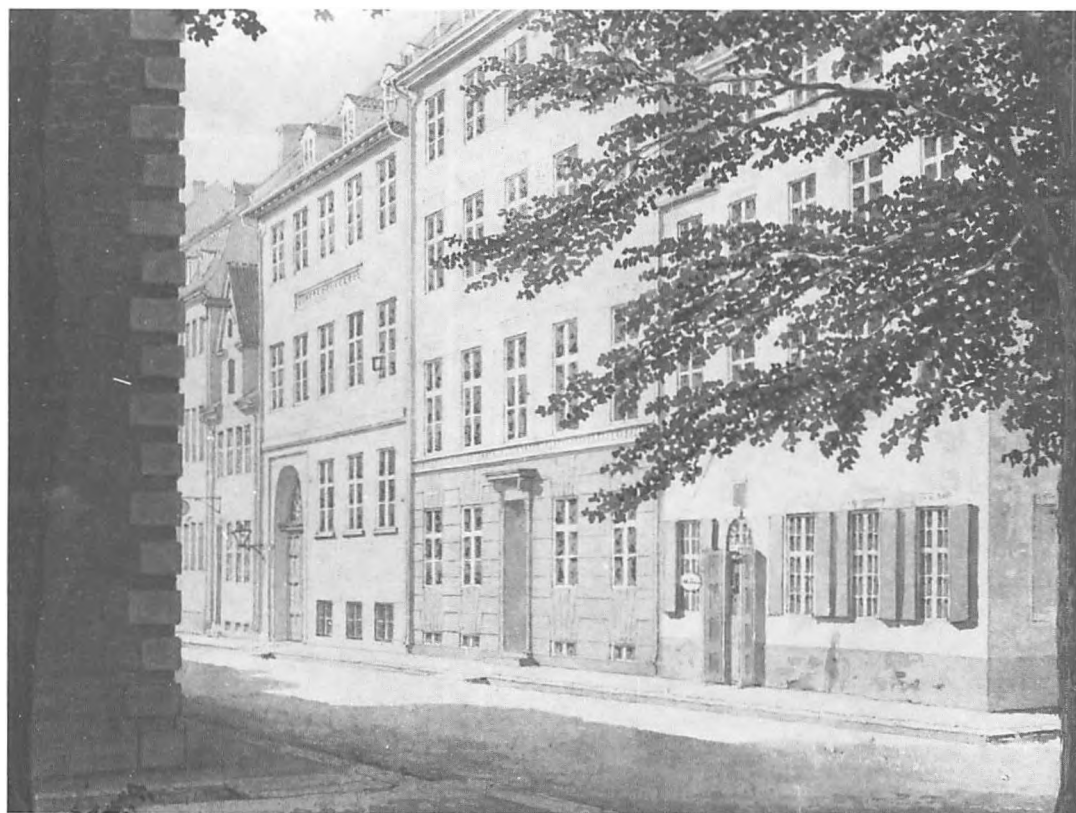
aktioner med sparekassens obligationer. At han ikke tidligere var blevet afsløret, skyldtes vel nærmest et tilfælde, efter hvad han selv senere i Vridsløse skal have fortalt. Der skulle være revision i sparekassen, og da revisorerne for en gangs skyld gerne ville se nogle værdipapirer, der skulle være anbragt i Privatbanken, skal Alberti have sagt: »Godt, lad os tage en vogn ned til Privatbanken. Men det vil jeg sige d'herrer, at så er jeg ikke direktør for Bondestandens Sparekasse længere!« Og naturligvis blev der så ingen revision, for det ville jo være en fornærmelse at betvivle ministerens ord.

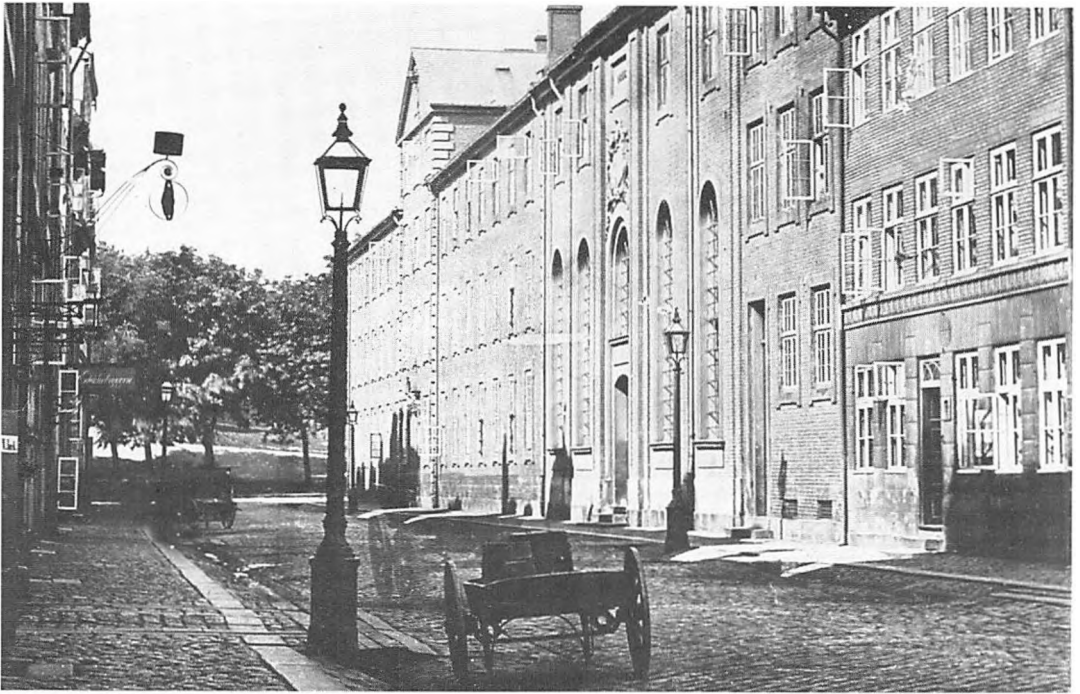
De fleste af de ældre ejendomme, der lå i Vester Voldgade mellem Ny Vestergade og Stormgade til Nationalmuseets opførelse, stammede fra 1700-tallet.

Fattig-Holm har i 1850 stået med ryggen til Vestervold og ser ned ad Løngangstrædes solbeskinnede husside. Det er Vartovs typiske barokhjørne til venstre. Træet i forgrunden stod ved Philosophgangen langs volden. – Bymuseet.

Løngangstræde

Løngangstræde var den lille hovedstads sydlige grænse i middelalderen, idet befæstningen dengang fulgte en linie, der fra stranden ved Løngangstræde fortsatte langs Vester Voldgade til Jarmers Tårn og derfra videre langs

Nørrevold og næsten vinkelret videre langs vore dages Gothersgade til stranden ved Vingårdstræde. Mens Løngangstrædes navn hentyder til den løngang eller bro, der tidligere havde ført fra Vandkunsten over til Københavns Slot, skyldes Vandkunstens navn et pumpeværk, som tilførte Slotsholmen fersk vand fra den møllegrav, der fulgte Løngangstrædes forløb, og som stod i forbindelse med voldgraven ved Vestervold.

Kun få af de ældre huse langs Philosophgangen eller Vester Voldgade, som den nu kaldes, havde en så interessant historie som de to ejendomme på hjørnet af Ny Kongensgade, og som Bondestandens Sparekasse i Ny Vestergade på grund af dens tilknytning til Alberti-skandalen. Bortset fra *Vartov* er det i vore dage dog kun muligt at danne sig et indtryk af de tilstande, der tidligere rådede her, ved hjælp af billeder. Fattig-Holms smukke akvarel fra omkring 1840 af Løngangstræde, set fra hjørnet af Philosophgangen, giver således en fornemmelse af fortidig idyl. To store træer indrammer Vartovs kvaderbeklædte hjørne og de nyklassiske borgerhuse på den anden side gaden, som siden enten er forsvundet eller blevet ombygget til ukendelighed. Langs facaderne ses de åbne rendestene, som om sommeren udbredte en frygtelig stank, og ved kraftige regnskyl ofte gik over deres bredder og satte de rendestensbrædter, der lå ud for ga-

Her er Løngangstræde igen, set fra Vandkunsten ned mod Vestervold med Philosophgangen liggende i den lyse solstribe. Til højre ses Vartovs sydside med den i 1754 opførte kirkefløj med de høje vinduer. Kirken – hvor Grundtvig prædikede fra 1839 til sin død 1872 – er stadig sognekirke for den grundtvigske valgmenighed. Vartov er dog som helhed først behandlet i bind 4. Billedet stammer fra ca. 1870 og er taget umiddelbart før voldens sløjfning.

I det stille Løngangstræde opstod før 1. verdenskrig flere hel- og halvprivate sociale institutioner. Her er »De døve Pigers Vaskeri« i nr. 21. Det har eksisteret helt op til vore dage. Foto 1908. – Bymuseet.

Løngangstræde set fra Vester Voldgade op mod Vandkunsten i vore dage, med Vartovs kirkefløj til højre. Gaden har unægtelig mistet en del af sin gamle ynde. – Foto 1986 John Jedbo.

dedørene og portene, i drift – naturligvis til stor fornøjelse for gadens ungdommelige elementer. Men Løngangstræde er dog bedst kendt på grund af Vartov, hvis kirke ligger i fløjen ud til denne.

Vartov var byens ældste milde stiftelse, idet den stammer ned fra det omkring 1296 stiftede *Helligåndshus*. Den nuværende bygning, der er opført af J.C. Krieger, fuldendtes 1755 som en toetages ejendom, der 1855-60 forhøjedes med en tredje etage, hvorimod den fjerde fløj i gården først blev bygget 1842. Skjult under Grønnegården, som gården kaldes, ligger byens middelalderlige Vestervold og under Løngangstrædesfløjen fundamenterne til det såkaldte Vandmølleårn, som *Tycho Brahe* fik overladt til observatorium 1589, men som han kun sjældent skal have benyttet. Ved kirken, der opførtes 1754-55, virkede Grundtvig som præst fra 1839 til sin død 1872. Bygningen ejes nu af »Kirkeligt Samfund af 1898«, men er delvis udlejet til Københavns kommune.

Vandkunsten

»Vandkunsten benævnes et lille torv, der i længden strækker sig fra enden af Rådhusstræde til Gåsegade«, oplyser Both 1865 i sin beskrivelse af København. Torvet var anlagt 1673, og samtidig tilkastedes Mølleedammen langs Løngangstræde, og i stedet førtes vandet fra 1696 langs Vestervold direkte ud i Kalvebod Strand. 1684 nævnes, at der på det lille nye torv må sælges fisk, som indføres til byen på vogne, foruden høns, gæs, duer og ænder, hvorimod »fersk fisk, som med både indkommer, skal falholdes ved Vejerhuset og den ny bro«, dvs. på Gammel Strand.

Under Frederik 4. fik bønder fra Amager og Nordsjælland tilladelse til på Vandkunsten og i Løngangstræde at sælge tørv, kul og brænde fra deres vogne, og hvis pladsen ikke slog til, fik de lov til også at benytte det lille torv mellem Nørregade og Fiolstræde inden for Nørreport. Omkring midten af forrige århundrede handlede man på Vandkunsten med frugt og grønsager, og på denne lille plads udfoldedes der endnu sidst i forrige århundrede et ejendommeligt liv; gamle koner opslog her deres tarvelige boder, der bugnede af allehånde brugte ting som gamle klæder, porcelæn, kobbertøj og alskens marskandisvarer. Omkring 1900 havde en række drosker med gumlende heste og træge kuske indtaget de entreprenante sælgerskers plads, og de gamle koner havde måttet forlægge residensen til andre steder.

På 200-års dagen for Grundtvigs fødsel i 1983 mindedes Postvæsenet den gamle digter med dette frimærke. Her ses han som præsten i Vartovs Kirke.

Vandkunsten 6 var opført i 1600-tallet og blev nedrevet i 1870'erne. Huset lignede Kriegers ildebrandshuse fra tiden efter 1728, men røber sin endnu ældre oprindelse ved sit stokværkfremspring. Huset til venstre er nr. 8, som ses på næste side. Husene til højre nr. 4 og 2, eksisterer stadig ved hjørnet af Rådhusstræde, men nr. 6 blev i 1880'erne til det grimme 4-etagers hus, der ses på næste opslag. Fot. 1870. – Bymuseet.

I 1907 blev det overdraget arkitekten *J. Magdahl Nielsen* at indsende et forslag til et lille springvand, som kommunen havde tænkt sig rejst på Vandkunsten, og i 1910 opstilledes den smukke brønd, der siden har prydet torvet.

Til Vandkunsten er også knyttet Christian 7.s berømte maitresse, *Støvlet-Cathrine*, idet kongen her skal have foræret hende et hus. Hendes virkelige navn var *Anne Cathrine Benthacken*, og hun var født 1745 som datter af en soldat. Før hun lærte Christian 7. at kende, havde hun været maitresse hos den engelske gesandt og derefter levet som offentligt fruentimmer, »en hore af 30 år, som havde været tilfals for alle, og var ei kiøn, men velvoxt, raffineret, dristig og uinteresseret...«, og derfor netop tilhørte den type, Christian 7. foretrak. Det fortælles da også, at hun var sammen med ham næsten hver nat. Selvom forholdet kun skal have været et par måneder i slutningen af 1767, opnåede hun i den tid, takket være sin evne til at tilfredsstille hans særlige tilbøjeligheder, så stor magt, at hun formåede at medvirke til kabinetssekretær *Reverdils* afskedigelse. Dette skal imidlertid have haft til følge, at man besluttede at få hende fjernet. Men først ved at true kongen med, at der ellers ville blive oprør,

Vandkunsten 8 er den smukkeste bygning, der er tilbage på det lille torv, men konkurrencen er desværre heller ikke så stor længere. Huset blev opført 1750 som bryggergård. Facaden til gaden med bryggerens fornemme lejlighed er ombygget i 1803-07 med joniske pilastre under den afvalmede kvist. I gården fandtes bryggeriet. Tegning af Alfred Larsen 1889. – Det kgl. Bibliotek.

Nedenfor:

I de senere år er den gamle bryggergård i nr. 8 blevet smukt istandsat af nye ejere. – Fot. 1970. – Bymuseet.

Vandkunsten 10, hjørnebygningen ved Gåsegade, var endnu for få år siden en noget mishandlet bryggergård, som havde mistet sin port til torvet. Fot. 1948. – Bymuseet.

Nu er også denne smukke ejendom gennemrestaureret og har fået sin port til torvet genetableret. – Fot. 1985 Allan Tønnesen.

Loppetorvedag på Vandkunsten i 1905. Det store gavhus for enden af torvet blev nedrevet, da Gåsegade, som går til højre, blev udvidet (bind 4). Nr. 10 og 8 er allerede beskrevet, og nr. 6 er det kedsommelige 1880-hus, der erstattede torvets ældste bygning, som ses på side 276. I baggrunden det færdige Rådhus-tårn. Foto. 1905. – Bymuseet.

Samme vue i 1953. Gåsegades udvidelse har kostet den ene – mindst vigtige – side af gaden, der er erstattet på langsiden med det store kompleks »Kronborg«, der også har facade til både Farvergade og Løngangstræde. Fot. 1953. – Stadsingeniørens Arkiv.

Den modsatte side af Vandkunsten, fotograferet 1916. Vi ser tre smukke ildebrandshuse nr. 7-9 og 11 samt det noget senere nr. 13. Nr. 7 og 9 faldt, da ny bebyggelse satte ind under 1. verdenskrig helt nede fra hjørnet af Frederiksholms Kanal, men nr. 11 og 13 eksisterer endnu. Nr. 11 var opført 1735, men ombygget i nuværende skikkelse i 1777 med mansardtag. Nr. 13 er opført i 1734 og ombygget 1847-48. Fot. 1910. – Bymuseet.

Samme vue som ovenfor. Kun det lille hus i nr. 11 er direkte genkendeligt. – Fot. 1986 John Jedbo.

lykkedes det 5. januar 1768 at få hende forvist til tugthuset i Hamborg, hvor hun dog skal have fået en mild behandling. Fra 1770 fik hun en livsvarig pension på 500 rdl., men forpligtede sig samtidig til ikke at tage ophold i de byer, hvortil hoffet kunne ventes. Skønt hun to gange var gift, fortsatte hun alligevel sit tøjlesløse liv, indtil hun 1805 afgik ved døden.

Mange af de huse, der tidligere indrammede det lille torv, stammede utvivlsomt fra dets anlæg i slutningen af 1600-tallet. Det gjaldt således flere af de længst nedrevne ejendomme på dets sydlige side, som det også synes at fremgå af Ridters akvarel fra 1903, idet nr. 15 og 17 trods deres udscende var ældre end de såkaldte »ildebrands-huse«, der stammede fra årene efter Københavns første store brand 1728. Ligesom hele det øvrige Frederiksholm-kvarter hørte Vandkunsten til den heldige del af byen, der både i 1728 og i 1795 og også under det engelske bombardement 1807 havde undgået flammernes hærgen. Det er derfor heller ikke usandsynligt, at disse ejendomme stammede fra årene efter pladsens anlæg, idet gavlkvisthustypen allerede længe inden branden 1728 har været meget udbredt i København. Til disse ejendomme sluttede sig derfor også det nedrevne bindingsværkshus nr. 6 på torvets modsatte side med den smalle trekantsgavl, der sikkert oprindeligt har haft et hejseværk over lugen.

Flere af de bevarede ældre huse stammer fra midten af 1700-tallet, således på samme side det høje gavlhus på hjørnet af Rådhusstræde, der er bygget 1750 af spækhøker *Knud Hansen Scheel*, og det lidt ældre nabohus, nr. 4, der oprindeligt var en bindingsværksbygning fra 1730. På den modsatte side torvet var det endnu eksisterende nr. 11 ligeledes fra første færd et bindingsværkshus, der i 1777 havde fået sin nuværende skikkelse, bortset fra butikken, der først indrettedes i 1880'erne.

Nr. 13 var derimod bygget allerede i 1754 af kongelig kok *Jeppé Hansen Alling* og fik sin nuværende skikkelse midt i forrige århundrede. I årenes løb har nr. 13 været beboet af flere kendte københavnere, således fra 1794-96 af bibliotekaren og historikeren *Rasmus Nyerup*, der netop i 1796 blev udnævnt til ekstraordinær professor ved universitetet i litteraturhistorie. Mest kendt i vore dage er han for sin »Kjøbenhavns Beskrivelse«, der udkom 1800. Fra 1825-28 havde juristen og politikeren *P.G. Bang*, – den senere minister – sit hjem i dette hus. Det er efter ham, at Peter Bangs Vej på Frederiksberg er opkaldt,

Støvlet-Cathrine, egentlig Cathrine Bentzen (1745-1805). Eventyrerske. Vandkunstens formentlig kendteste – i alle tilfælde mest berygtede – indbygger i de 300 år, det lille torv har eksisteret. Som berettet i teksten, blev hun fra 1767 et af den nygifte Christian 7.s meget lidt opbyggelige bekendtskaber. Det anses for sandsynligt, at hun var uægte datter af den tyske prins Georg af Bevern, hvad der ikke gjorde det lettere for myndighederne at få hende bragt ud af landet. Dette satiriske stik af den letfærdige dame stammer fra 1770'erne, hvor hun er gengivet som lykkens lunefulde gudinde. – Det kgl. Bibliotek.

Vandkunsten som plads betragtet er kommet med på noderne i de senere år. Dette foto fra 1971 viser det flisebelagte, lille torv med udendørs sommerrestauranter. Til højre ses Aage Langeland-Mathiesens store kompleks på hjørnet af Frederiksholms Kanals øverste ende, opført omkring 1910. Her lå i mange år restaurant »Tokanten«. Bygningen i baggrunden er omtalt i bind 3. – Polfoto 1971.

idet han havde sommerbolig i Frederiksberg Bredegade og ejede nogle grunde ved den nuværende Peter Bangs Vej. I 1829 flyttede den kendte præst, senere sognepræst ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn, *C.H. Visby* ind i ejendommen på Vandkunsten.

Pladsens mest karakteristiske bygning er den nyklassiske ejendom nr. 8, der egentlig er en bryggergård, som blev opført omkring 1750, men sit nuværende udseende fik den i årene 1803-07. Til forhuset slutter sig de maleriske pakhuse Kompagnistræde 39, i hvilke bryggeriet utvivlsomt har været indrettet. 1803 tilhørte gården brygger *Jens Lind* og midt i århundredet brygger *P.C. Christensen*. Blandt dens beboere i 1820'erne møder vi den i dette værk ofte omtalte arkitekt og professor ved Akademiet, *G.F. Hetsch*.

Ejendommen på hjørnet af Gåsegade, Vandkunsten nr. 10, har formodentlig også været bryggergård, idet også den er opført af en brygger 1802-03. På hjørnet er der opsat en mindetavle for stormen på København 1659 og derover et relief af Frederik 3., som er modelleret efter det erindringstegn, der uddeltes til det københavnske borgerskabs kaptajner efter krigen.

Løngangstrædes ældre bebyggelse adskilte sig ikke fra Vandkunstens. Det gjaldt både nr. 23 og nr. 25. I nr. 23 boede kunsthistorikeren *N.L. Høyen* fra 1851 til sin død

Nærbillede af Johannes Magdahl Niensens springvand fra 1910. Når den lille plads hed Vandkunsten, har man ment, at den skulle have et springvand. Pladsen fik navnet allerede i 1600-tallet, da et pumpeværk her pumpede vand til Københavns Slot. – Polfoto 1975.

WAND
KONSTEN

1700-tals gadeskilt fra Vandkunsten, opgravet og genopsat ved hjørnet af Rådhusstræde.

Samme motiv som på side 280, men lidt længere i perspektivet og også lidt tidligere.

J. L. Ridter har været her i 1903 og har tegnet den sydlige side af Vandkunsten, som nu stod foran nedrivning. Vi ser nr. 1-21, der med undtagelse af to af de første – nr. 3 og 5 – og de to sidste – nr. 19 og 21 – alle er ildebrandshuse fra 1730'erne og lidt senere. Med undtagelse af nr. 11 og 13, som er beskrevet på forrige side, er de alle erstattet i dette århundrede med en ret anonym bebyggelse. – Bymuseet.

1870. Hans kollega, *Philip Weilbach*, der var betydelig yngre, har efterladt os en skildring af ham i hans hjem: »Kom man til ham om eftermiddagen og blev modtaget med beklagelse over, at han følte sig ilde her og der, behøvede kun hans interesse at vækkes, især hvis emnet æggede til modsigelse, og det gjorde det næsten altid, for Høyen var den fødte polemiker, hvad enten det var til angreb eller til forsvar, så skulle man se en forandring i den på sofaen liggende tilsyneladende så svage patient. I slåbrok og hvid nathue rejste han sig, øjnene fik liv, og i en ordstrøm, der snart gik over til veltalende foredrag hvorved den anden part intet mere havde at sige, talte han sig selv rask, mens den besøgende foruden en nydelsesrig, belærende time fik tak til, fordi Høyens ildebefindende var forsvundet...«.

I nabohuset nr. 25 døde i 1890 enken efter maleren *Vigilius Erichsen*, 75 år gammel. Hun var datter af en murer og viet til Vigilius Erichsen i Rusland omkring 1760, hvor han havde opholdt sig fra 1757-72, og hvor han i 1762 var blevet hofmaler. Hun skal også senere i 1780-81 have ledsaget ham på en udenlandsrejse, men

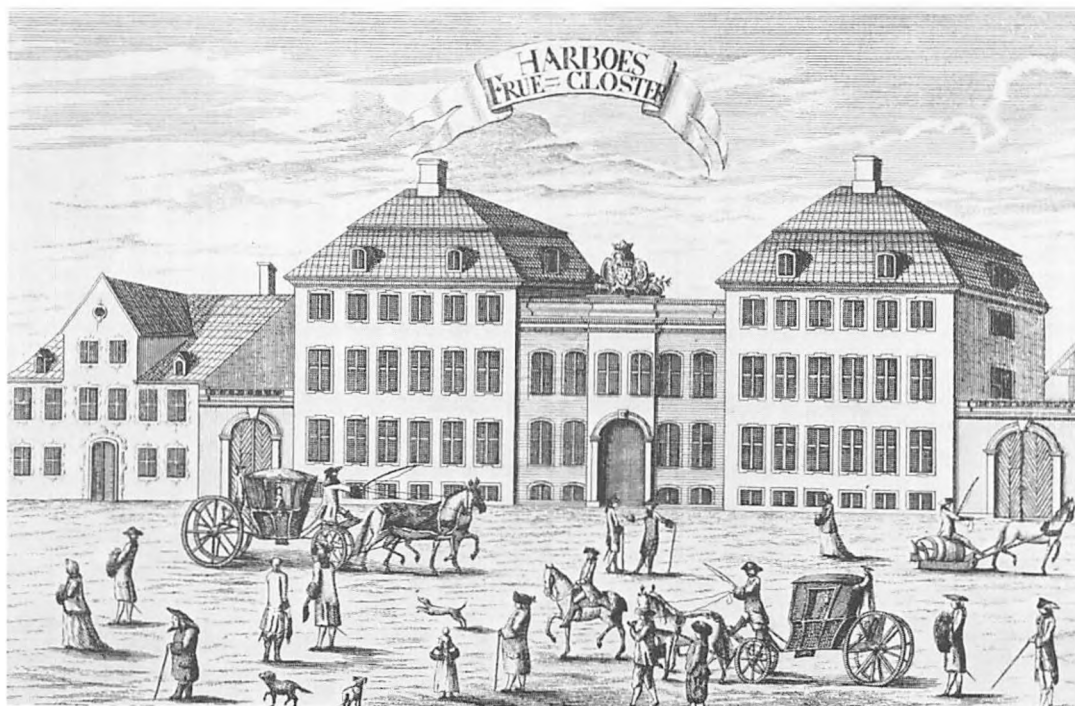
allerede året efter afgik han – 60 år gammel – ved døden. Kort efter synes enken at have mistet sin formue, efter sigende som offer for en ægteskabssvindler, og sine sidste år i Løngangstræde logerede hun fattig og ensom hos konsul *Erich Eeg*. Vel sagtens som følge af sin fortvivlede økonomiske situation skal hun have været ret besværlig, for det fortælles, »at hun ofte besøgte ringe og ubekendte folk og bliver hjembragt endog ved midnat uden at vides af hvem, eller også kom hun alene, men altid i slig tilstand, at hun ej kan stå på benene«.

Begge ejendomme er nu blevet erstattet af en mere tidssvarende bebyggelse.

I mange af husene i Løngangstræde og på Vandkunsten var der, som i andre københavnske ejendomme dengang, i kælderen eller stueetagen indrettet butikker, men endnu omkring midten af forrige århundrede havde disse som regel et yderst beskedent udstyr. »En simpel disk og reoler af fyrretræ, én eller, når det kom højt, to små olie-lamper var tilstrækkelige for en manufaktur- eller isenkrambutik«, fortæller *Jacob Davidsen* i sin fornøjelige bog »Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn«, der udkom 1880. »Hos manufakturhandlerne bestod skiltene i reglen af ruller ved siden af butiksdøren, over hvilke forskellige tøjer var udhængte, og i de uanselige vinduer – siger han –

Her er den samme strækning som på forrige side, fotograferet i vore dage. Man vil genkende det lille nr. 11 og nr. 12, som har mistet sin kvistgavl ved en senere forhøjelse. Alle de øvrige huse er erstattet af temmelig anonyme forretningsejendomme. Den store lyse kontorejendom i nr. 5 er opført af arkitektparret A. Wittmaack & V. Hvalsøe i 1935, men om resten af nybyggeriet sænker anonymitetens nådige slør sig. – Fot. 1985 Hans Jørgen Ørslev.

I 1735 efterlod gehejmerådinde Christine Harboe sin lille toetages gård i Stormgade, (opført omkring 1700), til enkefruestiftelse for 13 enker af de højeste rangklasser. Da gården ikke kunne rumme så mange fine damer, begyndte en årelang udvidelse. Først øgede slotsbygmester H. D. Häusser gården med to fag og forhøjede den med én etage. Så fulgte i 1754 Laurids Thurah, der ganske enkelt opførte et pendantshus og forbandt de to små palæer med en mellembygning. I denne form gengav Pontoppidan »Harboes Frue-Closter« i Danske Atlas 1763-64, og hans gengivelse ses her. Bemærk nabohuset til venstre. Ikke alle huse på »den dyre side« af Stormgade var palæer. – Det kgl. Bibliotek.

var der intet, der lignede nutidens udstillinger for at lokke kunderne. I urteboderne, fortæller han videre, der ikke bar den mere pretentiøse titel kolonialhandel, og hos høkerne, der ikke antog navnet viktualieforhandlere, var butiksindretningerne endnu simplere. Hos de sidstnævnte udgjorde i reglen et tællelys, fæstet til en blankpoleret messingskål, belysningen«.

Stormgade

Perioden mellem Svenskekrigene og byens brand 1728 var barokkens storhedstid. Renæssancens sandstensdekorede rødstensmure fortrængtes af den nederlandsk inspirerede baroks mere klassisk betonedede retning. Det velhavende borgerskab og adelen lagde nu vægt på, at deres boliger fik en mere repræsentativ karakter end tidligere. Trappetårnene forsvandt, og den firløbende »italienske« trappe inde i husene afløste de udvendige vindeltrapper. De højloftede stuer oplystes nu af store vinduer og opvarmedes enten som før af smukt udhugne kaminer eller af jernovne fra de norske jernværker. Væggene inddeltes i felter og smykkedes med allegoriske eller mytologiske vægmalerier på lærred eller med kostbare gobeliner, mens gipslofter og loftsmalerier erstattede renæssancens malede bræddelofter.

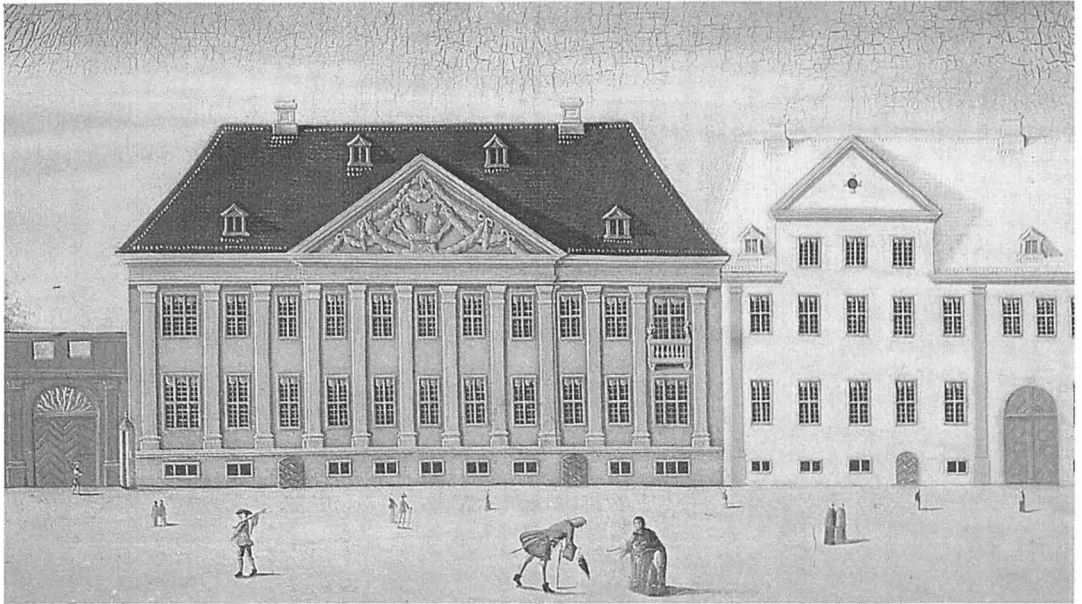
Det jævne borgerskab fulgte så vidt muligt trit. Man fortsatte ganske vist med at bygge huse af bindingsværk, ligesom svalgange eller udvendige trapper heller ikke forsvandt. Men under mere beskedne former forekom dog også i sådanne huse undertiden den firløbede trappe. Bilæggerovne og vindovne afløste desuden de grøn- og gulglaserede kakkelovne, og renæssancens drapermalede vægge ommaledes med barokkens akantusranke.

Den fornemme bebyggelse, som Frederik 3. havde ønsket gennemført på Frederiksholm, blev smukkest udført langs Frederiksholms Kanal, men blandt bydelens nye tværgader levede Stormgade – navnlig på vestsiden – også op til kongens intentioner og disse tidlige bestræbelser præger endnu denne bevarede side af gaden, som blev urørt ved udvidelsen af Nationalmuseet.

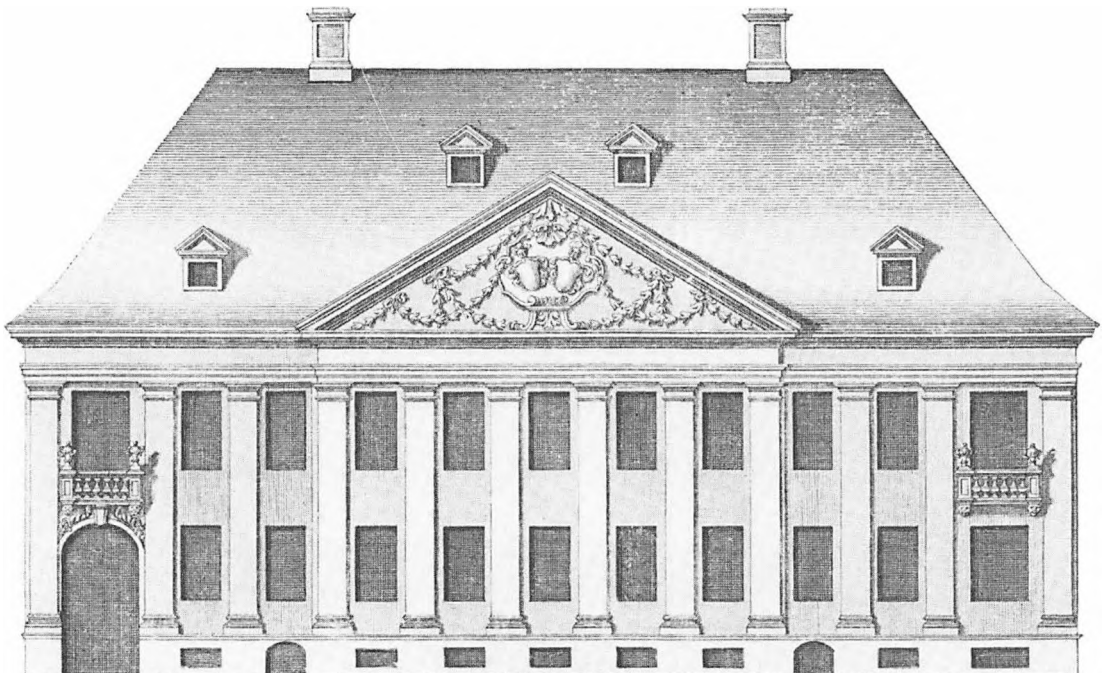
I sin ældste skikkelse var *Det harboeske Enkefruekloster* i nr. 14 et typisk barokt hus. Klosteret var stiftet 1735 af gehejmeråd, overkrigssekretær Jens Harboes hustru *Christine Fuiren*, om hvem det fortælles, at »blandt mænd og lærde var hun både lærd og behagelig og blandt fruentimmere kone og en fornuftig, vis og højagtet husmoder«. I Jylland oprettede hun på sin ejendom Støvring-

Således ser Den harboeske Enkefruestiftelse ud i vore dage, efter at C.F. Harsdorff i 1784 havde forhøjet Thurahs mellembygning (se forrige side) til fuld højde, således at bygningen fik en sammenhængende facade på 18 fag til gaden. I 1874 blev de gamle indgangsporte i hver side ombygget til beboelsespavilloner, og klostervirksomheden ophørte. I dag sorterer bygningen under Københavns Magistrat. – Fot. 1948. Hassing.

Det holsteinske Palæ i Stormgade 10 er – ligesom Det harboeske Enkefruekloster – resultatet af mange årtiers ombygning og tilbygning. Holsteins navn fik det først i 1726. Oprindeligt opførte hofmarskal Henning Ulrik Lützwow her omkring 1700 en toetages gård på 9 fag. Indgangen var gennem porte ved siden af huset. I 1706 forlængedes gården med to brede fag i hver sin ende, og således så gården ud, da Rach & Eegberg malede ejendommen i 1749. Få år forinden – 1746 – havde Thurah vist bygningen i sin Danske Vitruvius (se nedenfor). Han gengiver nogle balkoner over de nye, ydre fag, som Rach & Eegberg ikke viser. – Nationalmuseet.

gård ved Randers et jomfrukloster for døtre af mænd i de første fem rangklasser, og i København det nævnte enkefruekloster, der skulle være fribolig for 13 enker af adelig stand.

Efter at være blevet ombygget af generalbygmester *Elias David Häusser* åbnedes det 1741, men da der kun var plads til otte enker, blev det 1754-60 efter *Thurahs* tegning udvidet til at omfatte to 3-etages pavilloner med en 2-etages høj mellembbygning, der af *Harsdorff* forhøjedes 1772 med et tredje stokværk. Et fælles mansardtag kom til at dække den 18 fag lange bygning, hvortil der for hver ende slutter sig lave enetages tilbygninger, som oprindeligt var portfløje. Over facadens nuværende port er anbragt en indskrifttavle, der beretter, at dette kloster var stiftet »udi den hellig Trefoldigheds navn. Christine Fuiren, sal. geheimeråd Jens Harboes ved fundats af 23. novbr. 1735 opført 1755-60«. Indvendig er i hver af de to pavilloner en smuk rokoko-trappe af egetræ, og i haven bagved ses enkefrueklosterets klokke fra 1760, samt bygningens oprindelige attika med det harboeske våben, der fornyedes omkring 1930.

På en del af grunden opførtes 1931 konferensråd, borgmester *J.H. Mundts* stiftelse, men bygningen er senere overtaget af Den sierstedtske Stiftelse, der er oprettet 1948, mens Den mundtske Stiftelse i stedet erhvervede en række friboliger i Gammel Kloster.

Holsteins Palæ

Nok så imponerende er det tidligere *Holsteinske Palæ*, Stormgade 10, som blev bygget på en grund, der oprindeligt strakte sig ud til Løngangstræde. Det er opført 1687 for hofmarskal *Henning Ulrik Lützwow*, rimeligvis af generalbygmester *Lambert van Haven* i nederlandsk barokstil med en 2-etages pilasterinddelt facade, der krones af en dekorativ fronton over de fem midterste fag. Under palæets følgende ejer, oversekretær *E.U. Dose* opførtes to fritliggende sidebygninger, af hvilke den østre bærer årstallet 1706, og nogle få år efter blev sammenbygget med hovedbygningen. 1726 erhvervedes ejendommen af gehejmeråd *Johan Georg von Holstein*, og i hans slægts besiddelse forblev den til 1807. Selv døde han 1730, hvorefter gården gik i arv til hans søn, Christian 6.s statsminister, senere lensgreve *Johan Ludvig von Holstein*, der også var ejer af *Ledreborg* ved Lejre.

Under ledelse af hofbygmester *Jacob Fortling* fik palæet i Stormgade 1756 sin endelige skikkelse. Tidligere var

Johan Ludvig Holstein-Ledreborg (1694-1763). Lensgreve, gehejmetsminister. Søn af gehejmeråd Johan Georg von Holstein. Ejern og noget yngre slægning af U.A. Holstein-Holsteinborg med palæet på Kongens Nytorv (se bind 7). 1721 Hofmarskal hos kronprins Christian (6.) og fra 1735 til sin død statsminister, først hos Christian 6. og fra 1746 for Frederik 5. I 1750 ophøjet til lensgreve af Ledreborg ved Lejre, som han havde købt i 1740, og hvis prægtige hovedbygninger han nu nyopførte. Han omtales overalt som en veluddannet, meget bekendt, alsidig og sagligt dygtig statsmand med en uhyre arbejdsevne.

I dette værk optræder han fra 1726, da hans ovennævnte fader købte den gamle gård i Stormgade 10, som sønnen arvede allerede i 1730. Han opbyggede denne gård, som billederne viser, og skabte sig her et vinterpalæ. Han var ikke alene patron for Universitetet, Vajsenhuset og Herlufsholm, men blev fra 1742 tillige den første præsident i det nyoprettede Videnskabernes Selskab, hvis møder blev holdt i Stormgade i de første år. Hans uhyre bogsamling er senere overdraget til Det kgl. Bibliotek. I 1826 købte Frederik 6. palæet, som i en årrække tjente som Danmarks første zoologiske museum. Det tilhørte derefter i mange år Brandforsikringen for Landbobygninger, men ejes nu af Boligministeriet.

Her er den gamle gård i Stormgade i den form, den antog i 1756, da Christian 6.s berømte statsminister, den senere lensgreve af Ledreborg, J. L. Holstein, lod Johan Fortling ombygge ejendommen og forhøjede den med én etage og afsluttede den øverste etage med en attika med vaser, statuer og en kronet våben-kartouche. Samtidig flyttedes indgangsporten til facadens midte. Det er i denne form, palæet er afbildet her. Pontopidans Danske Atlas fra 1763-64. – Det kgl. Bibliotek.

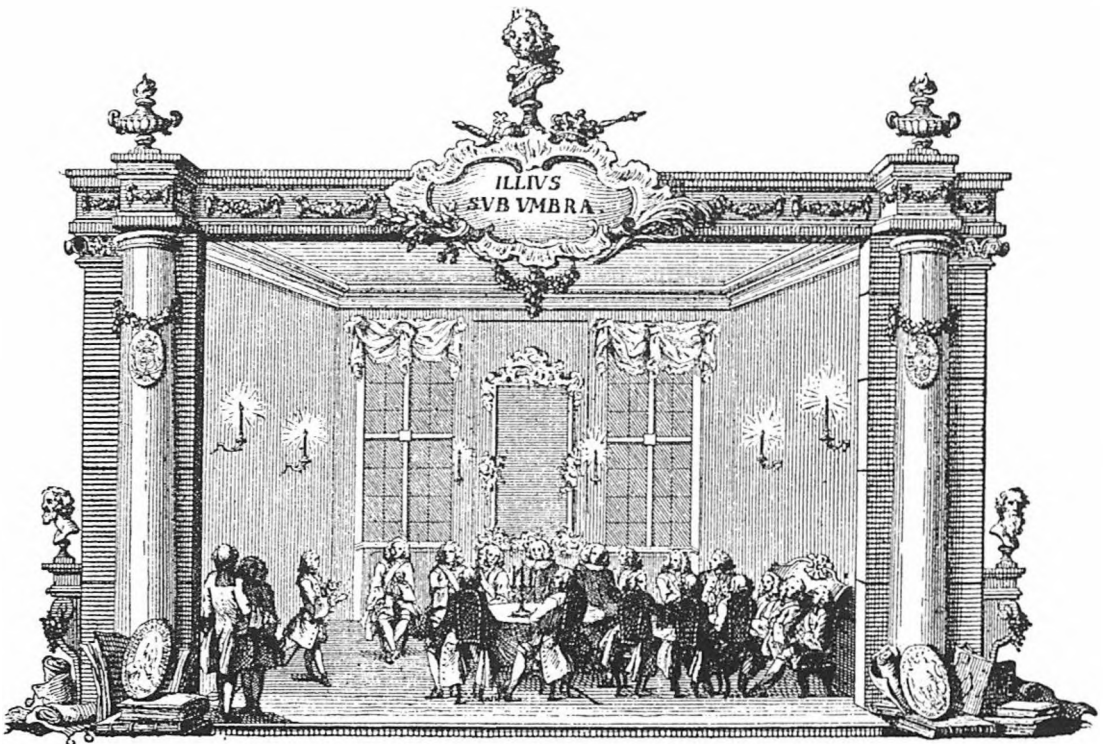
porten midt i bygningen blevet etableret som erstatning for de oprindelige indkørsler ved hver gavl, nu forhøjedes hovedfløjen med en etage, idet frontonen fjernedes, samtidig blev såvel den vestlige sidebygning som den østlige sammenbygget med hovedhuset, hvorved der opstod en smuk cour d'honneur mod haven. Her lå nemlig en have i fransk stil, og ud til Løngangstræde en række mindre ejendomme. Midt over facaden mod Stormgade var det holsteinske våben i sandsten anbragt, flankeret af to tyre og på siderne af otte vaser og to sandstensfigurer, der dog senere udskiftedes med vaser. Desuden prydedes porten til gaden med en prægtig portal og en altan, og mod gården af endnu en altan, som tidligere havde været anbragt ved facadens østligste fag på 1. sal.

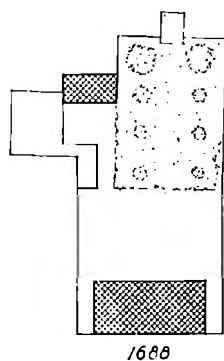
Om palæets tidligere storhedstid minder endnu dets prægtige forhal og trappe, der ligesom paneler, balustrer og dørindfatninger er udført af norsk marmor. Trappen har muligvis skullet ligne en formindsket gengivelse af Christiansborg. Værelserne på første sal var de prægtigst udstyrede. I midten lå en stor, 3-fags festsal med to mindre 3-fagsrum og to små kabinetter på hver side. Den daglige beboelse var i stueetagen, mens køkken, vinkælder og borgstue var indrettet i kælderen. I den øverste tredje etage fandtes gæsteværelser og kamre til tjeneste-

folkene, og i gården fandtes stalden, vognporten og vaskehuset.

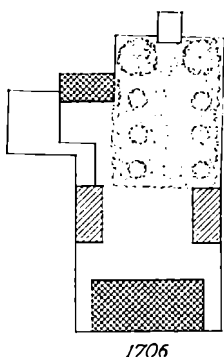
Det var i dette palæ, at »Det kgl. danske Videnskabernes Selskab« blev stiftet den 13. november 1742, og dets første præses var husets ejer, statsministeren Johan Ludvig Holstein. Han var kendt som en meget religiøs mand med videnskabelige interesser, der tillige som universitetets patron ofte overværede professorernes forelæsninger. En af de vigtigste beslutninger, det nystiftede Videnskabernes Selskab vedtog, var, at dets skrifter skulle udgives på dansk! Selv efterlod Holstein sig et bibliotek på 20.000 bind foruden 10.000 kollegiestudenters disputater og en håndskriftsamling, som især vedrørte dansk historie i 1700-tallets første halvdel. Som nævnt gik palæet ud af slægtens eje 1807, og i en snes år vekslede ejerne derefter hyppigt, indtil det 1827 blev købt af Frederik 6., der egentlig havde tænkt sig det som bolig for sin svigersøn, arveprins *Ferdinand*, og derfor ladet det ombygge og modernisere af arkitekten *Jørgen Hansen Koch*. I stedet benyttedes det som *Zoologisk Museum* fra 1827 til 1870, da den tidligere zoologiske museumsbygning i Krystalgade blev taget i brug. 1872 blev det gamle palæ erhvervet af »Den almindelige Brandforsikring for Landbobygninger«, og i 1939 lod denne palæet indvendig restaurere og

Det holsteinske Palæ har opnået en smuk placering i Videnskabernes Selskabs historie. Det berømte selskab blev grundlagt på initiativ af Hans Gram og statsminister Holstein med Christian 6.s billigelse. Det første møde blev afholdt i 1742 i Stormgade 10, og her afholdtes møderne i øvrigt i mange år. Kobberstikket her gengiver et møde i 1754. Efter 1807 afholdtes møderne i Prinsens Palæ, indtil Carlsbergfondet i 1870erne stillede den nuværende bygning på Dantes Plads til det fornemme gamle selskabs rådighed. – Det kgl. Bibliotek.

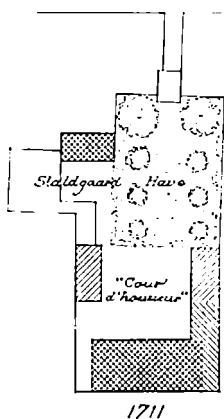

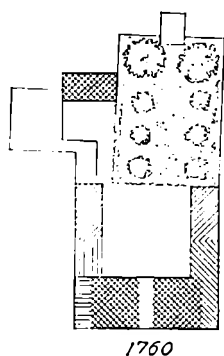
1688

1706

1711

1760

samtidig modernisere. Det tilhører nu Boligministeriet ligesom naboejendommen nr. 12, der oprindeligt var opført omkring 1680, men havde fået sin nuværende, senklassiske facade midt i forrige århundrede.

De to ejendomme, Stormgade 8 og 6 har for så vidt også en ganske interessant historie, idet nr. 6, der ganske vist først er opført 1850-51 for den kendte kunstmaler *Vilhelm Gertner*, har en smuk rokokoport fra 1755, der stammer fra det hus, som tidligere lå på stedet, mens nr. 8 er bygget 1737-38 og egentlig består af to i 1748 sammenbyggede huse, der henved hundrede år senere – i 1845 – fik sit nuværende udseende. Om nr. 8.s fortid minder stadig dets rokokoport og trappe med dens prægtige billedskærerarbejde.

På hjørnet af Frederiksholms Kanal og Stormgade ligger den kønne ejendom, Stormgade 3, der blev bygget 1854-55 for grosserer E.Z. Svitzer. I denne havde *Nye Danske Brandforsikringselskab*, som stiftedes 1864, til huse, indtil det 1950 flyttedes til den moderne ejendom Rådhuspladsen 14, på hjørnet af Jernbanegade. Oprindeligt hørte de sidste ejendomme i Stormgade med til den store gård på hjørnet, der i 1689 benævntes oberstløjtnant Robert Colnets Gård med hosliggende lejevåninger og øde plads ud til kanalen, som han endnu ved sin død 1694 stadig synes at have været ejer af. Han er nærmere omtalt side 323.

Stormgades forsvundne side

Enkelte ældre københavnere mindes endnu med vemod bebyggelsen på den modsatte, søndre side af Stormgade, som Nationalmuseets udvidelse i 1930'erne var skyld i forsvandt. Da nedreves bl.a. hofbager *Olsens* karakteristiske udsalg på hjørnet af Vester Voldgade, der af mange københavnere næsten opfattedes som gadens vartegn. Men blandt de øvrige ejendomme, der faldt ved den lejlighed,

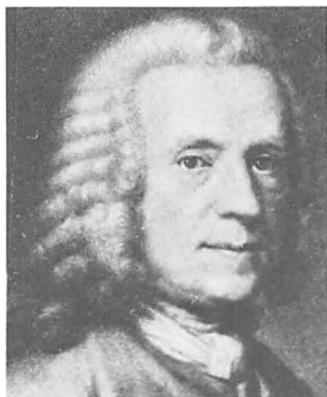
Holsteins Palæ i Stormgade 10 havde, som de fleste andre 1700-tals palæer i København, en have bag hovedbygningen. Her, øverst, ses gården som nyopført ca. 1685, med indgang fra begge sider af hovedbygningen og kun ét baghus i den store gård og have. Efterhånden øgedes bebyggelsen, og i 1760 var forhuset opført i grundens fulde længde og udstyret med to sidefløje. – Tegning fra »Danske Slotte og Palæer« København 1944.

Trappen i Det holsteinske Palæ efter Jacob Fortlings gennemgribende ombygning i 1756. Materialet stammer ifølge gammel overlevering fra det nedrevne Københavns Slot, og hele den færdige indretning af palæet kunne faktisk dengang konkurrere med Frederiksstadens samtidige, nyopførte palæer. Foto 1940. – Nationalmuseet.

Det holsteinske Palæ var i Holstein-slægtens eje fra 1726-1807. I de næste 20 år ejedes det af forskellige, fremtrædende personer. I 1827 købte Frederik 6. det og lod det anvende til Zoologisk Museum indtil 1870, da det nye Zoologiske Museum åbnedes i Krystalgade. 1872 købtes bygningen af Den alm. Brandforsikring for Landbobygninger, som ejede den i mange år. – Fot. 1948. Hassing.

Frederik Raben (1693-1773). Overhofmester, gehejmekonferensråd. Hans fader, der var godsejer i Mecklenburg, var kommet til Danmark i 1667. Selv blev han – efter en længere udlandsrejse – i 1724 som 31-årig hofchef hos kronprins Christian (6.), og efter Frederik 4.s død 1730 blev han Christian 6.s og dronning Sophie Magdalenes hofchef. I 1737 forlod han hofstjenesten og overtog samme år embedet som stiftsamtmand over Lolland-Falster og blev tillige amtmand over Ålholm, Halsted Kloster og Maribo amter. Selv ejede han Kærstrup og Bremervold. Hans moder havde som enke i 1725 købt Ålholm Slot på Lolland, og siden har navnet Raben været knyttet til dette gods, som sammen med andre gårde i 1734 oprettedes som grevskab for sønnen, Christian Raben, der blev adlet samme år. I et af de første år som hofchef erhvervede Frederik Raben som vinterbolig den eneste anseelige gård på Stormgades sydside, nær hjørnet af Prinsens Palæ. Han købte denne smukke gård af købmand Edinger, der havde opført den en snes år forinden (se side 207). Her boede Raben om vinteren til sin død, højt respekteret som præces for Kollegium Medicum og æresmedlem af Videnskabernes Selskab. Hans søn Christian, den første greve Raben, døde som 25-årig, men en yngre broder fortsatte slægten op til vor tid.

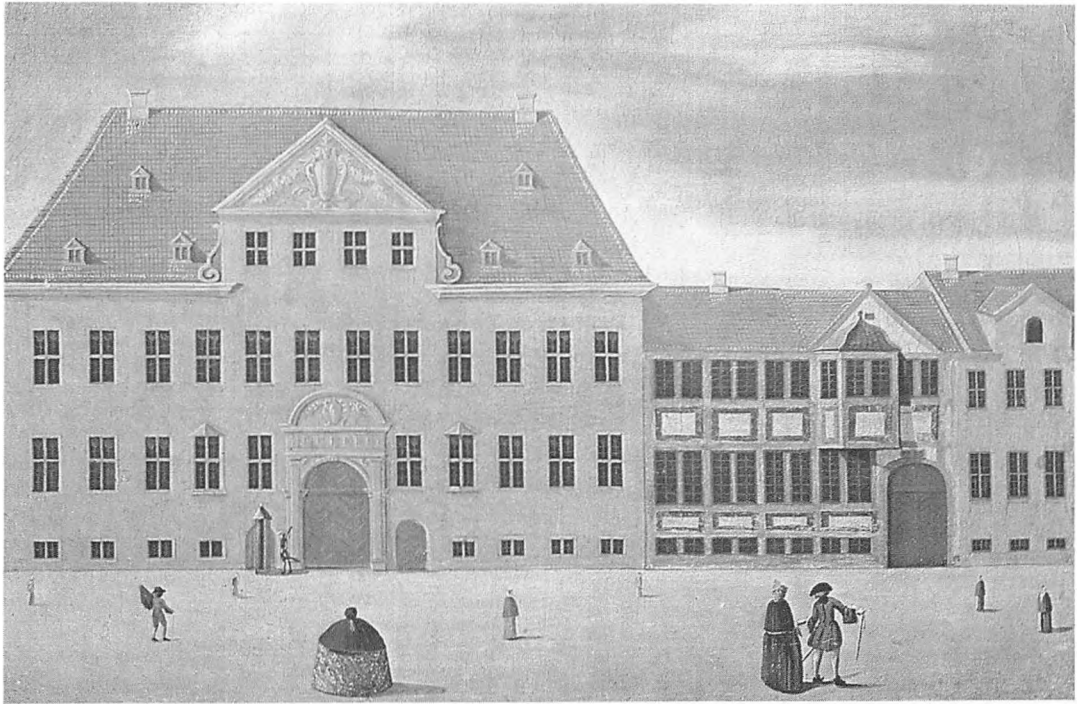
var flere, som havde bevaret deres gammelkøbenhavnse præg. De ejede ikke nordsidens monumentalitet, men til gengæld var de i deres forskelligartethed ofte langt hyggeligere, ikke mindst fordi de som oftest ud mod gården var bygget af bindingsværk. Endnu i 1677 skal her kun have ligget seks huse, og blandt dem, der blev nedrevet, har sikkert været flere, der stammede fra 1600-tallets slutning. Set fra haven bag Prinsens Palæ dannede deres baghuse endnu ved nedrivningen en meget afvekslende og malerisk randbebyggelse.

Den aneligste og fornemste ejendom på denne side var Stormgade 17-19, gehejmeråd *Frederik Rabens* tidligere gård, som Rach & Eegbergs maleri viser var en typisk to stokværk høj, tolv fag bred barokbygning med en kvist på fire fag og med en prægtig sandstenspydet port midt på facaden. »Gården er af temmelig stort begreb – fortæller Thurah – og indeholder ziirlige og beqvemme værrelser«.

Blandt de andre ejendomme på denne side Stormgade er der grund til at nævne nr. 3, hvor det daværende *Skolemuseum* var indrettet. Det var oprettet 1887 af en af Danmarks Lærerforenings stiftere, *Emil Sauter*, der fra 1883-98 var lærer ved Gladsaxes gamle rytterskole, hvor museet havde til huse i få måneder efter dets stiftelse. Kort efter fik det lokaler på Gammel Kongevej 15, hvorfra det 1894 flyttedes til Stormgade. Under navnet *Statens pædagogiske Studiesamling* er dets adresse nu Lersø Parkallé 101. I Stormgade var der på baggrund af ældre historisk undervisningsmateriel udstillet skoleting, som brugtes både i Danmark og i udlandet, men desuden fandtes et bibliotek, der har udviklet sig til hovedbibliotek for pædagogik, skolevæsen, børne- og ungdomspsykologi.

I 1888 oprettedes *Tandlægeskolen* i en lejlighed i den private ejendom Nygade 7, men flyttedes allerede 1894 til Overformynderiets hidtidige bygning, Stormgade 17, og her forblev den til nytår 1929, da den på grund af Nationalmuseets udvidelse nødsagedes til at flytte til Trommesalen 5, for godt ti år efter at tage sit nuværende domicil på Nørre Fællid i besiddelse. Til skolen i Stormgade var knyttet en professor i kirurgi ved universitetet og to lærere, en læge og en tandlæge.

Samtidig med denne bygning nedreves de to ejendomme nr. 21 og 23, som tilhørte *Den evangeliske Brødremenighed* (herrnhuterne), der siden 1788 havde haft tilladelse til her i landet at holde gudstjeneste. Deres mødesal lå ud til gården i nr. 21. Det var en køn sal i streng klassisk stil. Den beskrives som »simpel, lystmalet med galleri

oppe, bænke på gulvet; i stedet for en talerstol stod en forhøjning med et bord for den talende. De små sad på de forreste bænke«. Blandt dem, der søgte til denne menighed, skal også have været Søren Kierkegaards fader, den velstående hosekræmmer Michael Pedersen Kierkegaard.

De sanitære forhold

Stormgade må vel betragtes som en af byens mere betydningsfulde gader, idet den førte direkte over til Slotsholmen. Dermed være dog ikke sagt, at dens tilstand var bedre end så mange andre af byens gader. Stanken fra dens åbne rendestene har bredt sig til de nærliggende ejendomme og om sommeren forpestet luften, for trods gentagne påbud blev de københavnske gader sjældent fejlet. Lægen *Henrik Callisens* udtalelse fra 1807 om, »at København har til alle tider vedligeholdt det fortjente rygte, at den har skidne gader«, gjaldt således endnu helt op til midten af forrige århundrede. En ny brolægningsspektør, som byen fik 1847, udvirkede ganske vist, at kørebærerne blev brolagt med ensartede tilhugne sten og samtidig formindskedes rendstenenes dybde, og de, der lå midt i gaden, flyttedes ind til fortovene.

Den eneste eksklusive bygning på den side af Stormgade, som blev nedrevet i 1931, var gehejmeråd Rabens Gård. Den var opført tidligt i 1700-tallet og købt af Raben i 1733. Nabo-husene viser, hvordan gaden så ud i 1700-tallet, før alle husene forhøjedes en eller to etager. Indgangsporten er bevaret i den nuværende kolonnade. Maleri af Rach & Eegberg fra 1749. – Nationalmuseet.

Stormgade set fra Vester Voldgade, omkring 1915, da alle de gamle små huse med de ulige numre lå på højre side, mens de færre og større gårde og palæer fordelte sig på den modsatte side. Særlig malerisk var den gamle hofbageribygning på hjørnet. Foto. 1918. – Bymuseet.

Sådan så gaden ud 20 år senere, da Mogens Clemmensens store museumsbyggeri var afsluttet. I 1938 blev kolonnadegangen langs den udvidede gade skabt for at bevare pladsen i de to øvre etager. – Fot. 1985 Hans Jørgen Ørslev.

Stormgade var anlagt meget smal, og den blev med tiden en af byens stærkest trafikerede gader. Allerede i 1914 kørte her 5 spovognslinier. Det var for at aflaste trafikken, at museets søjlegang blev bygget. Bemærk portnerboligen i Frederiksholms Kanal, som er sammenbygget med Prinsens Palæ. På den anden side ses Stormgade 2, som fra 1864-1950 rummede det Nye Danske Forsikringsselskab, længst til højre Frederiksholms Kanal nr. 6, opført 1904 af Axel Preisler. Fot. 1918. – Bymuseet.

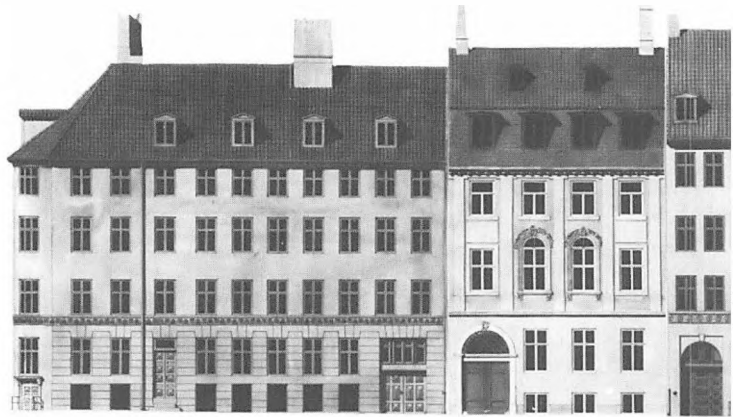
Et kik ned ad Stormgades sydside med de ulige numre. Denne side af gaden fik aldrig den fornemme udformning som den modsatte side. Fot. 1925. – Bymuseet.

FREDERIKSHOLM

Da Mogens Clemmensens Nationalmuseums-plan blev iværksat i 1920'erne, var den alvorligste del af nedrivningsopgaven de 16 ejendomme i Stormgade på den sydlige side med de ulige numre. Arkitektskolen på Kunstakademiet lod et elevhold opmåle og tegne alle husene, før de blev jævnet med jorden. Den fornemste bygning i rækken var Rabens Gård i nr. 17, der også er vist her. Den smukke port er bevaret i museets søjlegang. Men nr. 21 blev af uoplyste grunde aldrig opmålt. Det var her og i nabohuset nr. 23, at Den evangeliske Brødre menighed (hernehutterne) holdt til. Mange af husene var opført i 1700-tallet, de fleste ombyggede og forhøjede. – Kunstakademiets Bibliotek.

Døren til Brødre menighedens hus i nr. 21, tegnet af Alfred Larsen i 1889. – Det kgl. Bibliotek.

Frederiksholms Kanal

1

3

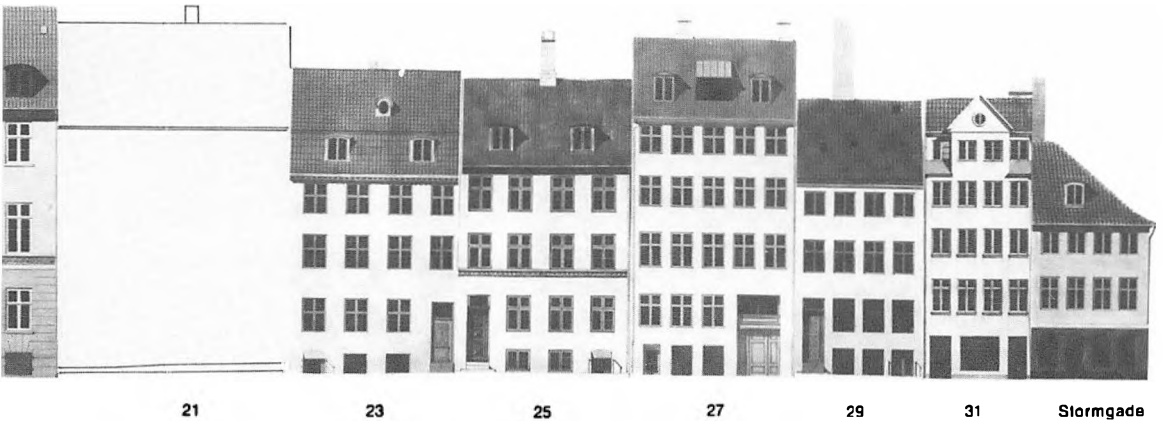
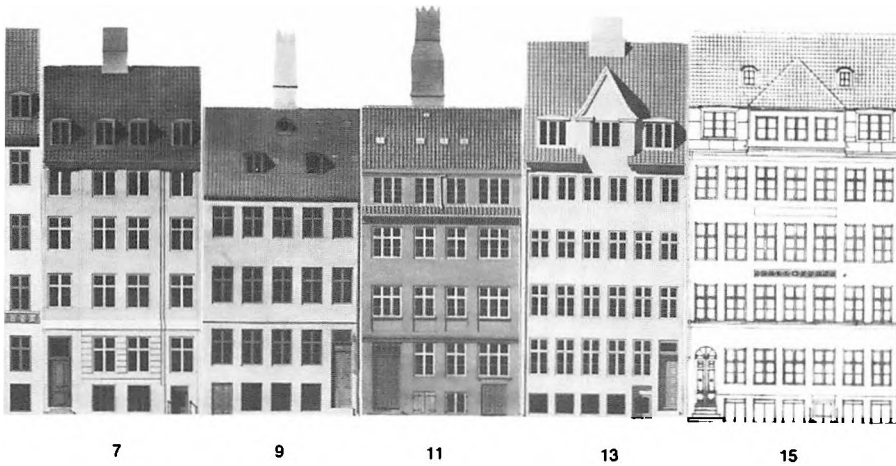

17

En lige så stor sundhedsmæssig fare frembød de åbne kloaker og natrenovationens efterladenskaber, som især om sommeren, når stanken var gennemtrængende, frembød en risiko for udbredelse af smitsomme sygdomme.

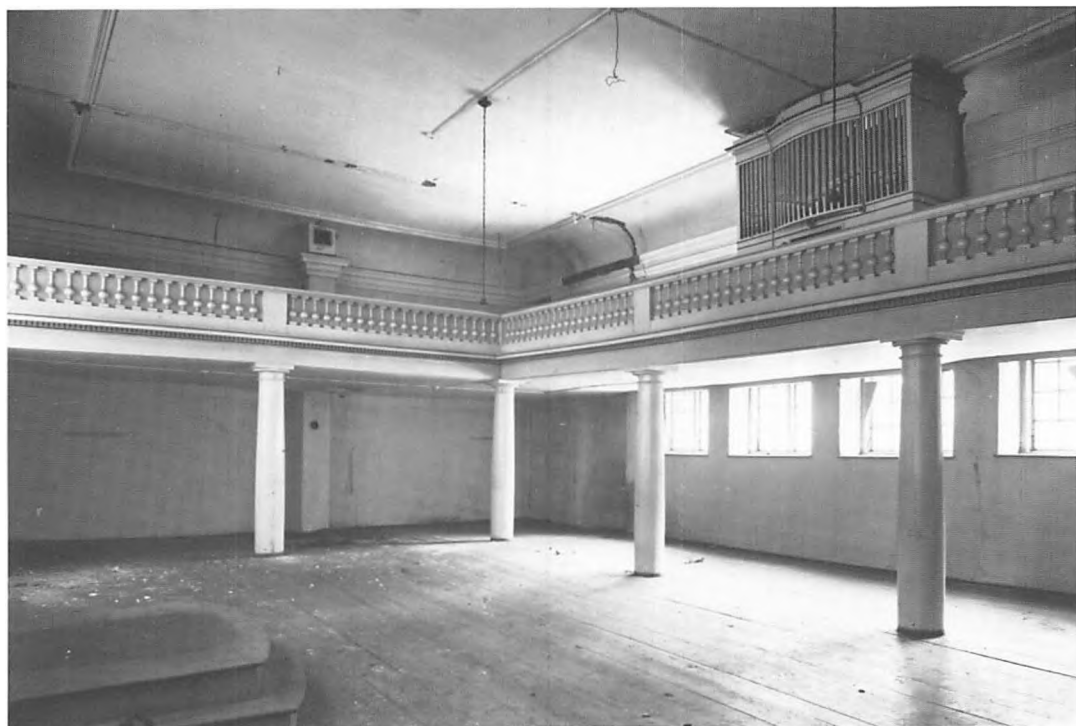
Heller ikke gårdspladserne var altid brolagte og i bedste fald kun med uregelmæssige strandsten. Ofte var de lige så ufremkommelige af smuds og ælte som gaderne udenfor.

I enhver gård fandtes en pumpe og et eller flere priveter, der, som det ses på billederne side 301, ofte kunne være hele små arkitektoniske mesterværker. Men tømningen af dem voldt ofte vanskeligheder, og stanken omkring dem var om sommeren endnu mere ulidelig end stanken fra rendestenene. En del husejere forsøgte derfor at lade spildevandet fra pumpen skylle priveternes indhold ud af disse, hvad der jo ikke blot i høj grad var uhygiejnisk, men også gjorde stanken fra rendestenene endnu mere gennemtrængende. Som følge af de kreaturhold, der fandtes i mange ejendomme, hobede komøget sig fle-

re steder op i gårdene – sikkert også i Stormgades – og de vognmænd, der egentlig skulle sørge for bortkørsel af affaldet, var ikke særlig ivrige efter at overholde deres forpligtelser. Natrenovationskørslen var derfor et tilbagevendende problem for myndighederne. I 1860, da det første underjordiske kloakanlæg indrettedes med udløb til havnen og kanalerne, havde byen endnu sit »barbariske latrinsystem« og sine skidne gader. Og gaderne i Frederiksholm-kvarteret har ikke dannet nogen undtagelse. Heller ikke drikkevandsforholdene, der var lige så dårlige her som andre steder i byen. Gennem udhulede træstammer førtes vandet fra søerne ind til pumperne. Ofte var disse halvrådne, og i mange gårde lå de i nærheden af latringruberne, hvorfra der sivede bakterier ud i vandet. Disse forhold ændredes først, efter at København havde fået sit første vandværk, der lå ved nutidens Studiestræde, og som blev taget i brug 8. august 1859, (se bind 9).

I 1856 var København ophørt at være fæstningsby, og

Brødremenighedens 1700-tals mødesal i Stormgade 21 med galleri og orgel. Menigheden var den lille, københavnske afdeling af herrnhuternes sekt, som siden 1771 var blevet anerkendt i Danmark, men som havde valgt Christiansfeldt i Sønderjylland til deres hovedsæde. Fot. 1930. – Nationalmuseet.

Gården bag Brødremenighedens hus i nr. 21 viser en typisk 1700-tals byggestil: pudset facade til gaden, men bindingsværk til gårdsiden. Her er nedrivningen i 1931 lige begyndt. Fot. Sophus Bengtson. – Nationalmuseet.

der var, som vi har set, også andre eksempler på, at en ny tid nærmede sig, men endnu så sent som i 1857 skrev Fædrelandet, at »København er unægtelig en interessant og mærkelig by. Dens skatte af kunst og videnskab, dens dejlige omgivelser, dens rige udvalg af forlystelser og adspredelser, dens tiltagende velstand og dens befolknings godmodige natur gør den til et behageligt og tiltrækkende opholdssted«. Men – hedder det også – »over al denne herlighed hviler en mørk skygge; det går næsten som i visse tropiske egne, der med den ydre pragt skjuler de afkroge, hvor sygdom og død lurcr. . .«.

Koleraepidemien 1853 havde man endnu i frisk erindring, og de fremskridt, der skete i hygiejnisk henseende også i Frederiksholm-kvarteret skal ses på denne baggrund. Men det varede ikke desto mindre adskillige årtier, inden tilstandene blev tilfredsstillende. Flere steder skete det endog på bekostning af gamle maleriske ejendomme. Endnu i 1907 var det stadig hestekøretøjerne, der prægede trafikken, fortælles det, men borgernes daglige befordringsmiddel var nu blevet elektriske sporvogne, som helt ændrede gadebilledets karakter bl.a. i Stormgade, og med cyklernes, bilernes og motorcyklernes fremtrængen var København ved at antage skikkelse af en storstad.

Alle de gamle huse i Stormgade havde lokummer i gården. Nogle var udstyret med vinduer over døren og med afstræksrør. Fotos af Hugo Matthiessen 1930. I sentimentaliteten over den forsvundne husrække i Stormgade må man dog ikke tabe af sigte, at sådanne forhold ikke kunne tolereres i det 20. århundrede.

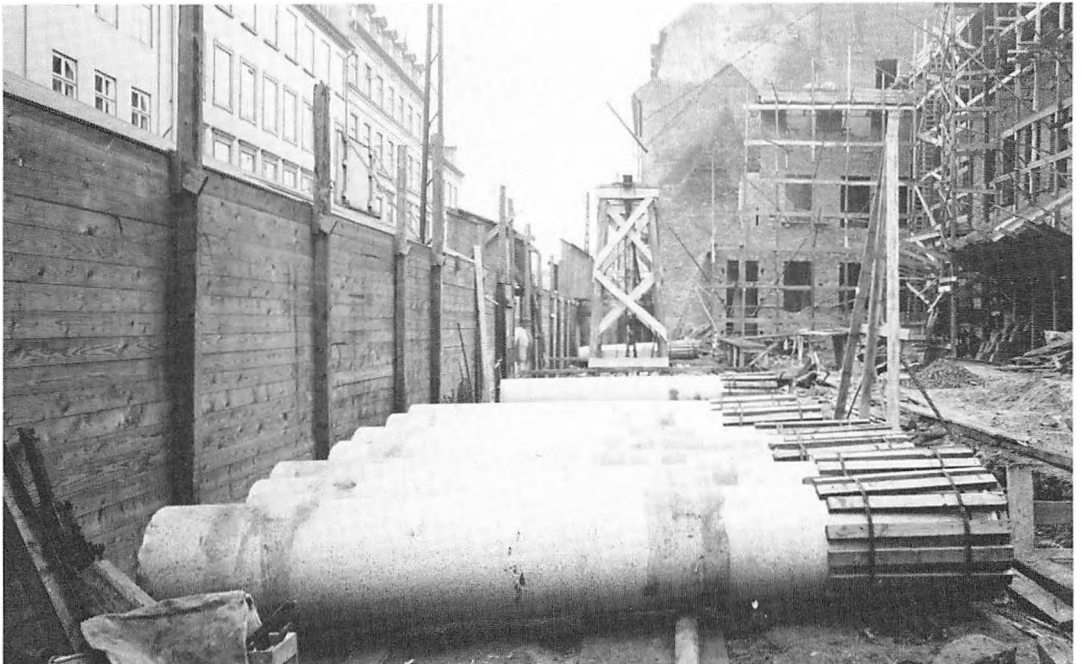
De 16 ejendomme på Stormgades sydlige side, som blev nedrevet 1929-31, var næsten alle opført i 1700-tallet som en- og toetages huse. Men de fleste af dem var under byens overbefolkning i 1800-tallets første halvdel blevet forhøjet med én eller flere etager. Fot. 1930. – Nationalmuseet.

Maleriske baggårde i Stormgade før nedrivningen i 1930'erne. Det er her, Nationalmuseet breder sig i dag. – Fot. Nationalmuseet.

Inden nedrivningen af Stormgades sydside begyndte i 1929, lod Nationalmuseet området gennemfotografere. De mange forhøjelser af husene gennem 1800-tallet gav et broget indtryk fra gårdsiderne. – Nationalmuseets Arkiv.

Kolonnaden i Stormgade under opførelsen. Fra Bornholm ankommer den endeløse række af granitøjler. Fot. 1932. – Bymuseet.

Selvølgelig var den nedrevne side af Stormgade – sin charme ufortalt – saneringsmoden. Her ser man resterne af haven bag Prinsens Palæ med bagsiden af Stormgadehusene. Fot. 1920. – Bymuseet.

Fundene af de mere end 2.500 år gamle danske bronzelurer havde siden århundredeskiftet vakt en national stolthed og havde i 1914 ført til opstillingen af »Lurbleserne« på Rådhuspladsen (se bind 14). Men man var varsom med at anvende de gamle blæseinstrumenter. Ved indsamlingen til det nye Nationalmuseum i 1925 lød de for sidste gang. Fot 1925. – Nationalmuseet.

Nationalmuseet

Det var, som man kan vente, pladsforholdene i Nationalmuseet, der førte til udslettelsen af den østlige side af Stormgade. Allerede i 1870ernes slutning var plads mangelen i Prinsen Palæ begyndt at gøre sig gældende, og der havde endog været planer om at gøre *Garderkasernen* ved Rosenborg til et centralmuseum for samtlige samlinger. I stedet begyndte staten dog – med henblik på en udvidelse af Prinsens Palæ – i 1886 at opkøbe den gamle husrække i Stormgade. Flere forslag til museets udvidelse fremkom, bl.a. de gengivne forslag fra arkitekten, professor *H.B. Storck*.

I forbindelse med en omorganisation af museet 1892 var dets forskellige samlinger blevet sammenfattet under navnet *Nationalmuseet*, men udvidelsesplanerne havde stået i stampe, for først for alvor at blive bragt på bane på ny i 1917 med et forslag om at flytte museet til Kastellet (se bind 17). En nationalindsamling i 1925 gav spørgsmålet en folkelig opbakning, der tvang staten til at træffe en endelig afgørelse, og i 1928 vedtog Rigsdagen, at museet skulle forblive i Prinsens Palæ, men udbygges til at omfatte *hele* karreen mellem Frederiksholms Kanal, Vester Voldgade, Stormgade og Ny Vestergade. Under ledelse af arkitekten, kgl. bygningsinspektør *Mogens Clemmensen* opførtes derefter 1929-36 det nuværende Nationalmuseums store kompleks, hvis endelige indretning afsluttedes med dets festlige indvielse den 20. maj 1938.

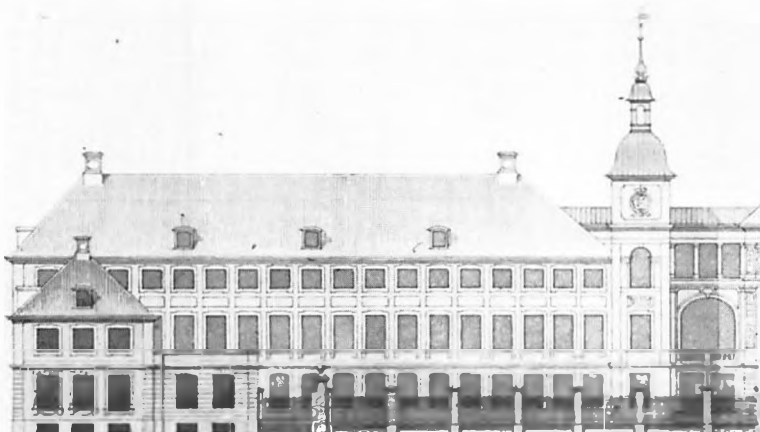
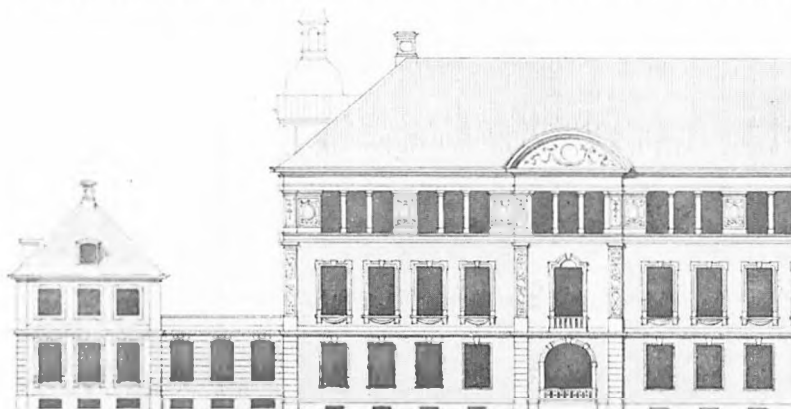
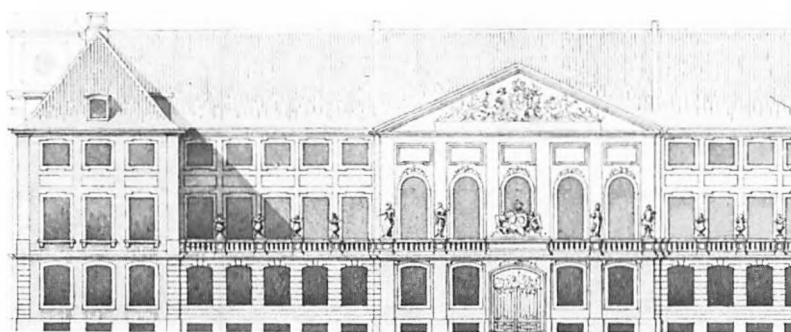
Det var unægtelig ikke nogen let opgave, Mogens Clemmensen havde påtaget sig med det nye Nationalmuseums opførelse. Der skulle tages fornødent hensyn både til det gamle Prinsens Palæ og til nogle bevaringsværdige ejendomme i Stormgade, der ikke måtte nedrives men skulle indpasses i en ny fløj langs gaden. Samtidig gjaldt det om ikke at forstyrre kvarterets helhedskarakter. Stort set lykkedes det Clemmensen at opfylde disse betingelser, og efter datidens opfattelse var vanskelighederne også blevet løst på en fuldt ud tilfredsstillende måde. Clemmensens udgangspunkt var i sagens natur Prinsens Palæ og især dets gamle fløj mod Ny Vestergade, hvis facadeinddeling, etagehøjde og taghældning han videreførte på de nye fløje. Enkelte steder benyttedes også de bevaringsværdige huses vinduesindfatninger, ligesom der i de nye fløje indgik enkelte ældre portpartier.

Museumskarreen omfatter i alt 13.037 m², hvoraf 7.574 m² hidtil er bebygget. For at skaffe tilstrækkeligt dagslys til næsten alle rum i det omfattende kompleks

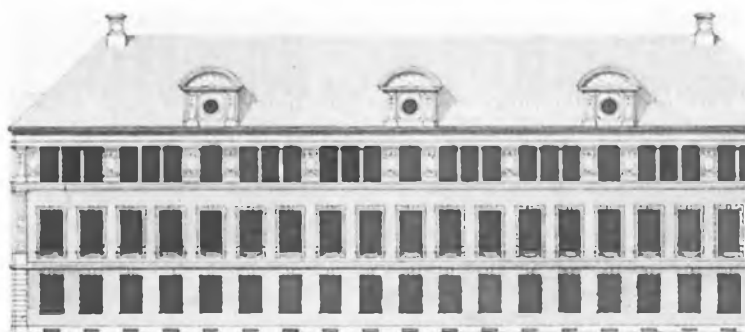

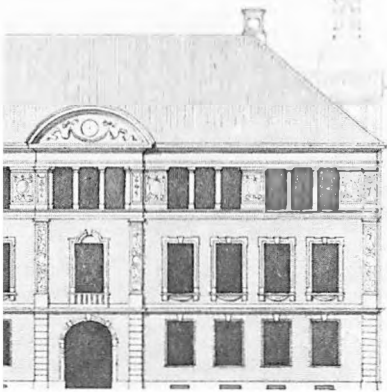
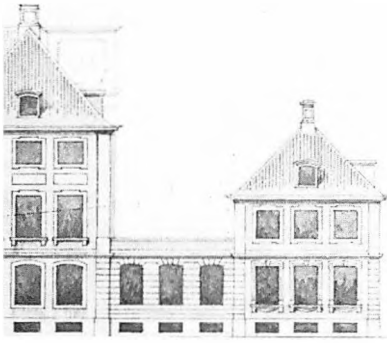
H.B. Storck (1839-1922).

Arkitekt. Medarbejder hos Herholdt, hvis arkitekturopfattelse han kom til at stå nær. Det ses ikke mindst på hans hovedværk fra 1885-86, *Abel Cathrines Stiftelse* i Abel Cathrines Gade. I årene 1882-83 byggede han Landmandsbankens hjørneejendom, *Frederiksborggade 11* ved Nørrevold (bind 6). For samme banks hovedsæde opførte han først 1897-99 tilbygningen i *Holmens Kanal 12* og i 1906 *Laksegade 9-11* (bind 3). 1908-11 opførte han sit alment kendteste værk, *Hirschsprungs Samling*, Stockholmsgade 2, bygget i klassicistisk stil (bind 17). Storck var tillige en meget anvendt og også kritiseret restaurator af gamle bygninger, som han ofte noget hårdhændet førte tilbage til en formodet oprindelig skikkelse. *Helligåndskirken* og *Holmens Kirke* er typiske eksempler. Istandsættelsen af *Helligåndshuset* i Valkendorfs-gade 1894-96 og 1903-04 hører til Storcks mest vellykkede arbejder (bind 4).

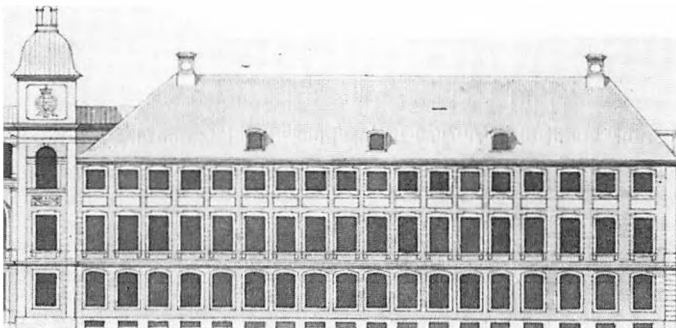
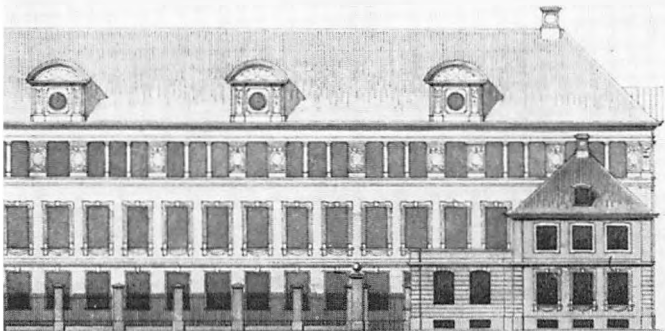
Aldrig: H.B. Storcks anden plan kom otte år senere. I den nye 1899-plan var Prinsens Palæ stadig udgangspunkt, men tilbygningen var større og arealet hårdere udnyttet. Museet voksede jo hvert år. Tegningerne her viser kun karreenes facade mod kanalen, mod den nye gade og mod Stormgade. Facaden til Ny Vestergade var tænkt som ganske svarende til Stormgade. Heller ikke denne gang kom der skred i sagen, og så blev der stille om planerne de næste 25 år. – Nationalmuseets Arkiv.

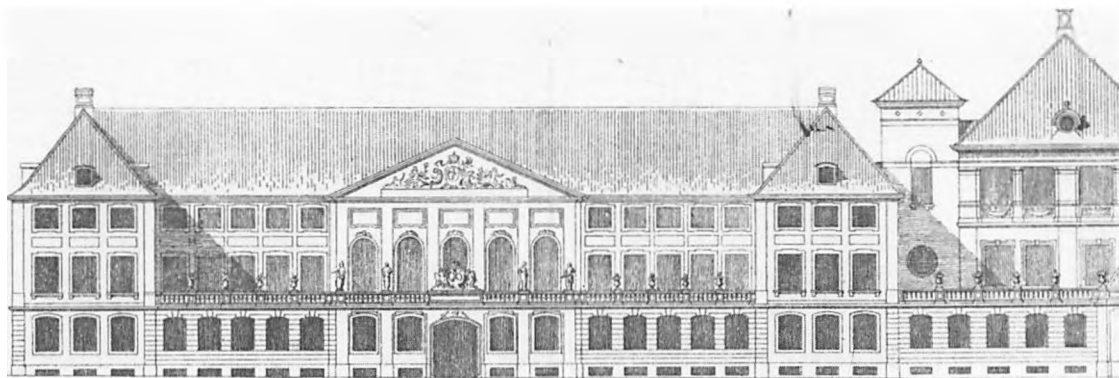

indrettedes der i alt syv gårde og mindre haveanlæg. Museet blev desuden opdelt i to hovedafsnit. Midtpunkt i det ene var det oprindelige Prinsens Palæ, hvortil sluttede sig en del af Stormgade-fløjen, hvis stueetage af hensyn til den nødvendige øgning af gadebredden blev erstattet af en søjlegang med fortov. Denne del af museet rummer de danske samlinger og museets administration, hvorimod det andet hovedafsnit med dets lange facade ud til Vester Voldgade tilhører Etnografisk Samling. Men mens indgangen til de danske samlinger går gennem porten i den lave fløj ud til Frederiksholms Kanal, er indgangen til Etnografisk Samling fra Ny Vestergade. Fra museets forhal er der også opgang til Nationalmuseets store foredragssal, hvis smukke søjlerække i hvidt og guld stammer fra Frederik 3.s bibliotekssal i det nuværende Rigsarkiv (se bind 1).

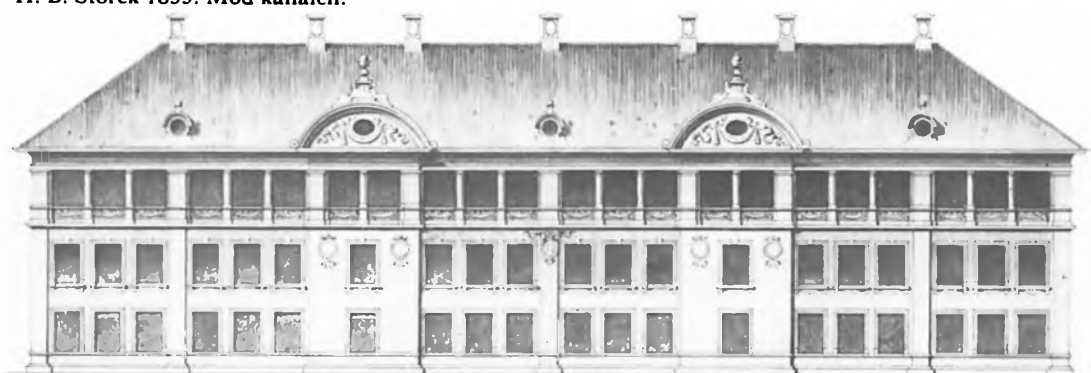
I modsætning til tidligere blev der af hensyn til brandfaren imidlertid ikke indrettet tjenesteboliger i selve museet, ligesom dets laboratorier og værksteder af samme

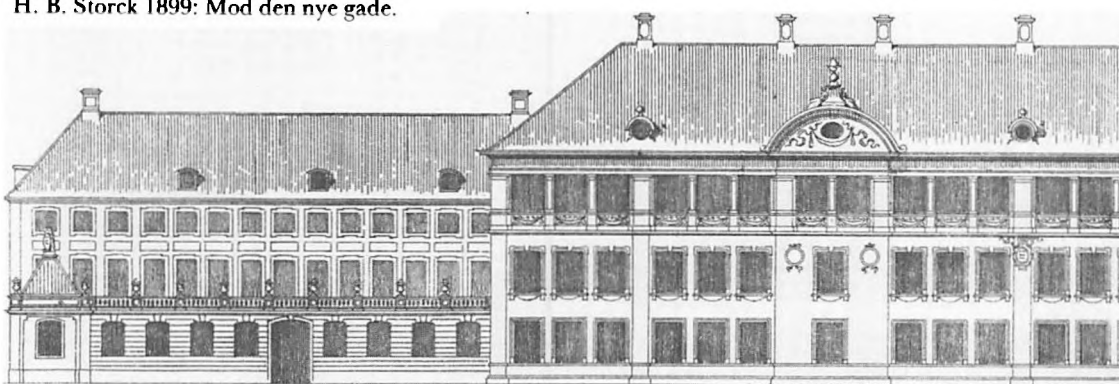
Aldrig: Arkitekt, professor H. B. Storck var en af de deltagere i konkurrencen om det nye Nationalmuseum, som gik mest op i planerne om en tilbygning til Prinsens Palæ, for derved at skabe et acceptabelt Nationalmuseum. Han havde arbejdet med planen i 1880'erne i over 20 år, og tre af hans forslag er vist på dette og næste opslag. På denne side ses hans forslag fra 1881 til udbygningen af Prinsens Palæ. Han viser alle sider af sit projekt, først mod kanalen, så mod den nye gade og mod Stormgade og mod Ny Vestergade. Han ville frigøre palæet for forvalterboligen ved Stormgade, som nu blev til et lille hjørnetårn ved en åben forgård i Stormgade. Storcks museum var ikke tænkt så stort, som det endte med at blive. Den modsatte fløj af Prinsens Palæ skulle ligge langs en ny gade mellem kanalen og Vester Voldgade. Fløjen mod Stormgade skulle have et tårn ved forbindelsen mellem palæets frilagte side og nybyggergrunden, og en åben gård med åbent gitterværk skulle lette genboskabet til de to store palæer i den gamle, smalle Stormgade. I Ny Vestergade skulle palæets gamle sidefløj forhøjes én etage, så den svarede til den nye fløj i Stormgade. Planen vakte en vis opsigt, men blev aldrig drøftet for alvor. – Tegningen på Nationalmuseet.

H. B. Storck 1899: Mod kanalen.

H. B. Storck 1899: Mod den nye gade.

H. B. Storck 1899: Mod Stormgade.

Mogens Clemmensen 1927: Dubleringsprojekt, set fra Marmorbroen.

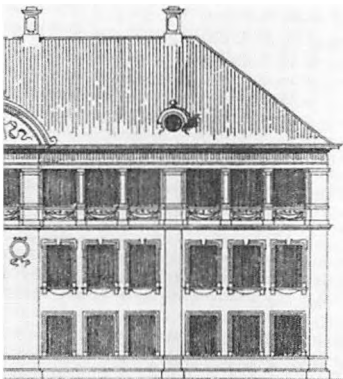
grund blev indrettet i en bygning på den modsatte side Ny Vestergade. Ved en tunnel under gaden blev der etableret forbindelse.

Til erindring om museets egentlige skaber, *Rasmus Nyerup* (1759-1829) er på forgårdens mure anbragt en minde-eg af cementstuk, udført af billedhuggeren *Hans Christian Petersen*, afsløret 1908. Der findes også et symbolsk bronzerelief fra 1889 af billedhuggerne *Stephan Sinding* og *Th. Stein* med portræt af arkæologen *J.J.A. Worsaae* (1821-1885).

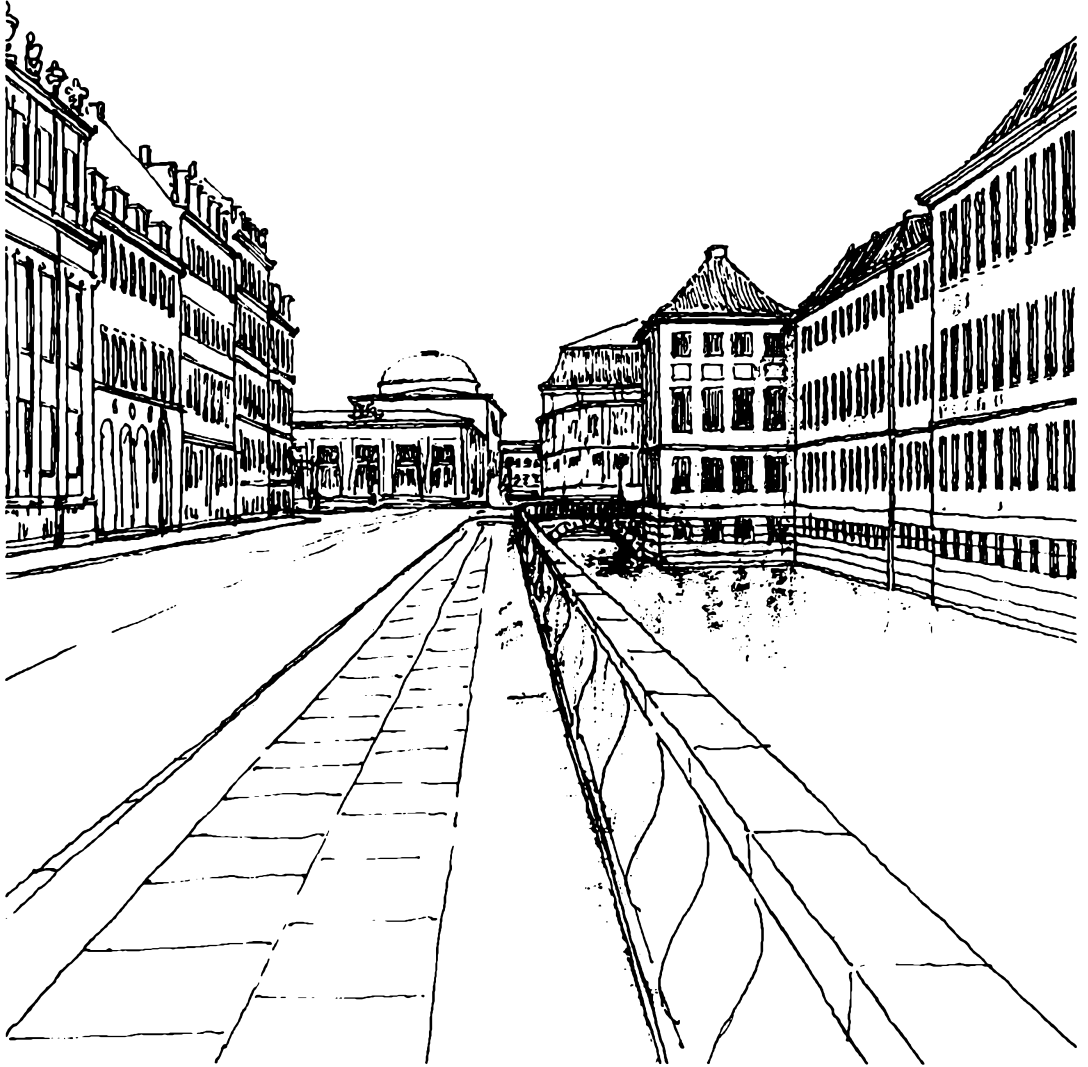
Nationalmuseets bygningshistorie er ikke uden interesse, for inden man var nået så vidt, at man kunne gå i gang med opførelsen af det nuværende museumskompleks, var der gået nogle drøje år med forhandlinger. I 1917 var der blevet nedsat et udvalg med daværende departementschef *A.P. Weis* som formand. Forskellige muligheder for en ny museumsbygning blev foreslået – først og fremmest drøftedes dog fortsat den gamle plan om en udvidelse af *Prinsens Palæ*, men også *Kastellet*, det tidligere *Frederiks Hospital* og en *nybygning i Kongens Have* enten langs Sølvgade eller på Eksercerpladsen var muligheder der blev diskuteret.

Mogens Clemmensen (1885-1943). Arkitekt. Søn af arkitekt *Andreas Clemmensen* og far til museumsinspektør *Tove Clemmensen*. Han viede størstedelen af sit liv til restaureringer af betydningsfulde, gamle arkitekturværker. Det var også i denne forbindelse, at han fik sit livs største opgave, nemlig at udvide *Prinsens Palæ* som *Nationalmuseum* med nye fløje mod *Stormgade*, *Vester Voldgade* og *Ny Vestergade* 1928-38. Museet kunne således forblive på sin gamle plads efter talrige planer om at flytte det. I 1986 står museet over for nye udvidelser gennem overbygning af interne gårde i anlægget.

Aldrig: Nederste tegning: I 1920'erne kom den store konkurrences senere vinder, *Mogens Clemmensen*, med et af sine første forslag. Han foreslog i første omgang at fortsætte ned langs *Frederiksholms Kanal*, fremfor at rasere *Stormgade*. Han må have set *Le Clercs* 175 år gamle kobberstik fra 1750 (bind 1), for nu foreslog også han at dublere *Prinsens Palæ* med en forbindelsesport foran *Marmorbroen* og endnu en tilsvarende port i museets anden ende ud mod en ny tværgade. I 1925 var pladsforholdene i museet efterhånden så trænge, at en varig løsning måtte findes, og fra 1929-38 gennemførte *Clemmensen* den endelige opførelse af sit vinderforslag, som blev til vore dages *Nationalmuseum*, der kom til at omfatte hele karreen mellem *Vester Voldgade* og *kanalen* på den ene led og *Stormgade* og *Ny Vestergade* på den anden, som allerede vist på enkelte billeder. – Tegninger fra *Nationalmuseets Arkiv*.

Aldrig: Blandt de mange deltagere i konkurrencen i 1920'erne om den udvidede Nationalmuseumsbygning var også den nu lidt kendte og tidlige afdøde arkitekt, Therkel H. Højle (1884-1927), søn af maleren Hans Nicolaj Hansen. Han havde – ligesom professor Herman Storck – ingen hævninger med hensyn til pladsøkonomi. Han ville simpelt hen forlænge Slotsholmskanalen rundt om det nye museum og skabe lys og luft i den hidtil så trange Stormgade. – Udkast fra 1924 på Nationalmuseet.

Frederiks Hospital blev imidlertid i 1919 solgt til etatsråd *Emil Glückstadt*, der skænkede det til et nyt Kunstindustrimuseum (se bind 9), og en bygning i Kongens Have mødte modstand. For kastelsplanen var der derimod interesse. Den gik ud på tværs over kirkepladsen at bygge en meget lang fløj med en karré på hver sin side (se bind 17). Kastelet blev dog opgivet, og i stedet koncentreredes kræfterne om en udvidelse af Prinsens Palæ.

På forslag af Kunstindustrimuseets direktør *Vilhelm Stemann*, vistnok inspireret af tidligere statsminister *Niels Neergaard*, foreslog han i 1925 at starte en nationalindsamling, der kunne vise regeringen, at det her drejede sig om en virkelig folkesag at opnå »en værdig løsning af det for nationens betydningsfulde spørgsmål om Nationalmuseets fremtid«. I den komité, der i den anledning blev nedsat, indtrådte etatsråd *H.N. Andersen*, professor *Niels Bohr*, dr. phil. *Knud Rasmussen* og professor *Vilhelm Thomsen*. Der indkom ca. 1,3 millioner kr. fra omkring 196.000 bidragydere, hvortil skulle lægges ca. 1 million kr., som var skænket af direktør *Laurits Andersen* i Shanghai.

Der fremkom nu adskillige mere eller mindre fantasifulde projekter til et nyt museum, og blandt disse var også det her gengivne af arkitekt *Th. Højle* til bebyggelse

Samme vuc som på tegningen på forrige side, fotograferet 60 år senere. Stormgade blev lidt bredere, men Prinsens Palæ's beliggenhed satte en grænse. Fodgængerne fik kolonnaden. På den modsatte side ses Stormgade 2-4-6 og 8. Nr. 6 og 8 er de to mest interessante, og de er nærmere omtalt i teksten. – Fot. 1987 John Jedbo.

Mogens Clemmensens udvidelse af Prinsens Palæ til det store Nationalmuseumskompleks strakte sig over et 10-år, 1929-38. Først da stod museet helt færdigt. Her er fronten mod kanalen og et kig ned langs Stormgade. Den tidligere forvalterbolig ved siden af palæet går nu smukt ind i helheden. Fot. 1970. – Nationalmuseet.

Næste side:

Det mest iøjnefaldende træk i museets nye gadebillede var søjlegangen langs Stormgade, hvor 38 bornholmske granit søjler havde afløst 16 gamle hus-facader. Kolonnaden gav en aflastning i trafikken og en udnyttelse af pladsen ovenfor. Fot. 1970. – Nationalmuseet.

af hele Stormgade-karreer, hvor der for at isolere bygningen fra gadefærdslen var gravet en kanal langs Stormgades sydside helt ned til Vester Voldgade. Et andet projekt skyldtes *Mogens Clemmensen*, der foreslog at opføre en med det udvidede Prinsens Palæ symmetrisk bygning på den anden side Ny Vestergade og sætte de to karreer i forbindelse med hinanden ved et par »Sukkenes Broer« (se side 308 nederst).

Men derved blev det ikke, og under de udvalgsforhandlinger, der fandt sted, fik museet overdraget ejendommen Ny Vestergade 11 til konserveringsanstalt og tjenesteboliger, mens et ændringsforslag gik ud på, at staten skulle opkøbe samtlige ejendomme i Stormgadekarreer med undtagelse af de to store nye ejendomme Vester Voldgade 101-103, som dog alligevel senere erhvervedes. Ved lov af 16. april 1928 blev det derefter vedtaget, at museets byggeplan skulle omfatte *hele karreer*, og det bestemtes, at »den nærmere udarbejdede byggeplan«, skulle forelægges et bedømmelsesudvalg, der enten skulle godkende det eller foreslå afholdelse af en konkurrence.

7. februar 1929 blev opførelsen af det nye Nationalmuseum derefter overdraget *Mogens Clemmensen*, og 26. juni samme år nedlagdes grundstenen. Indvielsen af »det store, nye og gode hus«, fandt sted den 20. maj 1938.

I 1957 kunne Nationalmuseet fejre sit 150 års jubilæum, og i den anledning udtalte dets daværende direktør,

Den 250 år gamle indgangsport i den lave fløj foran Prinsens Palæ er pietetsfuldt bevaret som museets hovedindgang. Her passerer 300.000 gæster årlig. Nationalmuseet møder med det største besøgstal i Danmark. Fot. 1970. – Nationalmuseet.

Eigtveds fornemme forgård til palæet blev naturligvis bevaret. Bag de tre midtervinduer i hovedfløjen ligger palæets ridder-sal. Se grundplanen side 318. Fot. 1970. – Nationalmuseet.

afdøde professor dr. phil. *Johannes Brøndsted* i det af museet udgivne festskrift, at som institutionen nu fremtrådte, var det et »resultat af talrige, betydende mænds vedholdende arbejde i kulturhistoriens tjeneste, men i næppe mindre grad står det som tegn på den almene, levende interesse, folket nærer for sin fortid. Og ikke for denne danske fortid alene, men for menneskelivets udvikling og vilkår over den hele klode...«. Men allerede da var pladsmanglen begyndt at gøre sig gældende, og selv om der på en vis måde blev rådet bod herfor i Brede, ligger samlin-

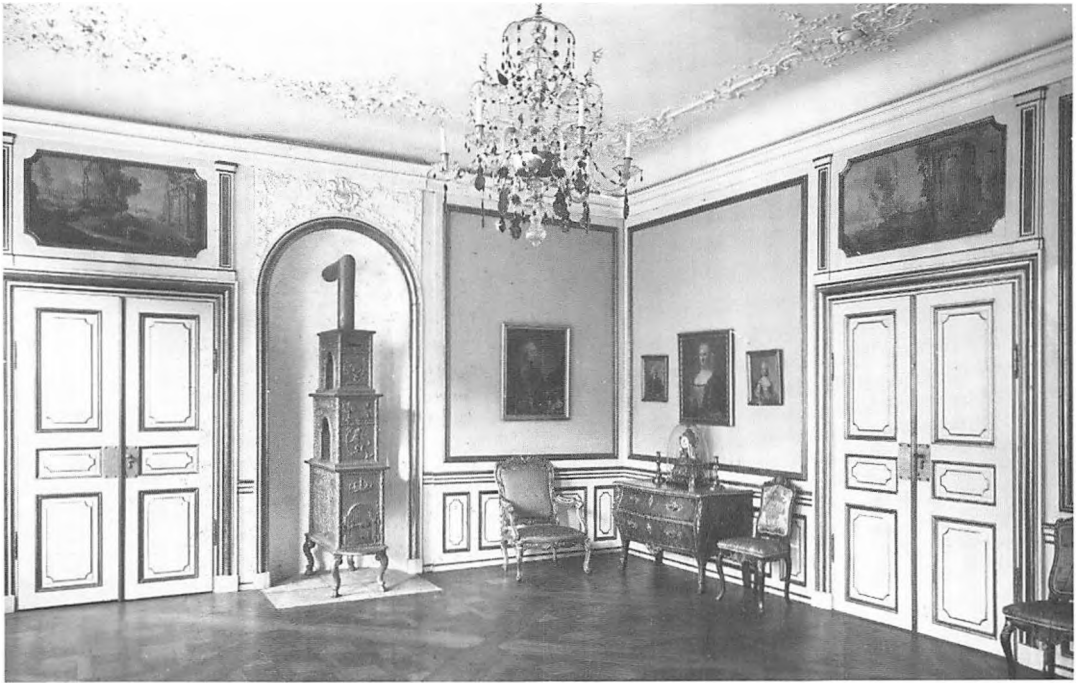
Hvor sidesløjen i Eigtveds Palæ sluttede midt i Ny Vestergade (i dag nr. 10), lod Mogens Clemmensen en åbning på 8 fag stå fri ud mod gaden og skabte her en ekstraindgang til det udvidede museum (se grundplanen side 318). Det er fra den lille åbne forgård, man her ser et kig ind i den indre gård. Fot. 1970. – Nationalmuseet.

I Nationalmuseets barndom, dvs. fra udvidelsen 1929-38, var man meget glad for interiører, skabt af sammenbragte museumsgenstande. Formen er ikke i så høj kurs længere hos vor tids museumsfolk. Fot. 1920. – Nationalmuseet.

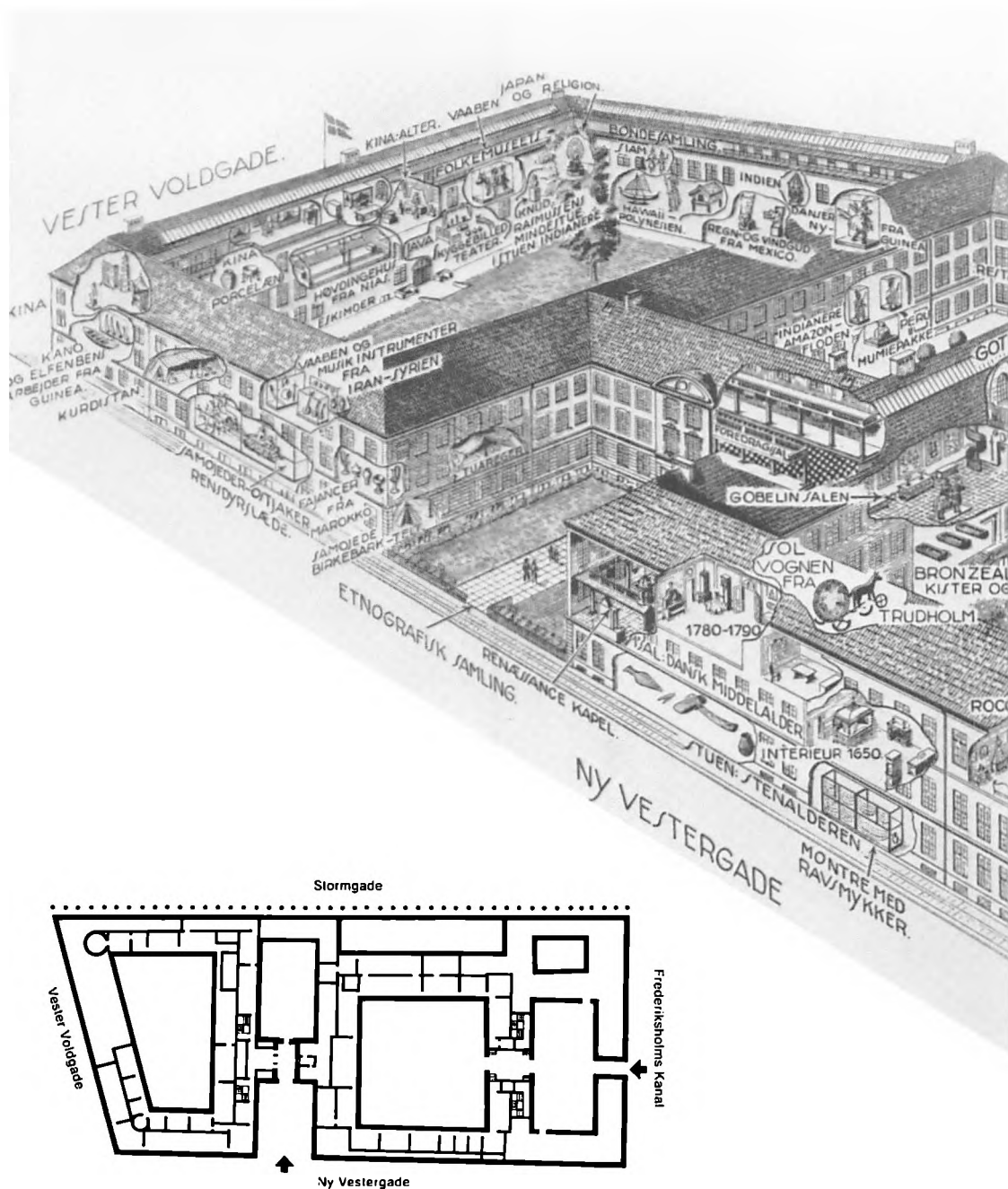
Forsøg på at genskabe stemningen fra en romansk kirkebygning med rekonstruktion af et romansk kor foran det gyldne alter fra Lisbjerg kirke, opstillet i 1930'erne. Nutiden stiller andre krav, og udstillingsformerne fornyes stedse. – Fot. Nationalmuseet.

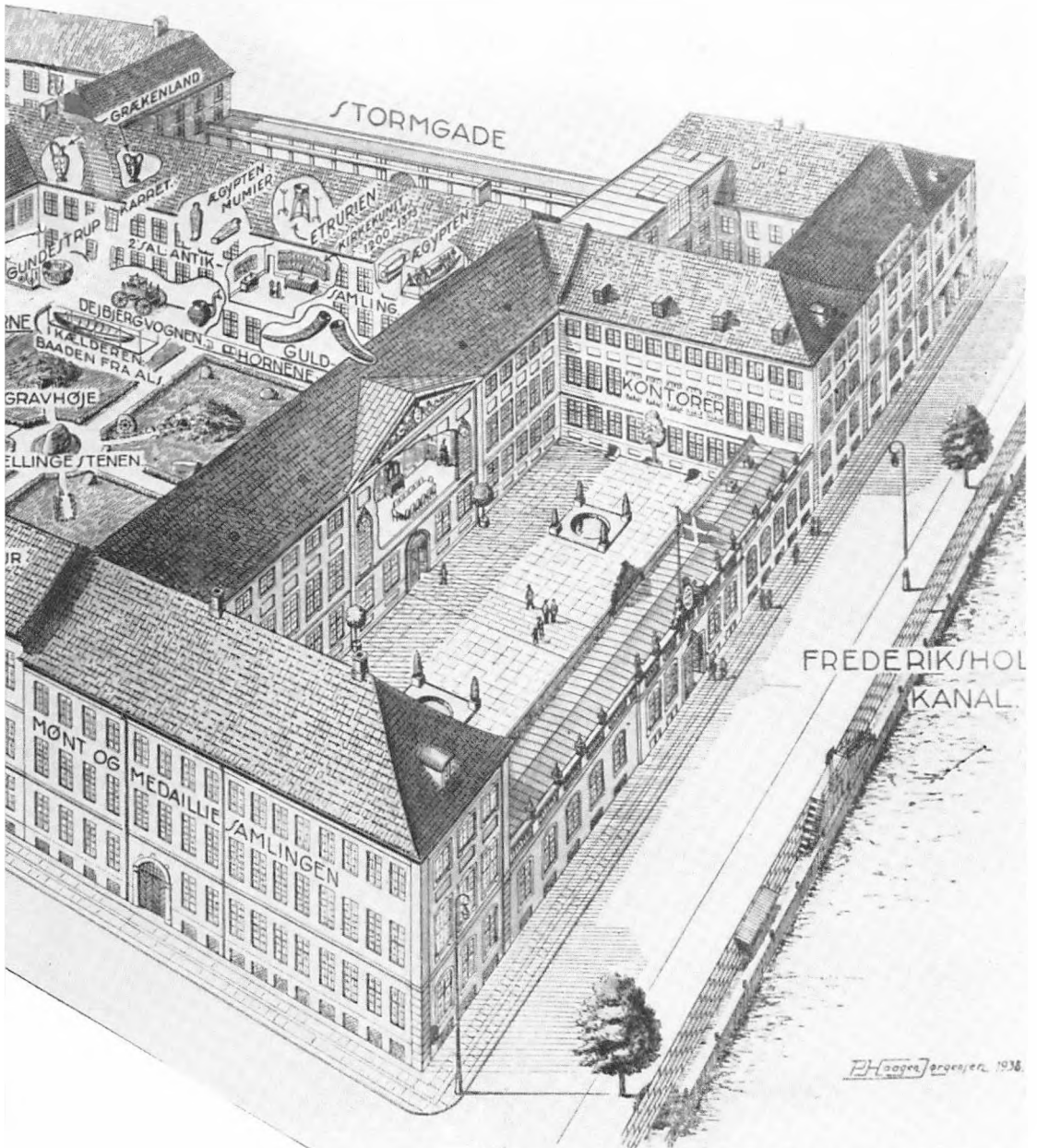
Ideen med interiører er dog fastholdt i visse sale i Prinsens Palæ. Her er en smuk, gammel rokokostue med sit originale stukloft, og gammel norsk jernovn, monterede stofpæter, og dørstykker, udstyret med tidssvarende lysekroner og møbler. Fot. 1948. – Nationalmuseet.

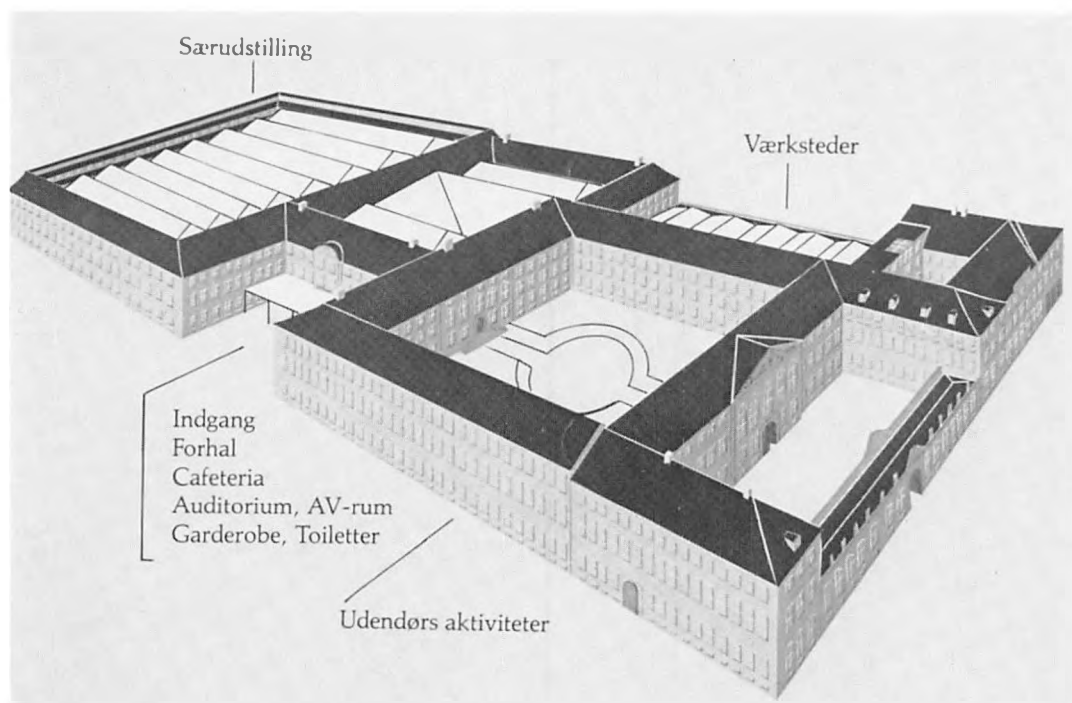
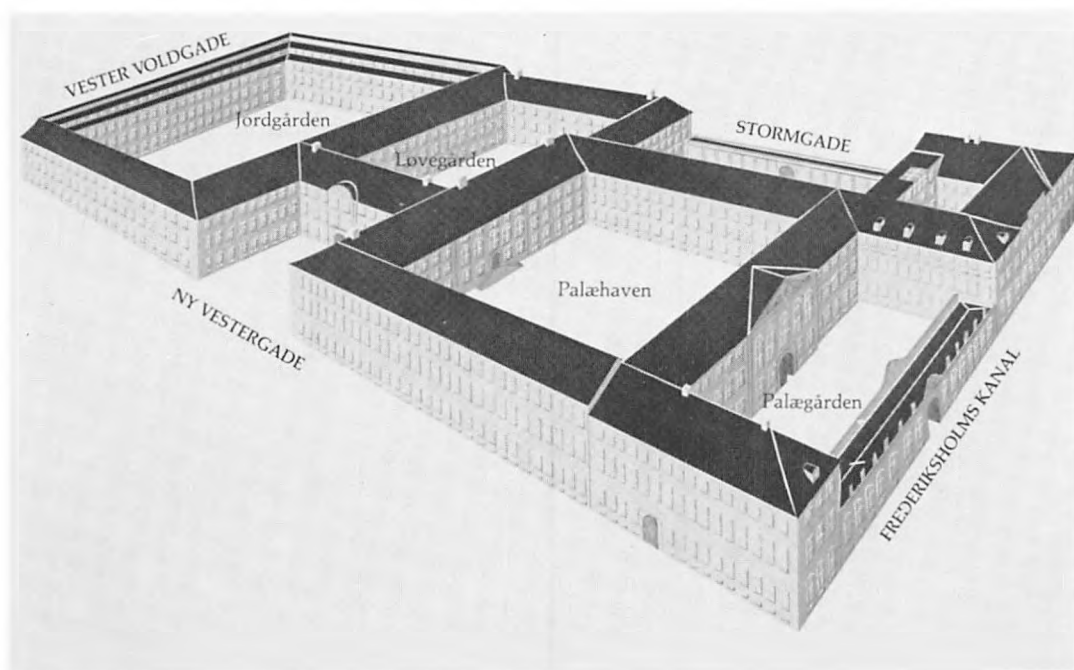
Nationalmuseet har forbarmet sig over Corfitz Ulfeldts skamstøtte fra Gråbrødretorv, som pladsens beboere krævede fjernet i 1842 (bind 6). Nu står dette unikke monument i museets store gård sammen med andre mindestene. Fot. 1970. – Nationalmuseet.

I 1938, da Mogens Clemmensens nye Nationalmuseum var åbnet for offentligheden, tegnede P. Haagen Jørgensen denne instruktive perspektiv-tegning til Politikens Magasin. Han har betragtet det store kompleks fra et tænkt sted højt oppe over Marmorbroen, så at han kan se ned på den gamle forgård til Prinsens Palæ. En del af den gamle have er bevaret som en stor åben gård med en kopi af Jellingestenen i midten.

Palæets gamle sideløj mod Ny Vestergade er bevaret, men ikke forlænget. Ved dens ende er skabt en åben forgård mod gaden til en helt ny forlænget afdeling, der bl.a. rummer museets foredragssal med søjlerne fra salen i det store Kgl. Bibliotek, vore dages Rigsarkiv. Men allerede i 1980'erne er pladsbehovet vokset så meget, at de smukke gårdhaver skal overbygges. Se næste side.

De store fremtidsplaner for Nationalmuseet omfatter først og fremmest hovedsædet. Øverst vises bygningsanlægget før ombygning, dvs. med den hoveddisposition, der blev fastlagt i 1938 ved tilbygningen til Prinsens Palæ. Nederst vises de tre indre gårde, der tænkes overdækket. Herved kan skabes bl. a. en stor hal til særudstillinger og ved Ny Vestergade en ny hovedindgang i forbindelse med en publikumsfoyer med information, butikker og cafeteria. – Tegning fra »Nationalmuseet og fremtiden«, 1985.

gerne dog stadig i Prinsens Palæ, som netop nu står over for en større ombygning.

Nationalmuseet og fremtiden

Tyve år efter, at daværende rigsantikvar *P.V. Glob* fremlagde et forslag om fuldstændig udflytning af Nationalmuseet til Københavns omegn, fremkom et forslag til en ny helhedsplan for museet, hvori indgår modernisering og udbygning af hovedsædet ved Frederiksholms Kanal. Helhedsplanen er indeholdt i en rapport med titlen »Nationalmuseet og fremtiden. Plan for Nationalmuseets udvikling til år 2000«, udsendt i 1985.

Baggrunden var, at *Egmont Fonden* havde tilbudt at betyde udarbejdelsen af en plan for Nationalmuseets udbygning, baseret på en analyse af samfundets krav og forventninger til museet. En projektgruppe med repræsentanter fra såvel museet selv, som andre af landets museer og erhvervslivet, udarbejdede den ovenfor omtalte rapport, der fik fuld tilslutning fra museets direktion og medarbejdere. Herefter besluttede *Egmont Fondens* bestyrelse at stille *100 millioner kr.* til rådighed for planens gennemførelse under forudsætning af, at det ved bevillinger fra anden side sikredes, at planen kunne gennemføres i sit fulde omfang.

Helhedsplanen har som et af sine hovedmål, at museet skal forbedre adgangen til sine samlinger ved inddragelse af data- og billedteknologi til opbygning af en database, hvorfra brugere ud over hele landet kan trække på Nationalmuseets tekst-, billed- og filmbestand. Helhedsplanen betyder bl.a. opførelse af et stort magasin i Brede, nyopstilling af *Dansk Folkemuseum* i Brede og udbygning af *Vikingskibshallen* i Roskilde. Selve hovedsædet tænkes underkastet en radikal omformning gående ud på følgende:

1. Etablering af en stor hal til særudstillinger ved overdækning af gården nærmest Vester Voldgade.
2. Etablering af en publikumsfoyer ved overdækning af gården bag Ny Vestergade-indgangen, der gøres til hovedindgang. I foyeren indrettes bl.a. butikker og cafeteria.
3. Indretning af veludstyrede auditorier og andre undervisningslokaler samt film- og videorum.
4. Nyopstillinger af museets permanente udstillinger.

I 1986 har Folketinget vedtaget en anlægslov, hvormed

Nationalmuseet var flyttet ind i Prinsens Palæ i 1807, og i 1957 fejrede Postvæsenet 150 års jubilæet med disse to mærker af henholdsvis palæet og af Solvognen.

FREDERIKSHOLM

Ny Vestergade set mod Christiansborg ca. 1928. I næsten 200 år var gadens venstre side domineret af Wigand Michelbeckers lange, bagudgående sidefløj til palæet fra 1684, som afskærmede palæets have. Fløjen indgik i 1930'erne i det nye Nationalmuseum. – Fot. 1985 på Bymuseet.

Her er samme vue ned ad Ny Vestergade fra Vester Voldgade i vore dage med Nationalmuseets lange fløj langs gaden. Den nye indgang til museet ligger, hvor den gamle sidefløj sluttede midt i gaden. – Fot. 1980 Hans Jørgen Ørslev.

staten har sikret gennemførelsen af Nationalmuscets fremtidsplaner og suppleret Egmont Fondens 100 millioner kr. med 150 millioner kr. Paradoksalt nok er vedtagelsen af denne anlægslov sket inden for samme år, som Tinget har vedtaget så store besparelser på muscets driftsbudget, at nogle arbejdsområder har måttet nedlægges, andre indskrænkes og en række medarbejdere afskediges!

Ny Vestergade

Et af de mere bemærkelsesværdige huse i Ny Vestergade er nr. 13. Det har i nyere tid været bedst kendt som »Grevinde Danners Hus«, men stedet har en langt ældre historie.

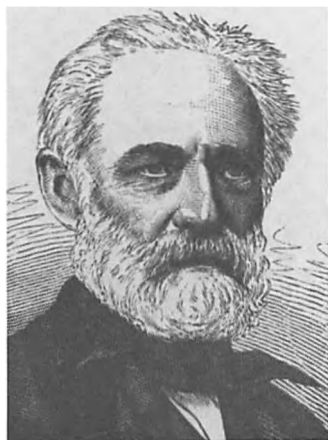
Allerede i 1671, da Frederiksholm så småt begyndte at rejse sig på det udtørrede areal bag de nye volde, havde Christian 5. tilskødet major *Robert Colnet* et par meget store grunde. Oprindeligt hørte de to ejendomme med til den store gård på hjørnet af Rådhusstræde, der i 1689 benævntes »oberstløjtnant Robert Colnets Gård i Stormgade« med hosliggende lejevåninger og øde plads ud mod kanalen. Endnu ved sin død 1694 synes han stadig at have været ejer.

Robert Colnet havde haft en ganske ejendommelig skæbne. Egentlig var han glasbrænder, og da han 1652 trådte i kgl. tjeneste, var der blevet indrettet et værksted til ham ved Løngangen fra Vandkunsten til Slotsholmen, dvs. nær nuværende Stormgade. Sandsynligvis er det den samme grund, som han 1658 fik tilskødet som ejer på den betingelse, at han brugte den til sit glasværk, og at han årlig leverede kongen 500 store og små spidsglas, ligesom han skulle skære, slibe og polere allehånde glas og udføre alt andet glasarbejde, som kongen ønskede. Imidlertid er det mere end tvivlsomt, om Colnet har haft nogen virkelig nytte af sin grund, for under svenskernes belejring af København 1658-59 blev han officer, og da han endelig efter ti års forløb i 1668 som major fik sin resterende gage udbetalt, til at anvende på sit glasværk, blev dette alligevel ikke til noget. Ikke desto mindre fik han året efter – i 1669 – tilladelse til at beholde sit hus og sin plads ved kanalen, selv om den ikke blev benyttet efter sin bestemmelse.

Den yndest, den nævnte Robert Colnet synes at have nydt ved hoffet, har muligvis også forskaffet ham den grund i Ny Vestergade, hvor lensgrevinde *Louise Danners* tidligere ejendom nr. 13 nu ligger. Grunden, som Chri-

Louise Danner lensgrevinde (1815-74) f. Rasmussen. Adlet 1850. Louise Rasmussen var født uden for ægteskab og fra 1828 anbragt på Det kgl. Teaters balletskole med Peter Larcher og senere August Bournonville som lærere. Her passede hun sit arbejde uden at lægge større talent for dagen. Hendes ydre var hende heller ingen hjælp, men en varm udstråling og en stærk personlighed havde hun. I 1841, da hun var 26 år, fødte hun sin elsker, bogtrykker Carl Berling, en søn. I 1844 søgte hun sin afsked fra balletten og åbnede et modemagasin på Strøget (se bind 3). I disse år kom hun til at stå Berlings gode ven, kronprins Frederik (7.) meget nær, ikke mindst efter hans anden skilsmisse. I 1850 ophøjede den nyudnævnte konge hende til lensgrevinde og ægtede hende. I de følgende 13 år stod hun altid ved kong Frederiks side og var ham utvivlsomt en god støtte, fordi hun forstod hans komplicerede sind. Efter hans død i 1863 stod hun meget isoleret, upopulær som hun altid havde været i Christians 9.s familie. Hun blev end ikke indbudt til afsløringen af Frederik 7.s statue på Christiansborg Slotsplads. Hun led ingen materiel nød. Kongen havde før sin død søgt for hende, og hun var selv en god økonom. Hun købte huset i Ny Vestergade 13 i 1865 og boede her til sin død 1874.

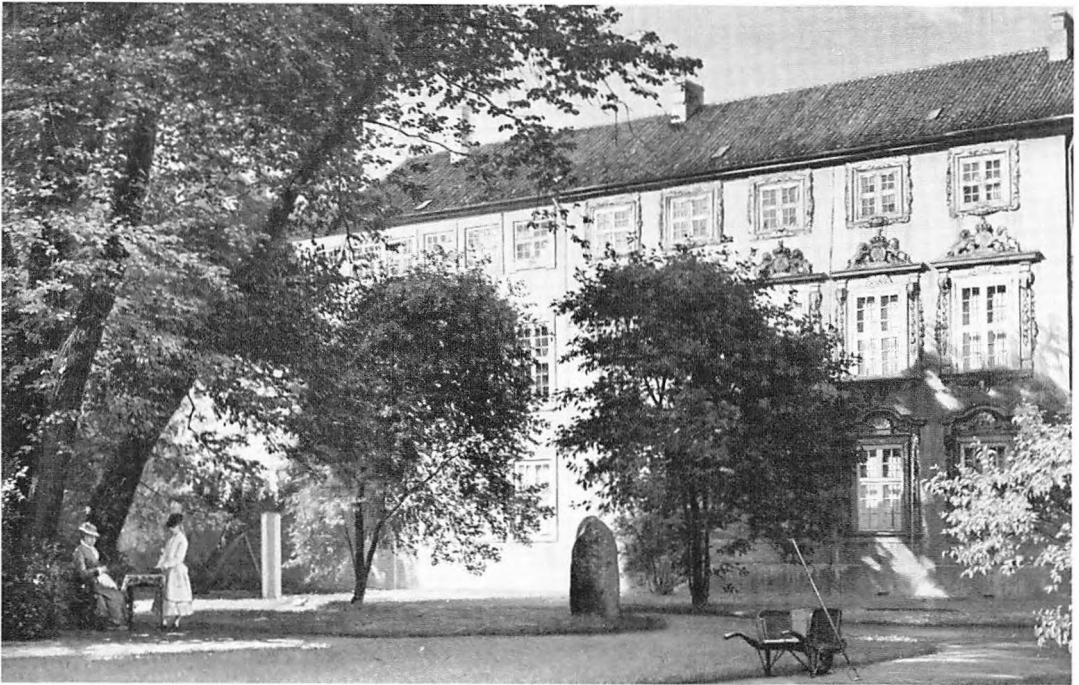

Georg Hilker (1807-75). Dansk dekorationsmaler, uddannet på Kunstakademiet, hvor han blev lærer 1864-70 i den daværende Dekorationsskole. Efter C.F. Hansens klassicistiske skoling i 1800-tallets første årtier med strenge krav til, at facader og interiører skulle holdes i hvidt og gråt, opstod der blandt de yngre senklassicistiske arkitekter i 1830'erne en større interesse for at bruge farver. På studierejser til Italien havde de beskæftiget sig indgående med Vatikanets interiører og ikke mindst med pompejansk dekorationskunst. Efter i 1830-35 at have dekoreret billedhuggeren H.E. Freunds stuer i boligen i Frederiksholms Kanal 28, fik Hilker tilbudt opgaver ved udformningen af interiører i C.F. Hansens Christiansborg Slot 1837 og i Thorvaldsens Museum 1843 (bind 1) – samt i Charlottenborgs stueetage 1854-55, og Grevinde Danners Hus, som omtales her. I forhold til Universitetet på Frue Plads kom Hilker 1844-53 til at samarbejde med maleren Constantin Hansen om rummets dekoration, – og 1859-61 i Søllemnitessalen med andre af samtidens betydelige malere. I 1858-59 dekorerede Hilker nabobygningen, Universitetsbiblioteket, som J.D. Herholdt lige havde afsluttet (bind 6). Herudover fik han mange opgaver af

(fortsættes s. 326)

stian 5. i 1671 tilskødede major Colnet og hans arvinger, omfattede dengang henved tredjedelen af hele karreen mellem Ny Vestergade, Ny Kongensgade, Frederiksholms Kanal og Vester Voldgade. I begyndelsen af 1680'erne blev imidlertid den del af grunden, der lå på hjørnet af Ny Vestergade og Vester Voldgade, solgt til den tidligere omtalte storkøbmand Wigand Michelbecker, der senere også erhvervede den øvrige grund. På hjørnet af Vester Voldgade, hvor siden *Bondestandens Sparerkasse* (nu SDS) opførtes, og naboejendommen Ny Vestergade 13 nu ligger, lå oprindeligt en stor trefløjet gård, som i hvert fald under byens brand 1728 var beboet af flere jævne borgerfamilier.

Fra 1751-55 var den trefløjede gård udlejet til udenrigsministeren *Johan Hartvig Ernst Bernstorff*, der ifølge mandtalslisterne skal have boet i fløjen på hjørnet af Ny Vestergade og Vester Voldgade, mens hans palæ i Bredgade, *Balticas* nuværende ejendom, var under opførelse. At det har været ejendommens hovedbygning, kan der ikke være nogen tvivl om, heller ikke, at den må have været ret herskabeligt indrettet, siden den særdeles forvæntede udenrigsminister har kunnet finde behag i den. 1777 skødedes ejendommen til arkitekten *Georg Erdmann Rosenberg*. Han bør omtales, for det var ham, der tog initiativet til *Det kgl. Møbelmagazins* oprettelse samme år, og som forestod ledelsen til 1781. Tanken med magasiner var at skaffe de københavnske snedkere sådanne arbejdsvilkår, at de blev i stand til at tage konkurrencen op med udenlandske møbler, som importeredes i stort antal navnlig fra Frankrig og England. Magasinet påtog sig gratis at vejlede dem med tegninger og modeller og gennem oprettelsen af et fond at yde dem lån og forskud. Desuden anskaffedes et lager af udvalgte og veltørrede træsorter, og der indrettedes en butik, hvorfra de kunne sælge deres møbler. Som garanti for, at de stemte med god smag og var håndværksmæssig forsvarligt udført, blev de forsynet med Det kgl. Møbelmagazins røde laksegl i en skuffe eller på bagbeklædningen. Butikken har muligvis været indrettet i Bernstorffs tidligere bolig, der i så fald må have dannet en strålende ramme om den. Visse ting tyder dog på, at møbelmagasinet, der først ophævedes 1815, enten fraflyttede ejendommen ved Rosenbergs død 1788 eller måske snarere i 1791, da Rosenbergs broder major og overvejrmester *Hans Friederich Rosenberg*, som havde arvet gården, solgte den til gæstgiveren *Christen Christensen Bording*. Ved siden af hjørnehuset var grunden ud til Ny Vestergade afspærret med en 52 alen lang brandmur med

Endnu i 1920'erne eksisterede den smukke og velholdte have med sit berømte morbærtræ bag Prinsens Palæ i Frederiksholms Kanal. Her ses bagsiden af palæets hovedfløj med de indfattede midtervinduer til Riddersalen. – Fot. 1900. Nationalmuseet.

Her har fotografen stået med ryggen til den kedelige bagside af Stormgades gamle huse og fotograferet sidefløjen mod Ny Vestergade. Til venstre palæets hovedfløj. I dag udgør haven museets indre gård. Se planen side 213. – Fot. 1900. Nationalmuseet.

(fortsat)

velhavende borgere i den indre by til at dekorere deres stuer, men størstedelen af disse arbejder er desværre forsvundet. I forrige århundredes sidste årtier gjorde den ændrede smag for overfyldte interiører med klunkemøbler, nips og malerier med store gulddrammer slut på interessen for »den pompejanske stue«.

indkørselsport, og inde på grunden lå langs dens østlige skel to sidehuse, begge af mur og bindingsværk og kun en etage høje. Mod syd var grunden hegnet med et plankeværk. I 1821 blev der på denne »af ny opbygge en gård«, nemlig nuværende Ny Vestergade 13, der blev tre etager højt over kælderens grundmuret med en facade på fem fag og med port i bygningens vestlige del. Til denne sluttede sig til venstre i gården et smalt grundmuret sidehus af samme højde og et baghus på fire etager, hvor der i stueetagen var to vognremiser med porte og et dobbelt lokum »med muret kiste« under.

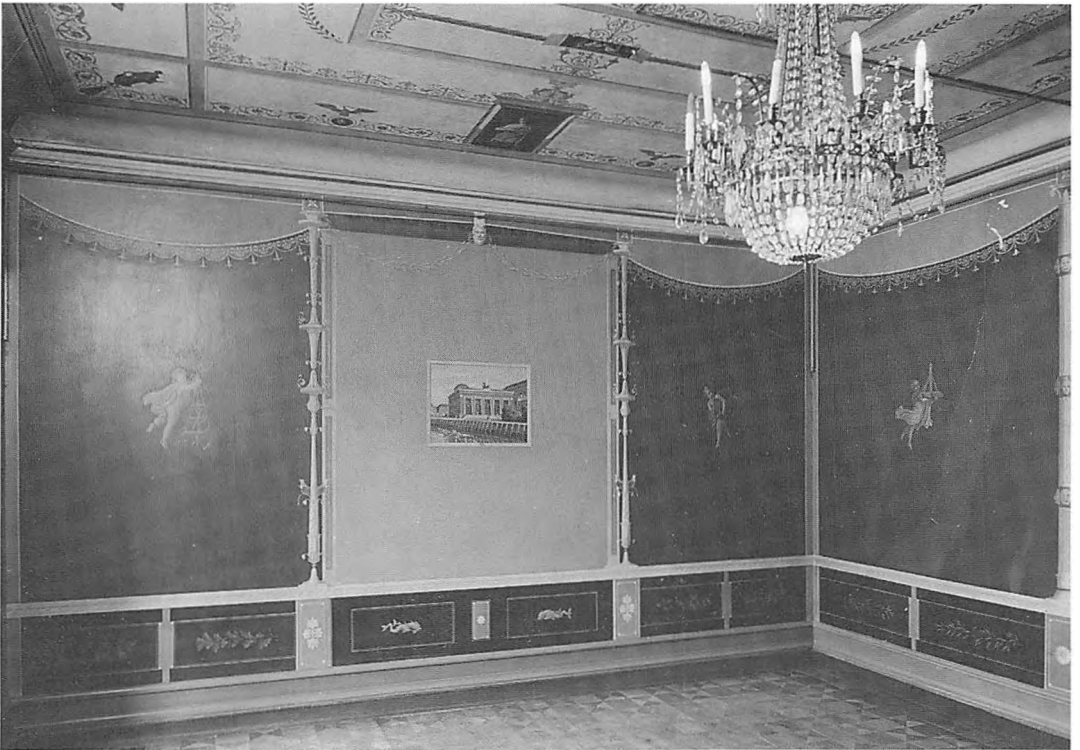
Beskrivelsen af denne ejendom giver et udmærket indtryk af, hvorledes datidens herskabelige gårde var bygget.

Allerede 1797 solgte gæstgiver Bording sin nyopførte gård i nr. 13 til rigsfriherre, professor *C.U.D. v. Eggers*, der bl.a. havde et snævert samarbejde med udenrigsminister *A.P. Bernstorff*, og desuden var svoger til forfatterinden fru *Friederike Brun*, hvis søster han havde ægtet 1790, men som dog allerede afgik ved døden 1797. Efter et par års forløb ægtede han en datter af justitiarius i Hof- og Stadsretten, konferensråd *Ole Bang*, der under processen mod Struensee havde været dronning *Caroline Mathildes* anklager. Sin karriere sluttede *Eggers* 1813 som overpræsident i Kiel. Allerede 1807 havde han imidlertid solgt sin ejendom i Ny Vestergade. Den blev efter nogle års forløb i 1811 erhvervet af den velstående københavnske tømmerhandler, grosserer *L. Jensen Maag*, og i hans families eje forblev den til 1865. En halv snes år før var den blevet overtaget af hans søn, grosserer og tømmerhandler *Christian Ludvig Maag*, der havde ladet ejendommen ombygge og modernisere og ud til gaden forhøje til fire etager. Som noget helt nyt fik ejendommen desuden installeret både »vatercloset« og gas, og det var der ikke mange københavnske ejendomme, der havde i 1857.

Maags lejlighed på første sal var ejendommens fornemste. Som *Freunds* lejlighed i Frederiksholms Kanal var dens udsmykning inspireret af udgravningerne i Herculanium og Pompeji og udført af *Ludvig Hilker* med bistand af *Constantin Hansen* og *P.C. Skovgaard*. Af de tre stuer, der dekoreredes, ses midt på dagligstuens røde vægfeltet små genier med tømmerværktøj, som skal være en hentydning til byherrens metier, og på endevæggens store blå midtfelt et prospekt af *Constantin Hansen* af Thorvaldsens Museum, mens der til loftets udsmykning er anvendt det såkaldte »rammemotiv« med guirlander

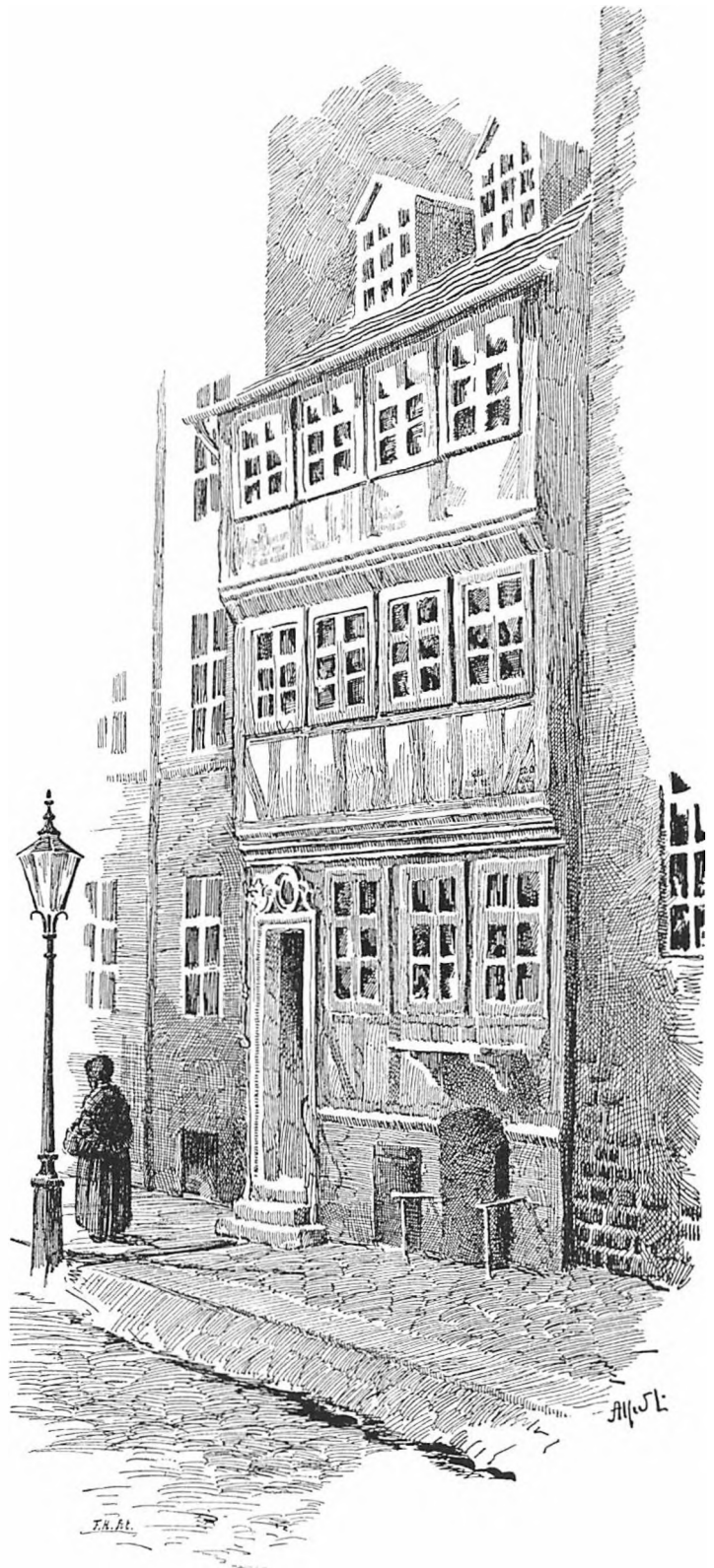
Næste side øverst:

En del af stuerne på 1. sal i »Grevinde Danners Hus« i Ny Vestergade 11 er udstyret med pompejanske dekorationer af bl.a. dekorationsmaleren *Georg Hilker*, som også har dekoreret Københavns Universitets forhal og trappetal. Arbejdet er udført midt i 1800-tallet, og derfor er der placeret et lille prospekt i midterfeltet af det nye Thorvaldsens Museum. To andre stuer er dekoreret af *Constantin Hansen* og *P.C. Skovgaard*. »Ophængningen« og loftet er direkte kopieret fra rum i Pompeji. Grevinde *Louise Danner* boede her fra 1863 til sin død 1874. Fot. 1950. – Bymuseet.

Ny Vestergade 11 – det lille 2-etages, 9-fags hus i midten – er opført 1821 for grosserer J. Lind. Københavns Universitet købte det i 1857. Det fik kort tid efter sit nuværende udseende. Det ejes nu af Nationalmuseet og har tidligere fungeret som direktørbolig. Nr. 13 med sine buede palærunder er et 5-fags hus i 4 etager, bygget 1792 for traktør Chr. Bording. Den øverste etage er påført 1857. Huset er bedst kendt som grevinde Danners domicil i hendes sidste år efter Frederik 7.s død. Tegning af Axel Nygaard fra 1930'erne. – Nygaards Arkiv.

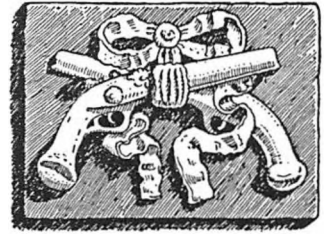

Endnu i 1889 lå dette kønne høje, smalle bindingsværkshus i Ny Vestergade 4. Nævnte år blev det nemlig tegnet som vist af Alfred Larsen. Numrene begyndte jo oppe ved Marmorbroen, men første halvdel af gaden lige numre var optaget af den lange sidefløj til Prinsens Palæ, så nr. 4 må have ligget omtrent midt i gaden lige efter denne fløj. Muligvis bygget op til den og nedrevet, da det nye varmeværk blev opført på stedet i forrige århundrede. – Det kgl. Bibliotek.

og små dekorationer. I »salen« ved siden af er loftet dekoreret med det såkaldte »teltmotiv«, mens man i spise-stuen i hjørnet ud til gården »synes at befinde sig i et lysthus«, hvor fugle titter frem mellem loftets løvværk. Midt på østvæggen er malet et italiensk landskab med to damer, der skyldes P.C. Skovgaard. Det er det solrige Italien, man skal føle sig hensat til, som også hjørnefel-terne med de luftige vinstokke og de blå modne druer skal symbolisere. Med sine dekorationer og kraftige far-ver betegner disse tre værelser et højdepunkt i 1800-tal-lets rumudsmykning.

2. januar 1865 solgte dødsboet efter grosserer Maag ejendommen til enkelensgrevinde Danner, der efter Fre-derik 7.s død 1863 i sit 48. år havde måttet indstille sig på en helt ny tilværelse fjernt fra tronens glans. Men nat-URLigvis havde det forsødet hendes ensomhed, at hun takket være den afdøde konge var blevet meget velhaven-de. I Ny Vestergade fik hun nu sin officielle vinterbolig, der efter tidens sædvane var overfyldt med møbler og nips. Efter hendes død i Genua 1874 blev ejendommen solgt til prokurator *Menca Koppel*, og i grevinde Danners lejlighed havde i en lang årrække et af byens mest kendte advokatfirmaer kontor. Siden 1974 tilhører ejendommen *Dansk Arbejdsgiverforening*, der under ledelse af arkitekt *Preben Hansen* i årene 1976-78 lod den restaurere, og i ste-

Husskilt fra Ny Vestergade 9. Pistolerne er symbol for den kgl. rustmester Chr. Kyhl, som eje-de gården fra 1792-1827. Han havde købt den af den velkendte kobberstikker Hans Qvist (1733-1810).

Ildebrand i 1924 i Ny Vesterga-de 13 (Grevinde Danners Hus). På dette tidspunkt var den ned-re ende af gadens modsatte side udbygget med Kreditkassen og boligkompleks mod Vester Voldgade. Det forsvandt alt-sammen, da Nationalmuseet i 1931-38 beslaglagde hele denne side af gaden. Maleri af Paul Fischer. – Privateje.

Sådan tager Det barchmannske eller wedellske Palæ sig ud i vore dage. Arkitekt Philip de Lange. Barchmann havde aldrig selv beboet det, men lejet det ud til fremmede gesandter. Senere kom palæet på andre hænder. I 1811 købtes det af faktor fra Ostindien Jacob Brønnum Scavenius, i 1838 af familien Treschow, og i 1885 købtes det af lensgreve Mogens Kragh-Juul-Vind-Frijs, i hvis efterslægt det siden har været. Dog er fløjen mod kanalen siden 1926 udskilt til Borups Højskole. – Fot. 1948. Hassing.

det for de ældre bag- og sidehuse opførtes i gården en moderne kontorbygning. Grevinde Danners smukt istandsatte lejlighed benyttes nu som mødelokaler og til repræsentation.

Selv om de færreste ejendomme har en lige så afvekslende historie som Ny Vestergade 13, er det dog ikke den eneste interessante i denne gade. Nabohuset nr. 11, der tilhører Nationalmuseet, var således oprindeligt opført i 1821 som stald og pakhus, men ombyggedes fuldstændigt, da det 1857 erhvervedes af Københavns universitet, der gav det dets nuværende skikkelse.

Af en hel anden karakter er nr. 9, der skal være opført før 1770 som et 16 fag langt bindingsværkshus i to etager med to gavlkviste, men 1771-73 ombyggedes facaden til 12 fag i grundmur, hvorved ejendommen fik sit nuværende udseende. Kobberstikkeren *Hans Quist* solgte den i 1797 til kgl. rustmester Christian Kyhl, der over porten anbragte det endnu bevarede relief med to korslagte pistoler.

Alfred Larsens tegning af Ny Vestergade 4 gengiver et sikkert jævnaldrende bindingsværkshus, der var tre eta-

ger højt, fire fag i bredden med stokværksfremspring. Da det lå på den modsatte side gaden, blev det imidlertid som følge af den længe påtænkte udvidelse af Nationalmuseet allerede nedrevet i begyndelsen af 1890'erne.

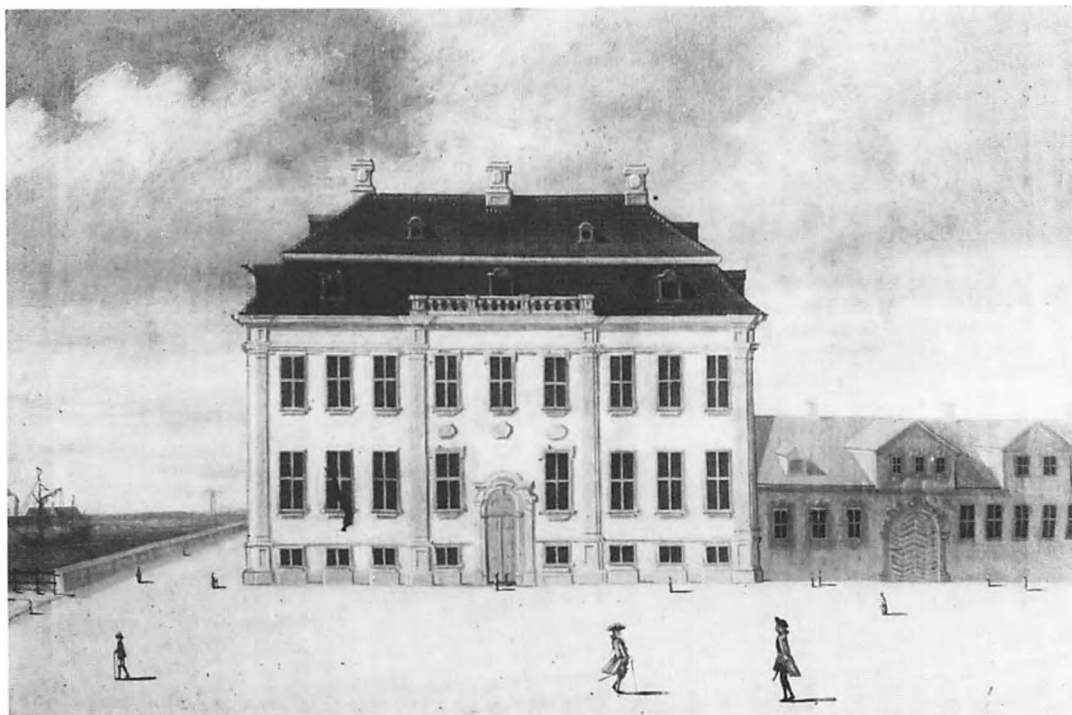
Ny Kongensgade.

Ny Kongensgade

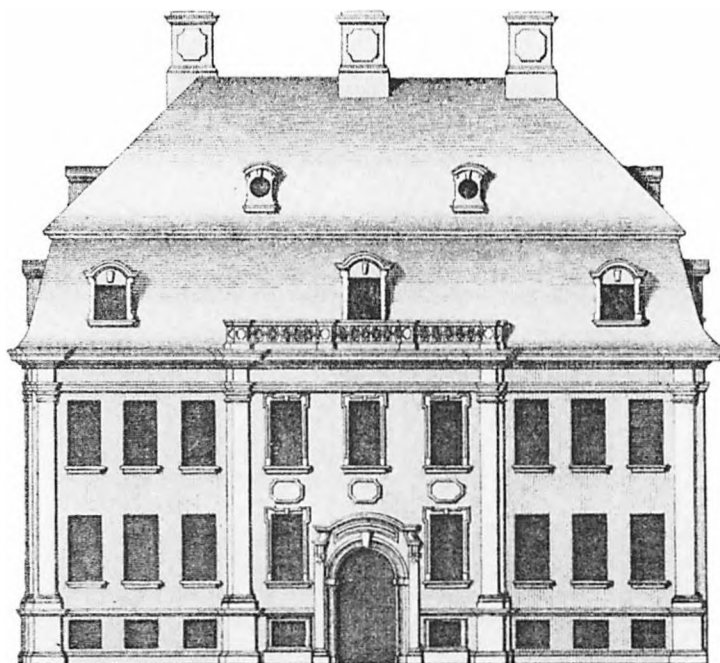
Som Ny Vestergade byder også Ny Kongensgade stadig på en række interessante ejendomme. Det wedellske Palæ på hjørnet af Frederiksholms Kanal er tidligere omtalt, men på samme side som dette ligger andre ældre huse og gårde. Det enkle 3-fags hus nr. 3, der slutter sig til palæet, er som allerede nævnt som dette bygget af etatsråd Jacob Barchmann, men nok så stor interesse knytter sig dog til bindingsværkshuset i nr. 5, der er 7 fag bredt, to etager højt over kælderen og udstyret med mansardtag og gavlkvist over de tre midterste fag. Til dette forhus slutter sig i gården et ligeledes af bindingsværk opført sidehus.

Greve Julius Wedell fra Wedellsborg, gift med Inger Krag-Juel-Vind-Frijs fra Frijsborg, var stor antikvitetskender og evnede at opretholde vinter-palæet på Frederiksholm i en form, man ikke længere kan vente at opleve i København. Her er spisesalen med Pilo portræt, rokokomøbler og Salys buste af Adam Gottlob Moltke. Fot. 1965 – Nationalmuseet.

Ved synet af dette Rach & Eegberg-maleri fra 1749 vil selv velorienterede københavnere muligvis føle sig usikre. Hvad er det og hvor er det? Det er såmænd Det wedellske Palæ på hjørnet af Frederiksholms Kanal og Ny Kongensgade, malet kort efter opførelsen som nabo til Ny Kongensgades lavere og mere borgerlige bebyggelse. Det er Frederiksholms Kanal til venstre. – Nationalmuseet.

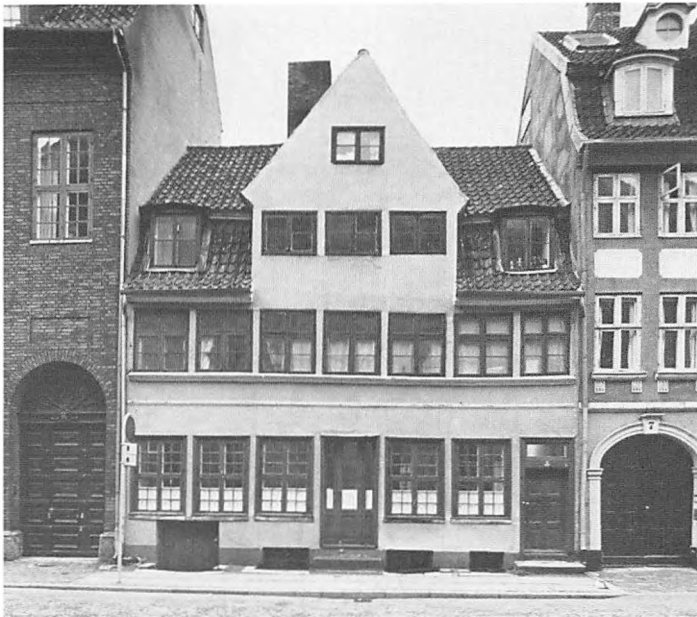
Det wedellske Palæ undgik naturligvis heller ikke Thurahs opmærksomhed, da han udarbejdede sin Vitruvius få år før Rach & Eegbergs maleri. Og Thurah er jo altid mere nøjagtig end malerparret. I Vitruvius fremtræder palæet som et typisk barok-palæ med sine to rummelige etager inden for den mægtige tagkonstruktion. – Det kgl. Bibliotek.

Sandsynligvis er det en gammel brændevinsbrændergård, der i 1728 omfattede de tre ejendomme nr. 3, 5 og 7, som i de følgende år er blevet opdelt. Af disse var nr. 5, som oprindeligt kun var en etage højt med kvist over tre fag, utvivlsomt det ældste. Nr. 7 er bygget 1769 af stenhugger *Johan Friderich Lohmann* og består af et treetages højt forhus med mansardtag, 5 fag bredt, til gaden grundmuret og til gården af bindingsværk, hvortil slutter sig et side- og baghus. I øvrigt er det eneste kendte arbejde af Lohmann et relief, han udførte 1766 til den reformerte præstebolig i Åbenrå – nu Musikhistorisk Museum – af »Pelikanen, der nærer sine unger med sit blod« efter tegning af kunstkammerforvalter Lorenz Spengler. I modsætning til disse tre ældre ejendomme er nr. 9 en smuk og fornem ny-klassisk ejendom i Harsdorffs manér. Den er opført (eller ombygget) 1804, men før den tid lå her et hus, der i 1757 ligesom ejendommen på hjørnet af Vester Voldgade tilhørte hofstenhugger og hofbygningsinspektør *Jacob Fortling*, og det er derfor vel ikke helt udelukket, at det også kan være ham, der har opført det oprindelige hus, som i 1804 er blevet renoveret af dets daværende ejer, fuldmægtig, kancelliråd *Christian Nicolai Lautrup* (1764-1817), der var en særdeles velhavende mand, som imidlertid ved en række mislykkede spekulationer omkring 1815 mistede sin formue. Hans søn var

Gamle københavnske gårde og palæer har den skæbne, at de ikke sjældent skifter betegnelse og navngives efter ejere, der i en længere periode har sat deres præg på bygningen. Eksempelvis Det gyldenløvenske Palæ i Dronningens Tværgade, der blev Det danneskioldske, før senere at kaldes Moltkes Palæ og i vore dage hedder Håndværkerforeningen. Nævnes kan også storkansler Ahlefeldts Palæ på Kongens Nytorv, der i 1700-tallet hed Grams Palæ og i dag er Hotel d'Angleterre.

Ligeledes i Frederiksholms Kanal, hvor Den barchmannske Gård på hjørnet af Ny Kongensgade i 1885 blev til Frijs' Gård, da lensgreve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs til Frijsenborg købte den. Ved hans død i 1923 arvedes gården af hans datter, lensgrevinde Inger, gift med lensgreve Julius Wedell til Wedellsborg. Julius Wedell døde i 1963, men lensgreviden beholdt gården til sin død i 1978, og i den lange periode ændredes gårdens navn til Det wedellske Palæ. Nu ejes palæet af lensgrevinde Irene Wedell, enke efter Julius, og Inger Wedells eneste søn, lensgreve Tido Wedell. Palæet er et af de sidste, stadig fungerende adelige »vinterpalæer« i København. Portrættet ovenfor forestiller lensgreve *Julius Wedell* (1881-1963), som brugte mange kræfter og penge på at vedligeholde den fornemme gamle bygning.

Ny Kongensgade 5 står stadig som et af kvarterets ældste borgerhuse. Oprindeligt var det en etage lavere. Fot. 1987. John Jedbo.

Ved siden af Wedells Palæ i Ny Kongensgade 3 ligger et lille 7-fags borgerhus i nr. 5, som nu er gadens ældste hus. Det er opført før 1732 og forhøjet med en etage allerede i 1740'erne. Til højre ses nr. 7, som er opført 1769 for stenhugger Johan Friderich Lohmann. Fot. ca. 1970. – Det kgl. Bibliotek.

Ny Kongensgade byder også på Harsdorff-inspireret nyklassicisme. Efter de tidligere viste nr. 3-7, ses her til højre nr. 9, opført 1804 af fuldmægtig Chr. Nic. Lautrup og faktisk siden næsten urørt. – Fot. 1948. Hassing.

den senere så bekendte biskop over Lolland-Falsters stift *J.H. Lautrup* (1798-1856).

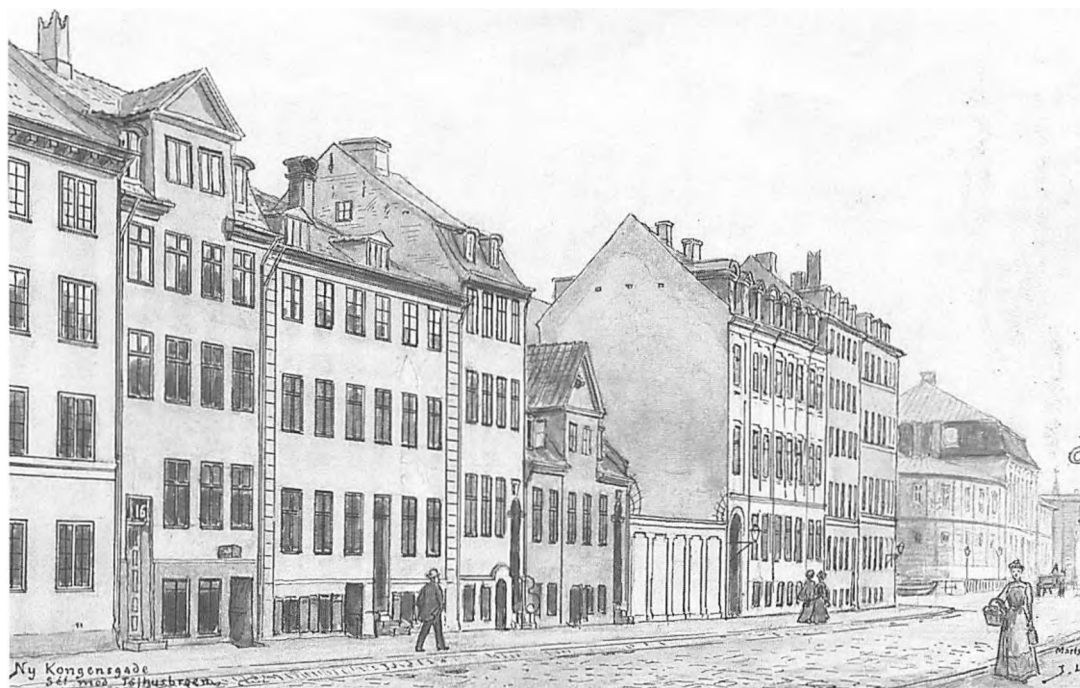
Det er ganske ejendommeligt, at man blandt den ældre ejendoms beboere i 1772 møder arkitekten *C.F. Harsdorff*. Ved fantasiens hjælp kan man måske forestille sig, at han som svigersøn til Jacob Fortling har overtaget den lejlighed, som enken, der netop var død i 1772, havde beboet. Det er sikkert Harsdorff, der har givet sig i lag med ejendommens modernisering i nyklassisk stil, men arbejdet er af en eller anden årsag blevet stillet i bero, og ombygningen først realiseret af kancelliråd Lautrup 1804.

Blandt nr. 9.s øvrige beboere har været historikeren og deputeret i General Toldkammeret *Ove Malling* fra 1794-98, som tidligere i tre år havde boet i Ny Kongensgade nr. 3. I vore dage er han bedst kendt som forfatter til »Store og gode handlinger af danske, norske og holstener«, et værk, der udkom første gang 1777.

De følgende to huse, Ny Kongensgade 11 og 13 hører også til gadens ældste, idet nr. 11 er bygget 1737 og nr. 13 i 1774, men nok så interessant er imidlertid Ny Kongensgade 6, der tilhører *Det mosaiske Troessamfund*. Det er et smukt rokokohus med en prægtig firløbet trappe, opført 1754 af kommitteret i kommercekollegiet, etatsråd *Johan Friderich Friis* (død 1767). Han ejede også nabohu-

Hvordan de tidligste borgerhuse på Frederiksholm har set ud – opført før 1700 – kan man muligvis danne sig et billede af, ved at se på denne tegning af et sådant hus fra 1670-80, afbildet i Carl Bruuns »København«. Carl Bruun oplyser, at det har ligget i Ny Kongensgade 8 og skulle således have været placeret ved siden af det høje hus i gadens nr. 6, hvor muren mellem dette og nr. 10 er blevet opført efter dets nedrivning omkring 1880, da Carl Bruun skrev sit store værk. – Det kgl. Bibliotek.

Ny Kongensgade nr. 16-4, tegnet af J.L. Ridter i 1901. Den flittige tegner rykkede altid ud, når man kunne vente ændringer i gadebilledet. Det er det lille hus i nr. 8 i midten af gaden med en mur om sin have, der er blevet købt af »Mosaik Troessamfund«, tillige med nr. 10 og 12. Her skal opføres en jødisk stiftelse. Nr. 14 og 16 længst til venstre får lov at stå til 1930'erne. – Bymuseet.

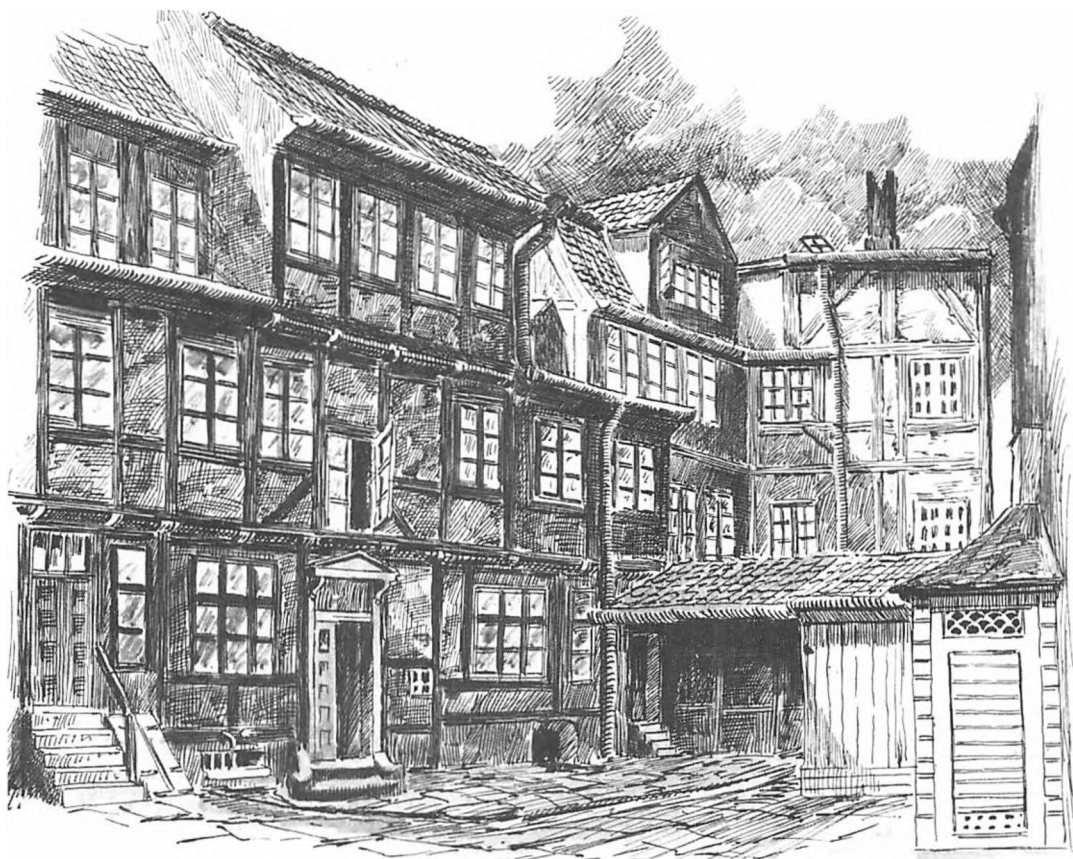
set, den tidligere hjørnejendom, Frederiksholms Kanal 20, som i øvrigt begge i 1728 tilhørte gehejmeråd *Frederik Raben*, som i 1733 som overhofmester hos dronning Sophie Magdalene erhvervede Stormgade 17-19, hvis monumentale portparti er bevaret i Nationalmuseets kolonnade (se side 298).

I den her gengivne bindingsværksejendom, Ny Kongensgade 8, der 1902-03 måtte vige for arkitekten *Fr. L. Levys* nu nedlagte mosaiske stiftelse, boede den kendte kogebogsforfatterinde madame *A.M. Mangor* fra 1813-19, efter at hun som 31-årig var blevet enke, idet hendes mand, cand. jur. fuldmægtig i Hof- og Stadsretten, senere grosserer *Valentin Nicolai Mangor*, i 1812 var afgået ved døden og havde efterladt hende i små kår. Det lykkedes hende dog ved klogskab og dygtighed at opretholde hjemmet for sig og sine tre døtre, og stærkt interesseret som hun var i husførelse, samlede hun madopskrifter, som hun selv havde benyttet, og ved venners hjælp udgav hun 1837 anonymt »Kogebog for små Husholdninger«, der i 1840 efterfulgtes af en syltebog, i 1847 af en »Kogebog for Småpiger« og i 1864 af »Kogebog for Soldater i Felten«. Mindre kendt er hendes skønlitterære arbejder, som »En Bedstemoders Fortællinger for sine Børnebørn«, der udkom 1843.

Endnu omkring 1840 betragtedes København som en lille afsidesliggende hoved- og residensstad af 9. eller 10. rang, skriver *J. Plenge* 1873 i sin fornøjelige bog om »Livet i Kjøbenhavn for en menneskealder siden«. Men med Frederik 6.s død den 3. december 1839 »skrinlagdes den gode gamle tid, og en ny æra begyndte for Danmark med de første dage af 1840«. Det blev en tid, der på alle områder kendetegnedes ved udvikling og fremskridt. Flere af de mænd, der fik indflydelse på fremtiden, havde således deres hjem i bl.a. Ny Kongensgade, der dengang var præget af solid borgerlig velstand. Dengang var boligens midtpunkt endnu i de fleste hjem den såkaldte »sal«, der dog kun blev benyttet ved festlige lejligheder, idet møblerne til daglig stod overtrukket med et hvidt lagen for at skåne dem. En speciel dagligstue og spise-stue fandtes der ikke i de fleste ældre hjem, hvor man spiste i den stue, man sædvanligvis opholdt sig i. »Der var endog ret velstående familier, der levede deres hele liv i den ene stue – siger Plenge – fader, moder og de halvvoxne sønner sov der sødelig om natten, nøde deres morgenkaffe i den natlige atmosfære, spiste deres middagsmad der

Førrige side nederst:

Samme gadestrækning som på førrige billede. Kun de tre yderste huse – nr. 2, 4 og 6 – er tilbage. De tre midterste og den åbne gård på førrige billede er i 1902-03 blevet til den tidligere »Det mosaiske Troessamfundets Stiftelse«, opført af samfundets faste arkitekt, Fr.L. Levy. Det nærmeste hus er opført omkring 1936 som gadens eneste moderne boligejendom med små lejligheder. – Fot. 1985 Hans Jørgen Ørslev.

Endnu i 1887 kunne en unavngiven kunstner tegne dette gårdinteriør fra Ny Kongensgades lige numres side. Således så der ud bag den tidligere jødiske stiftelse (se side 336). Der var ingen port til gaden, men en gang førte igennem huset ud til gården. – Det kgl. Bibliotek.

med den bedste appetit og forrettede al daglig gjerning i den selvsamme stue«.

Sådan er det også foregået i nogle af lejlighederne i Ny Kongensgade og vel især i de lidt ældre huse som f.eks. nr. 3, hvor den i vore dage ellers ret ukendte nationaløkonom, justitsråd *Christian Marfelt* boede fra 1774-79. Han er især kendt som medstifter 1769 af *Det kgl. danske Landhusholdningsselskab*. 1773 udnævntes han til chef for Kommercekollegiets danske sekretariat, men gjorde sig i øvrigt mest bemærket som forfatter til en række nationaløkonomiske skrifter og optrådte desuden under pseudonymet »Philocosmus« som politisk forfatter.

I samme ejendom havde justitsråd *Ove Malling* sit hjem i nogle år, før han 1794 flyttede ind i det mere herskabelige og tidssvarende indrettede hus i nr. 9, hvorunder han allerede er omtalt.

Nævnes kan også, at under titlen »student« boede forfatteren *Carl Brosbøll* (1816-1900), bedre kendt under sit forfatternavn *Carit Etlar*, fra 1848-49 i nr. 7. Ti år tidligere havde han med »Smuglerens Søn« haft sit virkelige gennembrud som folkelig forfatter og for første gang an-

vendt sit pseudonym. Inden han 1844 blev student havde han imidlertid været elev på Kunstakademiet og for at ernære sig fået udgivet nogle fortællinger og optaget et par ting i Berlingske Tidende. Siden blev han bibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, hvor han virkede fra 1858-85, men hans hovedinteresse var dog hans forfatterskab. Hans mest kendte værk er uden tvivl »Gøngehøvdningen«, som udkom 1853, og dens fortsættelse »Dronningens Vagtmester« fra 1855.

»Både i fortid og nutid har man hyppigt truffet og fremdraget yderst smigrende udtalelser om Kjøbenhavns udseende af fremmede, som har gjæstet vor hovedstad«, har *Erik Schiødt* udtalt 1894 i sin bog »Gamle kjøbenhavnske huse og gårde« med *Alfred Larsens* storartede illustrationer. »De er kommet hertil – fortsætter han – med friske øjne og et uhildet sind, med glad modtagelighed fra de forskellige indtryk og med en erfaring fra andre byer, som har fremkaldt sammenligningen«.

»Kjøbenhavn er en smuk og karakteristisk by – siger han også – ikke pragtfuld, men yderst stemningsfuld, rig på afveksling og maleriske vuer, når man blot vil betragte den uden fordom og vrangvilie«.

Og det er netop det, der med billeder og tekst er forsøgt dokumenteret på ny i dette bind om såvel *Gammelholm* som *Frederiksholm* i fortid og nutid!

Til slut et gård-interiør af samme kunstner fra Ny Kongensgade, 1887. De gamle 1700-tals huse var sammenbyggede og tilbyggede, og gårdspladsen næsten ufattelig hårdt udnyttet med halvtag og lokum. Men her var dog en port til gaden. – Det kgl. Bibliotek.

Peter Bredsdorff (1913-81).
Førende dansk byplanarkitekt. Modtog 1939 Kunstakademiets store guldmedalje, og blev 1955 Arkitektskolens første professor i byplanlægning. Bredsdorff var hovedansvarlig for den i 1955 fremkomne skitse til en generalplan for København, som dels skulle sikre en bevarelse af Københavns indre by, dels angive retningslinier for byens udvikelsesmuligheder – den såkaldte »Fingerplan«. Generalplansskitsen fik afgørende betydning for Københavns videre udvikling. 1941 fik han sammen med Poul Kjærgaard 1. præmie i en konkurrence om udnyttelsen af den gamle bryghusgrund på Frederiksholm. Projekter blev aldrig realiseret. Bredsdorff er nærmere omtalt i bind 20.

Næste side nederst:
Aldrig: Peter Bredsdorffs & Poul Kjærgaards vigtigste bygning i projektet var naturligvis det store, ret smalle højhus på 12 etager ud mod havnen. Det ville være kommet til at se således ud.

Gamle Kongens Bryghus Konkurrencen 1941

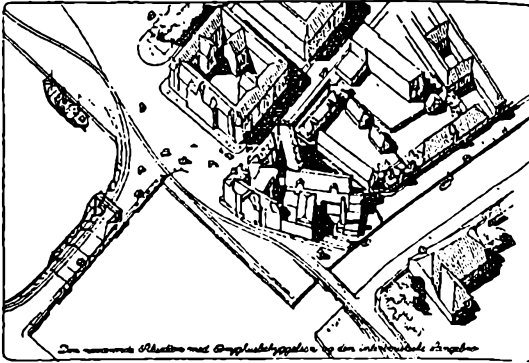
Gamle Kongens Bryghus var forlængst ophørt at fungere som bryggeri, da ejendomsselskabet, der ejede hele arealet mellem Christians Brygge, Vester Voldgade, Bryghusgade og Frederiksholms Kanal, i 1941 udskrev en arkitekt-konkurrence om den fremtidige anvendelse af denne prægtigt placerede grund. Konkurrencen blev udskrevet i besættelsesårene, hvor danske arkitekter havde for lidt at lave, og der indkom ikke færre end 74 projekter, af hvilke de tre højst præmierede og endnu et par stykker vises på de følgende sider – alle tegninger efter »Arkitekten« 1941.

Ifølge konkurrenceprogrammet forventede ejendomsselskabet, at forslagene blev baseret på et rimeligt økonomisk grundlag. Man understregede dog samtidig, at en nybebyggelse af bryghus-grunden skulle ske på en måde, der var grundens beliggenhed værdig. Endelig så man gerne, »... at forslagene indeholder planer, der kan have mere almen interesse for byen, eller ideer, hvis realisati-on kan være til nytte for større kredse af befolkningen«.

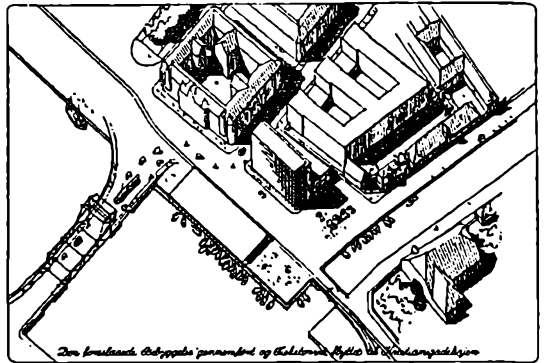
Denne henstilling om en anvendelse, der kunne have offentlighedens interesse, gav sig – som det vil ses – udtryk i højst forskelligartede forslag, fra vinderprojektets fisketorv over Nordens Hus og svømmehal til et nyt Rigsarkiv.

Vinderprojektet var udført af arkitekterne *Peter Bredsdorff & Poul Kjærgaard*. Hovedideen i deres projekt var at flytte fisketorvet fra den daværende beliggenhed ved Gammel Strand til kaj-arealet foran bryghus-grunden. Det brede areal fandtes velegnet til den egentlige torveplads. På bryghus-grunden tænkte opført et højhus, indrettet fortrinsvis til kontorer for forretningsdrivende og institutioner inden for fiskeri og fiskehandel. I stueetagen skulle indrettes forretninger og restaurationslokaler, direkte knyttet til torvet. Den øverste etage forudsattes anvendt til en større restaurant med tilhørende kongres- og mødelokaler for fiskeriets organisationer. Det anføres i beskrivelsen til vinderprojektet, at højhuset er trukket tilbage fra Frederiksholms Kanal for at opnå en heldig afslutning på det gamle kanal-parti. I øvrigt vil man bemærke af perspektivskitserne, at vinderarkitekterne tænkte sig *Thorvald Jørgensens* postgirobygning fra 1929 udvidet til et større bygningskompleks.

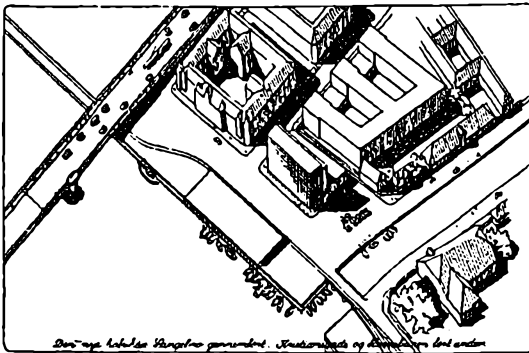
Bryghus-konkurrencen i 1941 indvarsler højhusenes

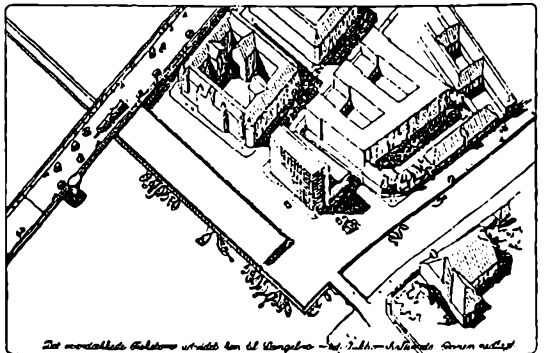
1. Først situationen i 1941 før konkurrencen. Man ser den besynderlige klynge af huse omkring bryghuset og den øverste ende af Vester Voldgade. Bagved ses den fredede Materialgård langs kanalen og bebyggelsen langs Vester Voldgade, der foreløbig kun er vansiret af Thorvald Jørgensens smalle Postgirobygning ved siden af Hestgårdens gamle domicil.

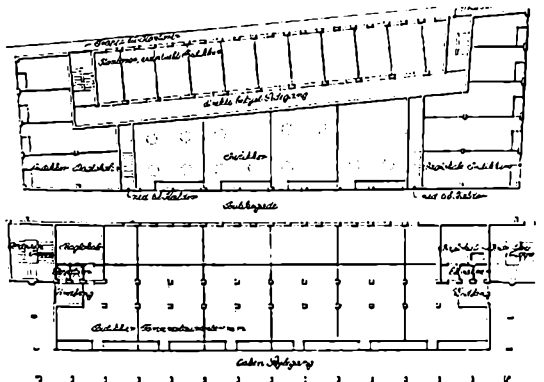
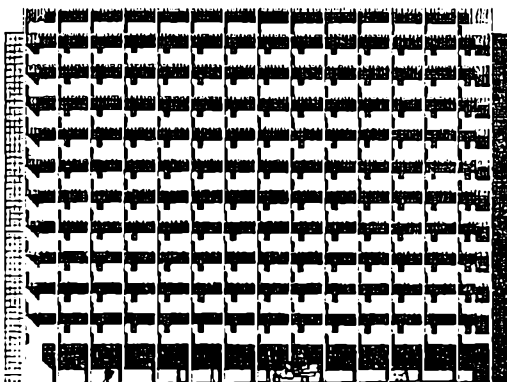
2. Bredsdorff & Kjærgaard foreslog deres store nye hovedbygning rykket tilbage på linie med »Ny-Christiansborg«. Endvidere trak de deres bygning væk af Materialgårdens smukke hjørne mod Bryghusgade, således at der opstod en åben plads, vis à vis Christian 4.s Bryghus. Deres overdækkede torvebygning anbragte de ved havnekajen.

3. De to arkitekter forudsatte i 1941 naturligvis den længe ventede, nye Langebro, der skulle afløse den interimistiske bro. Når den kom, kunne Fisketorvet udvides hen til den nye bro. Mod Vester Voldgade antydede de en løsning, som andre siden har arbejdet med: en stor E-formet kontorbygning, hvori Postgirobygningen indgik.

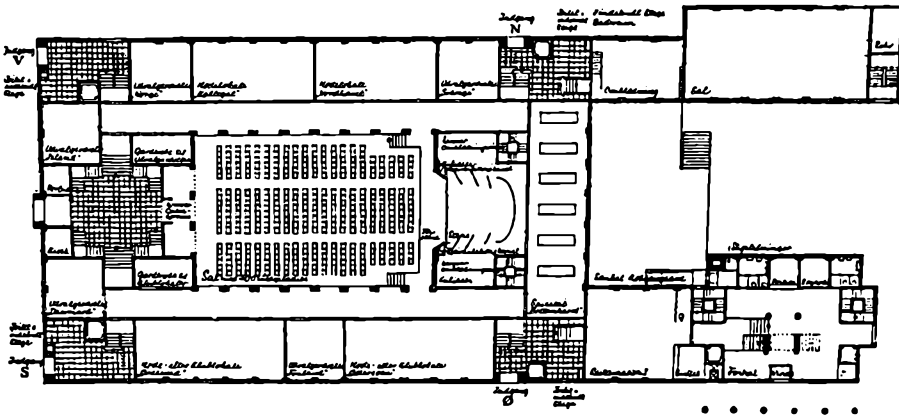
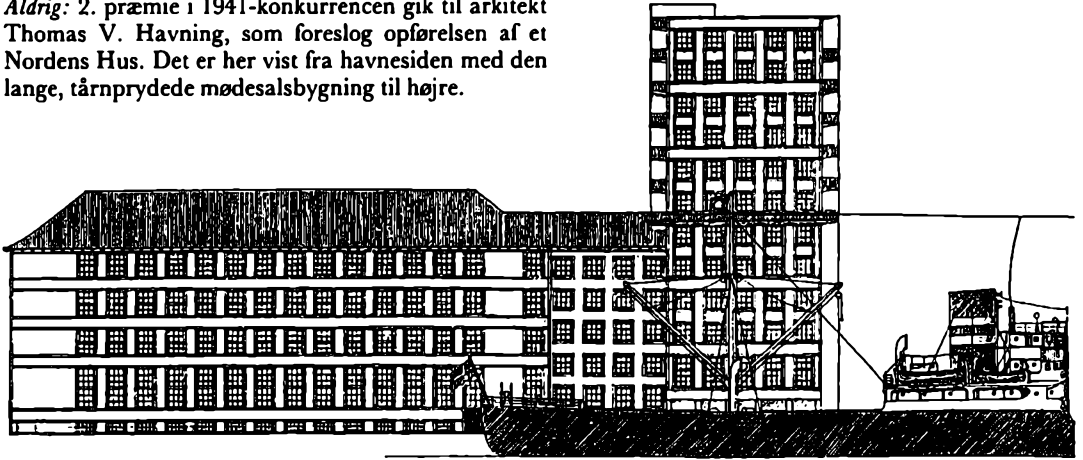

4. Her ses Bredsdorff & Kjærgaards projekt fuldt udviklet, sådan som det ville komme til at se ud, når Anker Engelunds store (nuværende) Langebro engang var åbnet direkte til H. C. Andersens Boulevard. Bemærk, at den lave bebyggelse mod Bryghusgade tager smukt hensyn til den gamle kommandantbolig.

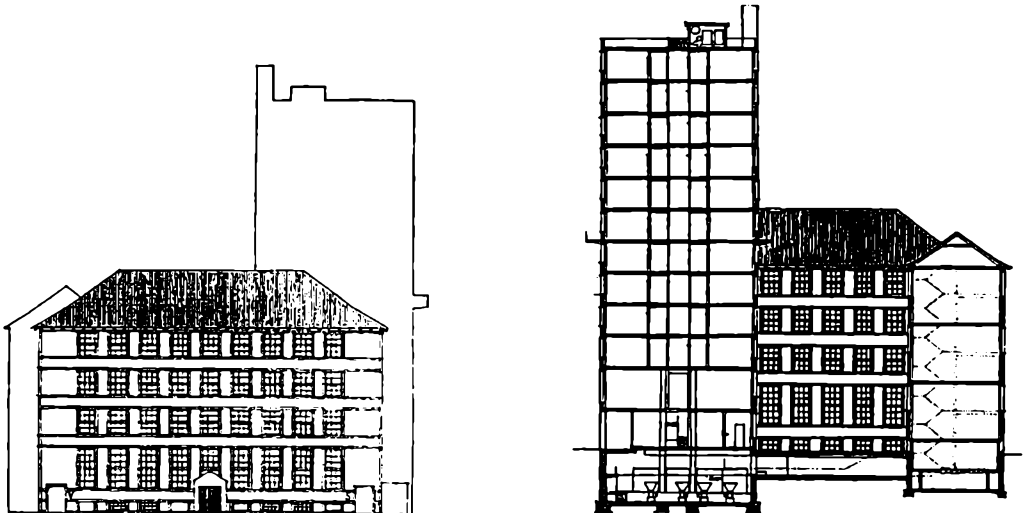

FREDERIKSHOLM

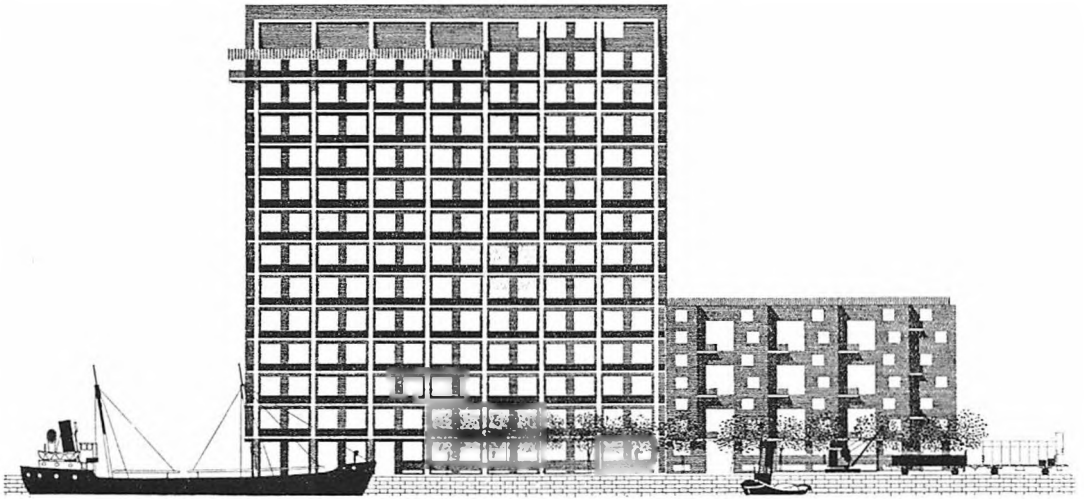
Aldrig: 2. præmie i 1941-konkurrencen gik til arkitekt Thomas V. Havning, som foreslog opførelsen af et Nordens Hus. Det er her vist fra havnesiden med den lange, tårnprydede mødesalsbygning til højre.

Aldrig: Grundplanen til Havnings Nordens Hus med den store mødesal til venstre.

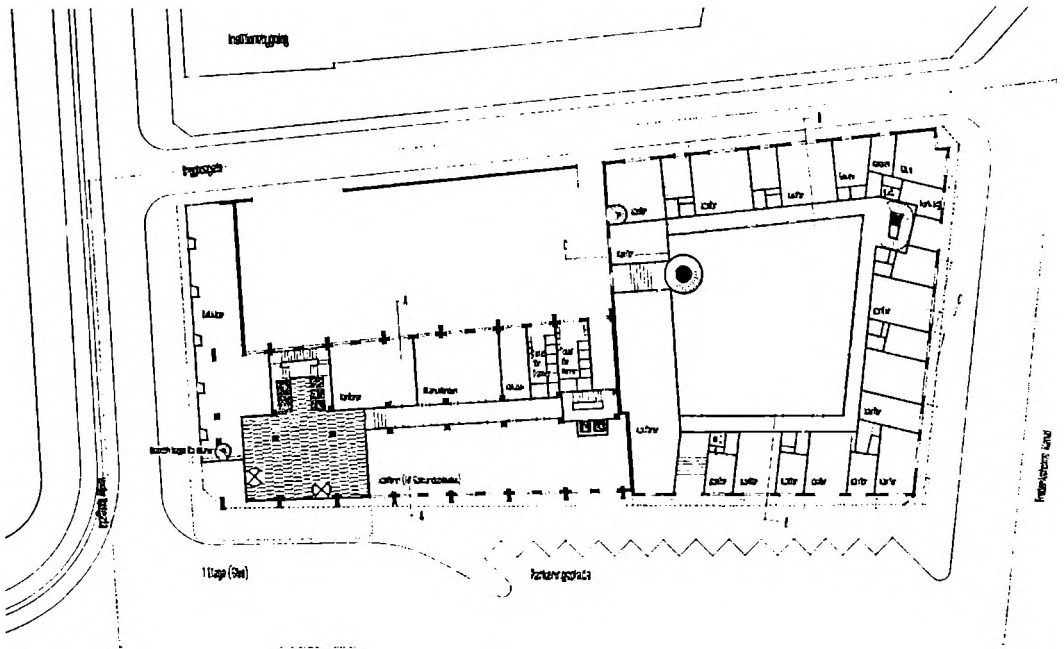

Aldrig. Projektet vist til venstre set fra Vester Voldgade med det store tårn i baggrunden. Til højre set fra den modsatte ende med den lille åbne gård mod kanalen.

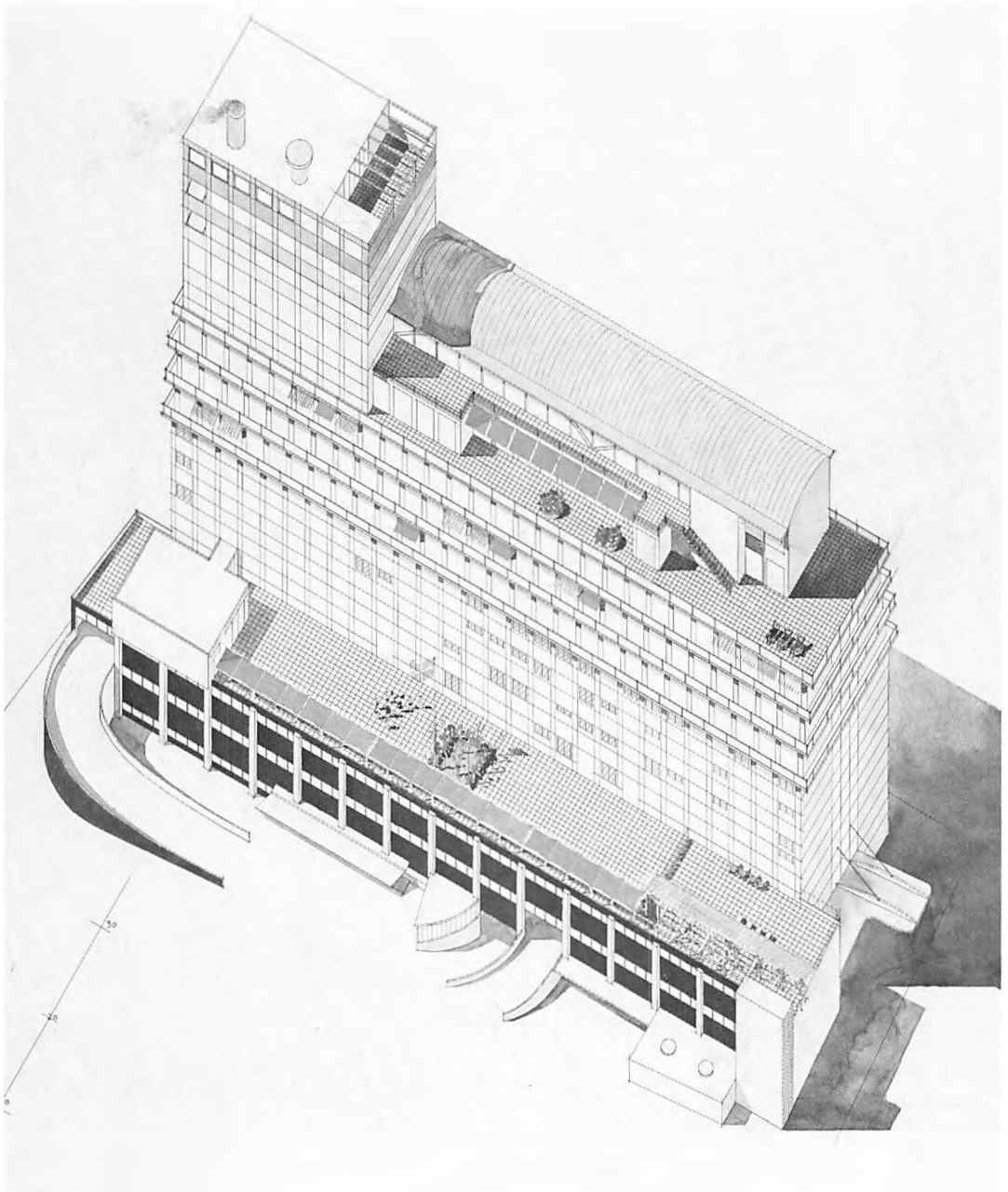
Facade mod Havnen

Aldrig: Endnu et deltagerpar i konkurrencen 1941 var Hans Chr. Hansen & Viggo S. Jørgensen, som foreslog en 12-etages hotelbygning kombineret med et 4-etages beboelseshus, vendt mod havnen.

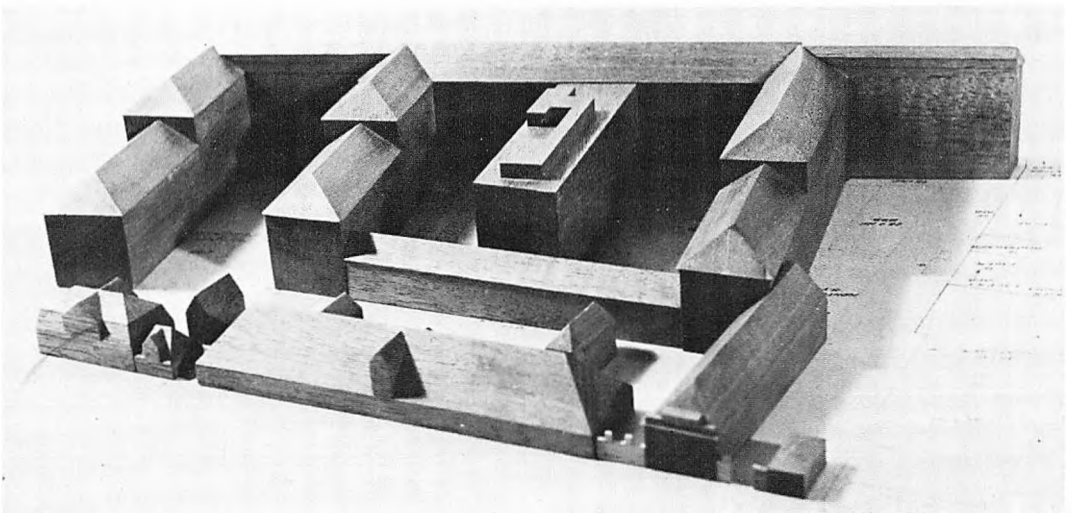
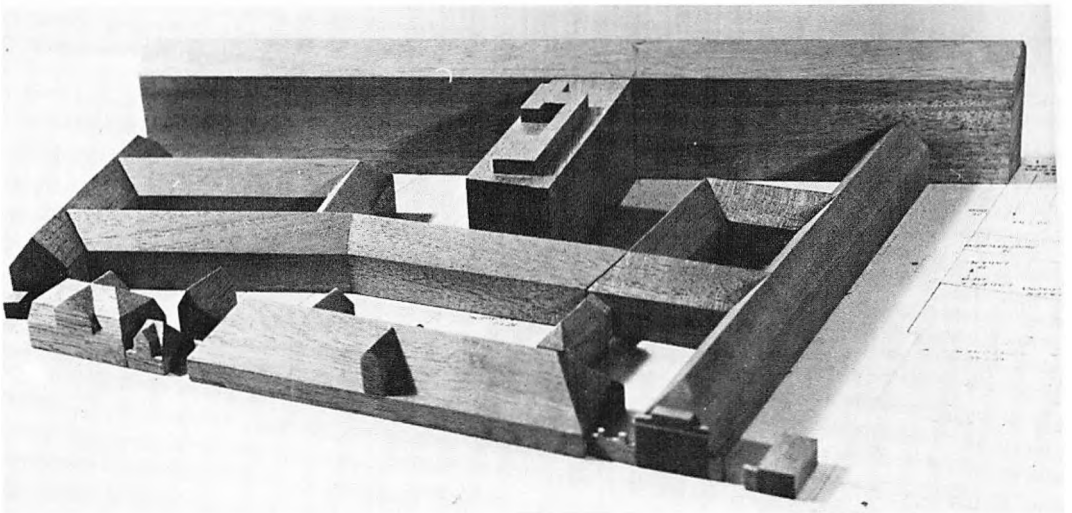
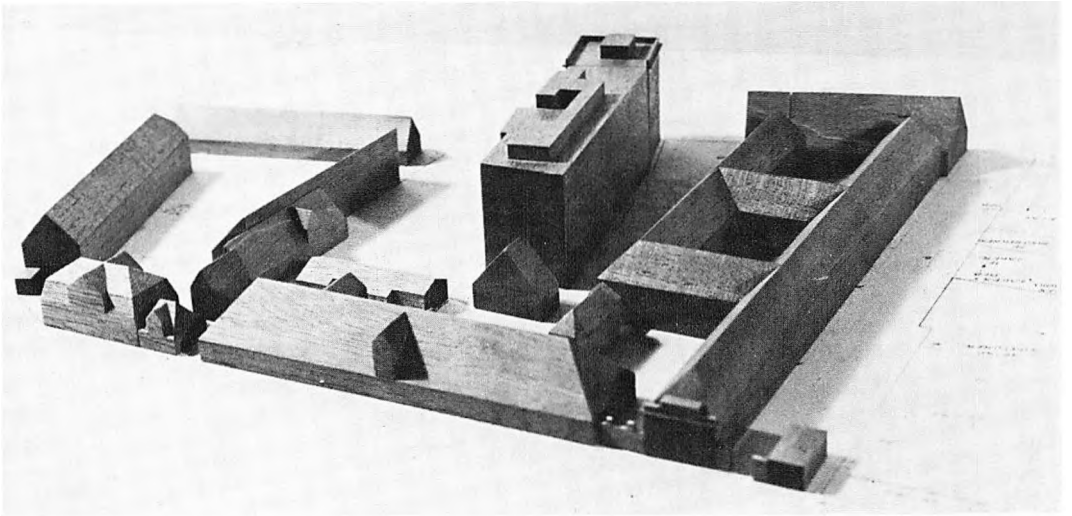
og fandt, at arealets bebyggelsesmuligheder var blevet belyst på værdifuld måde, bl.a. med hensyntagen til stedets særlige beliggenhed og den omgivende bebyggelses karakter. Dommerkomiteen fandt dog, »at intet enkelt projekt på alle punkter – idémæssigt, økonomisk og arkitektonisk – fuldt ud løser den stillede på forhånd meget vanskelige opgave«.

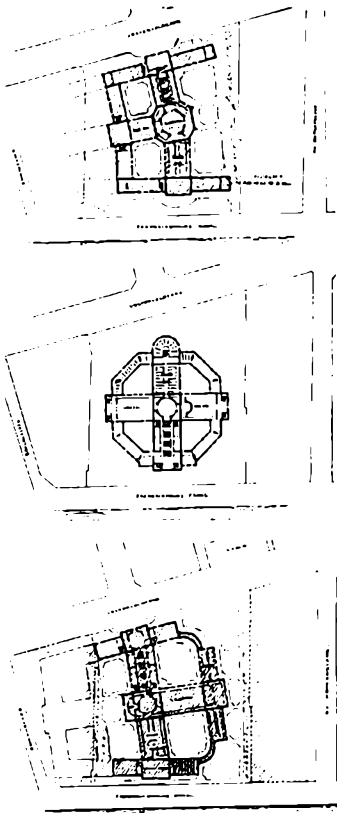
Aldrig: Hotelbygningen var høj, men til gengæld smal. Beboelsesejendommen var – som grundplanen viser – 4-fløjet omkring en åben gård. Denne lave bygning var naturligvis udformet, så at den viste hensyn til bebyggelsen langs Frederiksholms Kanal.

Aldrig: Professor Edvard Thomsen fra Kunstakademiet, som få år forinden havde opført Lagkagehuset på Christianshavn, mødte med dette forslag til en moderne kontorbygning som en direkte afløser af det gamle Kongens Bryghus. – Tegning i Kunstakademiets Bibliotek.

Aldrig: Efter konkurrencen i 1941 vedblev spørgsmålet om »baglandet« bag den fredede bebyggelse langs kanalen ud mod Vester Voldgade at beskæftige byplanlæggerne. Opgaven var prekær, fordi Postgirobygningens bombastiske hus (øverst i midten) gjorde opgaven bundet. Her er Thomas Havnings bud fra 1953 på en løsning i tre tempi.

Tidligere planer: Allerede i 1893 var Frederiksholms fornyelse i søgelyset. Man vil bygge Det nye Kgl. Bibliotek her til afløsning af det nuværende Rigsarkiv. Professor Hans J. Holm (se bind 1), der blev bibliotekets arkitekt gennem hele den lange byggesag, arbejdede bl. a. med en placering, som forudsatte Materialgårdene og Hestgarderkasernen nedrevet, dvs. karreen mellem Bryghusgade og Ny Kongensgade. Bryghuset skulle derimod blive liggende. Denne placering af biblioteket tiltalte den ministerielt nedsatte byggekommission, mens den daværende leder af Det kgl. Bibliotek fandt, at en placering umiddelbart op ad det gamle Kongens Bryghus ville være en skandale, og planen blev derfor – heldigvis – aldrig realiseret. Professor Holms tre viste skitseprojekter til en biblioteksbygning på Frederiksholm er fra omkring 1893.

Konkurrencen 1967

Godt 25 år efter Gamle Kongens Bryghus' frugtesløse privat-etablerede konkurrence om den fremtidige bebyggelse af spidsen af Frederiksholm, kom denne bydel på ny i søgelyset. I mellemtiden var bryghuset nedbrændt i 1960, og siden havde staten købt grunden af det gamle bryggeriselskab og foreløbig udlagt brandtomten dels som parkeringsplads og dels som legeplads.

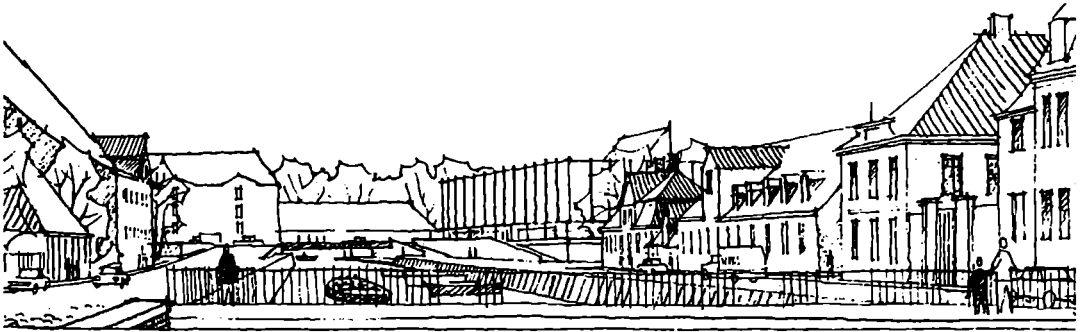
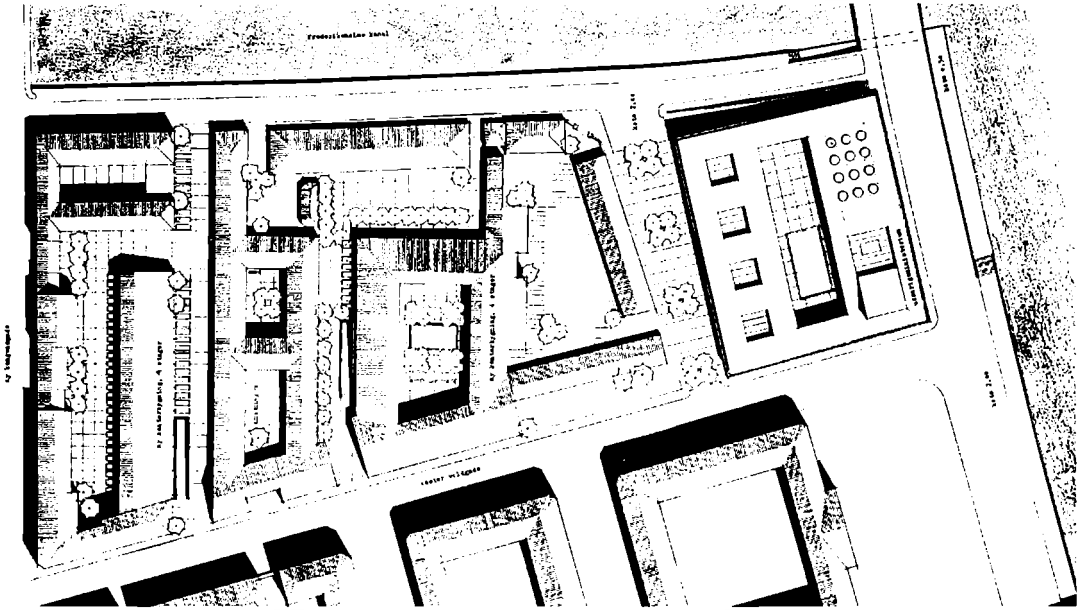
Derfor kunne en ny konkurrence udskrives af *Boligniministeriet* i 1967. Den var mere omfattende end 1941-konkurrencen, for nu gav man frit slag til en nybebyggelse af hele området helt op til Ny Vestergade, dog stadig med bevarelse af hele gadestrækningen langs kanalen. Man udskrev atter en idékonkurrence med henblik på opførelse af nye kontorbygninger for Centraladministrationen, herunder et nyt Udenrigsministerium. Ligesom ved 1941-konkurrencen bedyrede man i programmet, at man ved bedømmelsen af de indsendte forslag ville tillægge de arkitektoniske og miljømæssige hensyn megen vægt.

Til denne konkurrence indkom der 27 forslag, af hvilke tre er vist på de følgende sider. 1. præmien gik til arkitektparret *Ole & Edit Nørgaard*, som viste det velgørende mod at lade som om Postgirobygningen aldrig havde eksisteret! Den er håndfast blevet udryddet i deres projekt.

Også denne konkurrence forblev dog resultatløs. Det Udenrigsministerium, som vinderparret foreslog var for lille, og skulle det gøres større – og samtidig indrettes rationelt – ville det blive for kostbart.

Da der i 1972 pludselig åbnede sig mulighed for placering af et Udenrigsministerium på Christianshavn (se bind 11), kunne boligminister *Aage Hastrup* over for Folketingets finansudvalg påvise, at en bebyggelse på dette sted kunne gennemføres for ca. 94 millioner kr., mens en tilsvarende størrelse byggeri på Frederiksholm ville koste 130 millioner kr. Herefter var Frederiksholmprojektet droppet, og stilheden sænkede sig atter over alle planer og projekter for dette område.

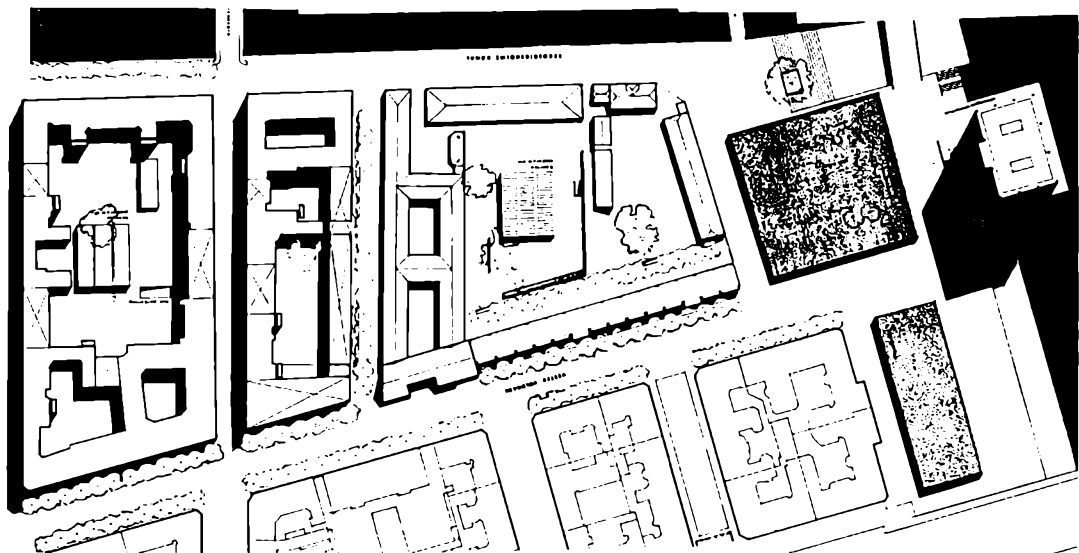
Ved valget af den ændrede placering af Udenrigsministeriet gik man glip af en formentlig helt enestående chance for at få nedrevet Postgirobygningen, hvad mange dengang beklagede.

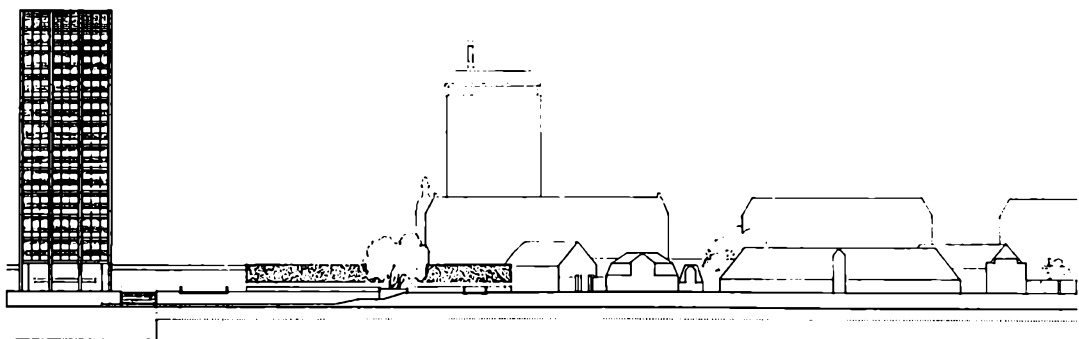
Aldrig: Kanalfronten med det diskrete Udenrigsministerium til højre.

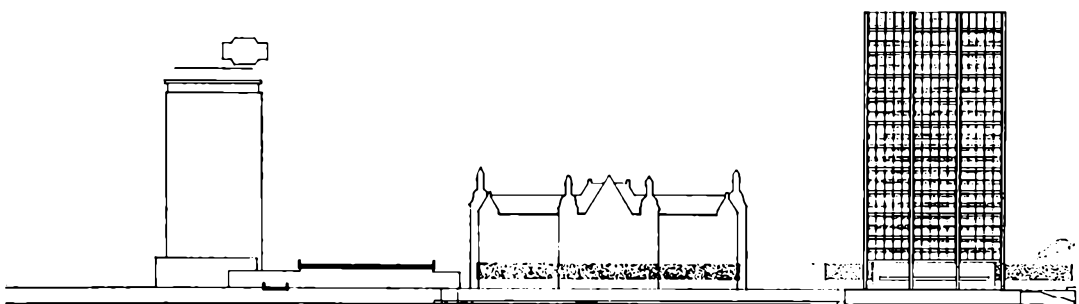
Aldrig: Et vue ned ad Vester Voldgade mod havnen. Her har det pyntet, at Postgirohuset er væk.

Aldrig: 2. præmie i 1967-konkurrencen blev vundet af arkitekt Niels Fagerholt og en række af hans medarbejdere. Han samlede alt pladsbehov til det nye Udenrigsministerium i en 20-etagers skyskraber vendt mod havnen, suppleret med to meget lave bygninger bag tårnet. Det gamle kvarter omkring Ny Kongensgade var nænsomt omgrupperet.

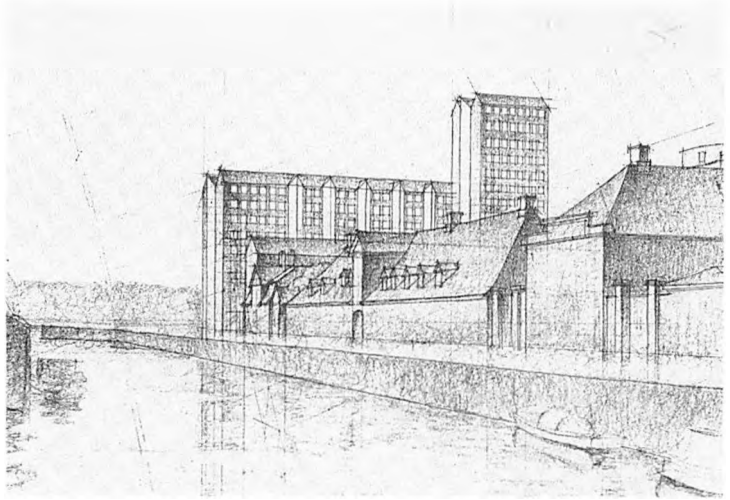

Aldrig: Det høje Udenrigsministerium var anbragt helt ude ved havnefronten og derefter det lave hus og den fredede husrække langs kanalen. Det er det tidligere Hotel Europa, der ses i baggrunden.

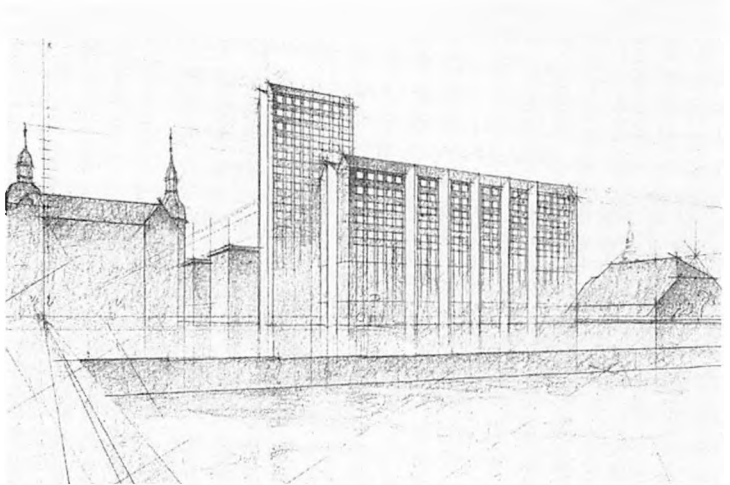

Aldrig: Havnefronten med Hotel Europa til venstre og derefter den ene lave bygning, så »Ny-Christiansborg«, og derpå ministeriet med den anden lave bygning bagved.

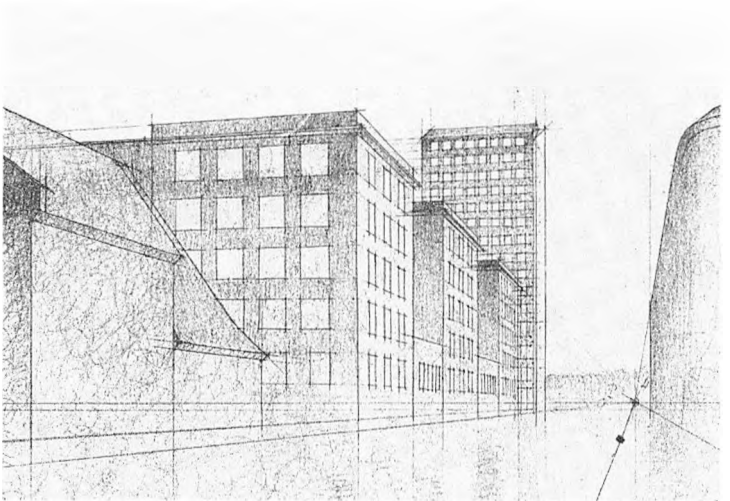
Aldrig: Thomas Havning, som også havde deltaget i konkurrencen 20 år tidligere, mødte med dette projekt. Et imponant ministerium med facade mod havnen og stærkest koncentreret i tårnet på hjørnet af Vester Voldgade ved siden af »Ny-Christiansborg«.

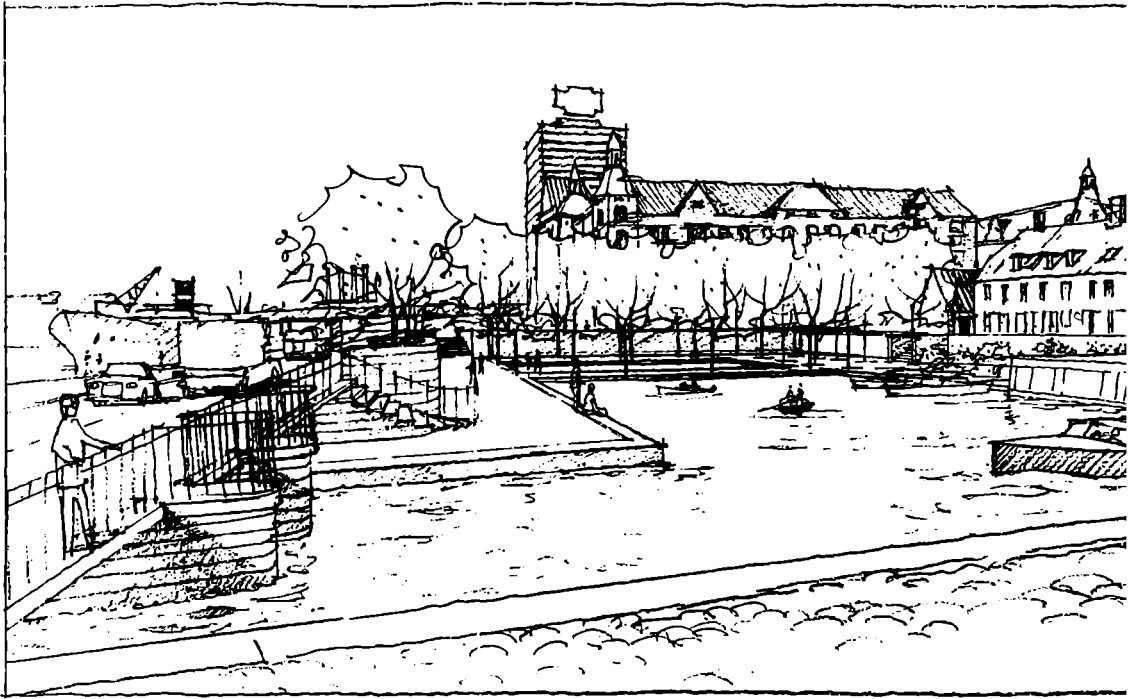

Her er projektet set fra kanalsiden. Han viste ikke den fredede strækning langs kanalen det samme hensyn, som vinderne havde gjort, for hans store bygning er ført helt ud på linie med kanalgaden.

Her er Havnings projekt set fra Vester Voldgade ud mod havnen. Her har han leget videre med planen fra side 263 om at gøre Postgirohuset til én af tre ens bygninger; en plan, som også Thorvald Jørgensen havde forelsket sig i. Men ingen af disse planer blev gennemført.

Ole Nørgaard (1925-78) og **Edith Nørgaard** (f. 1919). Arkitekter – fra 1956 med egen tegnestue, der i løbet af få år specialiserede sig i løsning af have- og landskabsarkitektoniske opgaver og arkitektonisk konsulentbistand ved udformning af vej- og broanlæg. Har på fremragende vis løst mange – ofte meget store – opgaver inden for de nævnte områder og bl.a. udformet udemiljøet i Albertslund

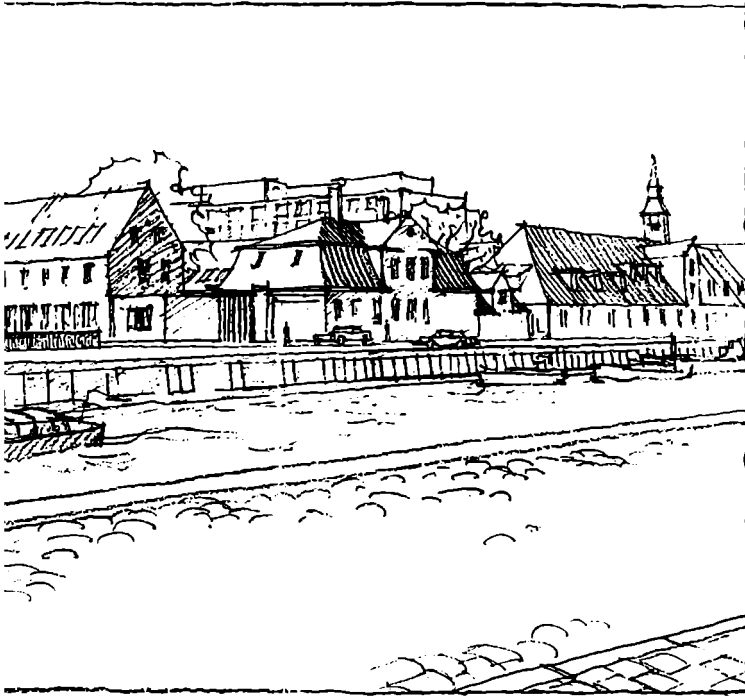

Brygger J.C. Jacobsens Park

I 1973 fremkom det seneste – af konkurrencerne helt uafhængige – forslag til den fremtidige udnyttelse af det gamle bryghus' flot beliggende byggegrund. Initiativtageren var Carlsbergs daværende direktør, *A.W. Nielsen*, som nu foreslog vinderne i 1967-konkurrencen, ægteparret *Ole & Edith Nørgaard*, at udarbejde en plan til et grønt område, som kunne tvinge myndighederne til at istandsætte de fredede nabobygninger langs Bryghusgade og kanalen. A.W. Nielsen havde endda et endnu mere direkte ærinde. Han foreslog at kalde en sådan smukt udformet rekreationsplads for »Brygger J.C. Jacobsens Park«, fordi Jacobsen senior livet igennem havde haft nær tilknytning til Kongens Bryghus og bl.a. haft sæde i dets kongeligt udnævnte bestyrelse.

Ole & Edith Nørgaard, der altså havde vundet 1. præmie for det senere opgivne Udenrigsministerium på stedet, gik nu 6 år senere ufortrødent i gang med dette nye projekt, som ses her. De forestillede sig frilæggelse af Bryghusgadens lange, gule kommandantbolig ved at skabe et lille havneanlæg på den gamle bryghusgrund.

Mod Vester Voldgade skulle indrettes et legeområde med soppebassin og mod Bryghusgade en forsænket op-

Sådan skulle brygger Jacobsens mindepark havde set ud: en lille havneindsøkering ved Frederiksholms Kanal langs den gamle kommandantbolig i Bryghusgade, altså et bassin, hvor Kongens Bryghus havde ligget, omgivet af havneanlæg og træer. Til højre Materialgården, til venstre Bryghusbroen og i baggrunden det tidligere Hotel Europa. – Fra Ole & Edith Nørgaards arkiv.

holdshave. En slags bastion ved Bryghusgade/Frederiksholms Kanal var tænkt anvendt til placering af en eller anden større skulptur. På legeområdet og langs Christians Brygge skulle der plantes træer.

Men heller ikke dette projekt blev gennemført, og siden har brandtomten på 25. år henligget som midlertidigt indrettet parkerings- og legeplads. Siden bryggeriet lukkede i 1929, har den storartede lokalitet ikke haft nogen blivende funktion, men så sent som i 1985 har man fastslået, at grunden skal bevares som *grønt område*.

Denne fastlæggelse fremgår af Københavns forslag til en samlet kommuneplan. I samme plan er tilkendegivet, at kajarealet dels ud for bryghus-grunden og dels ud for Slotsholmen kan anvendes til offentligt institutionsbyggeri! Det er næppe nogen tilfældighed, at man i en kommunal plan kommer frem til, at den *statsejede* grund skal lades ubebygget, mens de *kommunalt* ejede kajarealer helt uventet udnævnes til potentiel byggegrund!

Syd, Danmarks tekniske Højskole i Lundtofte og Louisiana i Humlebæk. Nørgaard har været arkitektonisk rådgiver ved Lyngbyvejens ombygning til motorvej og udarbejdede i begyndelsen af 1960'erne skitseprojekt til Lyngbyvej-liniens indføring til det centrale København, den såkaldte Søring (se bind 20). Edith Nørgaard, der har ført tegnestuen videre efter sin mands død, har bl.a. stået for den omlægning af pladsen omkring Helligåndskirken, som gennemførtes i begyndelsen af 1980'erne (se bind 4).

I dette bind er arkitektægteparret repræsenteret med to projekter, som ikke er blevet realiserede: Projektet, der i 1967 vandt idékonkurrencen om en bebyggelsesplan for Frederiksholmen (se side 349) og et projekt fra begyndelsen af 1970'erne, der anviser en rekreativ udnyttelse af en del af førnævnte konkurrenceområde, nemlig selve »Gamle Kongens Bryghus«-arealet (se side 252). En vigtig forudsætning for Nørgaards vinderprojekt fra 1967 var nedrivning af Thorvald Jørgensens postgirobygning, som de anså for kompromitterende for det særprægede miljø på den nedre del af Frederiksholmen. Ole & Edith Nørgaard meddelte, at såfremt denne forudsætning ikke blev respekteret, ønskede de ikke at medvirke til realisering af deres projekt i øvrigt!

Rettelser og tilføjelser til dette bind

Specielle forkortelser

Billede = billedtekst

Tekst = hovedtekst

m = i midten

n = nederst eller fra neden

ø = øverst eller fra oven

Side

- 6 Billede, linie 4ø: våbensmedje *læs* ankersmedje.
- 8 Grundplan: Gravkapellet opf. 1701-
04 *læs* Gravkapellet opf. 1704-09.
- 11 Årstal: 1822 *læs* 1827
- 14ø Billede, linie 1n: Det kgl. Bibliotek
læs Kobberstiksamlingen.
- 14n Billede, linie 1ø: endnu ikke tilnu
rede *læs* de i 1872 tilmurede.
- 16 Billede, linie 5ø: 1822 *læs* 1827,
linie 2n 1860erne *læs* 1870erne.
- 18ø Billede, linie 1ø: Til venstre *læs* Til
højre. –Billedet daterer sig fra ca.
1860.
- 24ø Billede, linie 1n: fotograferet *læs*
tegnet.
- 28 Billede, linie 2n: Anonym tegning
læs skitse af J.P. Lund. – Bymuseet.
- 29 Billede, linie 3n: Tegning efter
maleri *læs* Maleri.
- 30 Billede, linie 1n: Vitruvius, 1746 *læs*
Hafnia Hodierna, 1748.
- 31 Billede, linie 2n: Vitruvius, 1746 *læs*
Hafnia Hodierna, 1748.
- 36 Billede, linie 2n: Det kgl. Bibliotek
læs Dronningens Håndbibliotek.
- 38 Billede: Tegningen er udført af C.
Mogensen, Rønneby.
- 41 Billede, linie 3n: Tegning *læs* Kob
berstik efter tegning.
- 51 Tekst, linie 12 n: 1773 *læs* 1673.
- 52ø Billede, linie 1n: Vilh. Kyhn *læs*
Eiler Rasmussen Eilersen, 1869.
- 60 Billede, linie 4ø: borgerstil *læs*
borgstil.
- 65 Billede, linie 2n: P.H. Møller *læs*
P.N. Møller.
- 66ø Billede, linie 1n: Ukendt kunstner
læs Vilh. Kyhn
- 66n Billede, linie 2n: Vilh. Kyhn *læs* til
skrevet J.C. Larsen ca. 1837.
- 72 Billede, linie 5ø: 1672-87 *læs* 1672-77.
- 73 Billede: Kobberstikket er fra 1707 af
Andreas Reinhardt efter tegning af
Gottfried Fuchs.
- 74 Biografi, linie 2n: 1682 *læs* 1687,
linie 1n: flyttet *læs* flyttet ind
- 75n Billede, linie 2: 1753 *læs* 1754.
- 77ø Billede, linie 2n: Tegning på Det
kgl. Bibliotek *læs* Tegning af H.A.
Grosch i Dronningens Håndbiblio
tek.
- 82 Billedet er fra 1840 og originalen er
på Thorvaldsens Museum.
- 99ø Billede, linie 2ø: 1671 *læs* 1673.
- 99m Billede, linie 1n: Vitruvius, 1746 *læs*
Hafnia Hodierna, 1748.
- 100ø Billede, linie 2n: Vitruvius, 1746 *læs*
Hafnia Hodierna, 1748.
- 101 Billede, linie 1n: Vitruvius, 1746 *læs*
Hafnia Hodierna, 1748
- 102ø Billede, linie 2: Samtidigt stik i Kob
berstiksamlingen *læs* Tegning i
Dronningens Håndbibliotek.
- 106n Billede, linie 7ø: 1771-74 *læs* 1773-
74.
- 109n Billede, linie 1n: Anonym tegning
læs Xylografi af P. Hansen.
- 110ø Maleriet er af C.F. Christensen.
- 112 Billede, linie 2n: Foto *læs* Tegning.
- 120 Billede, linie 1n: Det kgl. Bibliotek
læs Kunstakademiets Bibliotek.
- 121ø Billede, linie 2ø: 1850 *læs* 1855.
- 124 Billede, linie 1n: Teatermuseet *læs*
Kunstakademiets Bibliotek.
- 144n Billede, linie 1n: Kunstakademiets
Bibliotek *læs* Arkitekten.
- 179 Billede, linie 1n: Dansk arkitektur *læs*
læs Danske Arkitekturstrømninger

- 180 Billede: Fotografen har stået med ryggen mod Holbergsgade og set mod Havnegade-fløjen.
- 197 Billede, linie 6ø: Schack læs Holck.
- 204ø Billede, linie 1ø: kobberstik læs tegning.
- 207ø Billede, linie 1n: Nationalmuseet læs Det kgl. Bibliotek.
- 208 Billede, linie 1ø: set fra læs set mod.
- 210 Tekst, linie 20ø: Christian 7.s død læs Christian 6.s død.
- 210 Under årstallet 1744, linie 2ø: lav fløj læs lang fløj.
- 211 Årstal: 1854 læs 1864.
- 224n Billede, linie 1ø: omkring 1740 læs 1784.
- 228 Billede, linie 4ø: 7 fag læs 10 fag.
- 235 På begge billeder er det artillerister, der bærer Hestgardens uniformer.
- 243 Billede: akvarel af J.L. Ridter, 1893.
- 244n Billede, linie 1n: bl.a. er Ingeniør tropperne læs Forsvarets Bygnings-tjeneste.
- 268ø Billede, linie 1n: 1900 læs 1906.
- 274n Billede, linie 1ø: højre læs venstre.
- 284 Tekst, linie 6n: 1890 læs 1810.
- 285 Tekst, linie 4ø: nr. 12 læs nr. 13.
- 287 Billede, linie 3ø: 1784 læs 1772.
- 292 Tekst linie 16ø: Stormgade 3 læs Stormgade 2.
- 326 Tekst, linie 8n: Ludvig Hilker læs Georg Hilker.
- 332n Billede, linie 4ø: Vitruvius læs Hafnia Hodierna.
- 337 Tekst, linie 8ø: der 1902-03 måtte vige læs der senere afløstes af.

Rettelser til billeddateringerne

De korrekte årstal følger her:

Side 24n: 1930erne - 45n:1856 - 80ø: ca. 1860 - 81: ca. 1830 - 89n: ca. 1975 - 114ø: 1834 - 114n: ca. 1840 - 132ø: ca. 1950 - 140n: 1955 - 141: ca. 1955 - 160n: ca. 1980 - 167: ca. 1980 - 168ø: ca. 1980 - 173n: ca. 1980 - 174ø og n: ca. 1980 - 175 tv.: 1950 - 178ø: 1912 - 182: ca. 1980 - 184: 1965 - 185ø: 1971 - 185n: 1976 - 187n: 1930 - 188n: 1963 - 190ø: 1956 - 192ø: 1980erne - 231: 1911 - 232ø: ca. 1940 - 233ø: ca. 1940 - 241th.: ca. 1900 - 242ø: ca. 1915 - 244ø: ca. 1930 - 246n: 1948 - 250ø: 1948 - 251ø: 1960erne - 252: 1906 - 265: ca. 1985 - 266: 1900 - 269ø: 1920erne - 270: ca. 1950 - 272: 1840 - 277n: ca. 1935 - 278ø: ca. 1948 - 287: 1970 - 293n: ca. 1980 - 312ø og n: sidst i 1930erne - 322ø: ca. 1925.

Værkets opdeling

1. Slotsholmen

Af overbibliotekar ved Kunstakademiet mag.art Hakon Lund

2. Gammelholm og Frederiksholm

Af fhv. museumschef Steffen Linvald

3. Fra Østergade til Holmens Kanal

Af forfatteren, cand.jur. Jan Møller

4. Fra Højbro til Rådhuspladsen

Af forfatteren, cand.jur. Jan Møller

5. Fra Ny Østergade til Landemærket

Af cand.mag. Allan Tønnesen, Skov- og Naturstyrelsen

6. Fra Rundetårn til Frue Kirke

Af cand.mag. Allan Tønnesen, Skov- og Naturstyrelsen

7. Kongens Nytorv og Rosenborg

Af direktør for Weilbachs Kunstnerleksikon, mag.art. Sys Hartmann og forfatteren Godfred Hartmann

8. Fra Borgergade til Nyboder

Af direktør for Weilbachs Kunstnerleksikon, mag.art. Sys Hartmann og forfatteren Godfred Hartmann

9. Nyhavn og Bredgade

Af professor, arkitekt Tobias Faber

10. Amalienborgkvarteret

Af professor, arkitekt Tobias Faber

11. Fra Knippelsbro til Strandgade

Af forskningsbibliotekar, mag.art. Claus M. Smidt

12. Langs Christianshavns kanaler

Af forskningsbibliotekar, mag.art. Claus M. Smidt

13. Holmen og Orlogsværftet

Af fhv. viceadmiral Sven Thøstrup

14. Vestervold og Rådhuspladsen

Af cand.mag. Caspar Jørgensen

15. Vest for Rådhuspladsen

Af cand.mag. Caspar Jørgensen

16. Nørrevold og Østervold

Af advokat Erik Wassard

17. Kastellet og Langelinje

Af advokat Erik Wassard

18. Østerbro

Af forfatteren Hans Helge Madsen

19. Frederiksberg

Af cand.mag. Allan Tønnesen og forskningsbibliotekar, mag.art. Claus M. Smidt

20. Københavnske bykort og prospekter og byens historie

Af afdelingsbibliotekar Bjørn Westerbeek Dahl og dr.phil. Helge Gamrath

Litteraturhenvísninger og registre